T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ERBAKAN MODELİ VE D-8 TEŞKİLATI

ZÜLKİF DAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. SERKAN DİLEK

OCAK - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Zülkif DAL

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ERBAKAN MODELİ VE D-8 TEŞKİLATI

ZÜLKİF DAL
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN:PROF. DR. SERKAN DİLEK

Bu tez çalışmamızda 54. Hükümetin Başbakanı, ilim ve fikir adamı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın siyasi ve ekonomik projeleri ve bu projelerinin Türkiye ekonomisine genel etkileri incelenecektir. Yakın siyasi tarihimizde 42 yıllık siyaset hayatı ile önemli yer edinen Necmettin Erbakan'ın Türkiye ile birlikte 8 Müslüman ülkenin ekonomik olarak kalkınması için kuruluşuna öncülük ettiği D-8 Teşkilatı çok yönlü bir yaklaşım ile incelenecektir. D-8 Teşkilatı gelişmekte olan Türkiye, Nijerya, Mısır, Pakistan, Endonezya, İran, Malezya ve Bangladeş'ten oluşmaktadır. Bugünü anlayabilmek ve geleceğe dair mantıklı öngörülerde bulunabilmek, geçmişi doğru bir şekilde anlamaktan ve gereken dersleri almaktan geçmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin iç ve dış kaynaklı yaşadığı siyasi, ekonomik, sosyal gelişmeleri ve bu gelişmelere etki eden faktörleri çok boyutlu incelemek gerekmektedir. Tez çalışmamızda Necmettin Erbakan'ın kapitalist ekonomi sistemine karşı oluşturmak istediği Adil Düzene dayalı İslam ekonomisi modeli ile bu modelin uluslararası ayağını oluşturan ekonomik ve siyasal nitelikler taşıyan D-8 Teşkilatı incelecektir. Bir sanat eserini tanımlamaya, anlamlandırmaya çalışır iken ilk dikkat çeken olgulardan biri eserde sanatçısından ve sanatçının içinde bulunduğu toplumdan taşıdığı izlerdir. Bu doğrultuda tez çalışmamızda Türkiye ekonomisinin dönemlerine, dönemlere etki eden faktörlere ve D-8 Teşkilatının kurucusu Necmettin Erbakan'ın hayatına çalışmamızda yer verilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER:Türkiye Ekonomisi, Necmettin Erbakan, D-8 Teşkilatı, Adil Ekonomik Düzen, Sömürgecilik

Ocak 2022, 226 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

ERBAKAN MODEL AND D-8 ORGANIZATION IN TURKISH ECONOMY

ZÜLKİF DAL

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF ECONOMICS
SUPERVISOR:PROF. DR. SERKAN DİLEK

In our thesis study, the prime minister of the 54th government, a man of science and ideas, Prof. Dr. Necmettin Erbakan's political and economic projects of and the general effects of these projects on the Turkish economy will be examined. The D-8 Organization, which Necmettin Erbakan, who has gained an important place in our recent political history with his 42-year political life, led the establishment of 8 Muslim countries together with Turkey for the economic development, with a multifaceted approach will be examined. The D-8 Organization consists of developing countries Turkey, Nigeria, Egypt, Pakistan, Indonesia, Iran, Malaysa and Bangladesh. Understanding the present and making logical predictions about the future consists in understanding the past correctly and taking the necessary lessons. In this direction, it is necessary to examine the political, economic and social developments that Turkey is experiencing due to internal and external sources and the factors affecting these developments in a multidimensional way. In our thesis study, the Islamic economy model based on the Just Order that Necmettin Erbakan wants to create against the capitalist economic system and the D-8 Organization, which has economic and political qualities that make up the international leg of this model, will be examined. While trying to define and make sense of a work of art, one of the first facts that attracts attention is the traces that the artist bears from his artist and the society in which the artist is located in the work. In this direction, in our thesis study, the periods of the Turkish economy, the factors affecting the periods and the life of Necmettin Erbakan, the founder of the D-8 Organization, were included in our study.

KEYWORDS: Turkish Economy, Necmettin Erbakan, D-8 Organization, Fair Economic Order, Colonialism

January 2022, 226 Page

TEŞEKKÜR

İnsanlık tarihi incelendiğinde ilkel çağlardan günümüze kadar benzer hassasiyetler taşıyan insanların çeşitli sebeplerle iş birliği yaptıklarını görülmektedir. Dini, ekonomik ve siyasi sebepler başta olmak üzere pek çok olgu insanların birbirine yakınlaşmasına veya birbirinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Coğrafi keşifler ile başlayan ve Sanayi Devrimi ile yükselişe geçen ülkesel çaptaki sömürgecilik faaliyetleri 1914 yılında dünyayı iki kutba ayırmıştır. Bu kutuplaşma hali önce Birinci Dünya Savaşı'na, Birinci Dünya Savaşının oluşturduğu ortam ise İkinci Dünya Savaşı'na neden olmuştur. İki dünya savaşının insanlığa yaşattığı acılar, insanlığı sıcak çatışmaların yaşandığı cephe savaşlarından ziyade, siyasi ve ekonomik mühimmatların kullanıldığı soğuk savaş düzenine geçmesine neden olmuştur. Soğuk savaşın bitimiyle ise diplomasi ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla algı yönetimi gibi yöntemler kullanılmıştır. SSCB'nin 1991 yılında dağılıp soğuk savaş döneminin bitimiyle, taraflar arasındaki savaşların vekalet savaşlarına, sömürgeciliğin kültür emperyalizmine dönüştüğü, adına küreselleşme denilen yeni bir düzene geçildiği görülmektedir.

Değişen dünya konjonktürüne göre devletler varlıklarını sürdürebilmek için, içerde ve dışarda ülke çıkarları gereği politikalar geliştirirler. Nitekim uluslararası alanda var olabilmek için bu politikaları geliştirmek zorundadırlar. Türk milleti tarih sahnesine çıktığı ilk günlerden beri bağımsızlığına düşkünlüğünün bir sonucu olan teşkilatçı yapısı ile dikkat çekmiştir. Dünyanın farklı coğrafyalarında Türk devletleri bu teşkilatçı yapının sonucu olarak kurulabilmiştir. 21. yüzyılda devletler eskisi gibi kolay kolay kurulup yıkılmaz iken, devletlerin/imparatorlukların yerine farklı amaçlarla bir araya gelen çok boyutlu, bölgesel veya küresel çapta uluslararası teşkilatlanmalar ülkelerin çıkarları doğrultusunda kurulup yıkılmaktadır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce olası bir savaş tehlikesine karşın batısında Balkan Paktını doğusunda da Sadabat Paktını kurmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise küresel siyasette yalnız kalmamak istemiştir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler (BM), NATO, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi siyasi ve ekonomik kuruluşlara üye olmuştur. Türkiye, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO)'ne katılmak için 1950 yılında Kore'ye asker gönderip şehitler verir iken, Avrupa Birliği'ne (AB) katılabilmek için 1959'dan beri çifte standartlara dayalı bir bekleyiş içindedir. 1969 da İslam İşbirliği Teşkilatının (İİT) kurucularından olan Türkiye 1992 yılında Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle Karedeniz İşbirliği Teşkilatını (KEİ) kurmuştur. 1997 yılında ise tez çalışmamızın odak noktasını oluşturan ve sadece Türkiye veya üye sekiz İslam ülkesi için değil bütün insanlık için kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda büyük önem arz eden D-8 Teşkilatını Necmettin Erbakan'ın çabalarıyla ile kurmuştur.

Devletlerin her alanda ittifak kurduğu, uluslararası siyasi dengelerin saatlik değiştiği 21. yüzyılda, halkının büyük bir kısmı Müslüman olan Türkiye'nin liderlik yapabileceği, nüfusu 2 milyara ulaşan İslam alemine kayıtsız kalması, Türk halkının

çıkarları doğrultusunda akıllıca bir politika olarak görülmemektedir. Türkiye'nin tarih, medeniyet ve istikbal gibi birçok konuda doku uyuşmazlığı yaşadığı Batı blokunda kendine insanlık onuruna yakışır bir yer edinmesi, Batılı ülkelerin takındığı iki yüzlü politikalar ve sadece kendi çıkarlarını öncelemeleri nedeniyle mümkün görünmemektedir. Bu durum, Türkiye'nin kendisi gibi ortak değer ve kaygıları taşıyan dost ülkelerle başta ekonomi ve uluslararası siyasette elini güçlendirecek küresel çapta söz sahibi olacak bir teşkilatlanma kurması için en önemli gerekçedir.

Batının çifte standartlı politikalarının farkında olan Erbakan, 1997 yılında Türkiye öncülüğünde mevcut düzen ve sistemlerden farklı, İslam dinini referans alan ve prensiplerini kendi oluşturduğu adil düzene dayanan D-8 Teşkilatını, mevcut küresel sorunlara çözüm üretmesi adına kurmuştur. D-8 Teşkilatı sadece üye Müslüman sekiz ülkeye veya İslam alemine değil bütün insanlığa umut olabilecek olması nedeniyle tez çalışmamızın konusunu teşkil etmiştir. Tezimizde araştırma sorumuz "D-8 projesinin Türkiye ekonomisi ve siyasetine etkileri ile D-8 Teşkilatı veya benzer misyona sahip bir teşkilatın amaçlarına ulaşabilmesi için neler yapılabileceğinin araştırılmasıdır.

D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatının altı ilkesinden de anlaşılacağı üzere ["i) Savaş Değil Barış, ii) Çatışma Değil Diyalog, iii) Çifte Standart Değil Adalet, iv) Üstünlük Değil Eşitlik, v) Sömürü Değil Âdil Düzen, vi) Baskı ve Tahakküm Değil İnsan Hakları, Hürriyet ve Demokrasi"] D-8 sadece bir kesime değil bütün insanlığa hitap ettiğini ve bütün insanlığın saadetini istediği göstermektedir. Nitekim kuruluşu için büyük çaba sarf eden Necmettin Erbakan da sadece Türk halkının veya sadece Müslümanların saadetini değil İslam'ın emrettiği üzere bütün insanlığın saadetini isteyen kişilikte bir liderdir.

Tez çalışmamızda D-8 Teşkilatının, ortaya çıkış nedenleri, teşkilatın üye ve üyelik adayı ülkeler için önemi, Türkiye ekonomisi ve siyasetine etkilerini, D-8 teşkilatı üye ülkelerinin durumları ve D-8 Teşkilatının kuruluş misyonundaki hedeflerine ulaşıp ulaşmadığı, Necmettin Erbakan'ın Adil Düzen vizyonu ile incelemeye çalışılacaktır. Teşkilata yüklenen Adil Düzen misyonu doğrultusunda teşkilatta eksik görülen ve yapılırsa aktifleşmesine fayda sağlayacağı düşülen önerilere yer verilecektir. Bu doğrultuda Necmettin Erbakan'ın 42 yıllık siyaset hayatı boyunca yaptığı işler, kendi yazdığı ve hakkında yazılan eserler ile görsel medyada yer alan haberler başta olmak üzere tez konumuzu oluşturan konu ve kavramlar hakkında geniş bir literatür taramasından yararlanılmıştır.

Tez çalışmamın başında büyük katkıları olan değerli kardeşim Salim ALAN beye, yol arkadaşım Oğuzhan ERKAN hocama, çalışmalarımda bana yol gösteren değerli tez danışmanım Prof. Dr. Serkan DİLEK hocama, bugüne kadar derslerini aldığım, fikirlerinden ve çalışmalarından faydalandığım saygıdeğer hocalarıma ve her daim yanımda olan desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, değerli eşim Naciye Hanım başta olmak üzere bu süreçte ihmal ettiğim bütün aile fertlerime teşekkürü bir borç bilirim.

D-8 Teşkilatının kuruluşunda bütün tehdit ve yaptırımlara rağmen yer alan diğer yedi İslam ülkesinin liderlerini; Nevaz Şerif (Pakistan), Ahmet El Gansuri (Mısır),

Suharto (Endonezya), Haşimi Rafsancani (İran), Sheikh Hasina (Bangladeş), Muhammed Haludi (Nijerya), Mahatir Muhammed (Malezya) hayırla yad ederim.

Sahip olduğu makine mühendisliği bilgisi ve çalışkanlığı ile yurtdışınca oldukça iyi bir hayat yaşamak yerine ülkesinin derdiyle dertlenen, ümmetin ve insanlığın huzura kavuşması için kendi huzurundan feragat eden, 42 yıllık siyasi hayatı boyunca türlü zorluklara rağmen sendika vakıf yardım kuruluşu gibi onlarca teşkilat kuran ve Türkiye'nin maddi ve manevi kalkınmasını sağlamak için sayısız öğrenci yetiştirerek, taraflı tarafsız pek çok kişinin saygısını kazanan, herkesin hocası olabilmeyi başaran Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ı ayrıca hayırla yad ederim.

Tez çalışmamızın ailem, milletim, ümmetim ve insanlık için hayırlara vesile olmasını Cenabı Allah'tan dilerim.

ZÜLKİF DAL

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ ..... **xi**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **xii**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xiii**
1. GİRİŞ **1**
2. NECMETTİN ERBAKAN'IN TÜRKİYE EKONOMİSİ VE SİYASETİNE ETKİSİ **6**
2.1 Necmettin Erbakan'ın Hayatı 6
2.2 Necmettin Erbakan'ın Kalkınma ve Sanayileşme Anlayışı 12
2.2.1 Gümüş Motor Girişimi 17
2.2.2 Necmettin Erbakan'ın Türkiye Siyasetine Etkisi ve Milli Görüş Hareketi 25
2.2.3 Adil Ekonomik Düzen 36
2.2.4 Türkiye'nin Kıbrıs Meselesi 46
3. TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER **52**
3.1 Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri 56
3.2 1929 Dünya Ekonomik Buhranı 59
3.3 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye Etkileri 61
3.4 Adnan Menderes Dönemi 70
3.5 1960 Darbesi ve İthal İkameci Kalkınma Planları Dönemi 73
3.6 24 Ocak 1980 Kararları ve İhracata Dönük Sanayileşme Dönemi 78
3.7 5 Nisan 1994 Kararları Finansal Serbestleşme Dönemi 86
3.8 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisine Etki Eden Faktörler 90
3.9 Küreselleşme Kavramı ve Türkiye'ye Etkileri 94
3.10 Türkiye Amerika İlişkileri 101
4. D-8 TEŞKİLATI **108**
4.1 D-8 Teşkilatının Kurulmasının Tarihsel Gerekçesi 108
4.2 D-8 Teşkilatının Kuruluşu, Amacı ve Teşkilat Yapısı 111
4.2.1 D-8 Teşkilatının Kuruluşu 113
4.2.2 D-8 Teşkilatının Amacı 117
4.2.3 Teşkilat Yapısı 122
4.2.3.1 D-8 zirve 123
4.2.3.1.1 D-8 teşkilatı 10. zirvesi 123
4.2.3.1.2 2021 D-8 Dakka (Bangladeş) bildirisi 124
4.2.3.1.3 D-8'in güncellenip aktifleşmesine vesile olacak üç aşamalı 10 yıllık yol haritası 127
4.2.3.2 Konsey 128
4.2.3.3 Komisyon 128
4.2.3.4 Sekretarya 129

4.3 D-8 Ülkelerin Genel Ekonomik Durumu 129
4.3.1 D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması 133
4.3.2 D-8 Ülkeleri İthalat ve İhracat Partnerleri 139
4.4 D-8 Ülkelerinin Ekonomik Durumları ve Türkiye ile İlişkileri 142
4.4.1 İran ve Türkiye İran İlişkileri..... 143
4.4.2 Mısır ve Türkiye Mısır İlişkileri 151
4.4.3 Pakistan ve Türkiye Pakistan İlişkileri 156
4.4.4 Bangladeş ve Türkiye Bangladeş İlişkileri 161
4.4.5 Nijerya ve Türkiye Nijerya İlişkileri 165
4.4.6 Malezya ve Türkiye Malezya İlişkileri 167
4.4.7 Endonezya ve Türkiye Endonezya İlişkileri 170
4.5 D-8 Teşkilatının Aktifleştirmesi Öneriler 176
4.5.1 D-8 Üniversiteleri Yaygınlaştırılmalı 177
4.5.2 D-8 Filmleri Çekilmeli..... 179
4.5.3 D-8 Sosyal Medya Ağları Oluşturulmalı 180
4.5.4 D-8 in Alt Kuruluşları Kurulmalı 182
4.5.5 D-8 Ülkeleri Ortak Savunma Gücü Kurulmalı 182
4.5.6 D-8 Üye Kapsamı Geliştirilmeli 183
4.5.7 D-8 Ar-Ge Merkezleri Kurulmalı 186
4.5.8 D-8 Ödülleri Verilmeli..... 187
4.5.9 D-8 Olimpiyatları Düzenlemeli 187
4.5.10 D-8 Gençlik Kampları Düzenlenmeli 188
4.5.11 Yerel Yönetimler Arasında İşbirlikleri Arttırılmalı..... 188
4.5.12 Sınır ve Sınırlamalardaki Engellemeler Azaltılmalı 188
4.5.13 D-8 Ülkeleri Ortak Para Birimi Kullanılmalı 189
4.5.14 D-8 Kalkınma Ajansları Kurulmalı 190
4.5.15 D-8 Serbest Ticaret Bölgeleri Oluşturulmalı 190
4.5.16 Faizsiz D-8 Kredi Bankası ve Merkez Bankası Kurulmalı..... 190
4.5.17 D-8 Ülkeleri Ulaşım ve İletişim Ağları Geliştirilmeli 191
4.6 Türkiye'de İzlenen Ekonomi Modeli, Erbakan'ın Önerisine Benzeşiyor Mu? 192
5. SONUÇ VE ÖNERİLER 205
KAYNAKLAR 211

ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Resim 2.1 Necmettin Erbakan'ın 2009 yılında BAYKAR Makinayı Ziyareti 17
Resim 2.2 Adnan Menderes'in 1960 yılında Gümüş Motor Fabrikasını ziyareti sırasında Necmettin Erbakan Brifing verirken 20
Resim 4.1 D-8 Logosu 111
Resim 4.2 1997 D-8 Aile Fotoğrafı 115
Resim 4.3 D-8 Ülkelerinin konumları 116
Resim 4.4 Erbakan'ın Tasarladığı İslam Dinarı 121
Resim 4.5 D-8 Ülkelerinin Dünya Haritası 129
Resim 4.6 Türkiye ve İran Bayrakları 143
Resim 4.7 Türkiye ve Mısır Bayrakları 151
Resim 4.8 Türkiye ve Pakistan Bayrakları 156
Resim 4.9 Türkiye ve Bangladeş Bayrakları 161
Resim 4.10 Türkiye ve Nijerya Bayrakları 165
Resim 4.11 Türkiye ve Malezya Bayrakları 167
Resim 4.12 Türkiye ve Endonezya Bayrakları 170
Resim 4.13 Erbakan'ın Planladığı Yeni Adil Dünya Düzeni Şeması 184
Resim 4.14 D-8 ve yeni üyeler ile D-20 ülkelerinin konumu 185

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 1980-1989 döneminde Türkiye ekonomisinin genel durumu (milyar dolar)..... 83
Tablo 3.2 1990-1999 döneminde Türkiye ekonomisinin genel durumu (Milyar dolar)..... 88
Tablo 4.1 Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Genel Durumu..... 112
Tablo 4.2 D-8 Ülkeleri Arasında Sektöriyel Görev Dağılımı..... 116
Tablo 4.3 D-8 TTA'sı Listemizdeki Ürünlerde İthalatımız (Milyon dolar)..... 136
Tablo 4.4 Nominal GSYİH değerlerine göre D-8 Ülkelerinin dünya ekonomisindeki konumları..... 136
Tablo 4.5 D-8 Ülkelerinin Sosyal Göstergeleri..... 137
Tablo 4.6 D-8 Ülkeleri 2019 Yılı Temel Ekonomik Göstergeleri..... 138
Tablo 4.7 D-8 Ülkelerinin 2019 yılının ilk 5'teki İhracat Partnerleri..... 140
Tablo 4.8 D-8 Ülkelerinin 2020 yılının ilk 5'teki ithalat Partnerleri..... 140
Tablo 4.9 D-8 Ülkelerinin 2020 yılının ilk 5'indeki İhracat Ürünleri..... 141
Tablo 4.10 D-8 Ülkelerinin 2019 yılının ilk 5'teki ithalat Ürünleri..... 141
Tablo 4.11 İran Ülkesinin Genel Durumu..... 144
Tablo 4.12 Türkiye'nin İran ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyar $)..... 150
Tablo 4.13 Mısır Ülkesinin Genel Durumu..... 151
Tablo 4.14 Türkiye'nin Mısır ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)..... 156
Tablo 4.15 Pakistan Ülkesinin Genel Durumu..... 157
Tablo 4.16 Türkiye'nin Pakistan ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)..... 160
Tablo 4.17 Bangladeş Ülkesinin Genel Durumu..... 161
Tablo 4.18 Türkiye'nin Bangladeş ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)..... 164
Tablo 4.19 Nijerya Ülkesinin Genel Durumu..... 165
Tablo 4.20 Türkiye'nin Nijerya ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)..... 166
Tablo 4.21 Malezya Ülkesinin Genel Durumu..... 167
Tablo 4.22 Türkiye'nin Malezya ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)..... 169
Tablo 4.23 Endonezya Ülkesinin Genel Durumu..... 170
Tablo 4.24 D-8 Ülkelerinin 2018, 2019 ve 2020 yılları ithalatları..... 193
Tablo 4.25 D-8 Ülkelerinin 2018, 2019 ve 2020 yılları ihracatları..... 194
Tablo 4.26 TCMB Gecelik Faiz ve Enflasyon Oranları (%)..... 196
Tablo 4.27 Ana Sektörlerin GSMH İçindeki Payı (1923-2020 Arası %)..... 202

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

AB	**:** Avrupa Birliği
AGD	**:** Anadolu Gençlik Derneği
ASELSAN	**:** Askerî Elektronik Sanayi
ASKON	**:** Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği
BM	**:** Birleşmiş Milletler
D 8	**:** Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (D-8 Organization for Economic Cooperation)
DB	**:** Dünya Bankası
DGM	**:** Devlet Güvenlik Mahkemesi
EĞİTİM-BİR-SEN	**:** Eğitimciler Birliği Sendikası
ESAM	**:** Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi
HAK-İŞ	**:** Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
IMF	**:** Uluslararası Para Fonu
İHH	**:** İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İİT	**:** İslam İşbirliği Teşkilatı
İKEV	**:** İlim Kültür ve Eğitim Vakfı
KEİ	**:** Karadeniz İşbirliği Teşkilatı
MEMUR-SEN	**:** Memur Sendikaları Konfederasyonu,
MGV	**:** Milli Gençlik Vakfı
MİLKO	**:** Millî Görüşçü Kurum ve Organizasyonlar
MÜSİAD	**:** Müstakil İş Adamları Derneği
MÜSİDER	**:** Müzik ve Sinema Derneği
NATO	**:** Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	**:** İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ÖĞ-DER	**:** Şuurlu Öğretmenler Derneği
TUİK	**:** Türkiye İstatistik Kurumu
TUSAŞ	**:** Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı

1. GİRİŞ

Bir ülke ekonomisini inceler iken salt iktisadi verilerden hareketle değerlendirme yapmak doğru bir yaklaşım değildir. Hele ki Türkiye gibi günlük yaşamında ve ekonomik politikaların belirlenmesinde de siyasetin ön planda olduğu ülkeler hakkında, salt iktisadi verilerle değerlendirme yapmak pek mümkün değildir. Nitekim Türkiye ekonomisinin tarihsel süreçte yaşamış olduğu dönemler incelendiğinde ulaşılan sonuçlar bu düşüncemizi haklı çıkarmaktadır. Ayrıca iktisadi politikaların siyasetçiler tarafından hazırlanıp uygulanmaları nedeniyle ülke ekonomilerini değerlendirirken iktisat kurallarının yanında siyasi faktörleri de hesaba katmak gerekmektedir.

Türkiye ekonomisinde iç ve dış kaynaklı yaşanan krizler, Türk siyasi hayatında yaşanan askeri darbelerin ve müdahalelerin varlığı ile uluslararası arenada yaşanan gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda bir ekonominin yerel ve uluslararası siyasetle iç içe geçtiğini göstermektedir. Bir ülke ekonomisinin en az iktisadi olgular kadar, dönemin uluslararası şartlarından ve ekonomi politikalarını uygulan siyasetçilerin ideolojilerinden de etkilendiğini gerek Türkiye'deki gerekse başka ülkelerdeki örneklerden görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen liberal ekonomi politikaları, yerli özel kesimin sermaye sıkıntısı yaşaması ve 1929 Büyük Buhran nedeniyle yerini ekonomide devletçilik anlayışına bırakmıştır. 1933 yılında uygulamaya konulan devletçilik politikaları ise İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle yerini savaş ekonomisine dayanan iktisadi politikalara bırakmıştır. Menderes dönemi olarak gecen 1950-1960 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde ise gerek iktisadi gerekse dış politikalarımızda soğuk savaş oluşturduğu konjonktürün etkileri bariz bir şekilde görülmektedir. 1961 askeri darbesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasasının ve bu anayasada 1971 ve 1973 yıllarında yapılan değişiklikler Türkiye'nin bürokratik devlet yapısını şekillendiren başlıca unsurlardandır. 1974 Kıbrıs Barış harekatı nedeniyle ABD başta olmak üzere Avrupalı devletlerin uyguladığı ambargolar ve yaşanan

devalüasyonlar 1970'li yıllarda ekonomimiz dış kaynaklı faktörler nedeniyle derinden etkilenmiştir.

1982 askeri darbesi, sonrasında oluşan siyasi ve ekonomik konjonktür 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisini şekillendiren başlıca unsurlar olmuştur. 1985 yılında Türkiye, Turgut Özal'ın girişimleriyle İran ve Pakistan ile kurduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatına, SSCB'nin yıkılmasıyla Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetleri de eklemiştir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 70 yıl sonra ilk defa hemde kendi istediğiyle yönünü Batı'dan başka bir tarafa, uzun zamandır ihmal ettiği Türki Cumhuriyetlere çevirmiştir. Daha önce 1957 sonrası dönemde Adnan Menderes dış politikamızdaki Batı hegemonyasını kırmak adına Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Ancak bu girişimi Menderesin 1960 darbesi ile idam edilmesine neden olan faktörlerden biri olmuştur.

Necmettin Erbakan'ın 1997 yılında kurduğu D-8 Teşkilatı, Türkiye'nin Güney Asya'dan Afrika'nın ortalarına kadar geniş bir alanda siyasi, ekonomik ve kültürel alanda faaliyet yapmasının önünü açmış bir hamledir. Toplam nüfusları 1 milyara yaklaşan üye sekiz İslam ülkesinin sahip oldukları ekonomik potansiyelleri, jeostratejik konumları ve bilgi birikimleri gibi unsurlar birleşmesi, uluslararası arenada devasa yeni bir gücün ortaya çıkması demektir. Bu da küresel çapta ekonomik ve siyasi dengeler başta olmak üzere bütün dengelerin yeniden kurulması anlamına gelmektedir.

Dış kaynaklı olumsuz etkilerden biri de dış politikada Türkiye'nin ülke çıkarlarında taviz vermemesi nedeniyle maruz kaldığı ve Türk lirasının değer kaybedip dövizin yükselmesine neden olan küresel finans hareketleridir. Türkiye'nin kendi karasularında yer alan zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip "Mavi Vatan" olarak adlandırdığı Akdeniz'deki haklı sondaj çalışmaları başta Yunanistan olmak üzere birçok ülkeyi rahatsız etmiştir. Türkiye'nin Suriye, Libya ve Karabağ başta olmak üzere Türk halkının ve kardeş halkların hakkını savunması uluslararası dengelerin reaksiyon göstermesine neden olmuştur.

2019 yılında Çin'de ortaya çıkıp bütün dünyayı etkisi altına alan Covid 19 virüsü de Türkiye ekonomisini kısa zamanda ciddi oranlarda olumsuz etkilemiştir. Salgının

oluşturduğu yeni süreçten dolayı Türkiye'de binlerce işverenin işinin bozulmasına ve yüz binlerce işçinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Üretimde yaşayan düşüşler maliyetlerin dolayısıyla da fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Yaklaşık 3 yıl gibi kısa bir süre içinde olsa salgın ortamının oluşturduğu ekonomik tablo Covid 19 virüsü gibi faktörlerin Türkiye ekonomisine etkileri göz önünde bulundurulmadan Türkiye ekonomisi hakkında sağlıklı bir sonuca ulaşmayı mümkün kılmamaktadır.

Kişiliğinde ailesinden aldığı eğitimin ve İslam dinin derin izlerini taşıyan Erbakan, Türkiye'nin adil bir düzende ekonomik refaha uluşması için 42 yıl boyunca siyaset mecrasında mücadele etmiştir. Erbakan Türkiye'nin İslam aleminde ve dünyada sözü gecen, güçlü bir ülke olması için ekonomik ve siyasi birçok projeyi hayata geçirmiştir. Sömürgeciliğe dayanan ve maddi manevi birçok krizin kaynağını oluşturan kapitalist yeni dünya düzenine karşı Adil Dünya Düzenini savunmuş ve ömrü boyunca da Adil Düzenin kurumsallaşması için mücadele etmiştir.

Erbakan'ın yıllar önce özellikle de dış politika hakkında söylediği sözlerin bugün birer birer gerçekleştiği görülmektedir. Yıllar önce Erbakan'ın Türkiye'nin savunma sanayisi başta olmak üzere pek çok alanda hayalini kurduğu projelerin hayata geçtikten sonra Türkiye'nin kabuğunu kırıp bölgesel ve küresel güç olma yolunda hızla ilerlediğini görmekteyiz. Bu durum Necmettin Erbakan'ın ve fikirlerinin tez çalışmamızın konusuna kaynaklık etmesine vesile olmuştur.

Necmettin Erbakan siyasi ve ekonomik düşüncelerini, lideri olduğu Milli Görüş çatısı altında hayata geçirmek için siyasi hayatına 1969 yılında Konya bağımsız milletvekili olarak başlamıştır. Siyaset hayatı boyunca Erbakan yetiştirdiği öğrenci ve savunduğu fikirleri ile ölümünden sonra dahi Türk siyasetine olan etkisi bugün de devam etmektedir. Necmettin Erbakan'ın uygulamak istediği projelerinin etkileri sadece Türkiye ekonomisinden ibaret değildir. Ümmet coğrafyası da denilen İslam alemini ve insanlık onuruna yakışır bir yaşam için bütün insanlığa hitap eden evrensel bir nitelik taşımaktadır. Erbakan'ın yaptıkları ve yapmak istedikleri, Erbakan'ın tez çalışmamızın odak noktası haline gelmesine neden olan bir diğer önemli husus olmuştur.

21. yüzyıl şartlarında bir ülkenin bağımsızlığı sadece askeri gücün üstünlüğüne dayanmayıp ekonomik bağımsızlık da en az askeri güç kadar önem arz edip, siyasi bağımsızlık için olmazsa olmaz bir durum teşkil etmektedir. Bu durumun bilincinde olan Erbakan, ekonomide sömürüye ve haksız kazanca karşı, milli üretime ve adil paylaşıma dayalı, faiz yerine kar ortaklığını amaçlayan İslami ilkelere dayanan yeni bir ekonomi modeli önermektedir. Erbakan, Türkiye'nin şeftali yerine motor üretmesini, ürettiğini de adil paylaşarak halkının refahını yükseltmek istemiştir. Erbakan, 1961 yılında düzenlenen otomobil kongresinde "Şeftaliden başka bir şey üretemeyiz" görüşünü savunan, sadece kendini düşünen ithal montaj sanayicilerine karşı, Türkiye'nin kendi otomobilini neden yapması gerektiğini ve nasıl yapabileceğini inanç ile anlatması çalışmamıza ilham kaynağı olmuştur.

Tez çalışmamızda 1997 yılında küresel sömürü düzenine karşı gelişmekte olan sekiz İslam ülkesinin kurduğu D-8 Teşkilatının amaç ve hedefleri incelenmiştir. Türkiye'nin ve İslam aleminin bugün yaşadığı sorunlar, uğradığı zulümler analiz edildiğinde D-8 Teşkilatına duyulan ihtiyaç daha belirgin hale gelmiştir. Erbakan tarafından vizyon ve misyonları belirlenen ve teşkilatın söz konusu sorunlara çözüm olabilecek olması tez çalışmamızın ağırlıklı olarak D-8 Teşkilatı üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Necmettin Erbakan'ın hayatı, Türkiye ekonomisine etki eden faktörler, D-8 Teşkilatı ve son bir asırda dünyada yaşanan siyasi ve ekonomik birçok olay ve olgudan elde ettiğimiz verilerin sunduğu perspektiften hareketle çalışmamız dört ana bölümden oluşturulmuştur. Çalışmamızın birinci bölümünde Necmettin Erbakan'ı anlamak adına eğitimi, kişiliği, siyasete atılma nedenleri ve başlattığı Millî Görüş hareketi ve Adil Ekonomik Düzenin özelliklerini içeren hayatı bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Erbakan'ın Türkiye ekonomisi ve siyasetine günümüzde de devam eden etkilerine, Gümüş Motor Girişimi, Kıbrıs Meselesi, Havuz Sistemi, Ağır Sanayi ve Savunma Sanayisi alanındaki çalışmaları gibi siyasi ve ekonomik fikirlerin bir kısmına değinilecektir.

Çalışmamızın İkinci bölümde Türkiye ekonomisine iç ve dış kaynaklı etki eden faktörler incelecektir. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar ki tarihsel süreçte Türkiye ekonomisinin geçirdiği evrelere, dönemlerin ekonomi politikalarına ve bu

politikalara etki eden gelişmelere kısaca değinilmektedir. Türkiye ekonomisine etki eden on bir ana faktöre yer ayırdığımız ikinci bölümde, dönemlere etki eden iç ve dış faktörlere ve dönemin siyasetçilerinin ekonomiye olan etkilerine değinilecektir.

20. yüzyılda yaşanmasına rağmen küreselleşme süreci olarak gördüğümüz ve Türkiye ekonomisine etkileri günümüze kadar devam bazı kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramlardan bazıları Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş dönemi ve kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkiler nedenleri Türkiye'yi ile her alanda etkileyen Türk Amerikan ilişkilerine ve bu kavramların Türkiye'ye olan etkilerine değinilmiştir. 20. yüz yılın başından itibaren küreselleşme adı altında oluşturulmaya çalışılan sömürge düzenin maddi ve manevi yönden Türkiye'ye ve dünyaya olan etkilerine Erbakan'ın Adil Düzen düşüncesi ışığında incelecektir.

Tez çalışmamızın ana fikrini oluşturan son bölümde ise D-8 Teşkilatının kuruluşunun tarihsel gerekçelerine, D-8 üye ülkelerin ekonomik durumlarına ve üye ülkelerin Türkiye ile olan ilişkilerine yer verilmektedir. 2002 sonrası dönemde Ak Parti tarafından yürütülen iktisadi ve siyasi politikaların, Erbakan tarafından ilkeleri belirlenen Adil Ekonomik Düzen ile benzeşip benzeşmediği beş hipotezde incelenecektir. Bu amaçla konulan hipotezler Türkiye Cumhuriyeti hakkında derlenen istatistiki bilgileri ışığında incelenecektir. D-8 Teşkilatının (veya emsal değerlere sahip başka bir teşkilatın) hedeflerine ulaşabilmesi için belirlediğimiz on yedi adet öneride bulunulacaktır. Bu öneriler D-8 Teşkilatının başta üye ülkelere olmak üzere İslam coğrafyasına ve insanlığa faydalı olması adına, D-8 Teşkilatının daha etkin hale getirilmesi ve D-8 teşkilatının mevcut eksikliklerinin giderilmesine yöneliktir.

Çalışmamızda yöntem olarak geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Erbakan'ın yazmış olduğu kitaplar, çeşitli mecralarda yapmış olduğu konuşmalar kendisi ve yaptıkları hakkında yazılan kitap, makale ve tez ve gazete haberleri çalışmalarımıza önemli birer kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca D-8 Teşkilatının web sayfası TÜİK, Ticaret Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı gibi kurumlar da çalışmamızdaki verilerde kaynak olarak kullanılmıştır.

2. NECMETTİN ERBAKAN'IN TÜRKİYE EKONOMİSİ VE SİYASETİNE ETKİSİ

2.1 Necmettin Erbakan'ın Hayatı

Necmettin Erbakan'ı ve savunduğu idealleri anlamak için yapılması gerekenlerden ilk işlerden biri vasiyetini incelemek olacaktır. Erbakan Vakfı'nca hazırlanan "Yorulmayan Lider Erbakan" kitabında vasiyetine şu şekilde yer verilmektedir:

> *"Önce ahlak ve maneviyat sancağını şerefle taşıyacaksınız. Hak-Batıl mücadelesinde Hakkın Mücahit erleri olacaksınız. Maddi ve manevi kalkınmayı birlikte uygulayacaksınız. Türkiye'nin sanayileşmesini sağlayacaksınız. Milli ve şahsiyetli bir dış politikayı savunacaksınız. D-8'i hedefine ulaştıracaksınız. Her alanda tam bağımsız bir Türkiye için mücadele edeceksiniz. Herkese özgürlük, herkese adalet herkese refah için çalışacaksınız. Ezilen, horlanan, hakkı yenen, yoksulluk ve açlığa mahkûm edilen herkese sahip çıkacaksınız. Yaşanabilir Bir Türkiye, Yeniden Büyük Türkiye ve Yeni Bir Dünya idealine sımsıkı sarılacaksınız."* (Erbakan Vakfı 2017, s.94).

Vasiyetinden de anlaşılacağı üzere Erbakan Türkiye'nin maddi ve manevi olarak kalkınmasını ve sanayileşmesini isteyen bir liderdir. Erbakan özgürlüğü, adaleti ve refahı sadece kendisi veya kendisi gibi olanlar için değil bütün insanlık için isteyen bir kişiliğe sahip oluşu onu diğer siyasilerden ayıran en önemli niteliğidir. Erbakan, Türkiye'nin şahsiyetli bir dış politika ile mazlumların yanında olmasını vasiyet ederken, bunun nasıl yapılacağını ise büyük bedeller ödeyerek kuruduğu D-8 Teşkilatının hedeflerine ulaştırmakla olacağını da söylemektedir. Bugün Türkiye'nin yaşadığı sorunlar başta olmak üzere İslam alemi ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan sorunlar, Erbakan'ın birçok konuda haklılığını ve öngörü sahibi olduğunu göstermektedir.

Necmettin Erbakan'ın fikirlerini ve mücadelesini anlayabilmek için öncelikle doğup büyüdüğü, fikirlerini şekillendiren ortamı tanımak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında ortaya çıkan farklı fikir akımlarının bir kısmı, Erbakan'ın çocukluk yılları olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında da etkisini göstermektedir. O dönem yeni Türk devletinin kalkınması için en çok zikredilen üç farklı fikir bulunmaktadır. Söz konu bu üç akımdan biri, çareyi her

bakımdan Batıyı takip etmekte görür iken, diğeri çözümün Osmanlı İmparatorluğunun yükselme dönemindeki mazisinde aramaktadır.

Üçüncü akım ise Erbakan'ın babası Mustafa Sabri Efendinin de benimsediği İslam medeniyetinin temel değerlerinden kopmadan Batılı ülkelerin ilerleme kaydettiği müspet ilimlerden istifade ederek kalkınmayı hedefleyen akımdır (Macit, 2018, s.10). Necmettin Erbakan'ın hayatına bakıldığında doğup büyüdüğü iklimin niteliklerini kişiliğinde de özümsemiş olduğunu görülmektedir

Erbakan'ın kişiliği hakkında bizlere bilgi veren bir diğer hususta 1948 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinden arkadaşları tarafından mezuniyet yıllığına yazılanlardır. Erbakan Vakfı'nca hazırlanan "Vazgeçmeyen Lider Erbakan" kitabındaki yıllıkta Erbakan için arkadaşları şu ifadeleri kullanmıştır:

> "*Toylardandır, sofudur, dindardır ve çalışkandır. Hayatının yarısını namaz yarısını projelerinden ibarettir. Sınıfının yarısını kendisi yarısını da arkadaşları işgal eder. Proje ve raporları saatli maarif takvimi nükteleri gibi geniş izahlıdır. Herkesin bir sayfada bitirdiği mevzuyu o kırk sayfada hülasa eder. Kendisine cıvata nedir diye sorarsanız izaha demir filizlerinin naklinden başlar ve o kadar uzun anlatır ki nihayet namaz vakti gelir ve sonunu dinleyemezsiniz."* (Erbakan Vakfı, 2017, s.5).

Yıllıkta kullanılan "toylardandır" ifadesi o dönem üniversite sınavında derece yapıp üniversiteye ikinci sınıftan başlayan öğrenciler için kullanılan bir tabirdir. Erbakan'ın 1953 yılında 27 yaşında iken Türkiye'nin en genç doçenti olması, savunduğu fikirleri ve ölünceye kadar namazı bırakmaması hakkında söylenen bu sözleri doğrulayan niteliktedir (Uzun, 2017, s.5).

Erbakan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından tam üç yıl sonra 29 Ekim 1926'da Sinop'ta dünyaya gelmiştir. Babası Ağır Ceza Hâkimi olan Adanalı Mehmet Sabri Erbakan, Erzurum'da görevli iken evlendiği ilk hanımı ve iki çocuğunun annesi olan Sabriye Hanım vefat edince, Sinoplu Binbaşı Halil Bey'in torunu Kamer hanımla yaptığı ikinci evlilikten doğmuştur. Altı çocuklu ailenin üçüncü çocuğu olan Erbakan'ın ailesinin eğitime ciddi önem verdikleri görülmektedir. Nitekim ağabeyleri Nizamettin Erbakan Bey cilt ve deri hastalıkları profesörü, Selahattin Erbakan Bey göz hastalıkları profesörüdür. Küçük kardeşleri Kemalettin Erbakan Bey diş doktoru, Atıfet Hanım eczacı, Akgün Erbakan ise mühendislik eğitimi almış ve ticaretle

uğraşmıştır (Karaca, 2017, s.18). Erbakan'ın aile fertlerinin meslekleri ve isimlerden de anlaşılacağı üzere eğitime ve İslamiyet'e önem verilen bir aile ortamında yetiştiği görülmektedir. Aile ortamındaki bu durum Erbakan hem kişiliğinin hem de siyasi ve ekonomik fikir dünyasının şekillenmesinde önemli yer edinmiştir.

Necmettin Erbakan sahip olduğu kıvrak zekası, İslamiyet'e olan bağlılığı, güler yüzlü ve mücadeleci kişiliği ile yaşamı boyunca etrafındaki kişilerden farklı bir portre çizmiştir. Erbakan, Trabzon'da birincilikle bitireceği Gazi Paşa İlkokulunda ilk öğrenime başlamıştır. Trabzon'daki evlerinde arkadaşlarıyla oyun oynayan Erbakan, küçük yaşına rağmen kendi icat ettiği oyunlar oynayarak yaşıtlarından farklı olduğunu çocukluk yıllarından itibaren göstermiştir (Baykal ve Çaha, 2017, s.5). Bu durum bir bireyin kişiliğinin çocukluk yıllarında çevresi ile kurduğu etkileşim doğrultusunda şekillendiği düşüncesine önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Lise öğrenimi için İstanbul Erkek Lisesi'ni tercih eden Erbakan "Sıfırcı Avni" olarak bilinen Fizik öğretmeninden ilk defa 10 üzerinden 10 alan öğrenci olarak lise yıllarında ün kazanmıştır. Lise yıllarında ailesinden aldığı terbiye ve İslami hassasiyetleri gereği okula mescit açtırılmasını istemiş ve sevilen kişiliği nedeniyle talebi okul yönetimince yerine getirilmiştir. Çalışkanlığı yanında manevi kişiliği ile ön plana çıkan Erbakan 1943 yılında İstanbul Erkek Lisesini de birincilikle bitirmiştir. Erbakan o dönemde lise birincilerine, üniversiteye sınavsız geçiş hakkı tanınmasına rağmen sınava girmiş ve iki bin kişi arasında ilk 10'a girerek İstanbul Teknik Üniversitesi Motor Bölümü'ne ikinci sınıftan başlamıştır (Uzun, 2017, s.17).

Erbakan ilkokula altı yaşında, üniversiteye de ikinci sınıftan başlaması dolayısıyla kendisinden iki yaş büyüklerle aynı sınıfta öğrenim görmüştür. Bu arkadaşlarından biri de Süleyman Demirel'dir (Macit, 2018, s.15). İTÜ'de Erbakan, beş yılda bitmesi gereken öğrenimini dört yılda tamamlayarak 1948 yılında 4 üzerinden 3.96 not ortalaması ile rekor bir derece ile üniversite birincisi olarak mezun olup aynı yıl bölümüne asistan olarak atanmış ve ders vermeye başlamıştır (Akgül, 2011, s.26). Erbakan 1948 ile 1951 yılları arasında hem asistanlık yapıp hem de o dönem doktora tezine denk gelen yeterlilik tezini hazırlamıştır.

İstanbul Teknik Üniversitesinde sadece doçent ve profesörler ders verebilir iken kendisine çıkarılan özel bir izin ile asistan olduğu halde Erbakan makine mühendisliği öğrencilerine ders vermiştir. Yeterlilik tezindeki başarısından dolayı İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından 1951 yılında Aachen Teknik Üniversitesinde ilmi araştırmalar yapmak, bilgi ve donanımını arttırmak üzere Almanya'ya gönderilir. Erbakan, Alman ordusu için araştırma yapan DVL Araştırma Merkezindeki V1 ve V2 füzelerinin gelişmesini sağlayan ünlü araştırmacı Profesör Schmidt ile çok başarılı çalışmalar yapmıştır (Macit, 2018, s.17). V1 ve V2 denilen füzeler dünya tarihinde ilk defa Avrupa'dan yapılan atışla Londra'yı vurabilen füzelerdir. Alman ordusunun İkinci Dünya Savaşı'nda kullandığı bu füzeler savaş tarihindeki ilk uzun menzilli füzelerdir (Erbakan, 2019, s.44).

Aachen Teknik Üniversitesi'nde çalıştığı 1,5 yıl süre içerisinde, bir tanesi doktora tezi olmak üzere üç tez hazırlayan Erbakan, Alman üniversitelerinde doktora unvanı kazanmıştır (Macit, 2018, s.25). Alman Ekonomi Bakanlığı Ruhr bölgesindeki fabrikalar üzerinde araştırmalar yapacak ekipte Erbakan'ın da bulunulması istenmiştir. Bu vesileyle, iki haftada bölgedeki tüm ağır sanayi fabrikaları gezip, incelenme imkânı bulan Erbakan'ın zihin dünyasında ağır sanayinin gücü büyük bir etki meydana getirmiştir. Altı sene önce İkinci Dünya Savaşı'nda işgal edilen, şehirleri yıkılan Almanya sahip olduğu ağır sanayisi sayesinde kısa zamanda toparlanmıştır. Kendi ülkesinin de ağır sanayi hamleleri ile kalkınabileceği fikri Erbakan da Almanya'da yaşadığı yıllarda iyice pekişmiştir.

Askerlik vazifesini, 1954 yılında İstanbul'daki İstihkam Okulunda yedek subay olarak yapan Erbakan, İstihkam Okulundaki makinelerin bakım ve onarımından sorumlu olmuştur. Türkiye'nin ABD'den isteyeceği teçhizat listesini hazırlayan Erbakan, ABD'li yetkililerin dikkatini çekmiştir. ABD'li yetkiler listeyi hazırlayan kişiyi görmek için İstihkam Okulunda Erbakan'la Albay düzeyinde bir görüşme yapar. Erbakan ile ABD'li Albay aralarında geçen diyalog ABD'nin Türkiye'ye bakış açısını göstermesi bakımından bir hayli önemlidir.

ABD'li Albay Erbakan'a hitaben *"Daha önce ABD'den yardım olarak gizleme ağı, kürek sapı, kazma ve benzeri araçlar isterken, bu seneki listede, iş makinalarının*

tamiri sırasında kullanabilecek malzemeleri yapacak tezgâhları da talep etmişsiniz. Nasıl olur da bu tür taleplerde bulunabilirsiniz" şeklindeki çıkışana Erbakan'ın verdiği cevap oldukça manidardır. Erbakan, ABD'li Albaya, Amerikan Ordusunun kuruluş talimatnamesindeki ilgili sayfasını göstererek*: "Bizim birliğin yaptığı işleri yapan Amerikan birliklerinin tamamında, bizim talep ettiğimiz malzeme standartları mevcut; bizde niçin olmasın?" (*Ersin, 2015, s.22) Erbakan'ın bu cevabını beklemeyen Albay söyleyecek söz bulamaz ve Erbakan'ın istediği malzemelerin tamamını yollar. Necmettin Erbakan'ın Alman fabrikalarında gördükleri, askerde yaşadığı bu hadise ve alanı olan makina mühendisliğinde yaptığı çalışmalar Türkiye'nin sanayileşmesi gerektiğine olan inancını kuvvetlendirmiştir.

Erbakan'ın kişiliğini tanımlayabilmek için 42 yıllık siyaset hayatı boyunca yaptıklarına, söylediklerine, yazdığı kitaplara, birlikte çalıştığı yol arkadaşlarının, rakiplerinin ve diğer ülke liderlerinin kendisi hakkında söylediklerine bakmak gerekir. Erbakan makina mühendisliği alanında profesör unvanı alacak kadar teknik bilgi sahibi, bu alanda teknik çeviriler yapacak kadar entelektüel, "Ramüzul Ehadis" adlı hadis kitabını ezberleyecek kadar İslami ilimlere hakim, birçok kitap, makale ve tez yazacak kadar akademik birikime sahip çok yönlü bir kişiliktir.

Erbakan'ın siyasi hayatı boyunca yaptıklarını, yapmak istediklerini anlatan farklı yıllarda yazılmış (derlenmiş) yedi adet kitabı bulunmaktadır. Ayrıca MGV tarafından hazırlanan Erbakan'ın TBMM, konferans ve miting konuşmalarını, farklı bilimsel alanlarda yapmış olduğu analizleri ve çevirileri içeren Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyatı adında beş ciltlik bir eserde bulunmaktadır. Erbakan yaşantısı ile taraflı tarafsız pek çok akademik makaleye, yüksek lisans ve doktora tezine kaynaklık etmiş hakkında çok şey yazılmış bir liderdir. Erbakan'ın kendi kaleminden ve Milli Gençlik Vakfı tarafından Erbakan'ın konuşmalarından derlenen kitaplar şunlardır:

- Arkasındakilerle ve Türkiye'nin Kayıplarıyla Darbeler
- İslam Birliği
- Davam (Ne Yaptıysam Allah Rızası İçin Yaptım)

- Millî Görüş İktidarı: Niçin ve Nasıl
- İslam ve İlim
- Adil Ekonomik Düzen
- Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen
- Necmettin Erbakan Külliyatı (URL-1, 2020).

Necmettin Erbakan, Müslümanların her alanda en iyisi olmalarını isteyen ve İslami çabanın kişisellikten çıkıp teşkilatlı bir harekete dönüşmesini isteyen bir kişiliğe sahiptir. Bu isteğini ekonomiden siyasete, eğitimden kültürel alana kadar birçok alanda kuruluşuna öncülük ettiği teşkilatlardan görmekteyiz. Erbakan'ın farklı yıllarda kuruluşuna öncülük ettiği birçok teşkilat bulunmaktadır. Sendikal alanda kurulanlar MEMUR-SEN, HAK-İŞ, ve EĞİTİM-BİR-SEN, ekonomik alanda kurulanlar MÜSİAD ve ASKON, medya alanında kurulanlar Milli Gazete, TV 5 ve Kanal 7, gençlik alanında kurulanlar Akıncılar, AGD ve MGV, insani yardım alanında kurulanlar İHH ve Cansuyu, kültürel alanda kurulan Müzik ve Sinema Derneği (MÜSİDER), araştırma alanında kurulan ESAM, eğitim alanında kurulan İKEV ve ÖĞ-DER gibi birçok sivil toplum kuruluşu örnek gösterilebilinir (Macit, 2018, s.125). Erbakan, bu çok yönlü teşkilatlanmanın yanı sıra Erbakan kurdurduğu teşkilatları organize edecek bir üst kurul görevi gören MİLKO (Millî Görüşçü Kurum ve Organizasyonlar) adında organize edici bir başka kuruluş kurmuştur. Kurduğu teşkilatları bile başka bir teşkilat çatısı altında organize Erbakan, teşkilatçı yapısını bir kez daha göstermektedir.

Çoğu 1970'li yıllarda kurulan kuruluşların Erbakan'ın vefatından sonra dahi bugün halen aktif olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Bu durum Erbakan'ın yapmak istediği İslami hareketin kişisellikten çıkıp kurumsallaşması yolundaki cabasının büyük oranda başarıya ulaştığını göstermektedir. Türkiye'nin 100 yıllık geçmişine bakıldığı zaman kurduğu teşkilatlar aracılığı ile Erbakan kadar insan yetiştirmiş ve yetiştirmeye devam edebilen bir başka kişi, parti, ideoloji veya kuruluşun olmadığı görülmektedir. Necmettin Erbakan'ın bu teşkilatçılığını, 1974 Kıbrıs Barış

Harekâtından sonra Türkiye'ye uygulanan silah ambargosuna karşın kurulan TUSAŞ (1973), ASELSAN (1975), İŞBİR (1978), gibi savunma sanayi şirketlerinde de görmekteyiz (URL-2, 2020).

Erbakan, 42 yıllık siyaset hayatı boyunca bulduğu her fırsatta "Yeni Güçlü Bir Türkiye'nin" ve "İslam Birliğinin kurulmasının" önemine değinmektedir. Bu durumu siyasi literatüre Milli Görüş yemini olarak geçen ve Erbakan'ın her toplantısından sonra katılımcılara söylettiği sözlerde görmekteyiz.

> *Milletimizin saadet ve selameti için*
> *Yaşanabilir Türkiye için*
> *Yeniden büyük bir Türkiye'yi kurmak için*
> *Yeni Bir Dünya kurmak için*
> *İslam Birliğini tesis etmek için*
> *Zulümlerin durdurulması, adaletin barış ve huzurun temini için*
> *Bütün gücümüzle çalışacağıma söz veriyorum*
> *Şahit ol Ya Rab. Şahit ol Ya Rab. Şahit ol Ya Rab.* (Erbakan ve Çetinkaya, 2019, s.15).

Yeminde geçen sözlerden de anlaşılacağı üzere Erbakan, sadece Türkiye veya sadece İslam alemi için değil bütün insanlık için huzur ve adalet isteyen bir liderdir. Kendisini dinleyen insanlara Allah'ı şahit kılarak yemin ettirmesi taraftarlarını motive etmesi ve inandığı davaya onları da ortak etmesi teşkilatları içinde otoritesini arttıran önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu durum politik ekonomi uzmanı Alman sosyolog Max Weber'in liderlik tanımlamasına göre Erbakan'ın hem karizmatik lider hem de geleneksel lider tiplerinin özelliklerini birlikte taşıdığını göstermektedir. Nitekim Erbakan'ın siyaset felsefesinde İslam dinini referans alması ve kendine has üslubu onun halk nezdinde önemli bir kesimde meşruiyet kazanmasını sağlamıştır.

2.2 Necmettin Erbakan'ın Kalkınma ve Sanayileşme Anlayışı

Erbakan, Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınmasının yerli üretim ile, özellikle de ağır sanayi hamlesi ile yapılacak üretime bağlı olduğunun bilincindir. Erbakan, Türkiye'nin sanayileşmesini bir varlık mücadelesi olarak görmektedir. Nitekim sanayileşme ile kazanılacak iktisadi üstünlüğün beraberinde dünya siyasetinde söz sahibi olmayı da getireceğini de düşünmektedir. İslam'ın haram kıldığı, ekonomide haksız kazanca neden olarak gördüğü faiz belası olarak adlandırdığı faizi üretim faktörlerine dahil etmeden üretim yapılmasını savunmaktadır. Faize dayanmayan yerli üretim ile hem

dışa bağımlılık azaltılacak hem de artan üretim nedeniyle vatandaşların refah seviyeleri yükseltmek istemektedir.

Resim 2.1 1976 Yılında Erbakan miting yaparken (Erbakan Vakfı, Yorulmayan Lider, s.8)

Erbakan, İslam da haram olmasının dışında iktisadi olarak faize iki nedenden dolayı karşı çıkmaktadır. Birincisi faiz alınarak yapılan bir üretimde faiz, mamulün maliyetleri arasına girerek maliyeti artırıp hayat pahalılığına neden olmaktadır. İkincisi ise üretmeden paradan para kazanmaya dayanan faiz sisteminin paranın değerini düşürerek enflasyonun kronikleşmesine neden olması ve iktisadi hayatta istikrarsızlıklara neden olmasıdır (Kutlu, 2014, s.26).

Mustafa Kutlu, Necmettin Erbakan faizin sadece ekonomiyi değil sosyal hayatı da olumsuz etkilediğini "Faiz Belası" kitabında verdiği sosyal güvenlik örneği ile anlatmaktadır. Bir işçiden aylık 200 lira sigorta primi alındığını ve 20 sene sonra kendisine aylık 800 lira verileceğini varsayalım. Bugün bir ayakkabı 100 lira kabul edelim. 20 sene sonra bizim işçiye bugünün parası ile 8 ayakkabı parası vermemiz gerekmektedir. Ancak 20 sene boyunca sürekli yükselen enflasyon nedeniyle 20 sene sonra 800 lirayla değil 8 ayakkabı almak, bir ayakkabı almak imkânsız hale gelmektedir. Dolayısı ile bugün yaşanan işçi problemlerinin birçoğu bu yüzden yaşanmaktadır (Kutlu, 2014, s.27).

Necmettin Erbakan'ın faize karşı olmasının İslami ve sosyal boyutunun yanında siyasi bir nedeni de sürekli dile getirdiği Yahudi haham Haim Nahum doktrindir. 1872 Manisa doğumlu ve Mısır hahambaşı olan Haim Nahum 'un doktrini Erbakan, şu şekilde ifade etmektedir. "*İnsanları aç bırakacaksın. İnsanları İşsiz bırakacaksın. İnsanları borca dolaysıyla faize esir edeceksin. İnsanları dinlerinden uzaklaştıracaksın. Irklarına, tarikatlarına, mezheplerine ve siyasi görüşlerine göre tahrik edecek, Türkiye'yi böleceksin. Bölünmüş parçaları birbirleri ile çarpıştırıp, savaştıracaksın. Parçalanmış, zayıflatılmış parçaları Siyonizm'in emrine verip, yutacaksın"* (URL-3, 2020). Erbakan'ın ırkçı kapitalizm dediği, İslami esaslara dayanmayan ekonomi modelinde faizin bir silah gibi kullanılması Erbakan'ın faize karşı çıkmasındaki temel nedenlerdendir.

1956 yılında Gümüş Motor fabrikasının temellerini atarak ekonomiye giriş yapan Erbakan, sonraki yarım asırda adından sıkça söz ettiriştir. 1960 yılında iktidarda olan askeri yönetim Gümüş Motor fabrikasını ziyaretlerinden etkilenmiştir. Erbakan'ı Ankara'da düzenlenecek Sanayi Kongresine davet eden dönemin askeri yönetimi Erbakan'ın adından sıkça söz edilmesine vesile olmuştur. Bunun nedeni ise sanayi kongresinde Erbakan'ın motor üretiminden sonra yeni hedeflerin Türkiye'ye ait yerli bir otomobil olduğunu açıklamasıdır (Aşgın, 2018, s.267). Kamuoyunda büyük heyecana neden olan bu haber Türkiye'nin kendisine ait bir yerli otomobil fikrinin Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığındaki askeri yönetimce benimsenmesine ve üretimin kararının alınıp üretim için TCDD mühendislerine talimat verilmesine vesile olmuştur.

Türkiye'nin ilk yerli arabası olan Devrim otomobili, henüz proje aşamasında iken çeşitli baskılara maruz kalması, askeri yönetimin projede kararlılık gösterememesi ve yerli otomobile karşı ithalatçı tekel firmalar tarafından gazeteci ve aydın kesim eliyle kamuoyunda oluşturulan olumsuz algı gibi nedenlerden dolayı başarısızlığa uğramıştır(Şahinkaya, 2010, s.263) . Bu durum Türkiye'nin 60 sene önce ekonomik dolayısı ile de siyasi olarak çok büyük bir fırsatı kaçırmasına neden olmuştur. Nitekim 2021 yılı itibarı ile Türkiye, savunma sanayisinde önemli başarılar gösterse de kendi yerli markası TOGG henüz seri üretime başlayamamıştır.

Türkiye birçok uluslararası otomobil firmasına araçların üretimde ev sahipliği yapsa da otomobil üretiminde kar'ın büyük kısmı yabancı firmalara kalmaktadır. Ayrıca üretimi yurtdışından yapılan otomobillerin ithalatından dolayı Türkiye ekonomisinde dış ticarette açıkların verilmesine neden olmaktadır. Almanya, ABD ve Fransa gibi ülkelerin ürettikleri otomobillerin ülke ekonomilerine katkıları incelendiğinde 1961 yılında iptal edilen Devrim otomobili projesiyle Türkiye ekonomisinin ne denli büyük zarara uğratıldığı bir kez daha görülmektedir.

HER AİLE BİR ARABA SAHİBİ OLABİLECEK — Doçent Necmettin Erbakan, Türk tipi otonun kısa mal edilebileceğini, kara tahta başında bilhesap gösteriyor. Söylendiğine göre, Türkiye'de 725 kişiye bir araba düşüyor. Oto sanayii kurulduktan sonra, her alalenin bir araba sahibi olması işten değil!..
(FOTO: - SÖKMEN BAYKARA)

Bir Otomobili 1400 Dolara Yapabileceğiz

Memleketimizde oto sanayii kurulması yolundaki faaliyet ilgili makamlar tarafından ele alındı

Lütfü AKDOĞAN

Memleketimizde oto sanayii kurulması hususunda girişilen faaliyet, dünden itibaren ilgili makamlar tarafından ele alınmıştır.

...n buğday ithal ediyor

Dün şehrimize gelen Devlet Planlama Dairesi Reisi ve Başvekalet Müsteşarı Sınaat Orel, Teknik Üniversitede Sanayicilerle ve Makina Fakültesi Profesörleriyle bir mülâkat görüşmüş ve Gümüş Motör fabrikası müdürü Doçent Necmettin Erbakan'ın verdiği konferansta hazır bulunmuştur.

Saat 10,30 da Teknik Üniversitede verilen bu konferansta kalabalık bir öğrenci grubu ile Rektör ve Profesörler, Sanayiciler

(Devamı Sa; 5 Sü; 4 de)

Resim 2.2 1960'lı yıllardan bir gazete (Milli Gazete, 10 Kasım 2017)

1976 yılında MSP-AP koalisyonu ile kurulan Milliyetçi Cephe hükümetinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Erbakan, "Yeniden Büyük Türkiye", "Ağır Sanayi" ve "Fabrika Yapan Fabrika" ülküleri ile Türkiye ekonomisine yeni bir yol haritası çizmiştir. Erbakan, 1976 yılını "Ağır Sanayi Hamlesi" yılı ilan etmesi Erbakan'ın montaj sanayi yerine Türkiye'nin kalkınması için hayati önem taşıyan sanayiye verdiği önemi göstermektedir (Erbakan Vakfı, 2017, s.37).

Erbakan'ın yeni hedefinin dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından benimsenmesi, toplumun bir kısmının nezdinde Erbakan'ı Türkiye'nin ilk yerli otomobili olan Devrim arabalarının fikir babası olması olarak görülmesine neden olmuştur (Uzun, 2017, s.27). Erbakan'ın yerli otomobilin üretimine dair olan inancı ve 1967 de başladığı TOBB Genel Sekreterliği görevi döneminde verdiği konferanslarla Anadolu'daki tüccarların takdirini kazanması Erbakan'ı 1969 TOBB başkanlığına taşımıştır. TOBB başkanlığı döneminde yaşadığı hukuksuz süreç ise Erbakan'ın

kamuoyunda bir kez daha gündeme gelmesine ve muhafazakar kesim tarımdan benimsenmesine vesile olmuştur.

Erbakan'ın 1996 yılında başbakan olarak göreve gelir gelmez yaptığı ilk iş memura %50 ve işçiye %101 oranlarında verdiği maaş zamlarıdır. Bu maaş artış oranları Türkiye ekonomisinde tekrarı yaşanmamış nadir bir durumdur. (Karasu, 2013, s.69). Bugün dahi asgari ücret belirlemelerinde, memur ve emekliye maaş zammı yapılmasında Erbakan'ın 1996 yılında yaptığı maaş zamları emsal gösterilmektedir. O dönem Erbakan'a en çok yöneltilen eleştirilerden biri de bu maaş zamlarının devlet bütçesine ciddi yük getireceği ve devletin bundan dolayı ekonomik olarak sıkıntı yaşayacağı şeklindedir.

Erbakan, verdiği maaş zamlarının finansmanını Havuz sistemi olarak siyasi literatürümüze giren bir sistem ile ek vergi getirmeden yine kamunun öz sermayesi ile oluşturmuştur. 1996 Refah-Yol hükümetinden önce devletin kamu kurumlarına bütçeden verdiği paraları, kamu kurumları özel bankalarda tutuyordu. Özel bankalar ise kamu kurumlarına ait bu paraları herhangi bir karşılık olmadan başka kamu kurumlarına yüksek faiz oranları ile borç veriyorlardı. Kamunun parasını başka kamu kuruluşuna yüksek faizle veren bu düzen yerine bütün kamu kurumlarının parasının devletin kontrolünde olan bir havuzda toplatılması ve ihtiyacı olan kamu kurumuna faizsiz verilmesi bütçede büyük tasarruf sağlanmış olundu. (URL-4, 2020). Bu durum günümüzde faiz lobisi olarak da adlandırılan kesimin o dönem Erbakan'a karşı cephe almasına neden olmuştur.

Erbakan'ın Türkiye ekonomisi ve siyasetindeki en önemli katkılarından biri de savunma sanayisi alanda başlattığı ve bir çoğunda bizzat yer aldığı savunma sanayi projeleridir. 2009 yılında Türkiye'nin bugünkü İHA ve Sİ HA'larını yapan BAYKAR Makinaya yaptığı ziyaret ve 2018 yılında uçuşa başlayan İHA'ların kuyruk numaralarının (TC-ERB) Erbakan'ın soy ismini çağrıştırması Erbakan'ın hayatı boyunca savunma sanayimizin gelişimi için gösterdiği cabanın bir örneği niteliğindedir. Erbakan'ın meclis kürsülerinde ve parti konuşmalarında birçok kez bugünkü İHA sistemini tarif eden konuşmaları Türkiye'nin savunma sanayisinde bugün ulaştığı seviyenin arka planında yer aldığını gösteren önemli göstergelerdir.

Resim 2.1 Necmettin Erbakan'ın 2009 yılında BAYKAR Makinayı Ziyareti (Yeni Şafak Gazetesi, 2021)

2.2.1 Gümüş Motor Girişimi

Necmettin Erbakan ile özdeşleşen bir söz vardır "*Bir çiçek ile bahar olmaz fakat her bahar bir çiçekle başlar*" diye. Gümüş Motor da Erbakan'ın özlemini çektiği baharın ilk çiçeği, Millî Görüş hareketinin ilk somut adımıdır. "Gümüş Motor" adını, Erbakan'ın müridi olduğu İstanbul'daki Gümüşhanevi Dergahından almaktadır. Erbakan mürşidi ve Gümüşhanevi dergahının postnişi olan Mehmet Zahit Kotku Efendi ile yaptığı istişare ile açacakları motor fabrikasının adının Gümüş Motor olmasına karar vermiştir (Özgür, 2019, s.58). Erbakan'ın fabrikanın ismi için Mehmet Zahit Kotku Efendi ile istişare etme nedeni sadece mürit mürşit bağı değildir. Zira Mehmet Zahit Kotku sıradan bir dergâh şeyhi olmayıp ülkenin iktisat ve eğitim konularına ciddi mesai harcayan, sohbetlerinde bunlara çokça yer veren birisidir. Ayrıca Zahit Kotku Efendi, fabrikanın kuruluş sürecinde ve yaşamının sonuna kadar Erbakan'ının maddi ve manevi destekçisi ve akıl hocası olmuştur.

Necmettin Erbakan'ın, Almanya'da kalıp daha parlak bir akademik kariyer yapmak yerine Türkiye'ye geri dönmesi ayrı bir inceleme konusudur. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere doğru pek çok kez yaşanan beyin göçleri görülmektedir. Erbakan'ın da böylesi bir beyin göçü ile kaybedilmemesinin iki nedeni olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerden ilki Erbakan'ın ailesinden aldığı muhafazakar milliyetçi duygulardır. Diğer bir nedenin de kendine mürit olduğu Mehmet Zahit Kotku'nun telkinleri olduğu düşünülmektedir.

Mehmet Zahit Kotku Efendi Türkiye'nin Batının pazarı olmaktan çıkıp, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen bir sanayiye sahip olmasını istemektedir. Nitekim sanayileşmenin ekonomik bağımsızlığı, ekonomik bağımsızlığında beraberinde kültürel ve siyasi bağımsızlığı getireceğinin bilincindedir (Özgür, 2019, s.53). M. Zahit Kotku sadece Türkiye için dertlenmeyip İslam aleminin içinde bulunduğu durumdan kurtulması ve bütün Müslümanların kalkınmaları için bir araya gelmesini istemiştir. Bu isteğinden de anlaşılıyor ki Zahit Kotku Efendi Gümüş Motor fabrikasında olduğu gibi, Erbakan'ın cabaları ile 1997 yılında kurulan D-8 Teşkilatının da kuruluşunun da arka planında yer aldığı anlaşılmaktadır. M. Zahit Kotku Efendi sohbetleri ile Erbakan'ın fikir dünyasının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olması bakımından önemli bir şahsiyettir.

Erbakan, İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya'ya verdiği zararı, Almanların sanayi hamleleri ile telafi edilişini, 1950-53 yılları arasında Alman Leopar tankları başmühendisi olarak yerinde tecrübe etmiştir (Ersin, s.5). Erbakan, Almanya'daki tecrübeleri, mühendislik alanında kendi yaptığı çalışmalar ile yerli bir ağır sanayileşebilmenin mümkün olacağı düşüncesine inanmıştır. Nitekim Erbakan 1956 yılında İstanbul'un Rami semtinde, bir lira devlet desteği almadan ve faiz kullanmadan Türkiye'nin ilk yerli motor fabrikası olan Gümüş Motor fabrikasının temellerini atacaktır. Gümüş Motor kurulduğu dönemde 12.000 m² kapalı alanı ile Ortadoğu ve Balkanların en büyük motor fabrikası konumundadır (URL-5, 2020). Gümüş Motor girişimi Türkiye ekonomisi acısından son derece önemlidir. Zira ileri teknoloji içeren ürünler ekonomiye yüksek katma değer sağlamakta ve ülkelerin aralarındaki gelişmişlik farklarının da bir nedeni haline gelmektedir (Konak, 2018, s.57).

Gümüş Motor fabrikasında çalışan işçilerin büyük çoğunluğu mühendis ve sanat okulu mezunu teknik bilgi sahibi kişiler olması nedeniyle nitelikli iş gücüne istihdam alanı oluşturup, yeni gelişmelere imkân alanı sunması bakımından Gümüş Motor fabrikası önem arz etmektedir. Erbakan, Gümüş Motor'un kuruluş sürecini, bir nevi Kurtuluş Savaşı'nda verilen mücadeleye benzetmektedir. Fabrika işçilerini sanayileşme davasının kahramanları olarak görmektedir. Çünkü, Erbakan'a göre, sanayileşme milli bir davadır ve bu davada çalışanlar, milli bir ruhla ve ibadet aşkı ile dolu kahramanlardır (Akpınar, 2009, s.124).

Erbakan'ın sosyal hayatında olduğu gibi siyaset ve ekonomi hayatında kayırmacılığa yer yoktur. Erbakan yaptığı görevlendirmelerde Kuran'ı Kerim'in Nisa Suresi 58. ayetinde "Allah size, mutlaka emanetleri (işleri), ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle davranmanızı emreder." ayetinden hareketle işi ehline teslim ehline (liyakat sahibine) teslim etmeye gayret etmiştir. Erbakan kayırmacılığın, çalışanlarda motivasyon kaybına ve verimsizliğe neden olduğunu, bu durumun kalifiye personelin başka işyerine geçmesine ve ülkeye göç etmesine neden olduğu bilmektedir. (Dilek vd. 2019 s.3192) kaynakçaya eklenecek

Burhan Karaca, Erbakan'ı Gümüş Motoru kurmaya sevk eden nedene "Prof. Dr. Necmettin Erbakan; Mühendis - Mücahit – Mütefekkir" kitabında Erbakan'ın dilinden şu sözler ile yer vermektedir.

> "*Biz Almanya'da harpten sonra tankları başmühendisi olarak çalışırken Türkiye'de kullanılan en basit sulama motorlarının bile yurtdışından getirildiğini bilmek bizi fevkalade müteessir ediyordu. Nasıl olur biz Almanya'nın en ileri motorlarını yapalım, fakat kendi ülkemizin tarlasını sulayacak motorlar Almanya'da üretilsin. Bu olmaz… Biz vatanımıza milletimize hizmet edeceksek kendi motorumuzu kendimiz yapmalıyız kanaatine o zaman vardık. Ancak motor imalatı sadece bilgiyle olmaz, sermayede ister. Biz bu sermayeyi 200'e yakın inançlı insandan topladık. Fabrika hakikaten Millî Görüşlü bir fabrika oldu. O tarihte topladığımız sermaye bugüne göre astronomik bir rakamdır. Böylece Türkiye'nin en büyük makine fabrikasını 4 yıl gibi kısa bir sürede içinde kurup işlettik."* (Karaca,).

Erbakan'ın Almanya'da karşılaştığı bu durum, onun önce Gümüş Motor, TOBB başkanlığı ve devamında 42 yıl sürecek siyaset serüvenlerine neden olmuştur. Fabrikanın açılışında dönemin maliye bakanı Hasan Polatkan'ın da olması fabrikanın önemini göstermektedir.

Resim 2.2 Adnan Menderes'in 1960 yılında Gümüş Motor Fabrikasını ziyareti sırasında Necmettin Erbakan Brifing verirken (İstanbul Ekspres 21 Mart 1960-Sedat Özgür, Gümüş Motor s.61)

Adnan Menderes'in 1960 yılının başlarında, idam edilmesinden birkaç gün öncesinde yaptığı Gümüş Motor fabrikası ziyaretinde sarf ettiği şu sözler Gümüş Motor fabrikasının önemini bir kez daha göstermektedir: "*Bir çiftçi olarak Gümüş Motor'un Türkiye'nin kalkınması için ne kadar gerekli bir yatırım olduğunun farkındayım. Bu fabrikanın 1950'lerde kurulmayıp, ağır sanayii hamlesi başlatamamış olmasını üzülerek ifade etmiştir"* (Aşgın, 2018, s.266).

Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını azaltacak, ağır sanayi hamlesinin başlaması için hayati önem taşıyan Gümüş Motor gibi projelere destek veren Adnan Menderes ve Hasan Polatkan gibi devlet adamları hırsızlık ve diktatörlük gibi mesnetsiz ifadelerle suçlanarak 1961 darbesi ile idam edilmiştir (Topçu, 2017, s.67). Bu durum ülkeye yapılan hiçbir iyilik cezasız kalmaz gibi olumsuz bir algıyı haklı çıkarmaktadır.

Gümüş Motor fabrikasının ilk ürettiği motorlar o dönem çiftçinin büyük ihtiyaç duyduğu Derinkuyu su pompaları olan motorlarıdır. Menderes hükümeti direk maddi katkı yapamasa da Gümüş Motoru kuruluşundan beri desteklemektedir. Gümüş Motor'un ilk siparişi de 1954 yılında Menderes tarafından Devlet Su İşlerinden gelmiştir. Ayrıca Menderes 1958 yılında fabrikaya alınacak makine ve teçhizat için gerekli olan 1.300.000 dolarlık dövizi temin etmiştir (Ersin, 2015, s.81). Zikredilen 1.300.000 dolar Menderes tarafından Erbakan'a verilmeyip o değerdeki Türk lirası malzeme alınması için dolara çevrilmiştir. Zira 2000'li yıllara kadar ülkede krizlere neden olacak bir döviz darboğazı yaşanmaktadır. Hatta 1970 yıllarda dış ödemeler yurtdışına çalışmaya giden gurbetçilerin Türkiye'ye gönderdiği dövizlerden karşılanmış olması içinde bulunulan vahim durumu gözler önüne sermektedir.

Erbakan, ülkesine sanayileşebilmenin çalışınca zor olmadığını ispat etmek ve kabul ettirmek istemiştir. 1956 yılında İTÜ laboratuvarda %100 yerli ilk motoru üreten Erbakan, motoru çoğaltmak ve ülkeye kazandırmak için Gümüş Motor fabrikasında üretime başlar (Karaca, 2019, s.25). Fabrikanın kurulumu için gerekli olan makine yapacak makinalar Çekoslovakya firması Skoda'dan 1958 yılında temin edilir (Özgür, 2019, s.63). Makinaların Çekoslovakya'dan temin edilmesinin temel nedeni kurulacak fabrikanın komple bir motor fabrikası seklinde kurulmak istenmesidir. Motor'un her parçasını imal edebilecek fabrika içinde fabrika şeklinde planlanan Gümüş Motor fabrikasına Batılı firmalardan istenilen cevap alınamamıştır. Nitekim Batılı firmalar tam teşekkül bir kurulum yerine Gümüş Motoru kendilerinin kontrolünde, sürekli kendilerine bağımlı olacak şekilde kurmak istemektedir. Bu durum ise Erbakan'ın savunduğu idealler ve hedefleri ile ters düştüğünden Çekoslovakya firması Skoda tercih edilmiştir.

Bir hissedarın en çok %5 oranında hisseye sahip olabileceği 200 ortaklı Gümüş Motor Anonim Şirketinin genel müdürlüğünü Erbakan yapar.1956 yılında kurulan fabrika, 1960 yılında seri üretime geçer. Kar ortaklığı sonucunda kurulan fabrika, faizsiz bankacılığın yapıtaşı olarak nitelendirilmekte ve Türkiye'ye bir İslam ekonomi modeli çizmektedir (Kızıltaş, 2011, s.42). Gümüş Motor, Millî Görüş hareketince milli sanayi hamlesinin başlangıcı olarak kabul edilirken, Erbakan o güne kadar devletin yapamadığı işi bir grup insan yapmıştır (Akpınar, 2009, s.124). Bürokratik engeller, gayrimüslimlerce tekel haline gelmiş ithalatçı firmaların aleyhte çalışmaları ve ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik durum olmasaydı o bir avuç insanın çok daha büyük başarılar elde etmeleri yüksektir.

Erbakan, "neden Motor Fabrikası kurmakla işe başladı?" şeklinde bir soru sorulduğunda Gümüş Motor fabrikasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira motorlar; hava, kara, deniz, demiryolları ve daha pek çok alanda kullanılan araçların en önemli ve en maliyetli parçalarıdır. Motor sanayinin ekonomiye doğrudan ve dolaylı istihdam imkânları oluşturması, Petro-kimya, demir-çelik sanayi gibi yardımcı sanayilerin gelişmesinde itici güç olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Motor sanayinin ve yan sanayilerinin gelişmesi ile ülkedeki işsizliği azaltıp binlerce işçi, teknisyen ve mühendise iş imkânı sağlayacak olması, ülkede yetişmiş insan gücünün

yurt dışına gitmesini engelleyeceği gibi yetişmiş insan sayısının artmasına da vesile olacaktır.

Ülkede yetişmiş nitelikli insan gücünün artması yeni gelişmeleri de beraberinde getirerek ekonomi başta olmak üzere birçok alanda kelebek etkisi oluşturacaktır. Beşeri sermaye artışı bir ülkenin orta gelir tuzağından çıkması ve yüksek gelirli ülkeler arasına girmesi açısından son derece önemlidir. (Kesgingöz ve Dilek, 2016, s.658) Artan nitelikli iş gücü ve sermaye birikimi ile birçok girişimin de önü açılacaktır. Ayrıca yurt dışına beyin göçü vermek yerine bilim insanlarımız kendi topraklarında kendi insanlarının faydasına olacak katma değeri yüksek işlere imza atacaklardır. Ancak ne yazık ki ülkenin faydasına olacak birçok proje gibi Gümüş Motor'unda önü ekonomiyi ve bürokrasiyi tekelinde bulunduran İstanbul sermayesi de denilen bir grup tarafından kesilmiştir.

Türkiye'nin kuruluşundan beri dış ticaretinde büyük açıklara neden olan motor ve motor sanayisine bağlı yedek parçalarının ülkede üretilmesi dış ticaret açığının azalmasına, o yıllarda sıkça yaşanılan döviz darboğazların azalmasına ve Türk lirasının değer kazanması da neden olacaktı. Yerli para biriminin döviz karşısında değer kazanması, enflasyon oranlarının ve faizlerin düşmesine neden olmaktadır. Düşen enflasyon ve faiz oranları yeni yatırımları teşvik edeceği gibi yeni yatırımlar da ekonomik kalkınmaya vesile olacaktır. Bu durum ülkede sosyal refahın artmasını da beraber getirecek olması açısından oldukça önemlidir. Zira yerli para birimin değerli olduğu enflasyon ve faiz oranlarının düşük olduğu, yatırımların yapıldığı bir ülke ekonomisinde vatandaşların alım gücü artacaktır. Vatandaşın alım gücünün artması ekonomik pek çok sorunu ortadan kaldıracağı gibi toplumsal olarak yaşanan birçok soruna da çözüm ortamı sunacaktır.

Gümüş Motor, o dönem dış ticareti elinde bulunduran, montaj sanayide faaliyet gösteren ve çoğu gayrimüslim olan bir grup tüccarın aksine, Türkiye'nin kendi motorunu %100 yerli imkânlar ile yapmasını isteyen bir avuç vatansever ile arasındaki mücadelenin adıdır. Yurtdışından firmaların acenteliğini alarak aldıkları parçaları montajlayıp ciddi bir emek sarf etmeden ve katma değer üretmeden, halka fahiş fiyatlar ile satmaya alışan, ithalatı tekelinde tutan bu azınlık kesim elbette Gümüş

Motor gibi bir hareketi hoş karşılamamıştır.1960 yılında üretilen motorların yurtiçinde satılması için davet edilen 67 motor ithalatçısı firma motorları satmak istemedikleri ve fabrikanın yürümemesi için ellerinden geleni yapacaklarını açıkça fabrika yönetimine söylemişlerdir (Özgür, 2019, s.86).

Gümüş Motor'un yurtiçinde satılması için davet edilen motor ithalatçısı 67 firmadan sadece üç firmanın Türk isimli (kökenli) diğer 64 firmanın Rum, Ermeni ve Yahudi isimli (kökenli) oluşu, günümüzde Cumhurbaşkanımız tarafından söylenilen yerli ve milli sözünün önemini bir kez daha göstermektedir. İthalatı tekiline alan bu firmalar o dönem Sanayi Bakanlığının bürokrasisine de hakim olmuşlardı. Sermayenin İstanbul dışına çıkması istemeyen bu gruba karşı Erbakan hayatı boyunca mücadele etmiş ve Anadolu sermayesinin gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Aynı kesim 1969 yılında Anadolu'daki iş adamlarının desteği ile TOBB başkanı olan Erbakan'a karşı dönemin iktidar partisi olan Adalet Parti'sine yaptıkları baskılar sonucu Erbakan'ı polis zoruyla TOBB başkanlığı görevinden aldırmıştır (Karaca, 2019, s.33).

Gümüş Motor Fabrikasının kapanma süreci, şeftali yerine motor üretmek isteyen Türkiye'nin Gümüş Motor Fabrikası, sektöre hâkim olan yabancıların ekonomik ve siyasi baskılarıyla 1962 yılında iflasa sürüklenmek istenmesi ile başlamıştır. Gümüş Motor'un Türkiye'de yıllardır faaliyet gösteren büyük sermayelere ve yabancı firmaların uyguladığı politikalara karşı rekabet etme imkânı zayıftır. Zira gümüş motor fabrikasının az bir sermeye ile kurulması ve henüz çok yeni bir oluşum olması en büyük dezavantajıdır. Gümüş Motor fabrikasının dönemin siyasi iradesi tarafından bürokratik yollardan ithal alımlara karşı korunmaması fabrikanın değer kaybetmesine neden olan faktörlerden biridir. Ayrıca o dönemlerde Türkiye ekonomisinde sıkça yaşanan döviz dar boğazları fabrikanın hisselerinin düşmesine ve fabrikanın kuruluş yapısının bozulmasına neden olmuştur.

Türkiye Şeker Şirketi, fabrikanın düşen hisse senetlerini satın alınca yüzde 51'lik bir payla yönetime hakim olmuştur. Fabrika yönetiminde çoğunluğu kaybeden Erbakan Genel Müdürlükten ayrılmak zorunda kalmıştır (Ersin, 2015, s.23). Gümüş Motor yönetimi Erbakan'ın elinden çıkmasından sonra 2012 yılına kadar vasat bir fabrika, hatta zamanla işçi ücretlerini ödeyemediği için icralık olan bir enkaza dönüşmüştür.

Erbakan'ın ölümünden bir sene sonra 2012 yılında Gümüş Motor'un tamamen kapanması ile bir devrin sonuna gelinmiştir (URL-5, 2020).

Gümüş Motor Fabrikası, basit bir motor fabrikasından ibaret olmayıp Erbakan yönetimdeki kısa sürede bile Türk ekonomisi ve siyasetine ciddi etkileri olmuştur. Bu etkilerden ilki birçok farklı cemaatten insanı bünyesinde toplaması dolayısı ile İslami kesimde birlik ve beraberliğe vesile oluşudur. İkinci etkisi faiz almadan tamamen öz kaynaklar ile kurulan fabrikanın 1958 yılında kar ortaklığına geçmesi İslami işletmeciliğin alt yapısını oluşturmuştur. Üçüncü etkisi ise Türkiye'de ilk defa motor üretilmesi yerli otomobilin de yapılabileceği olan inancı güçlendirmiş ve önünü açmıştır. Milli görüş Hareketinin doğuşuna vesile olan Gümüş Motor'un en büyük etkisi ise Erbakan'ın siyasete atılması ile İslami kesimin siyasete dahil olmasına alt yapı oluşturmasıdır (Aşgın, 2018, s.267).

Gümüş Motor'un Türkiye ekonomisi için önemi, Türkiye'nin sanayi altyapısında ortaya çıkaracağı dışsallıklar ile açıklanabilir. Gümüş Motor hamlesinin başarılı olması durumunda bu dışsallık diğer sanayi dallarını da olumlu biçimde etkileyecek, onların da gelişmesine vesile olacaktır. Gümüş Motor'un kurulduğu 1960'lı yıllarda bugünkü küresel sanayi şirketlerinin çoğunun esamesi bile okunmamaktadır. Bu durum bile Türkiye'nin kaçırdığı fırsatın büyüklüğünü anlatmaktadır.

Gümüş Motor girişimin başarılı olması durumunda başta otomotiv ve savunma sanayi olmak üzere diğer sanayilerinin gelişmesinde domino etkisi oluşturacaktı. Günümüzde Türkiye ekonomisinin başlıca sorunlarından biri olan cari açık sorunu bugünkü kadar büyük olmayacaktı. Zira Türkiye'nin kuruluşundan itibaren kronik bir sorunu olan cari açık sorununun temel nedenlerinden biri makine ve motor sanayi için yapılan ithalattır. Türkiye montaj otomobillerin üretim merkezi olmak yerine kendi tasarladığı otomobilleri üretip ihraç ediyor olacaktı. Motor, Türkiye savunma sanayisi için de önemli bir sorundur. Gümüş Motor girişiminin başarılı olması halinde Türkiye'nin silah ithalatı giderlerini azalmasına ve dış ticarette cari açığın önlenmesine vesile olacaktı. Bu minvalde Türkiye'nin havacılık ve uzay çalışmalarını yürüten TUSAŞ Türkiye'nin ilk yerli helikopter motoru olan TEI- TS1400'ü 6 Ocak 2021 tarihinde de değil çok daha öncesinde üretmiş olabilirdi.

Türkiye; İHA ve SİHA'larını çok daha önceleri üretebilecekti. Nitekim ilk İHA ve SİHA örnekleri 1909 yılında Amerika'da icat edilmiş olup günümüz versiyonunu yine Amerikan ordusu 1990'li yıllarda MQ-1 Predator adını verdiği insan hava uçaklarını kullanmıştır (Kahveci ve Can, 2020, s.512-513). Silahsız hava araçlarında yakalanan başarılı örneklerden hareketle bugün Türkiye dünyanın yarım asır gerisinden gelmek yerine 1960'larda yakalanacak ivme sayesinde dünyanın süper güçleri arasındaki yerini almış, bugün yaşadığı ekonomik ve siyasi birçok sorunu da yaşamamış olacaktı.

Gümüş Motor'un başarılı olması halinde Türkiye, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Ar-Ge kültürü gelişmiş olacak ve bu nedenle pek çok teknolojik yenilik çok daha erkenden Türkiye'ye gelmiş olacaktı. Nitekim Türkiye Ar-Ge çalışmalarına ilk defa 2018 yılı bütçesinde %1'lik bir paya yer verebilmiştir (URL-6, 2020)Artan Ar-ge kültürü ve çalışmaları sayesinde Aziz Sancar, Cahit Arf, Mahmut Gazi Yaşargil gibi nice Türk bilim insanı akademik çalışma için yurtdışına göç etmek zorunda kalmayacak kendi ülkelerinde çalışmalarını yapmış olacaktılar.

Gümüş Motor fabrikası ile yakalanacak olan ivme sayesinde Türk savunma sanayinin gelişimini muhtemelen büyük oranda tamamlayacaktı. Uluslararası alanda Türkiye'nin aleyhine olan pek çok sorunun (Kıbrıs'ta Rumların Türklere uyguladığı soykırım, Boşnaklara Sırpların uyguladığı soykırım, Ermenistan'ın Karabağ işgali, Doğu Türkistan'da Çin asimilasyonu, Filistin'de İsrail zulmü, PKK terörü vb.) da ortaya çıkmasını engelleyici bir rol üstlenebilecekti.

2.2.2 Necmettin Erbakan'ın Türkiye Siyasetine Etkisi ve Milli Görüş Hareketi

1965 yılında Profesör olan Erbakan, Şubat 1966'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Sanayi Dairesi Başkanlığına, Mayıs 1967 yılında TOBB Genel Sekreterliğine, 1968 Mayıs'ında TOBB İdare Heyeti üyeliğine, Mayıs 1969 yılında da TOBB Genel Başkanlığına seçilmiştir (Macit, 2018, s.27). Erbakan'ın TOBB başkanı olmayı isteme nedeni, kendi ifadesiyle şu şekildedir "Oda yönetiminde Türkiye'nin kalkınmasını engellemeyi kendisine amaç edinen mason yapılanmanın etkisini kırmaktır" (Aşgın, 2018, s.269). Erbakan Anadolu'nun dört bir yanında verdiği

konferanslarda, İstanbul ve İzmir'de yoğunlaşan bir grup tüccar ve sermayedara karşı, Anadolu sanayicisini savunması nedeniyle dikkatleri üstüne çekmiştir.

Adalet Partisi hükümetinin ertelenmesini istediği TOBB başkanlığı seçiminde Erbakan'ın başkan seçilmesini, çıkarlarına tehdit gören ithalatçı bir grubun baskıları nedeniyle Süleyman Demirel tarafından iptal edilmiş ve Erbakan polis zoruyla TOBB başkanlığından el çektirilmiştir (Çavuşoğlu, 2009, s.41). Bu olaydan sonra Necmettin Erbakan'da memlekete hizmet etme işinin siyasetten geçtiği düşüncesi oluşmuştur. Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimlerin teşvik ve desteği ile Erbakan siyasete atılmaya karar vermiştir.

Erbakan'ın siyasete atılmasındaki nedenlerden biri de Batı blokunda yer almak adına CHP'nin çok partili hayata geçmek zorunda kalması ile birlikte muhafazakar ve İslami kesimin siyaseten rahatlamasıdır (Ersin, 2015, s.95). 1946 yılına kadar Türkiye'de çok partili hayata geçilememiş ve 27 sene boyunca CHP tek başına iktidarda kalmıştır. 1937 yılında anayasaya eklenen, dönemin CHP'li yöneticilerince benimsenip devlet politikası haline gelen ve ancak hatalı biçimde uygulanan laiklik ilkesi, Türkiye de muhafazakar kesimin istemese de siyasetten dolayısıyla devlet yönetiminden uzak kalmasına neden olmuştur.

Adnan Menderes döneminde, daha önce CHP'li yöneticilerce katı bir şekilde uygulanan laiklik anlayışında yumuşama yaşanması, muhafazakar kesimin siyasete yeniden talip olmasına ortam sağlamıştır. 1960 darbesi ile kapatılan Demokrat Partinin devamı olarak gösterilen Adalet Partisi, Süleyman Demirel tarafından kurulmuştur. 1965 yılında CHP'ye karşı tek başına iktidara gelen Adalet Partisi'nin muhafazakar kesim ile temsil sorunu yaşaması, Erbakan'ın siyasete girmesindeki bir diğer nedendir. Zira muhafazakar kesim Demokrat Partisinin yerine kurulduğunu iddia eden Adalet Partisi'nden beklediği siyasi performansı görememekte ve bu durum tepkilere neden olmaktaydı.

Erbakan reddedileceğini bilmesine rağmen muhafazakar kesimin oylarını bölüyor şeklinde oluşabilecek çatlak seslerin önüne geçmek adına 1970 yılında Adalet Partisi'ne milletvekilliği adaylığı için başvuru yapmıştır. Adalet Partisi genel başkanı

Erbakan’ın İstanbul Teknik Üniversitesinden dönem arkadaşı olan Süleyman Demirel, Erbakan’ın başvurusu reddetti. Erbakan reddedileceğini bile bile Adalet Partisi’ne başvuru yapma nedenini “*Erbakan solun karşısında sağı böldü diyeceklerdi demesinler diye başvuru yaptım*" şeklinde açıklamıştır (URL-7, 2020). Erbakan aynı yıl kendisi Konya’dan olmak üzere 17 kadar arkadaşı ile çeşitli illerden bağımsız olarak milletvekilliğine adaylıklarını koymuş ve meclise “Bağımsızlar Hareketi” olarak girmeyi başarmışlardır.

Siyaset sahnesine ilk kez Bağımsızlar Hareketi olarak giren Erbakan, kendisinin ve Millî Görüşün ilk siyasi partisi olan Milli Nizam Partisi’ni (MNP) 24 Ocak 1970 yılında kurmuştur (Kıvrak, 2020, s.137). Milli Nizam Partisi’nin kurulması, 1946 yılında geçilen çok partili hayattan beri kurulan gerçek anlamda ilk muhafazakâr parti olması ve muhafazakâr kesime özgüven kazandırması hasebiyle önemlidir. Siyasi konjonktüründen dolayı daha önce siyasette kendilerine yer bulamayan, ülke yönetimine talip muhafazakâr kadrolar MNP’de görev alarak, MNP’nin Türkiye genelinde siyaset yapma sürecini hızlandırmıştır (Çaha ve Baykal, 2017, s.801).

Milli Nizam Partisi’nin kurulması ve ülke sathında faaliyet göstermeye başlamasıyla muhafazakar veya MNP tüzüğünde yazıldığı gibi “Mukaddesatçı Türk” kesim bir partiye kavuşmuştur. MNP ile ideolojik olarak var olmalarına rağmen birbirinden kopuk olan muhafazakar taban ilk kez bir siyasi parti çatısı altında bir araya gelme imkânına kavuşmuştur. Erbakan kendini veya siyasi partisinin ideolojisini MNP tüzüğünde Mukaddesatçı Türk olarak tanımlamasının nedeni daha sonra dört partisinin de kapatılmasına neden olacak laiklik ilkesinin ideolojik saplantılar nedeniyle suiistimal edilmesinden endişe etmedir.

Erbakan'ın siyasi ideolojisine veya fikriyatına kendi deyimi ile Milli Görüş denilmektedir. Türk siyasi hayatımızda 1970 sonrasında önemli bir yer edinen Milli Görüş Hareketinin başlangıcı Necmettin Erbakan'ın 1969 yılında siyasete girişi ile başladığı kabul edilmektedir. Milli Görüş partileri olarak Erbakan'ın kurduğu veya kurdurduğu Millî Nizam Partisi, Millî Selâmet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi gösterilmektedir. Bu beş siyasi partinin ilk dört partisi laiklik karşıtı eylemler gerekçesi ile kapatılmıştır.

Sol siyasi çevrelerce siyasal İslamcı hareket olarak nitelendirilen Milli Görüş Hareketi, rakibi sol partilerce şu şeklinde tanımlanmaktadır. "*Cumhuriyet döneminde uygulanan laik reform ve devrimlerin bir reaksiyonu ve Yeni Osmanlı Hareketi ile başlayan İslami düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır"* (Pekedis, 2019, s.3).

Milli Görüş hareketi, 1969 yılı itibariyle Necmettin Erbakan önderliğinde kurulmuştur. Türkiye'nin Batı blokuna dahil olması yerine, Türkiye merkezli bir İslami Birliğini savunan bir hareket olup Erbakan'ın siyaset yasağı cezası aldığı 2002'li yılların başlarına kadar etkili olmuştur. 2021 yılı itibariyle Milli Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan'ın ölümü ile dinamizmini yitirmiş bir hareket görünümündedir. Erbakan'a göre milletin özüne aykırı olarak gerçekleşen Batılılaşma hareketleri, toplum içerisinde Batı'ya benzer düşünce sistemlerinin (komünist, sol ve liberal vb.) ve kurumların oluşumuna neden olmuştur. Bu durum ise milletin (ümmetin) köklerinden ve İslami değerlerden koparak batılı sistemlerin tesirine girmesine neden olduğunu savunmaktadır.

Erbakan'ın millet veya millilik anlayışı bir ırka veya vatandaşlık bağına bağlı değil ümmet olmaya dayanmaktadır. Erbakan Milli Görüş hareketini şu sözler ile tanımlamaktadır:

> *"Milli Görüş; milletimizin inancı, tarihi ve kimliğidir. Kısacası Milli Görüş milletin ta kendisidir. Milli Görüş, İstiklal savaşını yapan Sultan Alparslan'ın ve Sultan Fatih'in görüşüdür. Sultan Alparslan ve Sultan Fatih ne solcu ne sağcı ne de liberal idi. Onlar Milli Görüşçüler idi"* (Uzun, 2013, s.27).

Erbakan'ın Milli Görüşü tanımlar iken Milli Görüşün temellerini iki büyük Türk İslam devletinin liderlerine dayandırması Erbakan'ın ve Milli Görüşün tarihten ve İslam alemine liderlik yapan Türk hükümdardan etkilendiğini ve onlardan beslendiğini göstermektedir.

Milli Görüş Hareketinin ekonomi politikalarının temelinde kalkınma yer almaktadır. Milli Görüşün kalkınma anlayışı sadece ekonomik kalkınmayı yani maddi kalkınma olmayıp, maddi kalkınmanın yanında manevi kalkınmayı da sağlamayı amaçlayan ve her türlü sömürüyü reddeden bir harekettir (Engin, 2019, s.43). İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan Hak İle Batıl arasındaki savaşı kendine esas alan Milli

Görüş hareketi daima Haktan yana olmayı ve İslam'ın emrettiği gibi her daim iyiliği emredip kötülüğü menetmeyi kendine şiar edinmiş bir harekettir. Erbakan'ın tabiri ile Milli Görüş hareketi hayra motor, şerre firen görevi gören bir oluşumun adıdır (URL-8, 2020). Erbakan'ın bu söyleminin en bariz örneğini 1980 öncesi yaşanan sağ sol çatışmalarında, etrafında toplanan gençleri tahrik ve tehditlere rağmen çatışmalardan uzak tutmasında görmekteyiz. Zira o dönem Erbakan gençlerin ısrarına rağmen sokaklara inmelerini istememiştir.

Milli Görüş hareketi Adil Düzen ve sürdürülebilir kalkınma düşüncesiyle birlikte azgelişmişlik sorununa, kapitalizme, komünizme ve modernleşme hareketlerine alternatif çözüm arayışının sonucu olarak temel prensipleri İslami esaslara dayanan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Milli Görüş Hareketinin ortaya çıkışını ve oluşumunu etkileyen temel faktör 1970'li yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi konjonktürdür. Milli Görüş Hareketi bir nevi bu konjonktüre karşı çıkışın sonucu olarak oluşmuştur.

Anadolu'da sanayi ve ticaret ile gelişme kaydeden taşralı muhafazakâr kesimin sermayesi ile Erbakan'ın yanında yer alması MNP'nin sağlam bir mali zeminle kurulmasına yardımcı olmuştur. Ancak Erbakan'ın Konya bağımsız milletvekili olarak kurduğu Milli Nizam Partisi hakkında 1971 yılında henüz hiçbir seçime katılmadan Anayasa Mahkemesi tarafından dava açılmıştır. 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı" olduğu gerekçesiyle partinin kapatılmasına karar verilmiştir (URL-9, 2020). Erbakan'ın daha sonra kuracağı Milli Selamet, Refah ve Fazilet Partileri de aynı gerekçelerle ne yazık ki kapatılacaktır.

Necmettin Erbakan 12 Mart 1971 askeri darbesi ile MNP'nin kapatılmasından sonra sağlık sorunları sebebiyle İsviçre'ye gitmişti. Erbakan'ın İsviçre'den dönüşü tartışmalara neden olan bir konudur. Nazlı Akpınar bu olaya tezinde şöyle yer vermektedir: *12 Mart askeri darbesinin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ile Orgeneral Turgut Sunalp'ın İsviçre'ye giderek, Erbakan'ı Türkiye'ye dönüp parti kurması için her türlü güvenceyi verdikleri söylenir" Akpınar, 2009, s.79).*

Erbakan’ın Türkiye’ye askerler tarafından davet edilişinin arka planında generallerin komünizme ve sola karşı dini, bir dalgakıran olarak görme düşünceleri yattığı düşünülmektedir. Bu geri dönüşün bir diğer nedeni ise Amerika’nın “Yeşil Kuşak” projesinin olduğunu söylenebilmektedir. Erbakan'ın askerler tarafından geri çağrılmasını MSP’nin önde gelen isimlerinden Hasan Aksay’ın şu sözleri Erbakan'ın askerler tarafından geri dönmeye ikna edildiğini doğrular niteliktedir: “12 Mart’ta ordumuz yetişip durdurmasaydı, milletimiz ve memleketimiz mevcut siyasilerin elinde karanlık bir uçuruma yuvarlanacaktı.”

Laiklik karşıtı olması gerekçesi ile kapatılan MNP’nin yerine kurulan Milli Selamet Partinin Genel Başkanlığına Erbakan'ın talimatı ile Süleyman Arif Emre getirilmiştir. 10 Ekim 1973 Genel seçimlerinde MSP, Konya’dan seçilen Necmettin Erbakan’la birlikte toplam 48 milletvekili ve üç senatör ile meclise girmeyi başarmıştı Asal, 2020, s.102). 1973 genel seçimlerinden sonra hiçbir partinin iktidar olacak sayıya ulaşamaması, o dönemler de siyaset hayatımızın bir klasiği haline gelen koalisyon hükümetinin kurulması kaçınılmaz hale getirmiştir. Çok partili hayata geçişten 2002 yılına kadar geçen süreçte Menderes ve Özal dönemini çıkarıldığında nerede ise her yıl bir koalisyon hükümeti yıkılıp yerine yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Bu durum Türkiye'de ekonomi politikalarından dış politikaya kadar birçok konuda bir istikrarın sağlanamamasına ve uzun vadeli politikaların izlenememesine neden olmuştur. Her gelen hükümetin bir öncekinin aksi bir politika izlemesi bürokraside kadrolaşmaya çalışması, hükümet politikalarına olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Bir nevi parlamenter sistemin neden olduğu bu istikrarsız siyasi yapı 2002 öncesinde hükümetlerin uzun vadeli projelerin önündeki en büyük engel konumundadır.

Dönemin siyasi partileri olan CHP, MSP ve AP’nin anlaşamaması nedeniyle 14 Ekim 1973 tarihinden itibaren Türkiye 115 gün hükümetsiz kalmıştır (Ergin, 2014, s.47). Bu durum ülkede siyasete dolayısıyla demokrasiye olan güvenin azalmasına, Türkiye’nin uluslararası prestijine zarar vermesine neden olmuştur. Türkiye 12 Mart 1971 muhtırasının etkisinde girilen 1973 seçimi ile hükümet kuramaz iken Kıbrıs’ta Rumlar Müslüman Türk köylerinde katliamlar gerçekleştirmiştir. Uzun vadeli siyasi istikrarın

sağlamamasının bir diğer sakıncası ise partilerin vatandaşın hesap soracağı kadar iktidara gelememeleridir. Bu durum demokrasinin yerleşmesini engellerken icraat üretmeden ideolojik söylem üreten partilerin hesap vermek zorunda kalmamalarına neden olmaktadır.

Bülent Ecevit'in koalisyon isteği CHP ve MSP'nin koalisyonunu yeniden gündeme getirmişti. Erbakan o dönem çok tartışılacak bu teklifi geri çevirmeyip, ideolojisi ile taban tabana zıt olan, Milli görüşçülerden gelen tepkilere rağmen ülkenin menfaatleri için CHP ile koalisyon kurmayı kabul etmiştir. 26 Ocak 1974 tarihinde kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde Necmettin Erbakan Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomik Kurul Başkanı olmuştur. Yedi ay Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan Erbakan Kıbrıs Zaferi, Ağır Sanayi Hamlesi, İmam-Hatip Okullarının açılması gibi çeşitli ekonomik, sosyal ve manevi hizmetlerde bulunmuştur. CHP ile siyasi ve ekonomik konularda anlaşılmaması üzerine CHP-MSP koalisyon hükümeti kuruluşunun üzerinden bir sene dahi geçmeden dağılmıştır.

1979 seçimlerinde MSP'nin ve MHP'nin dışarıdan desteği ile kurulan Adalet Partisi hükümetinin yoksulluk, işsizlik, enflasyon ve faiz gibi ekonomik ve sosyal problemlere çözüm getirememesi, ülkedeki sağ-sol temelli anarşi olayların çoğalması, Cumhurbaşkanlığı seçiminin bir türlü yapılamaması, Erbakan'ın laikliğe karşı bazı olaylar nedeniyle tepki çeken Konya'daki Kudüs mitingi, dış ticaret açığındaki artış, döviz darboğazı gibi iç nedenlerden dolayı 12 Eylül 1980 tarihinde Türk silahlı kuvvetleri yönetime darbe yapmasına gerekçe oluşturmuştur. Darbeden sonra bir anda sona eren anarşi ve terör olayları nedeniyle halk ilk başta darbeye karşı olumlu tutum takınmış ancak daha sonra askeri yönetimin yaptığı yanlışlardan dolayı halkın görüşleri zamanla değişmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin iç nedenlerinin yanında bir de pek görünmeyen dış nedenleri vardır. İran'da yaşanan İslam Devrimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etme girişimi Türkiye'yi batının güvenliği açısından daha da önemli kılmaktaydı. ABD'nin Türkiye'de petrokimya ürünlerine alternatif oluşturabilecek olan haşhaş ekimini yasaklanmak istemesi, Yunanistan'ın NATO'ya girmesini rağmen Türkiye'nin bunu kabul etmemesi ve ülkedeki siyasi belirsizliğin AB ve ABD'nin çıkarlarına ters

düşmesi darbenin dış nedenleri olarak sayılabilecek başlıca nedenleridir (Akıncı, 2013, s.42). 12 Eylül 1980 darbesinin etkileri aradan geçen 40 seneye rağmen halen sürmekle birlikte darbeye dair bilinmeyen, karanlıkta kalan birçok detay bulunmaktadır. Darbenin dış basında ve batılı ülkelerce memnuniyetle karşılanması ve askeri yönetimin yaptığı ilk işlerden birinin Yunanistan'ı NATO'ya kabul etmesi 12 Eylül 1980 darbesi hakkında şaibeleri arttıran bir diğer dış unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

12 Eylül sabahı, diğer siyasi parti liderlerle birlikte Erbakan da gözaltına alınır. Erbakan ve Türkeş Mamak Sıkıyönetim Mahkemesince yargılanır. Sağ-sol çatışmalarının arttığı bir dönemde Necmettin Erbakan, gençlerin ısrarlarına rağmen partisindeki gençliğin olaylara karışmasına engel olmuş ve anarşik olayların karşısında kararlı bir şekilde durmuştur. Çıktığı askeri mahkemede hakkında yeterli delil olmaması nedeniyle berat eden Erbakan, askeri savcının karara itirazı nedeniyle Ankara sıkıyönetim mahkemesince MSP'li 21 milletvekili ile yeniden tutuklanır (Baykal ve Çaha, 2017, s.7). Dönemin siyasilerinden CHP'li Bülent Ecevit ve MHP'li Alparslan Türkeş'in yargılanması bir ay sürerken Erbakan ve MSP'li diğer yöneticilerin yargılanması laiklik karşıtı icraatları gerekçe gösterilerek 1985 yılına kadar devam etmiştir. Erbakan hapiste arkadaşları ile günlük program hazırlayıp tutuklu kaldıkları süre zarfında ilmi ve manevi birçok konuda çalışmalar yapmıştır.

25 Eylül 1987'de Milli Görüşün üçüncü partisi olan Refah Partisi'nin genel başkanlığına 12 Eylül 1982 darbesinden sonra siyaset yasağı getirilen Necmettin Erbakan, kongre ile getirilir. Erbakan 29 Kasım 1987 erken genel seçiminde, %10 barajını aşamayıp %7.20'lik bir oranla meclis dışı kalmıştır. Meclis dışı muhalefette kalan Erbakan 1989 yerel seçimlerinde oylarını arttırarak %9,8 oy ile 5 il, 16 ilçe 58 beldede belediye kazanmıştır (URL-10, 2020). 1991 Genel seçimlerinde Erbakan TBMM'ye 38 vekil ile girmeyi başarmıştır. TBMM'de Erbakan'ın sivri çıkışlarıyla sürekli gündeme gelmesi, Refah Partili belediyelerin başarıları Erbakan'ın 1994 yerel seçimlerine daha güçlü girmesini sağlayan en önemli unsurlardır.

Erbakan 1994 belediye seçimlerinde Bingöl'de yaptığı konuşmadan dolayı DGM tarafından halkı din ve dil ayrımı gözeterek ayrıştırma gerekçesi ile 1998 yılında bir

yıllık hapis cezası almıştır. Erbakan'ın bir dönem okullarda okutulan andımız uygulamasını eleştiren Bingöl konuşması şu şekildedir:

> "*Bu ülkenin evlatları asırlar boyu, mektebe, derse başlarken besmele okurlardı. Siz geldiniz, bu besmeleyi kaldırdınız. Yerine 'Türküm doğruyum çalışkanım' sözlerini tekrarlattınız. E sen bunu dayatınca, öbür taraftan da Kürt kökenli bir Müslüman evladı, ya öyle mi, ben de Kürdüm, daha doğruyum, daha çalışkanım deme hakkını kazandı. Ve böylece, siz bu ülkenin insanlarını birbirine yabancılaştırdınız*" (Gündoğmuş, 2017, s.160).

Erbakan'ın Bingöl konuşmasını içeren ses kaydına Milli Gençlik Vakfı Diyarbakır şubesine yapılan baskında ulaşılmıştı. Erbakan savcılık soruşturmasında ses kaydının kendisine ait olmadığını ancak konuşan kişinin doğru söylediğini ve ses kayıtlarının suç için delil teşkil etmediği şeklinde ifade vermiştir. 1933 yılında ilköğretimde her sabah okullarda okutulmaya başlanılan öğrenci andı 2013 yılında Danıştay kararı ile kaldırılmasına rağmen günümüzde halen siyasilerin tartışma konusudur.

Erbakanlı Refah Partisi 1994 seçimlerinde Türkiye siyasetinde büyük önem arz eden Ankara ve İstanbul belediyelerini Refah Partili Melih GÖKÇEK ve Recep Tayyip ERDOĞAN kazanmıştır. 1989 da kazandığı belediye sayısı 79 olan Erbakan, 1994 seçimlerinde kazandığı belediye sayısını 400'ün üzerine çıkarmış ve sonraki yıl yapılan genel seçimlerde ise TBMM'ye birinci parti olarak girmeyi başarmıştır (URL-11, 2020)

Bu başarının arkasında Refah Partisi'nin çalışmalarının yanında merkez sağ ve merkez sol parti olarak adlandıran dönemin partilerinin halkın sorunlarına çözüm üretememesi de bulunmaktadır. Erbakan kullandığı kapsayıcı üslup ve halk nezdinde karşılık bulan Adil Düzen sloganları ile özellikle de Doğu ve Güneydoğudaki Kürt seçmenin ve ülkedeki kadın seçmemin teveccühünü kazanmasına vesile olmuştur. Bu durum Erbakan'ın 1996 genel seçimlerinden birinci olarak çıkmasını da beraberinde getirmiştir.

Türk siyasi hayatında 1995 seçimlerinde %21,4 oranında da olsa ilk defa muhafazakar olan bir parti, hem de daha önce iki partisi laiklik karşıtlı gerekçesi ile kapatılan bir parti TBMM'ye birinci parti olarak girmeyi başarmıştır (URL-12, 2020). 1994 yerel seçimleri ve 1995 genel seçimleri Türkiye'de siyasetin belli bir kesimin elinden çıkarak

daha kapsayıcı olmasını sağlayan seçimler olmaları nedeniyle önem arz eden seçimlerdir.

Erbakan meclisi birinci parti olarak girmiş ancak o dönemde uygulanan parlamenter sistemi gereği mecliste gereken çoğunluğu sağlayamadığı için hükümeti kuramamıştır. Uzun süren koalisyon arayışlarından sonra Erbakan, meclise %9,2 oy oranı ile üçüncü giren Doğru Yol Partisi lideri Tansu Çiller ile koalisyon için anlaşma sağlamıştır. 28 Haziran 1996 da Refah Yol adı alan 54. hükümetin kurulması ile Necmettin Erbakan resmen başbakandır. REFAH YOL Hükümetinin yapmış olduğu ekonomik çalışmalara Türkiye ekonomisine tarihsel bakış bölümünde yer verilecektir.

Başbakanlığı döneminde ekonomik ve sosyal alanda birçok çalışmaya imza atan Erbakan, uluslararası alanda da özellikle de İslam ülkeleri ile aktif bir politika izlemiştir. Erbakan gelişen 8 İslam ülkesini bir araya getirerek D-8 Teşkilatı (Development-8) olarak adlandırılan çok boyutlu yapının kurulmasına öncülük etmiştir. Türkiye'nin dış politikada batı etkisinden çıkarak yönünü İslam alemine dönmesi anlamına gelen D-8 Teşkilatının kurulması, sermayeden orduya, bürokrasiden ve medyaya kadar birçok alana hakim olan batılılaşma yanlısı, laik çevreleri rahatsız etmiş ve bu durum Erbakan'ın söz konusu cevreler tarafından iç siyasette sıkıştırılmasına neden olmuştur (Temiz, 2021, s. 766).

Türkiye’nin iç işlerine karışmayı çıkarları gereği marifet sayan Batılı ülkelerin, askeri darbe konusunda psikolojik baskı yapmaları, 28 Şubat 1997 Post-modern darbesinin dış kaynaklı nedenleri arasında gösterilmektedir. Erbakan, Refah Partisi’nin kapatılmaya çalışılması, koalisyon ortağı olan Doğru Yol Partisi’nden baskılar ile vekillerin istifa etmeleri ve ülkedeki siyasi gerginliğin artması gibi nedenlerden dolayı şart koyarak istifa etmiştir. Bu şart istifa sonrası Türkiye'nin 55. Hükümeti olacak yeni hükümetin kurma görevinin Tansu Çiller’e verilmesi şartıdır. Erbakan bu şartının Süleyman Demirel tarafından kabul edilmesi ile 18 Haziran 1997 tarihinde başbakanlıktan istifa etmiştir (URL-13, 2020).

Necmettin Erbakan 28 Şubat MGK toplantısından 4 ay, D-8 Teşkilatını kurduktan üç gün sonra başbakanlıktan istifa etmesini özetle şu sözlerle anlatmaktadır.

> *"28 Şubat MGK toplantısında 54. Hükümetin hizmetlerinden rahatsız olan birkaç kişilik cunta bizleri Anayasaya aykırı davranmakla itam edip bir takım tedbir kararları aldırmak istedi. Ancak ithamlarını asılsız çıkarınca bu sefer ortağımız DYP üzerine gittiler ve baskı ve tehditlerle 50 tane milletvekilinin hükümetten desteğini çekmesini sağladılar. Sayın Demirel'in önüne 291 vekilin (TBMM vekil sayısı o dönem 550 kişidir) erken seçim kararını ve DYP ile olan koalisyon protokolünü koydum. Protokole göre seçim kararı alınırsa seçime kadar Meclisteki ikinci parti ve koalisyon ortağı DYP başbakanlık görevini üstlenecekti. Demirel bunun üzerine bana gereği ne ise yapağız demesine ve Tansu Çiller'e başbakanlık görevini vermesi gerekmesine rağmen bunu yapmadı. Görüşmemizin ertesi günü mecliste bir çoğunluğu bulunmamasına karşın hükümet kurması için başbakanlık görevini ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verdi."* (Erbakan, 2019, s.52)

Erbakan'ın başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalması, kendisinin ve partisinin siyasi geleceğini de zora sokmasına yol açmıştır. Refah Partisi'ne açılan kapatma davasında partinin kapatılmasına ve Necmettin Erbakan'ın 5 yıl süreyle siyaset yapma yasağına karar verilmiştir. Refah Partisi'nin yerine kurulan Fazilet Partisi, Recai Kutan'ın genel başkanlığında 22 Şubat 1998 tarihinde kurulmuştur. Ancak Fazilet Partisi üç ay sonra 7 Mayıs 1999 da Refah Partisi'nin devamı olduğu ve laiklik karşıtı olması gerekçesi ile kapatılmıştır. Necmettin Erbakan, 20 Temmuz 2001 tarihinde yeni partisi Saadet Partisi'ni yine Recai Kutan başkanlığında kurdurmuştur. 2003 yılında Erbakan'ın siyasi yasağı bitmesine rağmen Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından yeniden siyasetten uzaklaştırılır (Yılmaz, 2016, s.1179).

Refah Partisi'nin 1998 yılında kapatılmasının ardından, 2002 yılında Ankara Cumhuriyet Savcılığı, partinin genel merkez tarafından il teşkilatlarına dağıtılmayan paraların, dağıtılmış gibi gösterilerek makbuz kesildiği iddiası ile dava açmıştır. Kamuoyunda 'kayıp trilyon' davası olarak bilinen davada, mahkeme Erbakan'ı "evrakta sahtecilik" suçundan 2 yıl 4 ay hapis cezasına mahkum etmiştir. Davada, Erbakan'ın yanı sıra Refah Partisi'nin kurucu üyeleri ve bazı il başkanları dahil 69 kişi "yolsuzluk ve zimmete para geçirmek" suçundan mahkum edilmiştir.

Anayasaya göre kapatılan bir partinin mal varlığına el konulmaktadır. Daha önce partileri kapatılıp hazine yardımından mahrum bırakılan Erbakan'ın veya ekibinden birilerinin böyle bir şey yapması ihtimal dahilinde olmakla birlikte Erbakan'a rakipleri tarafından siyaseten bir kumpas düzenlenmiş olması daha büyük bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Hapis kararın temyiz edilmesi ile 3 Nisan 2006 yılında Erbakan'ın hapis kararını kesinleşmiş, ancak ilerlemiş yaşı ve sağlık problemleri nedeniyle cezası ev hapsine dönüştürülmüştür. Balıkesir'deki evinde bir süre ev

hapsine maruz kalan Erbakan, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından cezasının "af" edilmesiyle birlikte ev hapsi sona ermiştir.

Kapatılan Refah Partisi yerine kurulan Saadet Partisi'nde parti içinde yaşanan sorunlardan dolayı Erbakan 83 yaşında olmasına rağmen 2010 yılında Saadet Partisinin Genel Başkanı olur. Ancak Erbakan genel başkanlığa geldikten bir süre sonra yaşadığı sağlık problemleri nedeniyle kaldırıldığı hastanede, 27 Şubat 2011 tarihinde vefat etmiştir. Erbakan 1969 yılında atıldığı siyaset hayatına, parti kapatmalarına darbelere, hapis cezalarına ve daha birçok sıkıntıya rağmen, ölüm düşüğünde olduğu günler de bile çalışmalarını azimle sürdürmüştür. Siyaset yapmayı cihat yapmakla bir gören Necmettin Erbakan emsali görülmemiş bir lider olarak Türk siyaset tarihinde yerini almıştır.

2.2.3 Adil Ekonomik Düzen

Adil ekonomik düzen Necmettin Erbakan'ın kurmayı arzuladığı Adil Dünya Düzenin, ekonomi ayağını teşkil eden sistemin adıdır. Erbakan'a göre adil ekonomik düzen için sömürüye dayanmayan, faizsiz bir ekonomi modelinin hayata geçmesi gerekmektedir. Adil ekonomik düzen faiz temelli olmayıp aksine faize karşı çıkan, serbest piyasa koşullarında arz talep dengesini gözeten yerli üretime ve sanayileşmeye dayalı bir ekonomi modelidir.

Erbakan "Davam" kitabında Adil Ekonomik düzeni şu şeklinde tanımlamaktadır

> "*Ekonomik düzenin her noktasında sömürüye müsaade etmeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı eşit davranan ve herkese fırsat eşitliği sunan, herkesin faydalı, yapıcı faaliyetlerini destekleyen ekonomik faaliyetlerini teşvik eden ekonomik gelişmenin önündeki lüzumsuz ve haksız engelleri ortadan kaldıran bir ekonomik düzendir*" (Erbakan, 2019, s.13).

Adil Ekonomik Düzen tam anlamıyla İslam ekonomisi olarak değerlendirilmese de iki kavramın büyük oranda birbirine benzeştiği görülmektedir (Ersin ve Yıldırım, 2015 s.169). Türkiye'de İslam ekonomisi hakkında bilimsel çalışmaların artmasında Adil Ekonomik Düzen kavramının önemli rolü vardır. Zaim ve Karatay üniversitesi gibi üniversitelerde İslam iktisadı ve Finans alanında lisans düzeyinde eğitimler verilmektedir. Lisans üstü seviyede eğitim veren üniversitelerde ve bilimsel yayınlarda

İslam iktisadı ve finansmanı alanında tezlerin giderek arttığı görülmektedir (Selçuk ve Yardımcıoğlu, s.47, 2017). Bu durum Erbakan'ın sistemleştirdiği Adil Ekonomik Düzen ve İslam Ekonomisi modelinin toplum nezdinde yaygınlaşıp kabul görmesine de ortam sağlamaktadır.

AED, faiz ve haksız kazanç yerine üretim ve kar ortaklığı üzerine kurulu temel prensiplerini İslam inancı ve ekonomisinden alan mevcut düzenlere alternatif olmaya aday bir sistemdir. Erbakan'ın Adil Düzen Ekonomi modeli, Erbakan'ın ifadesiyle yeni dünya düzencilerinin emperyalist ve kapitalist sistemlerine karşı İslami ilkelere dayanan, üretim ve kar ortaklığı üzerine kurulmuş bir sistemdir (Erbakan, 2019, s.72). Erbakan'a göre ülkeler Adil Ekonomik Düzene geçtikleri zaman borç ve faizlerin esiri olmaktan kurtulurlar. Nitekim Erbakan'a göre emperyalizm tuzağından kurtulup Milli Görüşe yönelen toplumlarda insanlar taklitçi olarak değil, inançlı kadrolar olarak yetişirler.

Erbakan'ın sözünü ettiği kadrolar, çalışkan azimli, şuurlu yapıları gereği el birliği ile ülkenin kalkınmasını sağlayacak kişilerdir. Erbakan'a göre faizden, emperyalizmin oyunlarından kurtulan ülkeler, insanlığa yararlı bireyler yetiştirmek için çalışan bir nevi "İnsan Yetiştirme Fabrikası" gibi görev yaparlar. Erbakan'a göre bu toplumda gücü değil hakkı üstün tutan insanlar yetişecektir. Nitekim emperyalizmin tuzağından kurtulan ülkelerde insanlar enerji ve imkanlarını birbirileriyle kavga etmek yerine ülkülerinin kalkınması için kullanacaklardır. Çatışma ve kaos ortamlarından kurtulup huzur ve sükunete erişin bireylerin topluma, toplumunda dünyaya faydası olacağı kanısından hareket edilmektedir.

Erbakan'a göre 1990'lı yıllarda Türkiye'deki serbest piyasa modeli (kapitalist düzeni) "Köle Düzeni" dayanmaktadır. Ayrıca bu dönem Erbakan'ın kapitalist sistemin beş mikrobu olarak adlandırdığı "Faiz mikrobu, Haksız vergi mikrobu, Darphane mikrobu, Kambiyo mikrobu ve Kredi sistemi mikrobu nedeniyle halk büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Erbakan'ın "Köle Düzeni" dediği sistemde milyonlarca insan geçim sıkıntısı, işsizlik, yoksulluk ve geri kalmışlık altında ezilmektedir. Kapitalist düzende azınlık bir kesim faizler, kur ve borsa oyunları, sermaye hareketleri ve elde ettikleri ayrıcalıklar ile sıkıntılar altında ezilen insanların hakkını, haksız olarak ellerinden alıp

emperyalizme, dünya Siyonizm'ine ve işbirlikçileri azgın bir azınlığa aktarmaktadır (Pekedis, 2019, s.92). AED, kapitalizm ve komünizmin olumlu yanlarına ekonomik sisteminde yer verir iken İslami olarak ters düzen yanlarını dışlayan bir davranış içerisindedir. (Bölükbaşı, 2017, s.171)

Sömürüye dayanan kapitalist sistemden dolayı da dünya nüfusunun büyük bir kısmı gittikçe fakirleşmesine karşın küçük bir azınlık ise zenginliğine sürekli olarak zenginlik katmaktadır. Günümüzde dünyadaki gelir dağılımı oranlarına bakıldığında Erbakan'ın 30 sene önce söylediklerinde ne kadar haklı olduğu görülmektedir. "*Dünyadaki en zengin 42 kişinin mal varlığı, dünya nüfusunun %50'sine tekabül eden 3,6 milyar insanın mal varlığına eşittir. En zengin 10 ülkenin geliri ise en fakir 10 ülke gelirinin tam 77 katıdır"* (URL-14, 2020).

Dünya gelir adaletsizliğinin insanlık onurunu rahatsız edici seviyelerde olması ve servetin bu denli adaletsiz paylaşımı sosyal, ekonomik ve siyasi birçok sorun ve krizin de temel nedenini teşkil etmektedir. Nitekim ülkelerde yaşanan açlık ve yoksulluklar birçok sağlık problemine, ekonomik yetersizlikler bireylerin eğitim ve bilimden geri kalmalarına, yaşanan siyasi problemler ise demokrasinin gelişmesine neden olmaktadır. Demokrasi kültürünün gelişememesinden dolayı ülkelerde darbeler, terör olayları ve kaos ortamı ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise dünyada ülke ve bireyler arasında daha fazla eşitsizliğe neden olmakla birlikte mevcut sorunların daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

Erbakan'a göre sömürüye dayanan kapitalist düzen Batıldır; asıl Hak olan ve insanlığı refaha kavuşturacak düzen ise Adil Düzendir. Erbakan Batıl ve Hak anlayışlarını şu şekilde açıklamaktadır:

> "*Batıl olanın hak anlayışına göre hak dört sebepten doğmaktadır: Kuvvet, çoğunluk, ayrıcalık (imtiyaz) ve menfaat (çıkar); hakiki olan hak anlayışın ise dört temel kaynak vardır: Birincisi, Allah'ın bütün insanlara eşit olarak verdiği temel insan haklarından olan yaşama hakkı, ırz ve namusun korunması hakkı, mülkiyet hakkı, aklın korunması hakkı ve inancın korunması hakkı; ikincisi, emek; üçüncüsü, karşılıklı rıza temelinde yapılan sözleşme ve dördüncüsü adalet gereği doğan haklardır"* (Erbakan, 2019, s.30-31).

Erbakan'ın bu sözlerinden hareketle Batıl olarak adlandırdığı düzenin kaba kuvvete ve çıkara dayanır iken Hak diye kabul ettiği düzenin ise bireyin ve toplumun sömürülmesi

neden olan faktörlere değil İslam inancına ve evrensel insan haklarına dayandığı görülmektedir.

Erbakan'a göre ıslah, barış ve saadet getirecek adil bir dünya düzenin kurulabilmesi için sadece haklı olmak yetmez, aynı zamanda güçlü ve kuvvetli olmakta şarttır (Tuğrul, 2017, s.647). Günümüzde uluslararası siyasete hakim olan "güçlü olanın aynı zaman da haklı olduğu anlayışı" sadece haklı olmayı yeterli saymamakta aksine güçlü olanın haklı kabul edildiği pek çok olayda bariz bir şekilde görülmektedir. Küresel kamuoyunu sahip oldukları medya gücü ile yönlendiren, ellerinde tutukları sermayeler ile ülke ekonomilerinde krizlere ve spekülasyonlara neden olabilen, askeri güçleri ile uydurma gerekçeler ile ülkeleri işgal edebilen ülke ve çok uluslu kuruluşların varlıkları ve yaptıkları Erbakan'ın sözlerinde ne kadar haklı olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Adil Ekonomik Düzen, İslami ilkelere dayanmakla birlikte, üretime önem vermesi ve tek vergi prensibini tercih etmesi gibi nedenlerle arz yanlı iktisat politikaları ile benzerlikler göstermektedir. Arz yanlı iktisat teorisi de İslam ekonomisi ve İbni Haldun'un ekonomi görüşü ile benzerlikler göstermektedir (Aktan, 2009, s.47). Erbakan'ın savunduğu sanayileşme, gücü milli kaynaklara dayanan ve yerli üretimi önceleyen, herkese fırsat eşitliği sunan, her türlü sömürüye karşı çıkan, ekonomik bağımlığa dolayısıyla siyasi bağımlılığa son vermek isteyen korumacı bir sanayileşme modelidir (Öztürk, 2015, s.161). 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin serbest piyasaya dayalı bir sisteme geçmesiyle Erbakan'ın ekonomik söylemlerini Adil Ekonomik Düzen sloganı ile dile getirmiştir. Adil Düzen, siyasi bir anlayış olmakla birlikte sosyal ve ekonomik hayata yön verecek ilkeleri içine barındıran çok yönlü bir sistemdir.

Adil Ekonomik Düzende devlet, ülkenin makro ekonomik planlarını ve yatırım projelerini yapmaktadır. Girişimciler ülkenin neresinde hangi yatırım projelerinin uygulanacağını önceden bilir ve herkese adil davranıldığı için yatırımcılar ona göre hareket etmektedir. Devlet girişimcilere geri kalmış bölgelerde cazip teşvikler sunarak yatırımları dolayısı ile üretimi arttırmayı ayrıca bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmayı hedeflemektedir. Adil Ekonomik Düzende, girişimciler tek başına veya

şirketler/vakıflar halinde bu projelerden teklifleri en verimli olan olması şartı ile istediklerini seçerler ve bunları yürütürler (Akpınar, 2009, s.144).

Adil Ekonomik Düzende devlet tek başına ekonomik faaliyette bulunmaz, aksine ekonomik faaliyetleri özel kesim eliyle yürütmektedir. Serbest piyasa koşullarının uygulandığı düzende fiyatlar, arz ve talep dengesine göre belirlenmektedir. Devletin görevi ise oluşabilecek her çeşit tekelleşmenin önüne geçmek ve rekabet ortamının korunmasını sağlamaktır (Öztürk, 2015, s.165). Piyasada yoğunlaşma yani belli firmaların piyasadaki satış ve üretimin büyük çoğunluğunu gerçekleştirmesi, ekonomik etkinliğin gerçekleşmemesi, gelir dağılımı eşitsizliğinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Dilek ve Konak, 2016, s.160).

Erbakan'ın hedeflediği Adil Dünya Düzeni ve bu düzenin ekonomi ayağını oluşturan Adil Ekonomik Düzen bir nevi istenilen ütopya örneğidir. Nitekim çağdaş ütopyacılığın kurucusu sayılan İngiliz düşünür Thomas Moore'ye göre ütopyalar şeklinde tanımlanmaktadır *"Ütopya hiçbir yerde var olmayan ve gelecekte var olabileceği düşünülen, siyasi ekonomik ve sosyolojik içeriğe sahip devlet ve toplum tasarılarıdır. Ütopyalar, henüz uygulama alanı bulamamış toplumsal ve siyasal düzen şekilleridir"* (Bıçakçı, 2019, s.28).

Erbakan'ın söz ettiği düzenin, günümüzde uygulanamıyor oluşu veya henüz gerçek manada uygulama alanı bulmayışı Adil Ekonomik Düzenin ütopyalaşmasına, bazı çevrelerce ütopya olarak görülmesine neden olmuştur. Ancak Erbakan'ın özellikle dış politikada söylediklerinin bir bir hayata geçmesi ve savunduğu ideallerin bütün insanlığın ortak kaygılarından oluşması onun bir ütopyacı değil devrim yapmak isteyen bir lider olduğunu göstermektedir.

Adil Ekonomik Düzen teorisine göre, batılı iktisatçıların öne sürdüğü gibi kaynaklar kıt değil dengelidir (Öztürk, 2015, s.159). Erbakan bu tezinin kaynağını ise İslam dininden almaktadır. Erbakan bu düşüncesini Kuran-ı Kerim'de gecen "*Allah (cc); Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi ve düzeni) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın!"* (Rahman Suresi) ayetleri ve Hz.

Muhammed’in (s.a.v) "Adaletle (denge ile) gökler ve yer ayakta durur" hadisi şerifi ile temellendirmektedir.

Erbakan'ın kurucusu olduğu Milli Görüş anlayışını ve Adil Dünya Düzenini İslami ilke ve değerler üzerine inşa etmiş olması hasebiyle Adil Ekonomik Düzen teorisini/ütopyasını da yine İslami ilke ve değerler üzerine inşa etmesi beklenen bir durumdur. Nitekim Erbakan'ın TBMM kürsüsünde, parti mitinglerinde veya sosyal hayatta İslami emir ve yasaklarının kendine rehber edinen bir kişiliğe sahip olduğu yapılan literatür taramasında da görülmektedir.

Erbakan’ın Adil Düzen söylemi, 1994 yerel seçimlerinden önce Türk halkının teveccühünü kazanması, Erbakan'ın partisine İstanbul ve Ankara dahil olmak üzere birçok belediyeyi kazandırmıştır. 1994 belediye seçimlerindeki başarılarından sonra Erbakanlı Refah Partisi ile milletvekili seçimlerinde başarı elde etmiştir. Bu sonuçlarla Doğru Yol Partisi ile koalisyon yapan Erbakan, Türkiye'nin 54. Hükümeti 1996 yılında kurmuştur. 54. Hükümette Erbakan, Adil Ekonomik Düzen doğrultusunda reel ekonomik politikalar ile üretimi artırıcı uygulamalara yer vererek kısa dönemde Türkiye’nin ekonomik göstergelerde iyileştirmeler sağlamıştır.

Necmettin Erbakan'ın 1994 sonrasında yerel ve genel seçimlerde kazandığı başarılar, Erbakan'ın partisinden 2001 yılında ayrılarak kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin de bir nevi önünü açmıştır. Nitekim Erbakan'ın iktidarı gelmesi ile Türkiye de ilk defa halk, muhafazakar bir partinin yapabilecekleri tecrübe edinmiştir. Ayrıca Ak Parti kadrolarının büyük bir çoğunluğunun Erbakan'ın öğrencileri olarak görülmeleri halk nezdinde teveccüh kazanmalarını dolayısıyla 2003 yılındaki genel seçimde kazanmalarını sağlamıştır.

Erbakan, emperyalizmin ekonomik karşılığı olan komünizm ve kapitalizme, sömürüye ve haksızlıklara dayanmaları nedeniyle karşı çıkmaktadır (Erbakan, 2018, s.212-213). Zira kapitalist sistemde ekonomik gücü elinde tutanlar kurdukları ekonomik üstünlük ile diğerlerini sömürmekte, komünizmde ise siyasal iktidarın gücünü ele geçirenler kendisi gibi olmayan, diğerleri olarak gördüğü kesimi ezmektedir. Erbakan her iki ekonomik sistemin temellerinin hakka değil batıla dayandığını, yani adalete değil güce

dayandığını ve bundan dolayı insanlara saadet getirmeyeceğini savunmuştur. Erbakan kapitalizme, hak olan kar'a haksız bir sömürü aracı olan faiz kattığından karşı çıkmıştır. Erbakan prensip olarak faize karşı olan komünizme ise serbest piyasayı ve özel mülkiyet hakkını dolayısıyla hak olan karı devlet eliyle yok saymasından dolayı karşı çıkmaktadır.

Erbakan Adil Ekonomik düzeni üçü genel, yedişer tane de para, kredi, vergi ve sosyal güvenlik konuları olmak üzere toplamda 31 tane temel esas üzerine inşa edilmiştir (Erbakan, 2019, s.15). Adil düzende faize ekonomik ve ahlaki gerekçelerden dolayı karşı çıkılmaktadır. Nitekim faiz arz talep dengesini bozarak enflasyonun yükselmesine neden olmaktadır. Yükselen enflasyon alım gücünü düşürerek sabit gelirlinin, emekçinin ve yoksulların ezilmesine neden olmaktadır. Ayrıca faiz sahibinin "duran paradan para kazanarak", haksız kazanç sağlaması ile daha da zenginleşmesinden dolayı Adil Ekonomik Düzende faize hiçbir şekilde yer verilmemektedir.

Erbakan, faizin iradesi zayıf ihtiyaç sahiplerini mecburiyetten dolayı ahlaksızlığa, zenginleri ise keyfiyetten dolayı ahlaksızlığa ittiğini ve toplumların ahlaki olarak çökmesine neden olduğundan dolayı Adil Düzende faize yer verilmemiştir (Erbakan, 2016, s.82). AED'de üretimin arttırılıp ekonomik refahın sağlanması için sermayesi olmayan ve üretim yapmak isteyen girişimciye devlet eliyle faizsiz ve enflasyona neden olmayacak kredi imkânları sunulmaktadır. Böylelikle girişimci çiftçi, esnaf vs. üretim yaparak hem istihdam üretecek hem de fiyatların düşmesine vesile olacaktır. Adil Ekonomik Düzende verilen kredilerin şartları ile herkes ürettiği kadar tüketecek ve ürettiğinden fazlasını tüketemeyeceği için borca dolayısı ile faize bulaşmamış olacak bir sistem tasarlanmıştır.

Adil Ekonomik Düzende devletin rolü müdahaleci bir politikadan ziyade, altyapı ulaşım ve iletişim hizmetlerini geliştirerek üretime ortam hazırlama şeklindedir. Zira adil düzende ekonomik faaliyetleri devlet değil şahıslar bireysel olarak veya şirket ve vakıflar aracılığı ile yürütmektedir. Para = Mal ilkesinin benimsendiği Adil Ekonomik Düzende, bireyin ürettiği mal kadar piyasada para olduğu kabul edilmektedir (Çelikçi

ve Levent, 2013, s.81). Dolayısıyla üretilen mal ve elde edilen katma değer kadar topluma faydalı olunacağı benimsenmektedir.

Erbakan'ın vurguladığı üç aktörlü ekonomik yapıyı Osmanlı devletinde de görmekteyiz. Nitekim Osmanlı devletinin kuruluşundan 1836 Tanzimat fermanına kadar ki dönemde ekonomik hayatta devlet ve özel sektörün yanında birçok konuda faaliyet gösteren, şahsi bağışlar veya devlet eliyle desteklenen vakıflar ekonomik ve sosyal hayatta büyük ölçüde yer edinmektedir. Osmanlı vakıfları toplumda yoksulluğu azaltmayı, zenginlerden ihtiyaç sahiplerine gönüllü olarak maddi imkan aktararak sosyal ekonomik hareketliliği artırması açısından oldukça önemlidir.

Kar amacı gütmeyen vakıf adındaki bu kuruluşlar Arapça kökenli olup Türkçede adanmak/adamak anlamına gelmektedir. Kökenleri 8. Yüzyıla kadar dayana vakıfcılığın Osmanlı İmparatorluğunda başta olmak üzere İslam belde ve devletlerinde kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde payları oldukça büyüktür. (Türkoğlu, 2013, s.189) Erbakan'ın üçlü ekonomik aktörlü yapısında vakıflar, AED'de lonca teşkilatı görevi gören Ahlak toplulukları ile birbirini tamamlar nitelikte olgulardır.

Faize dayalı kapitalist düzenin bir sömürü düzeni olarak görüldüğü Adil Ekonomik Düzende IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar bu düzenin bir parçası olarak görülmektedir (Çelikçi ve Levent, 2013, s.82). IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların sömürü düzeninin bir parçası olarak görülmesinin nedeni özellikle azgelişmiş ülkelere hazırladıkları sözde kurtuluş reçetelerin modern sömürgeciliğin lehine hükümler içirmesidir. Zira sözde kurtuluş reçetesi olarak ülkelere sunulan bu kararlar ile ülkelerin sömürülmesine zemin oluşturmaktadır. Dış borç ve faize esir edilerek ülkelerin kalkınması engellenmektedir. 1950'li yıllarda yapılan yardımların sanayileşmeye değil de tarıma harcatılması, demiryolları yapımında değil de kara yollarının yapımında kullandırılmıştır. Bunun doğrultuda ekonomik yardımlar Türkiye'nin kalkınmasına yönelik olmayıp küresel sermayenin sahip olduğu şirketlerin lehine kullanılmıştır.

Erbakan'a göre Türkiye, kapitalist sistemin hakim olduğu "Avrupa Ortak Pazarına" dâhil olmak yerine Batı taklitçiliğinden kurtularak, diğer Müslüman ülkelerle birlikte

Adil Düzene dayalı “İslam Ortak Pazarı” kurması için öncülük etmelidir. Erbakan Müslüman ülkeler tek pazarda buluştukları takdirde hem Türkiye’de hem de diğer Müslüman ülkelerin birlikte kalkınmalarının çok daha büyük ve hızlı olacağını düşünmektedir. Zira adil düzende sömürü yerine karşılıklı kazanma, üstünlük yerine eşitlik hakimdir. Ayrıca Türkiye'nin birçok alanda diğer Müslüman ülkelerde önde olması Türkiye'nin Avrupa Birliği’nde Almanya veya Fransa’nın üstlendiği gibi pazar içinde liderlik yapma konusunda avantaj sağlayacak önemli bir husustur.

Adil Ekonomik Düzen ile Erbakan yerli üretimi teşviklerle arttırılıp, fiyatlar üzerindeki enflasyon baskısının azaltılması hedeflenmektedir. Yerli üretim artışından dolayı ithalatın azalarak, ihracatın artması neticesinde dış ticarette dengenin sağlanıp zamanla dış ticarette fazla vermesi hedeflenmektedir. Böylelikle dış ticaret açıklarından kaynaklanan faizli borçların önüne geçilmesi planlanmaktadır. Ayrıca dışarıya borçlanılmamasından ve ülkedeki dövizin elde tutulmasından ötürü yerli para biriminin de değer kazanması sağlanmış olacaktır. Böylelikle özellikle dolar üzerinden oynanan kur oyunları nedeniyle oluşturulan finansal krizlere karşı yerli para birimi direnç kazanmış olacaktır. Ekonomide sağlanılan direncin etkileri Türkiye'nin dış politikada siyasetine de olumlu yansıyacaktır.

Adil Ekonomik Düzen, girişimcileri alanlarına göre mensup oldukları bir çeşit lonca teşkilatı olan ahlak toplulukları aracıyla hem desteklemekte hem de denetim altında tutmaktadır (Ersin, 2015, s.234). Böylelikle bir yandan üretimin artmasına katkı sağlar iken bir yandan da hem üretilen malın kaliteli ve ucuz olmasını sağlar hem de girişimcinin ekonomik ve ahlaki bozuluşuna mâni olmaktadır. Adil düzende girişimciyi faize belasına bulaştırmadan üretim yapması için yedi çeşit kredi bulunmaktadır (Erbakan, 2019, s26). Bu yedi kredi (Kar Ortaklığı, Hakkı Müktesep Karşılığı, Emek karşılığı, Rehin karşılığı, Ödenmiş Vergi karşılığı Yatırım Projesi Karşılığı ve Selem Senedi Karşılığı) faizsizdir ve enflasyona sebep olmaz. Çünkü piyasaya giren paranın karşılığı kadar üretim yapılacağı piyasaya giren para kadar piyasaya mal ve hizmet girdisi olmaktadır.

Adil Ekonomik Düzende her girişimcinin esnafın vs. kendi meslek grubunda bir ahlak topluluğu (lonca, oda, sendika gibi) vardır. Bir kimse ahlâk topluluğundan aldığı

tezkiye belgesine (bu belge ile topluluk kişiye bir nevi kefil oluyor) rağmen dürüst davranmaz ise sebep olduğu zararı ahlâk topluluğu tarafından kendisinden tazmin edilir. Bu davranışı tekrarı halinde kişi bir daha kredi kullanma hakkını kaybeder. Ahlak toplulukların hem kredi sağlayan banka hem de lonca görevi görmesi topluluğun yaptırımını arttırmakla birlikte ekonomide belli bir düzen sağlamaktadır. Böylelikle Adil Düzende düzenin kendisi herkesin dürüst olmasını ve ahlaki bakımdan gelişmesini teşvik etmektedir. Kapitalist sistemin özü olan homoeconomicus birey aslında ekonomiyi istikrarsızlaştırmakta tekellerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Dilek vd. 2017 s.37).

Erbakan'ın tasarladığı Ahlak Topluluklarının, İslam dinindeki Fütüvvet anlayışının Anadolu'daki yansıması olan ve Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş döneminde önemli görevler üstlenen Ahilik teşkilatından esinlendiği söylenebilir. XIII. yüzyılda Abbasi Halifesi Nasır, ülkesinin bozulan iç düzenini ve Batini faaliyetleri etkisizleştirmek amacıyla fütüvvet teşkilatlarını merkezi otoriteye bağlayarak işlevselliğini artırmaya çalışmıştır. Ayrıca çeşitli İslam beldelerine elçiler göndererek fütüvvet esnaf teşkilatını tanıtmak ve fütüvvet ruhuyla İslam birliğini sağlamak istemiştir (Gündüz vd. 2012, s.39). Anadolu Selçuklu sultanlarıyla irtibat kuran Halife Nasır, İslam dininin temel esaslarına dayanan fütüvvet anlayışının, Anadolu'da esnaflar arasında kısa sürede benimsemesine vesile olmuştur.

Anadolu Selçuklu devletinin yıkılış sürecinde Ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evran, Ahileri ile Moğol istilasına karşı Müslüman ve Türk zanaatkârları korunmasında önemli faaliyetler yapmıştır (Karaman, 2014, s.97). Ahi Evran'dan sonra Ahilik çalışmalarını Osmanlı İmparatorluğunda Şeyh Edebali yürütmüştür. Gazi Osman Bey'in kayınpederi olan Şeyh Edebali yeni kurulacak Türk devletinde önemli görevler üstlenmiştir. Bir yandan yetiştirdiği zanaatkar ve tüccarları ile ekonomiye yön verir iken bir yandan da dervişanı Rum ve bacıyanı rum adındaki birlikleri ile fetih hareketlerine katılıp Anadolu'nun Müslüman ve Türkleşmesine katkı sağlamıştır.

Erbakan'ın kurmak istediği Adil Düzen ile bir nevi 20. yüzyılın Şeyh Edebali'si konumunda olduğu düşünülmektedir. Erbakan'ın kalkınmada maddi kalkınmanın yanında manevi kalkınmayı da öncelemesi Şeyh Edebali'nin tasavvuf çalışmalarının

yanında ticaret erbabı olarak ticaret yapması aynı yöntemleri kullandıklarını ve Erbakan'ın pek İslam alimi gibi Şeyh Edebali'den de esinlendiğinin göstermektedir.

Adil Ekonomik Düzen hakkında son olarak şunu ifade etmek gerekir, üniversitelerimizin lisans ve lisans üstü pek çok bölümünde iktisat veya ekonomiyle alakalı dersler okutulmaktadır. Ancak ne Necmettin Erbakan gibi bir dâhiden ne de fikirlerinden neredeyse hiç söz edilmiyor olması üzerinde düşünülmesi gereken vahim bir durumdur. Üniversite kitaplarımızda kendilerine methiyeler dizilen, hatta KPSS ve kurum sınavlarında defalarca sorulan, bugün bir karşılığı olmayan, öğrencilerimizin bir türlü anlam veremediği İngiliz ve Fransız iktisatçıların teorileri yer edinir iken Erbakan'ın yaptığı, yapmak istediği projelerin hiçbirine değinilmemektedir. Erbakan'ın 42 yıllık siyaset hayatına, ekonomi politikalarına ve uluslararası ilişkilerdeki diplomasi başarısına rağmen ideolojik nedenlerden dolayı iktisat, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi bölümlerde kendisine neredeyse hiç yer verilmemesi vahim bir durum olarak görülmektedir.

Bu durum ekonomiden siyasette, akademisyenlikten mühendisliğe kadar pek çok alanda yeni Necmettin Erbakanlara ilham olunmasına engel olduğu gibi öğrencilerimizin iktisatta bir anlam atfedip benimsemesine de engel teşkil ettiği görülmektedir. Nitekim bir öğrenciden anlamadığı, kendine dair bir şeyler bulamadığı ve benimseyemediği bir dersi sevmesi pek münkün görülmemektedir. Dolayısıyla öğrenciden sevmediği bir dersten başarılı olması da beklenemez. Benimsenmeyen ders geçilmek için ezberlenmekte dolayısı ile o ders ve okul bitiğinde öğrenilen iktisadın gerçek hayatta bir karşılığı olmadığından diplomalı işsizler ordusuna yeni nefer kazandırmaktan öteye geçmeyeceği düşünülmektedir.

2.2.4 Türkiye'nin Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs adası sahip olduğu jeopolitik konumu ve Akdeniz'deki üçüncü büyük ada olması nedeniyle ile tarihin birçok döneminde kontrol edilmek istenen önemli topraklardan biri olmuştur. Kıbrıs meselesi, adadaki Türk nüfus ve yüzlerce yıllık kültürel mazimiz itibari ile Türkiye için manen önemli bir konudur. Ayrıca Türkiye'nin gerek güvenliği gerekse Akdeniz havzasındaki menfaatleri nedeniyle Kıbrıs adası

Türkiye için maddi yönden de hayati öneme sahiptir. Akdeniz'de doğalgaz rezervlerinin keşfi sonrasında Kıbrıs adası, Türkiye başta olmak üzere bölge ülkeleri için daha da önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin ekonomide dış ticaret açığı vermesindeki en önemli nedenlerden biri olan doğalgaz ihtiyacının Akdeniz'den karşılayabilecek olması Kıbrıs'ı Türkiye ekonomisi açısından ayrıca önemli hale getirmektedir. KKTC yönetiminin adadaki varlığı doğalgazın çıkarılmasında ve iki Türk devletinin haklarını uluslararası alanda haklarını savunmasında Türkiye'nin elinin güçlendirmektedir.

Kıbrıs'a, Müslümanlar ilk kez Hz. Osman (r.a) zamanında miladi 649 yılında yapılan sefer ile ayak basmıştır. Türkler ise ilk kez Osmanlı İmparatorluğunun 11. hükümdarı II. Selim zamanında 1570 yılında 40 bin şehit vererek adayı fethetmiştir (Tezel, 2008, s.13). Osmanlı İmparatorluğunun son bir asırlık döneminde yaşadığı sorunlar ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı Rus savaşının patlak vermesi 1878 yılında Kıbrıs adasının mülkiyeti Osmanlı İmparatorluğunda kalmak şartı ile ada yönetiminin İngilizlere devredilmesine neden oldu (Yüksel, 2009, s.162).

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı çıkınca İngilizler, Kıbrıs adasını tamamen ilhak ettiklerini ilan ettiler. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, imzaladığı 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşmasının 20. maddesi ile Kıbrıs adasının tamamen İngilizlerin egemenliğine geçtiğini kabul etmiştir (Nurçin, 2012, s.38). Bu karar günümüze kadar ulaşan Kıbrıs sorunun başlangıcı olmuştur. Zira Kıbrıs konusu Lozan'dan antlaşmasından günümüze, özellikle de 1960 sonrası Türk dış politikasının en önemli gündem maddesi olan bir konudur.

İngilizler adaya tamamen hâkim olduktan sonra adanın demografik yapısını değiştirmek istemiştirler. İngilizler adada Hristiyan Rum nüfusun çoğunluğunu sağlamak için, çeşitli yerlerden Rumları getirip adaya yerleştirmişlerdir (Erbakan, 2018, s.157). Aynı senaryo 1897 Basel konferansı kararları ve 1917 Balfour Deklarasyonundan günümüze kadar Filistin topraklarında oynanmaktadır. Tıpkı 1949 yılından günümüze kadar Doğu Türkistan'da Çinlilerin Uygur Türklerine karşı yapmış olduğu asimilasyon politikasında olduğu gibi. Suriye ve Irak'ta özellikle de Sünni Türkmen nüfusunun terör örgütlerinin eliyle göçe zorlanması bölgelerin demografik

yapılarını oyunlarla değiştirilmek istenmesinde olduğu gibi. 1925 yılından sonra sayıca artan Rumlar, Batılı ülkelerden aldıkları maddi ve manevi destekle Kıbrıs adasını tamamen Rumlaştırmak için Türklerine karşı katliamlara başlamışlardır (İzgi, 2007, s.23). Kıbrıs'ta son yarım asırda dünyanın gözü önünde 1963, 1967 ve 1974 yılında üç büyük katliam yaşanmıştır.

Karabağ'da, Doğu Türkistan'da Filistin'de, Bosna'da Kırım'da Myanmar'da Hindistan'da ve daha nice İslam beldesinde Müslümanlar başka dine mensup olanlar tarafından katledilmelerine, yurtlarından sürülmelerine, zulme uğramalarına rağmen uluslararası medya tarafından hep Müslümanlar haksız ve terörist olan taraf olarak gösterilmektedir. İnsan hakları savunucusu iddiasında olan küresel çaptaki kuruluşlar bu katliamlara yaptırım uygulamak yerine sessiz kalarak bir nevi yaşananları tasvip eden bir tutum takınmaktadır. Batılı ülkelerin tekelinde olan ve iki yüzlü tutum takınan bu kuruluşların söz sahibi olması D-8 Teşkilatı ve devamında kurulması hedeflenen İslam Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve İslam NATO'su gibi kuruluşların gerekliliğini ve ne denli önemli olduğunu bir kez daha bizlere göstermektedir.

1960 yılında İngilizlerin adadan tamamen çekilmesi ile Kıbrıs Türklerine karşı soykırımların şiddetinde artış yaşanmıştır. Rumların 1914 yılından beri en büyük hedefleri Kıbrıs adasında "Enosis" yani adayı Yunanistan'a bağlamasını sağlamaktır. İngiltere'nin Enosis'e karşı olmasından dolayı Yunanistan konuyu ilk olarak 1954 yılında Birleşmiş Milletlere, 1955 yılında da NATO'ya taşımıştır (Maral, 2014, s.32). Konuyu BM ve NATO'ya taşıyıp Kıbrıs meselesini uluslararası bir sorun haline getirmelerine rağmen sonuç alamayan Rumlar 1955 yılı itibarı ile adada saldırılara başlamışlardır. Georgios Grivas tarafından EOKA terör örgütünü kurulmuştur. Rum saldırıları sonrasında 1958 yılında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlunun başlattığı girişimlerle Rauf Denktaş'ın liderliğinde Türk Mukavemet Teşkilatı'nı (TMT) kurulmuştur. (Yüksel, 2018 s.329)

EOKA nasıl Yunanistan'ın girişimler ile kurulmuş ise Kıbrıslı ve Türkiye'den giden Türk mücahitlerden oluşan Türk Mukavemet Teşkilatı da Türkiye'nin girişim ve destekleri ile kurulmuştur. Türkiye'den devlet ve sivil toplum kuruluşlarının eliyle çok sayıda eğitimli asker, gönüllü mücahit, silah ve cephane gizli bir şekilde Kıbrıs adasına

gönderilmiştir. Kıbrıs meselesinde başta Libya lideri Kaddafi olmak üzere İslam aleminden Türkiye'ye maddi manevi destekler gelmiştir. Bu durum Erbakan'ın oluşturmak istediği ümmet bilincinin o dönem yeniden yeşermesine vesile olsa da daha sonra ülkeler arasında ikili ilişkilerde istenilen seviyeye gelinememesinden dolayı devamının gelmemesi büyük bir fırsatın kaçırılmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin 1974 yılında adaya garantör ülke olarak müdahale edebilmesi dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 1959 yılında İsviçre'nin Zürih kentinde imzaladığı Zürih antlaşması sayesinde olduğu düşünülmektedir (Önal, 2014, s.177). Bu antlaşma ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Kıbrıs adasında huzurun tesisi için garantör ülke olmuşlardır. Fatin Rüştü Zorlu yaptıkları ile Kıbrıs meselesinin gizli kahramanlarından olduğu düşünülmektedir. Kıbrıs meselesine sadece Zürih antlaşması ile değil Rum terör örgütü EOKA'ya karşı kurulan Türk Mukavemet teşkilatının kurulmasında da katkısı olan bir devlet adamıdır.

Fatin Rüştü Zorlu'nun Dışişleri bakanı olduğu Menderes hükümetine karşı yapılan 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde kendisine istinat edilen birçok asılsız iddiadan dolayı suçlu bulunup idama mahkum edilmesi vicdanları yaralayan bir durumdur. 27 Mayıs darbesi sonrası Başbakan Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu ile beraber asılan bir diğer isim ise dönemin Maliye Bakanı Hasan Polatkan'dır. Hasan Polatkan ise Erbakan'ın girişimleri ile kurulan Gümüş Motor fabrikasından hatırlamaktayız. Asılan üç devlet adamının izledikleri politikalar ve kendilerine istinat edilen asılsız iddialara bakıldığında söz konusu üç kişinin bazı çevreleri ziyadesi ile rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. (Topçu, 2017, s.69).

1974 Kıbrıs Barış Harekâtının başlatılmasını Erbakan "Davam" kitabında özetle şu şekilde anlatmaktadır.

> "*Ecevit İngiltere'ye gidecek. Biz hükümetin MSP kanadı olarak önceden Kıbrıs'a mutlaka müdahale edilmesi gerektiğinin kararını almıştık. Halk Partisinin önemli bir kısmı bu bütün dünyaya savaş açmak bizim için macera olur sakın böyle bir şey yapılmasın diyordu. Biz MSP olarak Ecevit'in İngiltere'ye gitmesini uygun bulmuyorduk. Zira İngilizler bizi oyalayacak, zaman kaybettirecekti bu da adanın dolaylı olarak Yunanlılara verilmesi demekti. Türkiye Kıbrıs'ta garantör ülke ve garantör olarak müdahale hakkımız vardı. Başbakan Ecevit'i Londra'ya yolladıktan sonra hava limanında kuvvet komutanlarımızla görüştük. Makarios darbe yapan EOKA lideri Sampson ile Makarios taraftarları arasında çatışma vardı bu bizim değerlendirmemiz gerekiyordu. Kuvvet komutanlarımız bize kesin emir verilmeli zira bizim askerimiz daha önce iki kez hayal*

> *kırıklığına uğradı. Bugün bize yola çıkın deyip daha sonra geri dönün derseniz, biz artık bu askeri gerçek bir harekata hazırlayamayız dediler. Sayın Ecevit Londra'dan döndüğünde gemilerimiz yüklenmiş yola çıkacak durumdaydı. Komutanlar ile birlikte daha önceki iki dönüş gibi bir geri dönüşün yaşanmaması için Ecevit'i ikna ettik. Dönemin Genel Kurmay başkanı Orgeneral Semih Sancar Paşa ve kuvvet komutanlarının sağlam durması ile bütün baskı, tehditlere ve yapamazsınız diyenlere rağmen Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirdik.*" (Erbakan, 2016, s.159-161).

500 civarında askerin şehit verildiği Kıbrıs barış harekatı sonrasında önerilen Kıbrıs kanton devletine karşı çıkan Erbakan Kıbrıs'ta bağımsız iki devletin kurulmasını istemektedir. O dönem Genelkurmay başkanı olan Semih Sancar Paşa Erbakan'ın fikirlerini desteklemiş Milli Güvenlik Kurulunda Erbakan'ın güçlenmesini sağlamıştır. Kıbrıs adası için "*Kıbrıs Akdeniz'in ortasında yüzen bir uçak gemisidir*", *"Kıbrıs Türkiye'nin sigortasıdır" Kıbrıs demek Türkiye demek* tabirlerini kullanan Erbakan Kıbrıs adasına hâkim olanın Akdeniz'e, dolayısı ile Türkiye'nin büyük bir bölümüne hakim olacağı için Kıbrıs meselesinde verilecek en ufak bir tavizin, ilerde Türkiye'nin karşısına daha büyük problemler olarak çıkacağının altını ısrarla çizmiştir (Erbakan, 2016, s.158).

Kıbrıs sahip olduğu stratejik konumu ile sadece Türkiye için değil Kuzey Afrika, Ortadoğu, Güney Avrupa'nın güvenliği için büyük önem arz etmektedir. Bu durum başta Arzı Mebud hayali olan İsrail ve Enosis isteyen Yunanistan olmak üzere bir çok devletin Kıbrıs adası için hesaplar yapmasına neden olmaktadır. Yavru Vatan olarak adlandırdığımız Kıbrıs'ın ve Kıbrıslı Türklerin kaderi, Kıbrıslı Türklerin Ana Vatan dediği Türkiye'den ve Türk halkından ayrı değildir. Bu ve daha birçok nedenden ötürü Kıbrıs konusu Türkiye'nin dış politikasında ve Akdeniz'deki doğal kaynaklar nedeniyle de ekonomi politikalarımızın da en üst sıralarda yer almaktadır.

Kıbrıs barış harekâtı Türkiye'nin herhangi bir yerden izin veya onay almadan, Batılı ülkelerden gelen baskı ve tehditlere rağmen kendi başına Türkiye toprakları dışında askeri operasyon başlattığı ilk harekât olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Kıbrıs barış harekatının bir diğer önemi ise harekattan sonra özellikle Amerika'nın uyguladığı silah ambargoları nedeniyle Türkiye'nin yerli savunma sanayisine yönelmesidir. Amerika'nın Marshall Yardımları ile Türkiye'ye arz fazlası savunma ürünlerini hibe etmesi, Türkiye'de doğrudan ve dolaylı olarak yerli savunma sanayisinde kazanılan ivme ve kabiliyetlerin kaybedilmesine neden olmuştur. 1974

Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle Batılı ülkelerin Türkiye'ye ambargo uygulamaları yerli savunma sanayisini yeniden gündeme getiren ve hamle yapılmasını sağlayan en önemli faktördür (Eceral, 2017, s.5).

Bugün Türkiye'nin savunma sanayinde dışa bağımlılığını azaltan birçok kurum, halkın desteği ile ambargoların uygulandığı bu dönemde kurulmuştur. Kıbrıs Barış Harekatından sonra TSK Güçlendirme Vakfı gibi vakıflar aracılığı kurulan şirketlerin bazıları şunlardır: TUSAŞ (1973), ASELSAN (1975), İŞBİR (1978), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982) ROKETSAN (1988). (TSKGV, 2020). Ayrıca 1985 yılında Savunma Sanayi Fonu ve Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur. Şüphesiz bu kuruluşların kurulmasında mühendislerimiz kadar, kuruluşların kurulmasına siyasi olarak karar veren, verilmesine vesile olan Necmettin Erbakan ve Turgut Özal gibi siyasi şahsiyetlerin iradesi ve emeği büyüktür.

Günümüzde Kıbrıs adasında iki ayrı devlet bulunmaktadır. KKTC yaklaşık 326.000 bin Türk nüfusa sahip ve adanın %37'lik kısmını elinde bulundurmaktadır. GKRY ise 1.118.000 bin nüfusa sahip ve adanın KKTC kalan %63'lük kesimini elinde bulundurmaktadır. Adada Türk nüfusunun az olmasının nedeni Türkiye'ye yapılan göçlerdir.1925 yılında adadaki Türk nüfusu yarım milyondan fazla iken Türk vatandaşlığı seçip Türkiye'ye göç edenler nedeniyle bu sayı 1960'lı yıllarda yüz bin civarına düşmüştür (İzgi, 2007, s.23). GKRY, 2004 yılında Avrupa Birliği üyesi olur iken KKTC'yi tanıyan ülke sadece Türkiye Cumhuriyeti'dir. 1983 yılında bağımsızlığını ilan eden KKTC'yi Pakistan ve Bangladeş ilk başta tanır iken ABD ve İngiliz baskılarından dolayı tanıma kararlarını geri çekmişlerdir.

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Ülke ekonomilerinde dönemler, sermaye birikimi, bilgi ve teknolojindeki gelişmeler ve iç ve dış siyasette yaşanan olayların yankıları gibi faktörlerin etkileriyle şekillenmektedir. Bu değişkenlerin her biri farklı gelişim evrelerinden birinde olabilir. Dolayısıyla bir ekonomi veya onun belli bir dönemi hakkında bir karara varmak için söz konusu değişkenlerin mevcut ekonomik dengelere olan etki/performans göstergelerinin yanı sıra ekonomiyi iktisadi teoriler, iç siyasi olgular ve uluslararası ilişkiler bağlamında ekonominin tarihsel süreçlerde geçirdiği evreleri de irdelemek gerekmektedir (Öztürk, 2018, s.320). Zira bir ülke ekonomisi, insan vücudunda organların birbiriyle bağlantılı olmasında olduğu gibi sadece iktisat bilimi ile değil siyaset, uluslararası ilişkiler ve tarih bilimi başta olmak üzere pek çok bilimle bağlantılı iç içe geçmiş durumdadır.

Bu bölümde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dağılan Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisine etki eden iç ve dış faktörler incelenecektir. Bir asırlık Cumhuriyet tarihinde Türkiye'de ve dünyada farklı dönemlerde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler Türkiye ekonomisinin şekillenmesine doğrudan ekti etmiştir. Türkiye gerek coğrafi konumu gerekse tarih ve siyasi sahnesindeki yeri itibariyle dış kaynaklı bir çok olaydan doğrudan etkilenmektedir.

Türkiye ekonomisine etki eden başlıca faktörlerden bazıları şunlardır: Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, 1929 Ekonomik Buhranı, 1939-1945 İkinci Dünya Savaşının sonuçları, çok partili hayata geçiş ile başlayan Menderes Dönemi, 1960 askeri darbesi ve 1961 Anayasası, IMF ile Stanr By antlaşmaları, AB ile Gümrük Birliği Antlaşması, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı, 1980 askeri darbesi ve 1982 Anayasası, Turgut Özal dönemi 24 Ocak Kararları, PKK terör örgütü, 5 Nisan 1994 kararları, 1996 Refah-Yol Hükümeti koalisyonu ve 28 Şubat post modern darbesi, 2000 ve 2001yılları bankacılık krizi, Türkiye'nin komşusu olan Irak ve Suriye başta olmak üzere Orta Doğuda yaşanan gelişmeler, 2008 Mortgage Krizi, Gezi olayları, 15 Temmuz darbe girişimi,

2020 Covid salgını gibi ulusal ve küresel çapta yaşanan bir çok olay Türkiye ekonomisini doğrudan veya dolaylı olarak şekillendirmiştir.

Türkiye ekonomisinde Atatürk, İnönü, Menderes, Demirel, Ecevit, Özal, Çiller, Erbakan ve mevcut Cumhurbaşkanımız Erdoğan gibi siyasi liderlerinin iç ve dış siyasette yürüttüğü politikalar da Türkiye'nin ekonomisini şekillendiren başlıca faktörlerdendir. Nitekim iç siyasette yaşanan kargaşa ortamı yerli ve yabancı girişimcinin yatırım yapmamasına neden olmaktadır. Aynı şekilde iç siyasette sağlanan siyasi ve ekonomik istikrar ise girişimciyi yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Türkiye'nin dış politikada yaşadığı gelişmeler yine Türkiye'nin ekonomisini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilen faktörlerdendir.

Söz konusu kişi ve olayların dışında Türk dış politikası başta olmak üzere, Türkiye ekonomisini en az iç sorunlar kadar etkileyen bir diğer faktör ise Türkiye ve Amerika arasındaki ilişkileridir. İki ülke arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası artan siyasi ve ekonomik gelişmeler Türkiye ekonomisini doğrudan etkileyen en önemli dış faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ABD Türkiye'nin siyasi, iktisadi ve askeri konular başta olmak üzere en çok ilişki kurduğu ülkelerin başında gelmektedir.

Türkiye ekonomisini salt iktisadi verilerle değerlendirmek, Türkiye gibi günlük yaşamda ve ekonomik politikalarda siyasetin ön planda olduğu bir toplum hakkında sağlıklı sonuçlara ulaştırmayacaktır. Nitekim Türkiye ekonomisinin tarihsel süreçte yaşamış olduğu dönemler incelendiğinde ve iktisadi politikaları oluşturan kişilerin de siyasetçiler olduğu gerçeği bu düşünceyi haklı çıkarmaktadır. Örneğin 1950-1960 arası on yıllık döneme Menderes dönemi denmesi, 1960 yılından sonra planlı kalkınma dönemine geçilmesinde ve 24 Ocak 1980 kararlarında askeri yönetimin etkisi bu düşüncenin haklılığını arttırmaktadır. Ayrıca ülkenin dört anayasasından ikisi olan 1960 ve 1982 anayasalarının askeri vesayet tarafından yapılması ve 1982 anayasasının 21 kez değişikliğe uğramasına rağmen halen yürürlükte olması ekonomimizin sadece iktisadi kavramlar çerçevesinde değerlendirmesini imkânsız kılan pek çok nedenden sadece biridir.

Osmanlı İmparatorlu kuruluş sürecinden 18. yüzyıldaki gerileme dönemine kadar kurmuş olduğu idari disiplin ve elde ettiği askeri başarılar neticesinde mali anlamda çok iyi noktalarda yer almaktadır. 16. yüzyılda Avrupa'da yaşanan coğrafi keşifler, Osmanlı İmparatorluğunun topraklarından gecen ticaret yollarının değişmesine neden olmuştur. 16. yüz yılda yeni dünya diye adlandırılan Amerika kıtasından yerli halkın sömürülmesi ile Avrupa'ya getirilen bol miktarda değerli maden Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisini olumsuz etkilenmiştir. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda yaşanan sosyal, bilimsel ve dini nitelikli Rönesans ve Reform gibi gelişmeler Avrupa da skolastik düşüncenin yıkılmasına ve devamında Sanayi inkılabının yaşanmasına ortam oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da yaşanan bu gelişmeleri yakından takip edemeyip, gereken reformları siyasi, idari ve dini nedenlerden dolayı gerçekleştirememiştir. Ayrıca 17.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç isyanlar, mali ve idari sıkıntıların yaşamasına, maddi sıkıntılar ise askeri başarısızlıklar ve toprak kayıplarına neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde dönemler arasında bir karşılaştırılma yapıldığında ağırlıklı olarak Liberal ve Neo Liberal politikaların uygulandığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinin mal ve gelir dengesinde açık vermesine karşın, hizmetler dengesinde (turizm gelirleri nedeni ile) fazla verdiği gözlemlenmiştir. Türkiye'nin mal dengesinde açıklarının en fazla doğalgaz ve petrol gibi enerji ithalinden kaynaklandığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinin ağırlıklı olarak üretimde kullanılan (makine teçhizat, elektronik ürünler) sermaye malları ithal etmesine karşın, tarım ürünleri, düşük katma değerli ara mallar ve tüketim malları ihraç ettiği gözlemlenmiştir (Kuzu, 2019, s.155). 2010 sonrası dönemde bu tabloda değişimler yaşanmış ve Türkiye ihracatında otomotiv makine ve kazanlar demir-çelik ürünlerinin payı artmıştır.

Türkiye ekonomisi, IMF'ye göre gelişmekte olan piyasa ekonomisi olarak tanımlanmakla birlikte ve yeni sanayileşen ülkeleri arasında gösterilmektedir. Günümüzde Türkiye ekonomisi pek çok ekonomist ve siyaset bilimci tarafından yeni sanayileşmiş ülkelerden biri olarak gösterilmektedir. Türkiye, gelişmekte olan sanayisinin yanında tarım ürünleri, tekstil, motorlu araçlar, inşaat malzemeleri, elektronik aletler ve beyaz eşya üretiminde dünyanın lider üreticileri arasında yer almaktadır.

Türkiye ekonomisinde devletin sanayi, bankacılık, ulaşım ve haberleşme alanlarında önemli bir rol üstlenmesine karşın bu alanda 1950'li yıllardan itibaren özel sektör yatırımları da hızla artmaktadır. Bugün özellikle de son yıllarda yapılan yatırımlar ile Türkiye'nin pek çok bölgesi için sanayi bölgesi veya sanayi kenti tabirleri kullanılmaktadır. Son 20 yılda Türkiye genelinde ulaşım ve alt yapıda yaşanan gelişmeler bölgeler arasındaki ekonomik farklıkları azalttığı gibi diğer bölgelere göre nispeten geri kalmış bölgelere yapılan yatırımlar ise ekonomide yeni üretim alanları oluşturduğu gibi Türkiye'nin üretim hacmini de arttırmıştır.

Türkiye ekonomisinde önemli gelişmelerden biri 1958 yılında ilan edilen moratoryum ve 1961 yılında IMF ile ilk kez yapılan anlaşmadır. Türkiye bu iki gelişme ile bir nevi iflas bayrağı çekmiştir. 1960 askeri darbesinden sonra 1961-2005 yılları arasında 19 defa IMF ile Stand by antlaşması yapılmıştır (Öğreten, 2019, s.143). Borcu borç ile kapatmaya çalışmak olarak tanımlanabilecek bu durum faizlerin zamanla ana para miktarını geçmesine neden olmuştur. Alınan borçların üretimi arttıracak yatırım mallarına değil de tüketime yönelik harcanması, hükümetlerin rasyonel iktisadi politikaları yerine siyasi geleceklerini hesap ederek hareket etmeleri borçların ödenememesinin başlıca nedenlerindendir.

Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardan itibaren cari açık ve özel sektörün dış borçlanmasına dayalı bir büyüme modeli benimsediği görülmektedir. Mehmet Kuzu doktora tezinde durumu şu şekilde ifade etmiştir. *"Döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon şoklarının olduğu dönemlerde cari açıklar yüksek finansal kırılganlığa neden olmuş ve dış borç ödemeleri açısından cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğine zarar vermiştir"* (Kuzu, 2019, s.157).

Yaşanan bu gelişmeler Türkiye ekonomisinin diğer gelişmekte olan piyasa ekonomilerine göre cari işlemler dengesinde sorunlar yaşamasına e finansal istikrarının bozulmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye ekonomisinin kırılganlığını attırdığından dolayı dış finansal müdahalelerden daha fazla etkilenmesine neden olmuştur. 2018 yılında ABD başkanı ile Türkiye arasında yaşanan ajan rahip Brunson krizi sonrası Türk lirasının değer kaybedişi bu kırılganlığın en yakın örneğini oluşturmaktadır.

3.1 Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

Osmanlı Devleti 20.yüzyıla girdiğinde 33 yıllık iktidarından sonra 1908 yılında Sultan II. Abdülhamit Han'ın tahtan indirilmiştir. 1909 yılında da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. II. Meşrutiyetin oluşturduğu kargaşa ve belirsizlikten istifade eden Bulgarlar bağımsızlık ilan etmiş, Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından, Girit adası ise Yunanistan tarafından işgal edilmişti (Birecikli, 2018, s.222). Osmanlı İmparatorluğunun idaresini ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi Girit, Bosna ve Bulgaristan konusunda herhangi bir girişimde bulunmamıştır. 1911 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp İtalyanlara bırakılmak zorunda kalınmıştır. Balkanlarda yapılan hatalar sonrası 1912 yılında yaşanan Balkan Savaşları ile batı sınırı Edirne'ye kadar gerilemiştir.

Osmanlı Devleti son iki asırda kaybettiği eski gücünü kazanmak ve savaş sonunda hedef olmamak adına İtilaf Devletlerinin safında savaşa girmek istemiştir. Ancak Rusların muhalefeti ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarının sömürülmek istenmesi nedeniyle bu istek reddedilmiştir. 1913 yılında Babı Ali baskını ile Osmanlı İmparatorluğunun yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin Alman hayranlığı ve biraz da mecbur kalmaları nedeniyle Osmanlı Devleti ittifak grubunda yer almıştır.

İtilaf devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunu istememe nedenlerinden biri Osmanlı İmparatorluğunun payitahtını işgal etmektir Zira bu hamle ile tüm Müslüman sömürgeleri sindirmek ve sömürge devletlerini rahatsız edecek bir tehdidin ortaya çıkmasına engel olmak istemişlerdir. Kurtuluş Savaşından sonra misakı milliden taviz verilmiştir. 1926 yılında Musul, Kerkük ve Batum gibi zengin yer altı kaynaklarına sahip toprakların verilmesi Türkiye ekonomisini günümüzde dahi enerjiye olan bağımlılığımızdan ötürü halen olumsuz etkilemektedir.

Türkiye ekonomisini, kronolojik olarak ABD'den önce en çok etkileyen ülke İngiltere'dir. İngiltere 18. yüzyılda yetiştirdiği mühendisleri ve coğrafi keşiflerle zenginleşen burjuva sınıfının maddi katkıları ile sanayi devrimini gerçekleştirmiştir. Bu durum İngiliz ekonomisinin gelişip ve zenginliğine zenginlik katmasına ortam

oluşturmuştur. 1880'lerin sonlarına doğru dünyanın her yerine yayılmış, sömürgeleri ile üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak anılmasına neden olacak büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Britanya krallığı, Afrika'dan Asya kıtasına kadar birçok ülkeyi işgal etmiş o dönemin süper gücü konumdaydı.

19. yüzyılda Almanya, Fransa, Japonya, ABD gibi ülkelerinde hızla sanayileşmeye başlaması 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Almanya ve İngiltere'nin başı çektiği iki ittifakı karşı karşıya getirmiştir. Almanya büyüyen ekonomisinin ve artan nüfusunun gereksinimlerini karşılamak için sömürgeler bularak dünyaya açılmaya çalışmaktaydı. Bu durum Almanya'nın, birçok yerde İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Balkanlardan Osmanlı devletinin çekilmesi ile Avusturya-Macaristan'ın ve Rusların balkanlardaki nüfuz mücadeleleri Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın bir diğer nedenidir. Birbirleri ile kıyasıya çıkar çatışması içinde olan sömürgeci devletler, güvenliklerine yönelebilecek tehlikelere karşı önlem alma amacıyla aralarında çeşitli savunma antlaşmaları yaptılar. İtilaf ve ittifak devletleri diye anılan bu iki karşıt cephe işte bu tür antlaşmaların bir ürünüdür (Avcıoğlu, 1990, s.16). Bu kutuplaşma milyonların ölümüne ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere imparatorlukların yıkılmasına neden olacak sonuçlar doğurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı, dünya siyasetinde dengelerini yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığının yıkılmasına neden olan savaş sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri adında yeni bir devlet küresel siyasette yeni bir güç unsuru olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreç Rusya'da Stalin, İspanya'da Franco, İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler gibi diktatörlerin ortaya çıkmasına neden olur iken, bu diktatörlerin izlediği yayılmacı politikalar İkinci Dünya Savaşının çıkmasına neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasın neden olmuştur. Osmanlı Devleti savaşta yüzbinlerce askerini şehit vermenin yanı sıra eğitimli, genç nüfusun vatan savunması için cephede şehit olması Türk halkını birçok

yönden derinden sarsmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemine denk gelen 1908 ile 1925 yılları arasında cereyan eden bazı hadiseler Türkiye ekonomisini Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında beri etkilemektedir.

Osmanlı Devletinden kalan Anadolu topraklarında, kurulan yeni Türk devletinde Halifeliğin kaldırılması ve her alanda Batıya yöneliş ile gelen rejim değişikliği yeni Türk devletinin İslam aleminden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu uzak kalış İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabat Paktında bir nebze azalsa da 1955 Bağdat Paktına kadar İslam alemi ile herhangi bir etkileşim kurulmamıştır. 1996 yılında Kudüs'ün siyonist Yahudilerce yakılmaya çalışması ile bir araya gelen İslam İşbirliği Teşkilatına üye olan Türkiye ilk defa gerçek manada İslam aleminin tamamı ile temasta bulunmuştur. Özal döneminde Türk dünyasına yönelik girişimler olmasına karşın şaibeli ölümü bu girişimin devam etmemesine neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğunu Almanya'nın yanında (birazda mecbur kalarak) sokan İttihat ve Terakki yönetimi, Osmanlı İmparatorluğunun kaybetmesine ve Anadolu'nun işgallere açık hale gelmesine neden olmuştur. Anadolu insanı 1911 yılından beri on yıldır süren savaşlarda bitap düşmesine rağmen işgallere karşı milli mücadeleyi kazanmıştır. On yıl süren acılardan sonra Anadolu insanı yeni Türk devletini 23 Nisan 1920 tarihinde bir cuma günü TBMM'nin açılması ile resmen kurmuştur.

Yeni kurulan Türk devletinin ilanından üç yıl sonra Şubat 1923'te henüz Cumhuriyet ilan edilmeden toplanan İzmir iktisat kongresi, Türkiye'nin kuruluş evresindeki ekonomi politikalarının yol haritasını oluşturmaktadır. Misakı İktisadi Esasları olarak anılan İzmir iktisat Kongresinde alınan kararlar, Türkiye'nin liberal ve milliyetçi bir politika izleme yoluna girerek Türk girişimcilerin desteklenmesi, yabancıların ve azınlıkların elindeki hayati önem taşıyan müesseselerin yerlileştirilmesi şeklindedir (Cihan, 2009, s.10). Nitekim savaşlarda özellikle Ermeni ve Rum azınlığın düşmanın lehine faaliyet göstermesi, ülkenin çıkarını hiçe sayarak kendi çıkarlarını düşünmeleri ve Avrupa'nın iç işlerimize karışmalarına bahane oluşturmaları böyle bir kararın alınmasını zorunlu kılmaktaydı.

Bu doğrultuda 1926 yılında Kabotaj kanunu yayınlamış ve 1927 yılında ise mevcut kurumlar Devlet Demiryolları adında birleştirilerek denizde ve demiryollarında millileştirme çalışmaları başlanmıştır. Bu dönemde devlet doğrudan ekonomik yatırımlar yapmak yerine İzmir iktisat kongresinde alınan kararlar doğrultusunda çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerle özel sektörü yatırım yapmaya teşvik etmeye çalışmıştır (Özçelik ve Tuncer, 2007, s.259).

Bu dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan diğer önemli gelişmeler bazıları: Osmanlı devletinden kalan dış borçların ödenmesi, köylüden tarım ürünlerinde %10 oranında alınan Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırması, 1924 yılında imzalanan Lozan antlaşmasının ekonomik hükümlerinin 1929 yılında sona ermesi ve Amerika merkezli patlak veren 1929 buhranıdır. Türkiye ekonomisi bu dönemde tarıma dayalı bir ekonomi görünümündedir. Bu dönemde yaşanan ekonomik bir diğer gelişme ise Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Emlak ve Eytam Bankası gibi bankalar kurularak özel sektör yatırımlarına finansal kaynak oluşturmak istenmesidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarını, 1911 1921 arasında Trablusgarp'ta, Balkanlarda, Birinci Dünya Savaşında ve Kurtuluş savaşında yaşananlar olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte yetişmiş insan gücünü, sermayesini ve üretim imkânını büyük oranda kaybeden Anadolu insanı, Cumhuriyetin ilk yıllarında birçok temel ihtiyacını karşılayamayacak duruma gelmiştir (Mercan, 2019, s.2). Türk milleti ve devleti var olan bütün imkânlarını savaşlarda ordunun hizmetine sunmasından dolayı savaş sonrasında ekonomik sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye dış ticaret açığı vermiştir (Dilek, 2020, 274). İzmir iktisat Kongresinde özel teşebbüsü destekleyici olarak alınan liberal kararlar dönemin sonunda küresel çapta yaşanan 1929 ekonomik buhranı nedeniyle yerini "Mutedil Devletçilik" olarak adlandırılacak ekonomik politikalara bırakmıştır.

3.2 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Cumhuriyetin ilk on yılında özel sektör eliyle gerçekleştirilmek istenen sanayileşme hamlesi, yerli sermayenin yeterli olmayışı ve eğitimli yerli girişimcinin savaşlarda

kaybedilmesi, kalanların ise ticareti üretimden daha karlı görülmesi nedeniyle istenen sonuçlara ulaşamamıştır. 1929 yılında Amerika'da patlak veren Büyük Buhran krizinin Türkiye ekonomisinde oluşturduğu yıkıcı etkileri nedeniyle, devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu dönemde devletçi politikalar benimsenmekle birlikte ekonominin temeli yine özel girişime dayanmaktadır.

"Mutedil Devletçilik Prensipleri" olarak adlandırılan politikalar doğrultusunda hazırlanan İlk Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Hamlesi ile 1934-1938 arasında devlet girişimciliği özel sektörün önüne geçmiştir (Pektaş, 2009, s.115). Bu dönemde yaşanan en önemli ekonomik gelişmelerden biri ise, enflasyonu kontrol altında tutmak, finansal istikrarı sağlamak, para ve döviz piyasalarını düzenleyici tedbirler almak devlet adına piyasaya para arz etmek / likidite sağlamak Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerini saklamak ve yönetmek gibi görevleri olan Merkez Bankasının 1930 yılında kurulmasıdır (URL -15, 2021).

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1930 yılına kadar merkez bankasının işlevleri İngiliz ve Fransız sermayeli Osmanlı Bank isimli banka üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu hamle ile Türkiye ekonomik bağımsızlığını güçlendirmiştir. Zira Merkez Bankası gibi ekonomimizde hayati önem taşıyan bir kurumun on sene önce savaştığımız İngiliz ve Fransız sermayedarları nedeniyle İngiliz ve Fransız güdümünde olması Türkiye'nin mali bağımsızlığı kadar siyasi bağımsızlığımızı da zedeleyen bir durumdur.

1930-1938 yılları arası döneminde, Türkiye ekonomisinin belirleyici temel unsuru 1929 dünya ekonomik bunalımı ve bunun dünyada yaşanan yansımaları olmuştur. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de Türkiye'nin dış ticaret fazlası vermesidir. Bu durum Türkiye ekonomisinde sıklıkla karşılaşılan bir tablo olması açısından önemlidir (Dilek, 2020, s.276). Kerem Karabulut yazdığı bir makalesinde Türkiye'nin ekonomide devletçilik ilkesine geçmesinin nedenlerine şu sözlerle ifade etmiştir:

> *Sovyet Rusya'sının bu krizi en az zararla atlatan ülke olması, ABD Başkanı F.D. Roosevelt'in 1933 yılında çıkardığı Tennessee Vadisi Örgütünün kurulmasına ilişkin yasa, gelişmiş kapitalist ülkelerde ilk defa "bölge planlaması" uygulamasının başlatmış olması ve Adolf. Hitler'in ülkesinde dört yıllık bir planı yürürlüğe koyarak, işsizlikle mücadeleye başlaması gibi dış gerekçeler sevk etmiştir (Karabulut, 2018, s.980).*

Söz konusu gerekçelere ilaveten Türk girişimcilerin yeteri sermaye ve bilgi birikiminden mahrum olması devleti, ekonomide Devletçilik (Devlet Öncülüğünde Kalkınma) politikasını yürütmeye sevk eden en önemli faktördür. Bu doğrultuda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile KİT'ler kurularak başarılı bir yol izlenmiştir. Ancak 1938 ile 1942 arası yılları kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye ekonomisin savaş ekonomisine geçmesinden dolayı uygulanamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile hammaddesi Türkiye'de olan ve ithalatı azaltacak temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik sanayileşme hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda sanayi yatırımları beş ana grupta toplanmaktadır. Dokuma Sektörü (Pamuk, Kendir, Yün), Maden Sektörü (Demir-Çelik, Kükürt, Bakır), Kağıt Sektörü (Selüloz), Kimya Sektörü (Suni İpek, Fosforik Asit, Süper Fosfat, Kireç Kaymağı, Posata, Kibrit), Taş-Toprak Sektörü (Cam, Çimento, Şişe, Seramik) (Özçelik ve Tuncer, 2007, s.261).

Yatırımlar için gerekli olan finansmanın bir kısmı Sümerbank tarafından karşılanırken bir kısmı Sovyet Rusya'dan alınan dış borçlarla tedarik edilmiştir (Öztürk, 2015, s.317). Bu dönemde yatırımlardan istenilen sonucun alınabilmesi için Sanayi Teşvik Kanunun kapsamı genişletilerek, 1930 yılında Türk Lirasının Değerini Koruma Kanunu, 1934 yılında Toprak İskân Kanunu, gibi birçok kanun çıkarılıp, farklı yıllarda Sümerbank, İller Bankası, Eti Bank, Halk Bankası gibi birçok banka ve Karabük demir-çelik, İstanbul şişe-cam, İzmit kâğıt fabrikası gibi fabrikalar kurulmuştur.

3.3 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye Etkileri

1939-1950 yılları arasındaki dönemine damgasını vurun en önemli gelişmelerden biri Türkiye'nin türlü uğraşlara rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmasıdır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen ülkede seferberlik ilan edip, yüz binlerce erkeği olası bir savaşa karşı silah altına alması ülkede savaş koşullarını yaşamasına neden olmuştur. Sanayileşmeye dayalı kalkınma programlarının terk edildiği bu dönemde yüzbinlerce erkek nüfusun silah altına alınmasıyla başta tarımsal alanda olmak üzere birçok alanda üretimin düşmesine neden

olmuştur. Ülkede üretimin düşmesi il piyasalarda kıtlığın yaşanmasına ve dolayısı ile karaborsacılık faaliyetlerine ve temel tüketim maddelerinin karne ile verilmesine bile neden olmuştur (Duramaz, 2014, s.344). Bu dönemde yaşanan gelişmeler ve uygulanan politikalar günümüzde siyasilerin halen tartıştığı konulardan biridir.

Bu dönemde olası bir savaş tehlikesine karşın savunma harcamalarının bütçedeki payı artmıştır. Ordunun ihtiyacını karşılanması için devlet bu dönemde kamu harcamalarında açıklar vermiştir. Ekonomide verilen açıklar, ithalatı düşürüp ihracatı arttırma düşüncesi ve Batı ile entegrasyon gibi nedenlerden dolayı Türkiye ekonomisindeki ilk büyük devalüasyon 7 Eylül Kararları olarak anılan 1946 devalüasyondur. Bu devalüasyon ile Türk lirasının değeri %40 gibi bir oranda düşürülmüştür (Çelebi, 2001, s.60). Türk lirasının kıymetini düşüren Recep Peker Hükümeti, ithal mal fiyatlarının çok yükselmesinden dolayı beklediğinin aksine bir tablo ile karşılaşmıştır. Bu tablo karşısında 1946 yılında alınan devalüasyon kararı Türkiye ekonomisinde ağır olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Zira devalüasyon kararına rağmen Türkiye ekonomisi 1947 sonrası dönemde sürekli olarak dış açık vermeye başlamıştır. 1947 yılından günümüze kadar gecen süre içinde dış ticaret açıkları Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarının başında gelmiştir (Dilek, 2020).

Üretimde beklenildiği gibi bir artış yaşanmamışı, bu dönemde ithalatın düşmesi gerekir iken artmasına neden olmuştur. Devalüasyon ile devlet giderleri artmış bütçede açıklar çoğalarak, Türk parasının satın alma gücü düşmüştür (Çelebi, 2001, s.61). Devalüasyonların temel amacı, ithalatın azaltılması, ihracatın çoğaltılmasıdır. Ancak bu dönemde ithalatın çoğalıp, ihracat düşmesinin bir nedeni artan nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yerli üretimin sağlanamamasıdır. Yerli üretimin olması gereken seviyelerde değil iken yapılan bu devalüasyon yarardan ziyade zarara neden olduğu gibi ekonomideki olumsuz tesiri daha sonraki yıllarda da sürmüştür.

Bu dönemde üretimde beklenildiği gibi bir artış yaşanmaması, ithalatın düşmesi beklenir iken artmasına dış ticarette açıkların verilmesine neden olmuştur. Devalüasyon ile devlet giderleri artmış bütçede açıklar çoğalarak, Türk parasının satın alma gücü düşmüştür (Çelebi, 2001, s.61). Devalüasyonların temel amacı, ithalatın azaltılması, ihracatın çoğaltılmasıdır. Ancak bu dönemde ithalatın çoğalıp, ihracat

düşmesinin bir nedeni artan nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yerli üretimin sağlanamamasıdır. Yerli üretimin olması gereken seviyelerde değil iken yapılan bu devalüasyon, yarardan ziyade zarara neden olduğu gibi Türkiye ekonomideki olumsuz etkileri daha sonraki yıllarda da sürmüştür.

1938-1950 dönemi Türkiye Ekonomisi *"İkinci Dünya Savaşının etkisinde olduğu, çok partili dönemin sancılarının yaşandığı ve 'Varlık Vergisi' gibi olumsuz uygulamaların yaşandığı bir dönemdir*" (Karabulut, 2018, s.980). 1942 yılında savaş ekonomisinden faydalanarak karaborsacılık faaliyetleri gibi işlerle aşırı zenginleşen başta gayrimüslim Rum ve Ermeni azınlıklardan alınmak üzere bir defaya mahsus bu süreçte elde edilen kazançtan alınacak varlık vergisi yasası çıkarmıştır.

1940 yılında hükümete geniş yetkiler veren ve daha sonra tepkiler yüzünden 1946 da kaldırılan Milli Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Milli koruma kanunu ile hükümete ekonomide istediğini yapma yetkisi verirken özel girişim adeta tamamen devletin egemenliği altına aldıran bir kanun niteliğindedir (Pektaş, 2009, s.105). Dönemin sonuna doğru İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile uluslararası konjonktürde değişen dengelerden Türkiye'de etkilenerek bu doğrultu adımlar atmış veya atmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda yaşanan siyasi ve dolaysıyla ekonomik gelişmelere tezimizin İkinci Dünya Savaşının Türkiye etkileri bölümünde yer verilmiştir.

1938-1950 dönemi Türkiye Ekonomisi *"İkinci Dünya Savaşının etkisinde olduğu, çok partili dönemin sancılarının yaşandığı ve 'Varlık Vergisi' gibi olumsuz uygulamaların yaşandığı bir dönemdir*" (Karabulut, 2018, s.980). 1942 yılında savaş ekonomisinden faydalanarak karaborsacılık faaliyetleri gibi işlerle aşırı zenginleşen başta gayrimüslim Rum ve Ermeni azınlıklardan alınmak üzere bir defaya mahsus bu süreçte elde edilen kazançtan alınacak varlık vergisi yasası çıkarılmıştır. 1940 yılında hükümete geniş yetkiler veren ve daha sonra tepkiler yüzünden 1946 da kaldırılan Milli Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Milli koruma kanunu ile hükümete ekonomide istediğini yapma yetkisi verirken özel girişim adeta tamamen devletin egemenliği altına aldıran bir kanun niteliğindedir (Pektaş, 2009, s.105). Dönemin sonuna doğru İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile

uluslararası konjonktürde değişen dengelerden Türkiye'de etkilenerek bu doğrultu adımlar atmış veya atmak zorunda kalmıştır.

ABD başkanı Woodrow'un kurulmasında büyük emekleri olmasına rağmen Amerika'nın Milletler Cemiyetine üye olmamıştır. ABD'nin Avrupa da yaşanan sorunlardan uzak kalmak istemesi, Sovyetler birliğinin Bolşevik ihtilalinden dolayı Avrupa'dan uzak kalması, Avrupa'da güçler dengesini Almanya ve İtalya'nın lehine çevirmiştir. Japonya'nın 1931 Mançuryayı işgal etmesi İkinci Dünya Savaşı'nın başlıca diğer nedenleridir. İngiltere ve Fransa yeni bir dünya savaşın çıkmaması için birçok politika geliştirerek savaşın engellenmesi için caba sarf etmiştir (Yıldız, 2019 s.63). 1929 Buhranın oluşturduğu konjonktür, zamanla piyasalarda uluslararası ekonomik milliyetçiliğe ve Almanya'da Hitler gibi bir diktatörün yükselişine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın ağır bir yenilgi uğraması ile savaş sonrasında, Orta Avrupa'da politik ve askerî açıdan önemli bir güç sayılabilecek ülke kalmamıştır. Orta Avrupa'da oluşan bu boşluğu doldurmak isteyen Sovyet Rusya'nın kominizimi yaymak istemesi, Amerika ve İngiltere'nin bu durum karşısında harekete geçmesine neden olmuştur. Milyonların ölümüne neden olan, gerçek anlamda kazananı olmayan askeri üçüncü bir dünya savaşını göze alamayan söz konusu taraflar dünya siyasetinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Dünya siyaset literatüründe yeni bir kavram olan soğuk savaş dönemi, ülkeleri ekonomik ve politik olarak yeni kutuplara ayırmıştır. Amerika ile Sovyet Rusya'nın başı çektiği Soğuk Savaş Dönemi kutuplaşması, 1989'da Berlin duvarının yıkılması ve 1991 yılında Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla sona ermiştir.

Sömürgeci devletler emellerine ulaşmak adına yaptığı sayısız katliam ve zulümlerden ders çıkarmış olacaklar ki bu olaylardan sonra sömürgecilik kavramı farklı kimliklerle, daha değişik şekillerde dünya sahnesine yeniden çıktı. Sömürgecilik olgusu, iki dünya savaşında milyonların ölüme rağmen gelişen teknoloji ile şekil değiştirerek Küreselleşme adını almış ve bugün dahi kaldığı yerden devam etmektedir.

Türkiye, II. Dünya savaşına girmemek için bir denge politikası izlemişine karşın savaşta yaşanan her olaydan etkilenmiştir. Müttefik ve Mihver devletleriyle iyi ilişkiler

yürüterek savaşın dışında kalmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda yaptığı antlaşmalar nedeniyle Türkiye, İkinci Dünya Savaşında dünyanın en önemli casusluk merkezlerinden biri haline gelmiştir. Türkiye'nin savaşa girmemesi adına verdiği tavizler nedeniyle savaş sırasında İngiliz, Alman, Amerikan ve Rus ajanları çeşitli ülkelerine avantaj sağlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde İstanbul iki tarafında istihbarat birimleri için önemli bir merkez haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisine olan olumsuz etkileri genel itibariyle şöyle tanımlanmaktadır. Dış ticaret savaş koşulları nedeniyle kesintiye uğradı. Sanayi yatırım programları hayat geçirilemedi. Üretim faktörlerinde yaşanan olumsuzlar nedeniyle üretim düştü. Bütçenin yarıdan fazlası askeri harcamalara ayrıldı. Devletin seferberliği para basarak finanse etme çabası enflasyona sebep olmuştur. Hayat pahalılığı, temel gıda ve tüketim maddelerinin yetersizliği ve karaborsa uygulamaları toplumsal sorunları beraberinde getirdi (Bülbül, 2006, s.17).

I. Dünya Savaşını önleyemeyen Milletler Cemiyetine, savaş sonrasında son verilmiş yerine aynı amaçla yani Dünya barışını sağlaması amacıyla Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı olumsuz sonuçları engelleyebilmek amacıyla Avrupa ülkelerinde özellikle de Almanya'da reformlar başlatılarak sanayileşme hız kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında zayıflayan Mısır, Pakistan, Endonezya ve Hindistan gibi ülkelerde milli kurtuluş hareketleri başlamış ve birçok sömürge ülke bağımsızlığını kazanmıştır.

Sıcak savaşın ağırlıklı olarak yaşandığı bölgeler; sırasıyla Batı Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika toprakları olmuştur. Savaşa taraf ülkelerin büyük bölümü, işgallere uğramış, işgal görmese de doğrudan askeri hedef ve cephe durumuna gelerek felaketler yaşamışlardır. Bundan dolayı, yenilen ülkelerin yanında ABD dışında, yenen ülkeler de savaştan yorgun ve bitkin bir vaziyette çıkmışlardır (Yıldız, 2019, s.70). İkinci Dünya Savaşının en kazançlı tarafları Amerika ve Rusya olmuştur. Nitekim savaşın kazananları olan bu iki ülke Soğuk Savaş döneminin iki kutbu olmuştur.

İkinci Dünya Savaşında müttefik devletler grubunu oluşturan ABD, SSCB ve İngiltere Türkiye'nin savaşa katılması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Türkiye ise savaşın

getirdiği ağır yükümlülükler ve henüz bir dünya savaşına hazır olmaması nedeniyle tarafsız kalmak istememiştir. Türkiye yürüttüğü tarafsız kalma politikası nedeniyle İkinci Dünya Savaşından sonra siyasi arenada yalnız kalmış ve Sovyetler Birliğinin yayılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

1946-1948 yılları arasında Balkanlar ve Orta Doğudan, 70.000'i Suriye ve Lübnan'dan olmak üzere 150,000'den fazla Ermeni, SSCB'nin egemenliğindeki Ermenistan'a göç etmiştir (Arığ, 2011, s.8). Bu durum Rusları, Ermeniler için yurt bulmaya zorlamaktaydı. Nitekim Ruslar Ermenilerin gerek Ortodoks olmaları gerekse çıkarları doğrultusunda Osmanlıya karşı kullanmaları nedeniyle 1878 Ayestefanos antlaşmasından beri Ermenilerin hamisi gibi davranmaktadır.

Sovyet hükûmeti İkinci Dünya Savaşından galip çıkmanın verdiği güç ile Kars, Ardahan Erzurum Trabzon gibi illerimizi de kapsayan Giresun'a kadar olan topraklarımızı Gürcü ve Ermenilere vermek için Türkiye'den istemiştir (Ünalp, 2020 s.216,). 1945 yılında SSCB hükümeti verdiği nota ile Türkiye'den İstanbul ve Çanakkale boğazlarımızda üs kurmayı ve Doğu Anadolu bölgemizden toprak talep etmiştir. Rusların bu talepleri karşısında Türkiye dönemin şartları nedeniyle Ruslar ile tek başına mücadele edemeyeceğinden dolayı müttefik arayışına girmiştir. Aranan müttefik Rusların yayılmacı politikalarından rahatsız olan ve Türkiye'ye gereken desteği sağlayabileceği düşünülen tek ülke Amerika Birleşik Devletleridir.

İkinci Dünya Savaşının Avrupa'da neden olduğu yıkımlar, Avrupalı devletlerin uluslararası arenadaki güçlerini kaybetmelerine, Avrupalı devletlerin yerine Amerika'nın söz sahibi olmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, İngiltere ve Almanya gibi Batı Avrupalı devletlerin yerine yeni süper güç olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmaya başlamıştır. SSCB'ye karşı Batı blokunda yer almak zorunda kalan Türkiye 3 Şubat 1945 yılında Almanya'ya Japonya'ya formaliteden savaş ilan etmiştir.

24 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Beyannamesini kabul ederek San Francisco'daki konferansa kurucu üye olarak katılmıştır (Akkaya, 2012, s.2). Türkiye'nin BM Anayasası olan beyannamesini kabul etmesi, o dönem rakip bir parti olmaksızın tek

başına iktidarda olan CHP yönetiminin, çok partili hayata geçişi kabul etmesi ile ülkede daha demokratik bir rejime geçmesine neden olmuştur (Korkmaz, 2014 s.20). Nitekim 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile ülkede kısmen de olsa demokratik bir adım atılması anlamına gelmektedir.

ABD, Türkiye'yi Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Orta Doğuda yayılmasını engelleyecek stratejik bir kalkan olarak görmüştür. 1947'de Truman Doktrinine ve 1948'de Marshall Planına dahil ederek ekonomik ve askeri yardımlarda bulunmuştur (Ertem, 2009, s.1). Dünyaya barışı getirmek amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler 1949 yılına gelindiğinde SSCB'nin vetolarından dolayı işleyemez hale gelmiş durumdadır. Amerika ve İngiltere öncülüğünde, Kanada, Fransa, İtalya, Portekiz, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Norveç ve İzlanda 4 Nisan 1949 da Sovyet tehdidine karşı BM'ye alternatif olarak NATO'yu kurmuştur (Doğan, 2005, s.2). NATO'nun uluslararası bir örgüte dönüşmesi ve savunma konusunda bir ittifak stratejisinin belirlenmesi ilk kez Kore Savaşı ile olmuştur.

Türkiye, 1949 da başvurduğu NATO'ya girebilmek için 1950 yılında Kore'ye asker göndermiştir. Türkiye 1952 yılında Yunanistan ile birlikte NATO'ya katılan ilk ülke olmuştur (Ereker, 2019, s.3). Türkiye NATO'ya dahil olarak İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan iki kutupluluğun (kapitalizm ve kominizim) Batı blokunu SSCB tehdidinden dolayı bir nevi mecburen tercih etmiş olmuştur. Kapitalist sisteme ahlaki itirazlar sonucu Rusya ve Çin gibi ülkelerde Sosyalizm, Marksizm gibi isimler alan Kominizim ideolojisi oluştur. Ancak komünizm de kapitalizm gibi sorunlara materyalist bir anlayışla yaklaştığı için sorunlara çözüm bulamamıştır.

II. Dünya Savaşından sonra yaşanan gelişmelerden biri, Stalin'in Kırım Türklerine 18 Mayıs 1944 yılında uyguladığı sürgün zulmüdür. Yüz binlerce Müslüman Kırım Türkü Orta Asyaya ve Türkiye'ye göç etmişlerdir. Kırım sorunu henüz çözüm bulamamıştır. Kırım 2012 yılında Ukrayna toprağı iken Ruslar tarafından ilhak edilmiştir. Türkiye'nin dış politikasında önem bir yer edinen Kırım konusu, dönem dönem iyi ilişkiler kurduğumuz Rusya ile aramızdaki başlıca problemlerdendir. Kırım Karadenizin kuzeyinde sahip olduğu önemli stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca

Rusların, Karadeniz üzerinden sıcak denizlere inme ve Balkanlarda nüfuz kurma politikaları için kilit noktası olmuştur.

Kırım yarımadası bölgesinin Müslüman ve Türk oluşundan dolayı, Ruslar bölgede tutunamamış ancak Kırımı sürekli işgal ve asimile etmeye çalışmıştır. Bölgede nüfuz kuramayan Ruslar hakimiyetlerini kurmak için 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasından beri Kırım bölgesinde işgal, sürgün, katliam, kültürel asimilasyon politikaları uygulamaktadır (Ayhün, 2015, s.94). Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı 18. yüzyıldan günümüze 3 asırdır Kırım topraklarında yaşanan zulümlerden dolayı Kırımlıların *"Ak Topraklar"* dedikleri Anadolu topraklarına göçler yaşanmaktadır (Ayhün, 2015, s.96).

Sovyetler Birliğinin çok geniş topraklar üzerinde kurulması, birliğin içinde etnik, dini ve kültürel çeşitliğin artmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasını tetikleyecek boyutlardaki bu çeşitlilik Sovyet yöneticilerinin diğer sosyalist ülkelerde de uygulanacak asimilasyon politikaları geliştirmelerine neden olmuştur. Bu asimilasyon politikaları ulusal ve etnik kimliklerin yerine geçecek yeni bir Sovyet kimliği oluşturma çabasına dayanmaktadır (Gürhan, 2017 s.116). Sovyetler, egemenlik kurdukları bölgelerde farklı kimlik ve inançlara sahip halkları önce Hristiyanlaştırıp sonra da Ruslaştırmak istemektedir. Böylece SSCB egemenliğindeki başta Müslümanlar olmak üzere milli benliklerinden uzaklaştırılarak Ruslaştırılan etnik gruplar, SSCB için bir tehlike oluşturmayacaktır.

Sovyet kimliği oluşturmak adına Sovyet yetkilileri, halkları kendi topraklarından sürgün ederek, ana dillerini yasaklayıp ve kültürlerin yeni kuşaklara aktarmalarını engellemeye çalışmışlardır. Bu asimilasyon politikalarına en çok direnenler milliyetçi ve muhafazakar yapıları nedeniyle Müslüman Türkler olmuşlardır. Müslüman Türklerin direnişleri karşısında Sovyet yönetimi zorbalığa ve şiddete dayalı önlemlere başvurmuşlardır. Alfabeleri, Müslümanlığa ve Türklüğe dair isimleri değiştirip, kamplara işkenceler edilerek milli benliklerini unutmaya çalışmışlardır.

Stalin, Türkiye'ye yakın Sovyet bölgelerinde özellikle Kırım ve Kafkaslardaki Türkleri bölgeden uzaklaştırmak istiyordu. 18 Mayıs 1944 akşamı Stalin, erkekleri Sovyet

ordusunda askerlik yapan Türk köylerine baskın yaparak kadın, çocuk ve yaşlıları hayvan taşınan tren vagonlarına bindirerek Sibirya, Özbekistan ve Kazakistan'a sürgün etti (Ayhün, 2015, s.97). Yolda açlık, hastalık ve yapılan zulme dayanamayan yüz binlerce Kırımlı hayatlarını kaybetmiştir. Mal varlıkları ellerinden alınan Kırımlılar sürgün edildikleri diğer Sovyet bölgelerinde Sovyetlerin yaptığı kara propagandalar ve baskılar nedeniyle büyük acılar yaşamışlardır.

Bugün Kırım toprakları dışında başta Türkiye olmak üzere topraklarından uzakta yaşayan ve milli benliğini hala koruyan 6 milyon civarında olan Kırımlı bulunmaktadır. 1944 yılında Stalin tarafından topyekûn Orta Asyaya sürgün edilen Kırımlı Tatar Türklerin Türkiye'ye göçleri 1950'li yıllardan sonra olmuştur. Romanya ve Bulgaristan'daki Kırım Türkleri ise bireysel ve toplu halde başta Konya, Manisa ve Eskişehir olmak üzere Türkiye'ye göç etmişlerdir (Gürhan, 2017 s.118). 1944 yılında Kırımda yaşanan soykırım karşısında Türkiye ne yazık ki aktif bir politika izleyememiştir.

Kırım yarımadası karadenizin güvenliği ve tarihi kültürel yapısı açısından Türkiye için önem arz etmektedir. Türkiye, Kırım mesele ile yakından ilgilenmekte, ilgilenmek zorundadır. Türkiye, 2012 yılında Rusların, Ukrayna toprakları içinde olan Kırımı ilhak etmesi karşısında Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Kırımda ve diğer İslam coğrafyasında yaşanan soykırımlar bir Ermeni soykırımı kadar gündem olamamıştır. Bu da gerek Türki Cumhuriyetlerin gerekse İslam aleminin uluslararası arenada etkin olamayışından kaynaklanmaktadır. Bu durumun bir diğer nedeni ise özellikle batı ülkelerinin izlediği iki yüzlü politikalar ve uluslararası mekanizmalarının kendi tekellerinde olmasıdır.

Dünya barışını sağlamak için kurulan Birleşmiş Milletlerin beş daimi üyesinin yıllardır yaptığı zulümler vicdanını yaralamaktadır. Beş daimi olan ABD'nin Vietnam, Afganistan ve Orta Doğuda, Çin'in Doğu Türkistan başta olmak üzere Asya'da, Fransa'nın Afrika kıtasında Rusya'nın Kafkaslar Doğu Avrupa ve Türki Cumhuriyetlerde yaptığı zulüm, tecavüz ve sömürüler BM'nin meşruiyetini sorgular hale getirmiştir. Bu durum karşısında 57 devlet ile nüfusu iki milyarı bulan İslam aleminin sessiz kalması alternatif güçlü bir oluşum kurmaması bu sömürgeci

devletlerin iştahını kabartmaktadır. İki yüzlü politikaları ile utanmadan dünyaya insanlık ve demokrasi dersi vermeye cüreti vermektedir.

3.4 Adnan Menderes Dönemi

Türkiye, Batı blokuna entegrasyon sağlanması adına 1946 yılında çok partili hayata geçmiştir. 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıllık tek başına iktidarına, yine CHP'nin içinden çıkan Adnan Menderes ve arkadaşları son vermiştir. Türkiye çeşitli baskılara rağmen İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmasına karışın 1939-45 yılları arasında hükümetin uyguladığı savaş ekonomisi politikalarından dolayı ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Savaş yıllarında izlenilen savaş ekonomisi politikaları neticesinde savaştan sonra halkın büyük bir kısmı ekonomik sıkıntılar çeker iken az bir kısmı ise krizi fırsata çevirerek servetine servet katmıştır.

Savaş yılları sadece tüccarları zengin etmemiş (büyük bir kısmı karaborsacılıktan) askeri müteahhitleri, yüksek bürokratları ve devlete yabancı sermaye bulmada aracılık yapan çoğu gayrimüslim aracıları da zenginleştirmiştir. (Özgür, 2019, s.25). Her dönemde Türkiye ekonomisinin köşe başlarında varlık gösteren, bürokrasisinde söz sahibi olan, millet olma bilincinden yoksun sadece kendi çıkarlarını önceleyen bu kesim yaptıkları ile Türkiye ekonomisinin daha da sıkıntıya düşmesine neden olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'de ekonomisinde Liberal dönem veya Menderes dönemi olarak adlandırılan bu dönem, iktisadi politikalardan ziyade siyasi gelişmelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Cumhuriyetin kuruluşundan 27 yıl sonra Türkiye'de ilk kez çok kutuplu bir siyasi hayata kavuşulmasıdır. Zira söz konusu 27 yıllık döneme tek parti dönemi adının verilmesinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde siyasette, bürokraside tek bir ideoloji hakim iken bu ideoloji dışındakilerin dışlandığı görülmektedir. CHP'nin iktidarı kaybetmesi ile bir nevi diğerlerinin iktidara gelmesi ile dışlanan kesimlere bir yaşama ortamı oluşturmuştur.

Türkiye'de 1950-1960 yıllarında uygulanan liberal ekonomik yaklaşımlar ve sanayi sektörünün özel kesime açılması ile, özellikle Çukurova bölgesinde büyük toprak sahiplerinin sermayelerini tarımdan sanayi ve bankacılık sektörüne aktarmalarına

neden olmuştur. Bu dönemde kurulan ve halen faaliyet gösteren bankalardan biri olan Akbank, Hacı Ömer Sabancı'nın girişimleri ile bir grup Adanalı ve Kayserili iş adamı tarafından bölgedeki pamuk üreticilerine finansman sağlanması amacıyla1948 yılında kurulmuştur (URL-84, 2021). Bu durum ekonomide tarıma/toprağa dayalı bir politika izlemeyi alışkanlık edinen büyük toprak sahiplerinde vizyon değişikliği yaşanmasına ve tarım dışında diğer sektörlerde de faaliyet göstermelerine vesile olmuştur.

Türkiye 1945 yılında Birleşmiş Milletlere, 1947 yılında İMF ve Dünya Bankasına ve 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Sovyet tehdidine karşı siyasi alandaki yalnızlığını gidermek isterken bir yandan da yatırımlarına dış finansman bulmayı amaçlanmaktadır. Liberal iktisadi politikaların benimsendiği bu dönemde ekonomik yatırımların birçoğunun finansmanı dış kaynaklı yardım ve krediler oluşturmaktadır (Sungur, 2016, s.7). Bu dönemde yatırım politikaları, dış yardımlarla beraber gönderilen uzmanların direktifleri doğrultusunda hazırlanıp uygulanmıştır.

Dış yardımlarla gelen yabancı uzmanların yatırım politikalarını Türkiye'nin menfaatine değil de borcu veren/ yardımı yapan ülkenin/kurumun çıkarlarını öncelemesinden dolayı yatırımlar uzun vadede yarardan çok zarar vermiştir. Bu duruma darbe dönemlerinde ekonomileri inceleyen makalesinde Özcan Dağdemir şu şekilde örnek vermiştir: "*Ekonomik kalkınma stratejisini Dünya Bankası tarafından 1951 yılında hazırlanan Baker Raporu'nda önerildiği gibi, uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayinin teşviki ve himayesine bağlı dışa açık büyüme hedefine göre şekillendirmiş"* (Dağdemir, 1999, s.125). Menderes döneminde Türkiye'nin sanayi yerine, Türkiye'ye biçilen rol olan Avrupa'nın tarım tedarikçisi rolü nedeniyle tarıma yönelmesine neden olmuştur.

1950 - 1960 arası dönemde yapılan bir diğer hata ise yardımlar ile elde edilen kaynakların yanlış kullanılmasıdır. Örneğin bu dönemde ciddi traktör ithallerinin gerçekleşmesi kısa zamanda tarımda yeni arazilerin açılması ve mevcut arazilerde verim artışı ile tarımsal üretim artmıştır. Ancak daha sonra bozulan bu traktörlerin yedek parça sorunu ortaya çıkmış, yardımlar ile alınan traktörlerin astarı yüzünü

geçmiştir. Bu dönemde böyle bir hatanın yapılması belki iyi veya art niyetinden, belki Amerika'nın niyetinin okunamamasından kaynaklanıyor olabilir.

Bu dönemde gelen yardımlar traktör ithaline değil de traktör üretimine yönlendirilmiş olsaydı hem sanayinin gelişmesine katkı sağlar hem de yardımların oluşturduğu pozitif ekonomik ivme uzun vadede sürdürüleceği düşünülmektedir. Bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme ise tarımda yaşanan ani ve hızlı makinalaşmanın köyde insan gücüne olan ihtiyacı azaltması ve akabinde köyden kentlere büyük ve plansız göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Büyük şehirlere yapılan bu göçler şehrin etrafında gecekondulaşma, çarpık kentleşme gibi sorunların yanında alt yapı yetersizliği ve köylü-kentli kültür çatışmasının yaşanması gibi sorunlara neden olmuştur.

Cumhuriyet tarihinde demokratik seçimler ile halk tarafından seçilen ilk başbakan olan Adnan Menderes iktidara gelince ilk iş kapsamlı bir ekonomik kalkınma hamlesini gerçekleştirmek istemiştir. Ancak Soğuk Savaş dönemi şartlarında ekonomik kalkınma sağlanabilmesi için öncesinde ülke güvenliğinin sağlanması gerekmekteydi. Nitekim Menderes'in dışişleri bürokratları da aynı düşüncede olup iyi ve verimli bir dış politika için önce güvenliğin sağlanması gerektiğini belirtiyordu (Seydi, 2011, s.3). Türkiye'nin Batı güvenlik sistemi içince yer alması, aynı zamanda batıdan ekonomik destek sağlamasının da önünü açan önemli bir adım olarak görülmekteydi. Bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk dış politikasının ilk hedefinin, Sovyet Rusya'nın yayılmacılığı nedeniyle oluşan güvenlik tehdidi üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür.

Adnan Menderes döneminde siyaset, belli kesimden halka yayılması Türk siyasal hayatına olumlu yansımış, totaliter devlet anlayışından milli, liberal bir döneme geçilmiştir. Tarımda yapılan reformlar, dış ticaretin serbestleştirilmesi, yatırım harcamalarının artması, sanayi sektöründe özel kesime öncülük verilmesi, işçilerin sosyal haklarının yasalarca korunmaya alınmıştır (Kanca, 2012, s.2). Bu durum Türkiye'de katı politik yapının yumuşamasına ve kısa bir dönem için olsa da hızlı bir ekonomik büyüme yaşanmasına ortam sağlamıştır.

Adnan Menderes ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların yanında manevi sorunlarla da yakından ilgilenmiştir. Toplumda büyük infiale neden olan ezanın Türkçe okutulmasını kaldırarak tekrar Arapça aslı ile okutmuştur (Avşar ve Kaya,2017, s.32). 18 yıldan sonra ezanın Arapça aslına çevrilmesi ve Osmanlı saltanatının ve Halifeliğin kaldırılması ile yurtdışına sürgün edilen Osmanlı hanedanını tekrar Türkiye'ye getirmesi Menderes ve CHP'yi karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca CHP'nin rant ve propaganda merkezleri haline gelen Halkevlerinin 1950 yılında, Köy Enstitülerinin 1954 yılında mal varlıklarının hazineye devredilip kapatılması Adnan Menderes'in CHP taraftarlarınca hedef alınmasına neden olmuştur (Öztürk,2018, s.190-191).

Nitekim Menderes'e CHP'den ayrılıp 27 yıl sonra CHP'yi iktidardan düşürmesinden dolayı kızgın olan bu CHP kadroları Menderes'in iktidardan askeri darbe ile düşürüp idam edilmesi için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Menderes'in yaptıklarından rahatsız olan CHP yöneticilerinin aradan yarım asırdan fazla gecen zamana ve darbelerin ülkeye kaybettiklerine rağmen her seferinde bir zafer kazanmış edasıyla Menderes'in ölümünü gündeme getirmeleri beraberinde birçok tartışmayı da getirmektedir. Demokrasinin gereklerine, hukuk kurallarına değil kendi ideolojilerini önceleyen bu kesim, dış yardımların gereği gibi kullanılamaması ve beraberinde getirdiği ekonomik krizlere ek olarak, kamuoyuna sundukları yalan haberler ve öğrenci ayaklanmaları sonucu 1960 askeri darbesi ile Menderes iktidardan indirilerek idam edilmesine neden olmuştur (Kılıç, 2020, s.958).

3.5 1960 Darbesi ve İthal İkameci Kalkınma Planları Dönemi

Türkiye ekonomisinde planlama ya da planlı kalkınma fikri ilk kez 1929 Büyük Buhran 'ın etkisi ile 1930'lu yıllarda hazırlanan beş yıllık sanayi kalkınma planları ile başlamıştır. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten günümüze kadar on bir adet Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. İlk dört planın siyasetçiler tarafından özenle uygulandığı görülmekle birlikte 24 Ocak 1980 kararları ile diğer yedi kalkınma planın öncekiler kadar önemsenmedikleri görülmektedir.

Literatürde genel kabul gören görüşe göre Türkiye ekonomisinde planlı kalkınma politikaları üç döneme ayrılmaktadır. Kalkınma planlarda ilk dönem, temel ekonomik perspektifler açısından 1929 Büyük Buhran, İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan devletçi politikalar ile, 1946-1960 yıllarında özel sektöre öncelik veren 1960 yılı öncesini kapsamaktadır. İkinci dönem ise Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ile ithal ikameci politikaların benimsendiği ve kalkınmanın planlarla gerçekleşeceği düşünülen 1960-1980 dönemidir. Üçüncü dönem ise dünya ekonomisine entegrasyon amacıyla hazırlanan 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan sanayileşme stratejisinde ithal ikameye değil ihracata yönelik kalkınma planlarının yapıldığı 1980 sonrası dönemdir (Takım, 2011, s.155).

Türkiye ekonomisinin 1950-60 döneminde yaşadığı plansız büyüme sürecinden sonra ve gelişmiş ülkelerde uygulanan ekonomi politikaları, Türkiye'de ekonomik programların bir plana bağlanması gerektiğini gündeme getirmiştir. 1960-1980 arası dönemde 1960 Anayasa değişikliğinden sonra dikkat çeken ilk gelişme, askeri darbenin hemen ardından Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kurulması ve beş yıllık planlı kalkınma politikalarının uygulamaya konulmasıdır. Askeri yönetim, beş yıllık kalkınma planları ile iç piyasayı koruma altına almak istemiş, sanayi üretimine elverişli bir ortam oluşturmaya çalışmıştır (Akpınar, 2009, s.15). Yerli sanayinin üretimini arttırmak için hükümet dış ticareti ve ithalatı kontrol altında tutmak amaçlamıştır. Bu doğrultuda ithalatta yasaklar ve gümrük kotaları uygulayıp gümrük vergilerini artırma yoluna gitmiştir. Gümrüklerde ithalatı düşürmeye yönelik alınan kararlar ekonomide daraltıcı para ve maliye politikaları ile desteklemiştir.

1961 Anayasası ile Türkiye ekonomisinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek için Kalkınma Planlarının hazırlanmasına karar verilmiştir. Planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılan bu dönemde ekonomide kamu ve özel sektörün birbirlerini tamamlayacak şekilde çalışmasını öngören karma ekonomi modeline geçilmiştir. Bu doğrultu da yapılan literatür taramasında görülmektedir ki içinde bulunduğumuz ve 2018-2023 yıllarını kapsayan 11. ekonomik kalkınma programı dahil bütün kalkınma programları milli geliri artırmayı ve istikrarlı bir ekonomik büyümeyi sağlamayı hedeflemişlerdir.

Kalkınma programlanın ilk örnekleri denilecek programlar ilk olarak 20. yüzyılın başında Sovyet Rusya'da ortaya çıktığı görülmektedir. Kalkınma planları zamanla gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ekonomiler tarafından bu amaçlara benzer doğrultuda amaçlar için uygulanmıştır. Kalkınma planlarının diğer ortak amaçları ise kamu ve özel sektör yatırımları aracılığıyla istihdamın arttırılıp işsizliği ve işsizliğin neden olduğu sosyo-ekonomik sorunları ortadan kaldırmaktır. Ancak yapılan planlı kalkınma programlarının ortak bir programa dayanmayıp çoğu zaman birbiri ile çelişmeleri ve hükümetlerin partizanca yaklaşımları nedeniyle kalkınma planlarından birçok kez istenilen sonuçlara ulaşılamadığı görülmektedir. (Yazıcı, 2014, s.151)

1960'lı yıllarda ithal ikameye dayalı sanayileşme politikaları doğrultusunda sermaye birikiminde devletin, sanayicileri desteklemede kullandığı en önemli araçlardan biri, sanayicilere uygun finansal kaynak sağlamak olmuştur. Bu doğrultuda sanayicilerin kredi faizleri düşük tutulmuş, düşük faiz uyguları ile sanayicilerin kredi kullanması kârlı hale getirilmiştir. Korumacı sanayi politikasının bir diğer önemi ise ülke içinde desteklenmesi planlanan sektörlerin uluslararası rekabetten korunması olmuştur. Bu doğrultuda döviz kurunda sabit döviz kuru politikası uygulanarak ithalatın düşmesi ve yerli üretimin tercih edilmesi adına dövizin aşırı değer kazanmasına hükümetler müsaade etmiştir (Dağdemir ve Küçükkalay,1999, s.157). 1970'li yıllarda (1970, 1973,1979) Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in başbakanlık dönemlerine denk gelen üç büyük devalüasyon ile Türk lirasının değer kaybetmesi sağlanmıştır (Çelebi,2001, s.61).

İthal ikameci sanayileşme politikası yerli yatırımcıyı uluslararası rekabetten korumaya çalışması bir ekonomide yerli üretimi teşvik edip arttırır iken bir yandan da rekabet yoksunluğundan dolayı üretilen malların kalitelerinde düşmeye neden olmaktadır. Piyasada belli ürünlerde tekel haline gelen firmaların rekabet yoksunluğu ve devletçe korunmaları üretimde sanayicilerin kalite değil daha fazla kar elde etmek istemeleri veya piyasanın dışa kapalı olmalarından dolayı firmalar kendilerini geliştirememektedir. Bu durum üretilen yerli malda kalitenin düşmesine neden olmaktadır. Bu durum dönemin sonralarına doğru ithalatı arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yılda birkaç kez "ayarlama" adı altında döviz kurunun yeniden düzenlendiği 1970'li yılların Türkiye'sinde Türk lirasının değer kaybetmesi ile ithalatın azaltılıp, ihracatın teşvik edilmesi amaçlanmasına karşın tam tersi bir tablo ile karşı karşıya kalınmıştır. 1979 yılının Nisan ayında yapılan devalüasyondan sonra 24 Ocak kararları sonrasında yaşanan devalüasyon döviz kurunda belirsizliğe ve faizlerin artmasına neden olarak bankerler krizi olarak bilinen yaşanmasına olmuştur. Bu dönemde yaşanan sıcak para giriş çıkışları, devalüasyonlarla kur düzenlemeleri, dış politikada yaşanan Kıbrıs Barış Hareketinin getirdiği ambargolar, petrol krizi gibi gelişmeler nedeniyle pek çok şirket iflas etmiş veya yok pahasına yabancı şirketler tarafından satın alınmıştır.

1979 yılında siyasi çıkmazlarda boğulan Türkiye Büyük Millet Meclisi 115. turda dahi Türkiye'nin yedinci Cumhurbaşkanı seçememiştir (URL-16, 2021). 1980 darbesinin yaşamamasının temel nedenlerden biri de Türk siyasetin o dönem içinde bulunduğu çatışma ortamı ve bunun sonucunda sokaklara kaosun hakim olmasıdır. Koalisyon hükümetlerinin nerde ise her sene yıkılıp yeniden kurulduğu bir Türkiye siyasetinde, ekonomide enflasyon devalüasyon ve işsizlik gibi sorunların yaşanması sürpriz bir gelişme değildir.

Devlet desteği ile sabit kur garantisi altından üretim yapan sanayici kesiminin, üretim için gerekli girdileri ucuza ithal ederek, yüksek kârlarla satış yapmaları bu dönemde aşırı zenginleşmelerine neden olmuştur. 1960-1980 döneminde döviz kuru ve dış ticaretin üzerine konan sınırlamalar nedeniyle, ihracat yönelik mallardan, ülke içi üretime yönelik mallara bir kaynak aktarımı yaşanmıştır. İthal ikameci sanayileşme döneminde devlet, kalkınma planlarıyla bir yandan özel kesimi teşvik ettiği sektörlere yönlendirmekte bir yandan da kamu kesimin faaliyetlerini de düzenleyerek, özel kesimin üretim faaliyetleriyle birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmasına çalışmıştır.

1970-1980 döneminde Türkiye ekonomisin de dönemin şartları gereği özel sektör sanayi yatırımları ağır sanayiye değil halkın günlük temel ihtiyaçlarını karşılamayan tüketim mallarına yönelik olmuştur. Bu dönemde hükümetlerin böyle bir tercihin yapmalarının temel nedeni, üretim ve ara mallarına göre tüketim mallarının daha az maliyetle ve daha az uğraş ile üretilebiliyor olmasıdır. Bu tercihinin bir diğer nedeni ise tüketim malları için mevcut nüfusun geniş bir pazar olanağı oluşturmasıdır.

Tüketim malları üretiminde ara mallara çok ihtiyaç duyulması sanayi yatırımlarına tüketim malları ile başlamayı daha pragmatik görmeleridir. Sanayi yatırımlarının özel kesim eliyle yürütüldüğü bu süreçte kamu kesimi de tüketim mallarının üretimi için gerekli altyapı sağlanması ve girdilerin üretilmesi işlevini yüklenmiştir. Kamunun üstlendiği bir diğer görev ise özel kesime kaynak oluşturma ve özel sektöre ucuz ara mal üretmesidir (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999, s.125). Böylelikle özel kesimi sağlanan ucuz ara mal ile fiyatların düşürülmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında ekonomide ithal ikameci(korumacı) sanayileşme modelini uygulaması ve ekonominin planlı dönemlere ayrılmasını Erbakan olumlu karşılamış ve ülkenin kalkınması için milli kaynaklara dayalı bir sanayi modelinin geliştirilmesini savunmuştur. 1960- 1980 arası yıllarda muhalefette bulunan Erbakan, (Bağımsızlar Hareketi, Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi) kalkınmanın hem maddi ve hem de manevi alanda olmasını istemiştir. Bu doğrultuda Erbakan, manevi kalkınma için İslami eğitimlerin artmasını istemektedir. Erbakan maddi kalkınmanın ise devlet öncülünde ağır sanayi hamleleri ve bölgesel kalkınma şirketleri eliyle olabileceğini savunmuştur. Erbakan sanayileşme düşüncesiyle iktisat literatüründeki bazı kalkınma teorileri arasında benzerlik kurulmuş, maddi ve manevi kalkınma teorisinin iktisadi kaynağını oluşturmaya çalışılmıştır (Ersin, 2015, s.3).

1960 1980 döneminde Türkiye ekonomisinde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise küresel çapta yaşanan petrol krizinin etkileridir. Petrol ilk kullanıldığında aydınlatma ısınma gibi işlerde kullanılır iken 1905 yılında Amerika'da T motor olarak adlandırılan motorlarda enerji kaynağı olarak kullanılmıştır. Petrol madeni Birinci Dünya Savaşından günümüze kadar yaşanan savaşların en önemli nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Petrolü üreten ülkelerle, petrolü işleyen ve pazarlayan şirketler arasında yaşanan krizlerin sonuçları tüm dünyayı etkilemiştir.

1948, 1967 ve 1973 Arap İsrail savaşları sonucu ortaya çıkan 1973 Petrol krizi de böylesi bir çatışmadan doğmuş ve başta Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler olmak üzere tüm dünya bu krizden olumsuz etkilenmiştir (Mut, 2010, s.1). Arap İsrail savaşında başta Panislamist bir politika izleyen ve bundan dolayı öldürüldüğü düşünülen Suudi Arabistan Kralı Faysal olmak üzere Arap liderlerin, Batı ülkelerinin

İsrailli desteklemesinden dolayı petrolü bir silah olarak kullanmıştır. Bu durum petrol fiyatlarının yükseltmesine ve uluslararası piyasalarda ekonomik dengelerin alt üst olmasına neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1960'lı yıllarda uygulanan başarısız ithal ikameci politikalar, endüstrileşme henüz tamamlanmadan 1980'li yıllarda uygulanan dışa açık liberal politikalar cari açığı artmasına neden olmuştur. Artan cari açıklar, dış finansman ihtiyacı artırmıştır. Dış finansman açıklarının ise tekrar borç yaratan fonlar ile finanse edilmesi ekonomimize büyük külfetler yükleyen bir kısır döngünün uzun yıllar yaşanmasına neden olmuştur (Kuzu, 2019, s.156). Beş yıllık Kalkınma Programlarının ilk dördünün uygulandığı bu dönemde istenilen sonuçların alınamaması, 1980 sonrasında ekonomide gidilen politika değişiklikleri nedeniyle daha sonra uygulanan kalkınma programları ilk dört program kadar etkili olamamıştır.

3.6 24 Ocak 1980 Kararları ve İhracata Dönük Sanayileşme Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1980-1990 yılları arasındaki döneme, uygulanan ekonomik politikalardan dolayı ihracata yönelik sanayileşme dönemi denilmektedir. Ayrıca bu döneme Turgut Özal'ın 1980 24 Ocak kararlarındaki rolü ve 1983 yılından sonra başbakanlık yapmasından dolayı Özal dönemi denilmektedir (Yiğit, 2018, s.120). Bu döneme etki eden en önemli ekonomik faktör, 1960'lı yıllarda benimsenen ithal ikameci sanayileşme politikasından vazgeçirilerek ihracata dayalı sanayileşme politikalarının yürütülmesidir. Bu dönemde fiyat mekanizmasının serbest bırakılarak serbest piyasa ekonomisinin uygulanması, KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarımda verilen sübvansiyonların azaltılarak devletin ekonomideki payının azaltılmaya çalışılmasıdır (Canlı, 2020, s.109).

Türkiye ekonomisi 1958 ve 1970 istikrar programı deneyimlerinden sonra, 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları, ihracatın düşük ve ithalatın yüksek oluşu nedeniyle dış ticaret açığını artırması, enflasyon oranın %100'lerin üzerine çıkması ve sağ sol gerginliğin tırmanması uzun vadeli köklü tedbirlerin alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bütün bu gelişmelere ek olarak kamuoyunda oluşan/oluşturulan acil önlemlerin alınması gerektiği yönünde temel bir eğilim 24 Ocak 1984 kararlarının alınmasını

kaçınılmaz kılmıştır. Başka bir ifade ile ülkede 24 Ocak 1980 İstikrar tedbirlerinin alınması için siyasi ekonomik ve toplumsal tüm şartlar birilerince itina ile oluşmuştur (Karaçor ve Alptekin, 2006, s.308).

24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dönük sanayileşme politikası teşvik edilmiş, sanayi mallarına dayalı ihracat artışı ve ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi hedeflenmektedir. 12 Eylül 1982 darbesinin gölgesinde yapılan 1982 Anayasası ve referandumu 1961 Anayasasına göre daha sert karar içirmekte olup darbe öncesinde yaşanan sağ-sol çatışması ülke ekonomisine ve toplumsal barışa büyük zarar vermiştir. Bu dönemde yaşanan özelleştirmeler ve 1985 yılında getirilen Katma Değer Vergisi (KDV), devalüasyonlar ve Türk lirasının konvarbilete edilmesi ve 5 Nisan Ekonomik istikrar programı dönemim önemli ekonomik olaylarındandır.

Arap İsrail savaşı nedeniyle 1970'li yıllarda yaşanan Petrol krizinin etkileri nedeniyle 1980'lerin başından itibaren kapitalizm, küresel sermaye sahiplerince neo-liberal politikalarla yeniden dizaynlandı. Sermaye değerinin ve kar oranlarının düşmesi, maliyetlerin artması gibi sorunlar nedeniyle uluslararası kapitalist sistem Keynesyen politikaları terk ederek neo-liberal politikalara yöneldi. Dünyada böyle bir politika değişikliğinin yaşanmasının bir diğer nedeni ise Kerem Karabulut'a göre; "*M. Friedman ve F. Von Hayek"in temsil ettikleri parasalcı yaklaşım ve Arthur Laffer'in temsil ettiği "Arz Yönlü (Yanlı)" iktisat yaklaşımlarıdır. Her iki yaklaşıma göre de Enflasyonun sebebi, devletin ekonomiye aşırı müdahalesi ve para arzının aşırı şişirilmesidir"* (Karabulut, 2018, s.981).

Dünya genelinde enflasyonun düşürülmesi amacıyla başlatılan bu politika değişikliği Türkiye'de enflasyonun kronik bir sorun haline gelmesine (1981- 1994 yılları arasında hiper enflasyon) neden olan faktörlerden biri olmuştur (Kaya ve Öz, 2016, s.639). 2021 yılı itibariyle yüksek enflasyon oranları Türkiye ekonomisinin başlıca sorunlarından birini oluşturmaktadır.

Neo-Liberal politikalar küresel sermayenin, uluslararası kuruluşları olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, OECD gibi teşkilatlar aracılığıyla dünyaya sistemli bir şekilde 1980 sonrası dönemde yayılmıştır (Tatlısu,

2017, s.54-55). Piyasalaştırma, serbestleştirme ve özelleştirme gibi politikalar Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütünün teşvik ve dayatmaları ile hızla yayılmasından bu dönemde dışa açık bir ekonomi politikası izlemesi nedeniyle Türkiye ekonomisi de etkilenmiştir.

Sovyetler Birliğinin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi ABD ve Batılı müttefikleri için Türkiye'nin önemini sahip olduğu Jeo-stratejik konumu nedeniyle bir kez daha arttırmıştır. Bu durum ABD ve Batılı müttefiklerinin tekelinde olan uluslararası kurumların Türkiye'nin yeniden yapılandırma sürecine müdahil olmalarına neden olmuştur (Karabulut, 2018, s.982). Neo-Liberal Politikalar ile sermaye birikiminin yeniden artması, teknolojik ilerlemeler, fordist ve post-fordist üretim yöntemlerinin birlikte kullanılması üretim hacminin genişlemesine ve uluslararası kapitalist sisteminin yeniden canlanmasına neden olmuştur.

Dünyada Neo-Liberal politikalar nedeniyle yaşanan gelişmelerin Türkiye'ye etkisi 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik literatüre 24 Ocak kararları olarak geçen ve bir takım yapısal dönüşümleri içeren istikrar programı olmuştur. 24 Ocak kararları dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in, 1979 yılında Başbakanlık Müsteşarlığına getirdiği Turgut Özal tarafından hazırlanmıştır. Ekonomide kamu kesiminin etkinliğinin azaltılması ile özel sektörün bu görevi üstlenerek etkinliği arttırması hedeflenmiştir. 1960'lı yıllarda kamu ve özel kesim iş birliğindeki ekonomi politikalarının aksine 1980'li yıllarda 24 Ocak kararları ile devletin ekonomiye müdahalesini kaldırmak ve devletin ekonomik faaliyetlerini en aza indirerek piyasa ekonomisine geçilmiştir. 24 Ocak kararlarının ana hatları şu şekildedir:

- %32,7 oranında devalüasyon yapılarak, günlük kur uygulamasına gidilmiş,

- Devletin ekonomideki payını azaltan kararlar alınmış, KİT'lerdeki uygulamalara ek olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış,

- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında devletin verdiği sübvansiyonlar kaldırılmış,

- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmış, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiş,

- İthalat kademeli olarak liberalize edilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlere göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir (Tatlısu, 2017 s.71).

24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisi dış dünya ile entegrasyonunu başlatılmış ve ekonomi dışa açık hale getirilmiştir. Ekonomide dışa açıklık, ekonominin finansal kaynak ihtiyacını karşılaması açısından milli ekonomiyi rahatlatırken, ekonominin dışsal gelişmelere karşı ekonomiyi oldukça duyarlı, kırılgan bir hale getirmektedir. Dışa açıklık ile ülke ekonomisi, "*uluslararası finans kapitalin çıkar alanına itilmiş ve sıcak para akımlarına bağımlı kırılgan bir yapı oluşmuştur"* (Karaçor ve Alptekin, 2006, s.5). Bu doğrultuda dönemin sonuna doğru yapılan Türkiye'den sıcak para çıkışları, mevcut yapısal sorunlarla da birlikte 1990 sonrası birçok finansal krizin temel nedeni olmuştur. 1990'lı yıllarda krizlere neden olan bu spekülatif sıcak para çıkışlarının çeşitli versiyonlarını 2000'li yıllarda dış politikada yaşanan olayların yansıması (dayatması) olarak karşımıza çıktığı görmekteyiz.

Ülke ekonomilerine giren yabancı sermayeli sıcak paralar, kısa vadede yatırımların dolayısı ile üretimin artmasını sağlamaktır. Ancak farklı nedenlerle ve spekülatif nitelikte yapılan sıcak para çıkışları ekonomiye kısa vadede sağladıkları yararından daha büyük zarar vermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde yeterli yerli sermaye birikiminin olmayışı siyasileri yatırım yapabilmek adına dış borca ve yabancı sermayeye yönlendirmektedir (Kaya ve Öz, 2020 s. 639). Ancak kısa vadeli çözüm sunan bu durum ilerde ekonomilerin, (ülkemizde daha önce yaşandığı gibi) bir kısır döngüye girmelerine neden olmaktadır.

Yatırımlar için ihtiyaç duyulan milli sermayenin temini için sömürgeciliğe karşı olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde atılması gereken bazı adımlar vardır. Bunlardan bazıları yeraltı kaynaklarının ekonomiye kazandırılması, dış alımı azaltıp yerli malının kullanılması, ihracatta yükte hafif pahada ağır ürünlere yönelmesi, kamu harcamalarındaki gereksiz harcamalardan kaçınıp buralardan sağlanan tasarrufların AR-GE çalışmalarına aktarılması ekonominin ihtiyaç duygu sermeye için mali kaynak oluşturacaktır.

Dış borçlar ve yüksek faiz teşvikler ile gelen yabancı sermaye faizlere, faizler bütçe açıklarına, bütçe açıkları yeni borçlanmalara yeni faizlere ve daha büyük bütçe açıkları neden olacak şekilde devam etmektedir. Bu döngüye ek olarak dönemin siyasileri tarafından yürütülen yanlış politikaların eklenmesi ile ülkede ekonomik krizlerin yaşanmasına ortam hazırlanmış olunur. Ülke ekonomilerine büyük faiz vaadi (beklentisi) ile giren yabancı sermayeli sıcak para yaradan akan kanı ancak o an için durdurur yarayı iyileştirmez. Örneğin bir yıllığına ülkeye giren sıcak para bir sene sonra muhtemelen de yüksek faizi ile çıkış yaptığı zaman ekonomide döviz açığına ve ana para + faiziyle para çıkısına neden olacaktır.

Bu durum ülke ekonomilerini finansal operasyonlara, spekülasyonlara hatta krizlere açık hale gelmesine neden olabilmektedir. Söz konusu durum gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin, küresel sermayeyi elinde bulunduran (IMF, WB gibi kuruluşlarla kontrol eden) ülkelerin/uluslar üstü yapıların güdümüne girmesine neden olmaktadır. Ekonomiyi tekelinde tutan bu yapıları medyadan sağlık sektörüne birçok alanda küresel kamuoyu ve siyasi politikaları etkilemektedir. Bu durum ise özellikle de İslam aleminde vicdanları yaralan zulümlere neden olmaktadır. Söz konusu örneklerden hareketle Erbakan'ın 1997 yılında kuruluşuna öncülük ettiği, hedefine ulaşabilmiş bir D-8 Teşkilatının (veya benzer bir yapının) ve savunduğu ilkelerin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Dış politikadaki iktisadi ve siyasi, gelişmelerden etkilenen Türkiye ekonomisi, etkilerden kurtulabilmek veya olası kriz konjonktürünü önleyebilmek adına tarihsel süreçte birçok istikrar ve kalkınma programı hazırlanmıştır. 1960 ve 1980 yılları arası dönemde Beş Yıllık Kalkınma Planlarının sıkı şekilde uygulanılmasına karşın, ithal ikameci sanayileşme modeli yerine 1980 sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisine geçilmesi nedeniyle bu dönemde önceki yıllara göre kararların uygulanmadığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde yaşanan bu politika değişikliğinde Başbakan Turgut Özal kadar Erbakan'ın ekonomik söylemlerinin etkisi de kendisini hissettirmiştir (Ersin, 2015, s.2).

Tablo 3.1 1980-1989 döneminde Türkiye ekonomisinin genel durumu (milyar dolar)

Yıl	GSYİH	Kişi başına gelir (Bin dolar)	GSYİH Reel Büyümesi Oranı	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı
1980	155,4	3.491	%−0,8	▲%110,6	%7,2
1981	177,3	3.896	%4,4	▲%36,4	%7,2
1982	194,8	4.168	%3,4	▲%31,1	▲%7,6
1983	212,1	4.278	%0,3	▲%31,3	▼%7,5
1984	234,6	4.624	%6,8	▲%48,4	▼%7,4
1985	252,4	4.863	%4,3	▲%44,5	▼%7,0
1986	275,4	5.190	%6,9	▲%34,6	▲%7,7
1987	310,7	5.731	%10,0	▲%38,9	▲%8,1
1988	328,4	6.158	%2,1	▲%73,7	▲%8,7
1989	342,1	6.323	%0,3	▲%63,3	▼%8,6

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (URL-17, 2021)

1980 döneminde Türkiye ekonomisinin genel durumu tablosundan hareketle; 1984 sonrasında sıkı para ve maliye politikasının izlendiği görülmektedir. Bu dönemde bütçe açıkların verilmemesi ve enflasyonun makro sorun olmaktan çıkması amacıyla işçi ve memur ücretleri baskı altına alındığı yapılan literatür taramasında görülmektedir. Bu politikanın nedeni ise alım gücünü aşağıya çekilerek, arz fazlasını ihracata yönlendirmek ve fiyatların yükselmesini (enflasyonun) önleyerek bütçe açıklarını olabildiğince en aza indirme düşüncesidir (Vardar, 2019, s.59). 1987 yılı itibari ile birazda siyasi kaygılar ile bütçe açıklarına neden olmasına rağmen ekonomik büyümeyi sağlamak adına genişleyici para enflasyona ve maliye politikaları izlenmiş kamu harcamalarının artması ile enflasyonda yükselmiştir.

Bu dönemde yaşan önemli gelişmelerden biri de Kamu İktisadi Kuruluşlarının özelleştirmesi konusudur. Kitlerin siyasi iktidarı elinde bulunduran partilerce, partilileri için bir istihdam kaynağı olarak görülmüştür. Kitlerin piyasa koşulları içinde kendilerini yenileyememesi nedeniyle sürekli görev zararları yapmaları bütçe içinde büyük açıkların verilmesine neden olmuştur. Özal KİT'lerin görev zararlarını ürünlere zam yapılarak giderilmek istenmiş, faaliyet alanları daraltılmıştır. Zararların devam etmesi bütçe açıkları ve altyapı yatırımları için paraya ihtiyaç duyulması Kitlerin özelleştirilmesinin başlıca nedenleri olmuştur (Çoruk, 2020, s.10). Özelleştirme ile

alakalı ilk yasal düzenleme ilk kez 1984 yılında yapılmakla birlikte özelleştirmeler günümüzde halen devam etmektedir.

24 Ocak kararları gereği ihracatın artması amacıyla devalüe edilen Türk lirasının değeri düşürülmüş, dışa açık ekonomisi modeli ile kur artışının ihracatı özendirmesi amaçlanmıştır. Yüksek enflasyon nedeniyle hayat pahalılığının artması, döviz dar boğazı, tarımsal üretimin düşmesi ve üretilen malların ihraç edilmesi nedeniyle bazı temel maddelerde yokluk yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde yoğunlaşan grevler, hızla artan işsizlik, terör olaylarının artması, petrol sıkıntısı, kamu iktisadi teşebbüslerinin aşırı zararları gibi nedenler ile Türk lirası %33 oranında devalüe edilmiştir (Çelebi, 2001 s.61-62). Tarımsal sübvansiyonların azaltıldığı ve taban fiyatı uygulamasının sınırlandığı bu dönemde ihracatta sanayi ürünleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Dış ticaretimizde bu dönemden itibaren tarım ürünlerinin ihracatındaki payında azalmalar yaşanmaya başlamıştır.

24 Ocak kararları doğrultusunda geçilen İhracata dayalı sanayileşme politikası, piyasaların hazır olmaması kontrolsüz büyümeyi ve beraberinde enflasyonların yükselmesine neden olmuştur. 1970'li yılların sonlarında kredi faiz oranlarının kısıtlanması piyasa da yüksek faiz veren bankerlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bankerlerin yüksek faiz vermede birbirileri ve bankalar ile yarışmaları 1982 yılında "bankerler krizi" denilen krizin yaşanmasına neden olmuştur. Bankerlerin batması ile birçok mevduat sahibin parasını alamadığı bu krize kadar Türk mali sistemini bu denli etkileyen bir kriz yaşanmamıştır (Uluyol, 2019, s.77). Bankerler krizi Türkiye ekonomisinde yaşanan ilk finansal kriz olma özelliği taşımaktadır.

Bu dönemde piyasalardan devletin çekilmesi faiz ve dövizin serbest bırakılması ile bankerler mevduat toplama yarışına girmiştir. Faiz rekabetlerini kaldıramamaları nedeniyle batması 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu kurulmasına neden olmuştur. İhracata dayalı ekonomi modeli ile dışa açılan Türkiye ekonomisinde döviz konusu daha da önem kazanmıştır. Bu doğrultuda da esnek döviz kuru uygulamasına geçilmiş, pozitif reel faizler ile tasarrufların artması amaçlanarak ilk kez bankalara döviz tutma ve döviz hesabı açma konusunda izin verilmiştir (Uluyol, 2019, s.80). Bu kararın bir diğer nedeni ise yabancı sermayeye güvenli ekonomik bir ortam sağlamaktır. Bu

dönemde yaşanan diğer önemli gelişmelerden bazıları 1983 yılında TMSF ve İMKB'nin kurulması ve 1985 yılında KDV'nin yürürlüğe konulmasıdır.

1988 ve 1993 arası dönemde 24 Ocak kararlarının tam tersi kararlar alınmasını etkileyen bir diğer faktör ise siyasilerin seçim kaygılarıdır. 1987 ve 1991 yılında yapılan genel seçimler, 1987 ve 1988 yılında yapılan anayasa değişikliğine dair halkoylamaları, 1993 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yerel yönetimlerin seçilmesi söz konu beş yıllık dönemde siyasetin ön plana çıkması ekonomik politikaları da etkileyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu seçimler ekonomide politika değişikliğine neden olmakla birlikte gerek partilere yapılan seçim yardımları gerekse siyasilerin verdiği vaatler bütçede büyük açıkların yaşanmasına neden olmuştur.

1980-1990 döneminde yaşanan bir diğer ekonomik gelişme ise 1989 yılında alınan Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 32 sayılı karardır. Kamu gelirlerinin giderlerini karşılamada yetersiz kalması ekonomilerde hükümetler yabancı sermaye aracılığı ile dış borçlanma yöntemine ülke içinden iç borçlanmaya yönelmektedirler. 1985 yılı sonrasında Turgut Özallı Anavatan hükümeti artan kamu giderlerine karşın iç tasarrufların ve vergi gelirlerin yetersizliği nedeniyle iç borçlanmaya yönelmiştir. Bu doğrultuda 1989 yılında Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 32 sayılı karar yayımlanmıştır (URL-18, 2021).

Bu karar ile devletin iç borçlarında artışlar yaşanmıştır (Tomakin, 2010, s.171). Bu borçların daha sonraki dönemlerde oluşturduğu ekonomik krizler ve etkileri nedeniyle iç borçların sürdürülebilirliği halen tartışma konusudur. Ancak 32 sayılı kararla Türk lirasının konvertibiliteye edilmesi ile döviz, Türk lirasının tam ikamesi olmuştur. Türk lirasının dünya ekonomileri ile entegrasyonunu sağlayan bu karar ile döviz ithali serbest bırakılmış ve ithalat fonları düşürülmüştür (Tomakin, 2010, s.172). 32 sayılı karar doğrultusunda izlenen aşırı değerli TL politikası kısa vadede yabancı sermaye akışını hızlandırmış, ithalatın artması ile dış ticaret açıkları da artmıştır.

Bu karar ile faiz ödemelerinin oluşturduğu bütçe açıkları 1994 yılında krize neden olmuştur. 32 sayı kararın olumsuz sonuçlarından farklı olarak Türk lirası artık konvertibl edilmesi yani Türk lirası ve yabancı parayı değiştirmeyi, değiş tokuş yapılır

bir para haline getirmesi olumlu bir gelişme olmuştur. Yabancılar paraları ile istediği zaman döviz alabilir kılınmasının amacı yabancı piyasayı çekmektir. Bu karar ile Türkiye uluslararası piyasalara yasal olarak entegre olmuş. Bu karar ile döviz ve değerli evrak giriş çıkısının önündeki yasaklar kaldırılmış. Paramız dış dünyaya tamamen açılmasının önündeki bürokratik bir engel kaldırıldı.

3.7 5 Nisan 1994 Kararları Finansal Serbestleşme Dönemi

Türkiye ekonomisinin tarihine bakıldığında yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar nedeni ile bu dönemin en çalkantılı dönem olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllara girildiğinde Türkiye ekonomisinde genel görünüm, 1980 döneminde dışa bağımlı sağlanan yapay büyüme nedeniyle kamu sektörü tasarruf yapamadığı için yatırım yapamaz bir haldedir. Özel kesim ise örneğin bankacılık sektörü asli görevi olan reel üretici sektörlerine yatırım yapmak yerine sadece hazine kağıtlarını alan, kamu kağıtlarını tek alıcısı haline gelerek finans sektöre yatırım yapmıştır. Bu dönemde sürdürülemez hale gelen iç borçlar ve borcun borç ile kapatılması sürekli yükselen faizler, bütçe ve cari açıklar ve yaşan krizler 1994 yılında 5 Nisan kararlarının alınmasına neden olmuştur.

Söz konusu bu on yıllık süreçte yaşanan en önemli gelişmelerden biri de Necmettin Erbakan'ın önce mahalli seçimlerde sonra da genel seçimlerde kazandığı başarı ve bir yıl iki günlüğüne de olsa başbakan olmasıdır. 28 Şubat post modern darbesinin yaşandığı bu dönemim sonunda 1997 yılında Asya krizi Kasım 1999 ve Şubat 2000 de Türkiye Bankacılık krizi bu dönemde yaşanmıştır

9 Kasım 1989 yılında Turgut Özal, TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır. Finansal Serbestleşme dönemi olarak adlandırılan bu döneme (1990-94) iç ve dış siyasette yaşanan birçok gelişme dönemin siyasi ve ekonomik politikalarını etkilemiştir. 1991 yılında Körfez Savaşının çıkması, ülkede faili meçhullerin ve pkk terör örgütünün artan faaliyetleri nedeniyle Türk ekonomisi adeta durma noktasına gelmiştir. 1993 yılında Turgut Özal'ın ile birçok devlet adamı ve kamuoyunca tanınan kişilerin şaibeli ölümleri, ekonomiyi olumsuz etkileyerek ekonomik krizleri tetiklemiştir.

Yine bu dönemde yabancı sermeye de yaşanan spekülatif giriş çıkışların Türk lirasının değer kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum faizlerin ve döviz kurunun yükselmesine, ekonominin küçülmesine neden olmuştur. Bu dönemde dış kaynaklı borçlanma ile kısa vadede talep genişlemesi yaşanmıştır. Buna bağlı olarak istikrarsız kısa büyümeler yaşansa da iç borçlanmanın artması ve KİT satışlarından beklenen sonuçların alınamaması nedeniyle ekonomik krizlerin yaşanmıştır. Bu dönemde borçlarını ödeyemeyen veya uzun süredir işsiz olan bireylerin ciddi sayılarda intihar ettiği yapılan literatür taramasında görülmektedir.

1990 yılında enflasyonu düşürmek için ekonomimizde ilk kez parasal hedefleme stratejisi uygulanmıştır. Merkez bankasına bu hedefleme doğrultusunda orta vadede (1990- 94 arası) fiyat istikrarını sağlama görevi verilmiştir (Tomakin, 2010, s.116). 1975- 2000 yılları arasında Türkiye ekonomisinin yetersiz ve dengesiz büyümesi Türkiye ekonomisinde enflasyonun en büyük sorunlardan biri haline gelmesine neden olan faktörlerdendir. Bu durumun en önemli nedeni dönemin siyasilerinin sıkı para ve maliye politikalarını terk edilip, bütçe açığı, cari acık vs. gibi diğer makro ekonomik göstergeleri ikinci planda görmeleridir. Başka bir ifade ile siyasilerin büyüyelim de diğerleri daha sonra bir şekilde halledilir gibi bir yaklaşım içinde olmalarıdır.

Türkiye ekonomisinde ve dünyada yaşanan gelişmelere karşın 5 Nisan 1994 tarihinde dönemim Başbakanı Tansu Çiller 5 Nisan Kararları olarak alınılan bir dizi tedbir kararları almıştır. Çiller dönemi politikalarının temel hedefi, genel olarak kamu finansmanı üzerindeki dengesizliği gidermeye yöneliktir. Hasan Uğur Özmetin bu karar için şu ifadeleri kullanmıştır: "*5 Nisan 1994 Programının amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmaktır"* (Özmetin, 2012, 2-s.72).

İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan başta IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar ile sermayenin uluslararası piyasalarda dolaşmasının önündeki tüm engeller, uygulanan teşvik ve baskı politikalarıyla ulus devletlerin eliyle kaldırılmıştır. Dünya genelinde yaşanan krizleri devletin ekonomiye müdahalesine bağlayan neo liberal yaklaşımın şekillendirdiği politikalar, sermaye sahiplerine her defasında yeni kar alanları

sunulmaktadır. Kemer sıkma, yüksek enflasyon, işsizlik ve zamlar vb. uygulamalarla, entegrasyon sürecinin maliyeti işçi sınıfına ve orta gelirli vatandaşlara yüklenmiştir (Özmetin, 2012, s.54). Bu durum hem ülke içinde hem de dünya genelinde gelir dağılımda yaşanan ve günümüzde daha da büyüyen adaletsizliklerin temel nedenlerinden biridir. Zira krizler her daim sermaye sahiplerine karlı yeni fırsatlar sunarken, işçi ile sabit ve dar gelirli insanları daha da yoksullaştırmıştır.

Tablo 3.2 1990-1999 döneminde Türkiye ekonomisinin genel durumu (Milyar dolar)

Yıl	GSYİH Milyar dolar	Kişi başına GSYİH dolar	GSYİH Reel Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı
1990	387,5	7.002	%9,3	▲%60,3	▼%8,0
1991	404,1	7.158	%0,9	▲%66,0	▼%7,7
1992	438,1	7.633	%6,0	▲%70,1	▲%7,9
1993	484,6	8.308	%8,0	▲%66,1	▲%8,4
1994	467,9	7.896	%−5,5	▲%104,5	▼%8,0
1995	512,0	8.507	%7,2	▲%89,6	▼%7,1
1996	557,9	9.130	%7,0	▲%80,2	▼%6,1
1997	610,1	9.837	%7,5	▲%85,7	▲%6,3
1998	635,8	10.106	%3,1	▲%84,7	▲%6,4
1999	623,7	9.773	%−3,4	▲%64,9	▲%7,2

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (URL-19)

1990 dönemine ait genel ekonomik verileri veren tabloya bakıldığı zaman ilk dikkatimizi çeken unsur bu dönemde enflasyonun ortalama %70 in üzerinde olmasıdır. Türkiye ekonomisinin bu dönemde en büyük sorunu olan enflasyonun beraberinde yüksek faiz, işsizlik gibi birçok sorunu getirmektedir. Bu dönemde ekonomimizde dikkat çeken diğer bir unsur ise istikrardan yoksun bir şekilde sağladığı dengesiz büyüme oranlarıdır. Bu durum ekonomiye olan güveni sarsmakta ve yerli ve yabancı birçok yatırımın önünü kesen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. GSYH'mizin genel olarak arttığı on yıllık süreçte dönem sonunda GSYH'mizin nerede ise iki katına çıktığı gözlenmektedir. Kişi başı düşen gelirde ise yıllara göre dalgalanmaların yaşandığı miktar olarak bir artış yaşamasına karşın GSYİH da olduğu gibi bir artış yaşanmadığı görülmektedir. Bu durumun başlıca nedeni olarak hızla artan nüfusumuzun kişi başına geliri düşürücü bir etki oluşturmasıdır.

1990 ile 2000 yılları arası döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de 1997 yılında D-8 Teşkilatının kuruluşuna öncülük edecek Refah-Yol Hükümetinin kurulmasıdır. Erbakan bir yıl iki gün iktidar olduğu dönemde ekonomiden uluslararası siyasete, insan haklarından toplumsal hasiyetlere kadar pek alanda düzenleme yapmıştır. Bu dönemde yapılanlardan bazıları özetle şunlardır: BAĞ-KUR emeklilerinin maaşları %300 arttırıldı, Memur maaşlarına %130 oranını bulan maaş zammı ve özlük haklarında düzenleme, Asgari ücrete %102 zam ve Eşel-mobil sistemi ile enflasyon oranına göre yıllık maaş artışı, Çiftçilerin tarımsal desteklemelerine %150 oranında fon artışı, Başbakanlık özürlüler idaresi kurularak rehabilitasyon merkezleri ve sosyal yardımlar için bütçe ayrıldı. Yurtdışında çalışan işçiler için çifte vatandaşlığa izin çıkarılmıştır, Pasaport süreleri on yıla uzatılmıştır (Uzun, 2017, s.139,140,141).

Genişleyici para ve maliye politikası izleyen Erbakan, devlet eliyle halka verdiklerinin finansmanı ne IMF'den alınan borçlar ne halka yüklenen yeni vergiler ne de açıktan basılan paralardır. Erbakan havuz sistemi dediği sistem ile kamu kurumların özel bankalardan yüksek faizler ile borçlanmasının önüne geçip paralarının devlet bankalarına yatırılması ile faiz giderlerinin önüne geçerek kamuya kaynak olarak sağlamıştır. Erbakan, diğer siyasetçilerin IMF ile antlaşma yapmasına karşın koalisyon ortağı DYP'nin isteğine rağmen borç almamıştır. Sürekli görev zararı gösterilerek yabancılara satılan KİT'ler ilk defa bu dönemde kar etmiştir (URL-20, 2021).

Yerli ve yabancı sermayelere verilen faizlerden ve faizcilerden bir nebze kurtarılan Türkiye ekonomisi bu dönemde memur, işçi, çiftçi emekliye yapılan maaş artışları henüz hiçbir hükümet yakalayamamıştır. Erbakan, kendinden önceki siyasileri etkileri altına alan banka sahipleri ve devlet ihalelerinde tekel haline gelen rantiyeciler tarafından, sahip oldukları medyaları gücü ile kamuoyunda karalanmak istenmiştir. Seküler bürokrasinin genellikle elinde oynattığı ve istediğini cezalandırmaya çalıştığı bir araç olan laiklik, 28 Şubat sürecinde de devreye girmiştir (Temiz, 2021, s.773). Bürokraside sürekli engellemelerle karşılaşan Erbakan, ordu ile de laikliğe karşı olması gerekçesi ile sürekli sorunlar yaşamıştır. Dış baskılar nedeniyle ülkede yaşanabilecek bir iç isyanın yaşanmaması için Erbakan başbakanlık görevinden istifa etmiştir.

2000'li yılların başında IMF den alınan kredi ile Enflasyonla Mücadele Programına geçiş uygulanılır iken 2001 yılı itibariyle yine IMF destekli bir diğer ekonomik program olan güçlü ekonomiye geçiş programı uygulanmak istense de istenilen sonuçlara ulaşılamayıp 2001 krizi ile onlarca bankanın batmasına neden olmuştur. 2003 sonrası yapılan sosyoekonomik çalışmaların ekonomi ve siyaset alanında uygulanan reformlarla birlikte enflasyon ve işsizliğin 2016 yılına kadar tek hanelere düştüğü, döviz karşısında Türk lirasının değer kazandığı görülmektedir.

3.8 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisine Etki Eden Faktörler

2002 sonrası dönemde yaşanan iç ve dış kaynaklı bir çok siyasi ve ekonomik hadisi Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemiştir. 2003 Irak'ın ABD öncülüğünde Batı ülkeleri tarafından işgali, 2007 Ak Parti'nin kapatılma davası, 2008 Mortgage Krizi, 2010 Arap Baharı ve Suriye iç savaşı nedeniyle Türkiye'ye akın eden Suriyeli mültecilerin sosyoekonomik durumu 2013 Gezi Olayları, 2014 Kobane (Ayn El Arap) Olayları, 2016 yılındaki 15 Temmuz darbe girişimi, 2018 ajan rahip Brunson meselesi ve 2020 Covid-19 Salgını Türkiye ekonomini etki eden adı konulmuş başlıca faktörlerdir.

2013 sonrası dış politikada da başta ABD ile olan siyasi çekişmeler Türk lirasına karşı döviz üzerinden manipülasyonlar yapılmasına neden olmuştur. Türkiye'nin yarım asırdır sürdürdüğü terörle mücadelesi ise 2002 sonrası Türkiye'nin ekonomisine doğrudan etki eden başlıca gelişmelerden biridir. Bu gelişmelerin bir kısmı doğrudan dış kaynaklı sorunlar iken bazıları ise Türkiye'nin iç meselesi olmasına rağmen dışardan maddi ve manevi destek görmeleri dolayısıyla yine dış kaynaklı olaylar olarak görülmektedir.

Türkiye Ekonomisi, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar ki bir asırlık dönemde bir çok ekonomik sorun ile karşı karşıya kalmış, sürekli olarak bir mücadele içinde olduğu görülmektedir. 21. yüzyılın başında peş peşe yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 Finansal Krizleri, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Söz konusu iki krizin asıl nedenlerinden biri 19 Şubat 2001 de toplanan Milli Güvenlik Kurulunda yaşananlardır. MGK toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Sezer'in

Başbakan Ecevit'e "Anayasa kitapçığının fırlatılması" halk nezdinde devlet krizi olarak yorumlanmış ve mali piyasalar bir anda şok yaşamıştır (Sungur, 2015, s.245). Piyasada oluşan spekülatif olaylar neticesinde ekonomide oluşan yoğun döviz talebinin karşılanamaması finans sektöründe krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde bir milat oluşturan bu iki kriz sonrası Türkiye'de ekonomi ve siyasette değişimler yaşanmıştır. 2002 yılında yapılan genel seçimlerde onlarca yıldır siyasette olan partilerin %10 barajının altında kalmasına karşısı henüz kuruları bir yıl olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidar oluşu halkın mevcut partilere karşı tepkisini göstermektedir. 2001 krizinden sonra alınan yeni ekonomik tedbirler ve 2002 yılından günümüze yakalanan siyasi istikrar ile Türkiye ekonomisinde pozitif yönde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Kamu maliyesinde yapılan düzenlemeler ve bütçenin disiplin altına alınmıştır. Türkiye ekonomisinde belli dönemlerde yaşanan iç siyasi sorunlar nedeniyle ekonomik sıkıntılar görülse de 2002 yılından günümüze kadar ekonomide genel olarak pozitif bir hava yakalanmıştır. Türkiye de 1990'lı yıllarda vergi gelirlerinin büyük bir kısmının faiz ödemelerine ayrıldığı, 2001 yılında faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerinin yüzde 92,3'üne ulaştığı görülmektedir (URL-21, 2021). Bu durum kamu gelirlerinin yatırma veya halka değil de doğrudan faiz sahiplerine aktarılmasından dolayı kamu maliyesinin fiilen çökmesine sebebiyet vermektedir. Türkiye ekonomide 2022 itibariyle uygulanmaya konulan ve düşük kur düşük faiz yüksek üretim gibi bir ekonomi politikası izleyen "Yeni Ekonomi Modeline" geçiş ile faiz oranları 2022 yılı ocak ayı itibariyle %14 civarındadır. (URL-22, 2021)

2002 sonrası sektörler açısından Türkiye ekonomisinin büyüme rakamları incelendiğinde tarım sektöründe iklim ve diğer koşulların etkisi ile dönem boyunca istikrarsızlık hakim iken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH büyüme oranı benzer olarak büyüdüğü görülmektedir. (Ay ve Karaçor, 2006, s.74). Türkiye ekonomisinde istihdam edilenlerin oranlarına bakıldığında en çok istihdamın %58,1 ile hizmet sektöründe olduğu görülmektedir. Türkiye'de kentleşme oranlarının 1950 sonrasında artmaya başlamasıyla birlikte hizmet sektörünün de bu dönemde artmaya başladığı görülmektedir. Hizmet sektöründe yaşanan istihdam artışının iş gücü

kaynağının büyük bir kısmını tarımda makinalaşma ile işsiz kalıp kentlere göç eden işçiler oluşturmaktadır.

Türkiye ekonomisinde istihdam oranı en büyük ikinci pay ise son 20 yıllık süreçte hızlı bir gelişme gösteren sanayi sektörüne aittir. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olma profilinden çıkıp hizmet ve sanayi ülkesi haline gelmesinde son 20 yılda yapılan reform ve yatırımların payı oldukça büyüktür. Savunma sanayi, otomotiv sanayi makine sanayisi gibi alanlarda oldukça ilerleme kaydetmektedir. Bu durum Türkiye ekonomisinde söz konusu alanlarda ithalatı azaltıp dış açığın kapanmasına olumlu katkı sağlar iken diğer sektörlerinde hareketlenmesine katkıda bulunması ve bu alanlarda üretim hacminin arması sonrası ülke ekonomisinin dış fazla vermesini sağlayacak en önemli kalemler olarak görülmektedir.

%16'lık bir oranla tarım, Türkiye ekonomisinde ve Türkiye'nim GSMH da üçüncü sırayı almaktadır. Tarımda çalışan insan sayısının azalmasına karşın makinalı tarıma geçiş ve modern tarım tekniklerinin uygulanması ile GSHM da tarımın oranı azalmasına karşın miktarının arttığı görülmektedir. Türkiye'de %5,2' gibi bir oran ile istihdama katkı sağlayan inşaat sektörü olduğu görülmektedir. İnşaat sektöründe, tıpkı tarım sektöründe olduğu gibi makinalaşma oranın arttığı görülmektedir. Artan makine kullanıma rağmen inşaat sektöründeki %5,2'lik oranın temel nedeni yol, köprü, okul, hastane TOKİ vb. alanlarda artan alt ve üst yapı yatırımlarıdır. Ayrıca Türk inşaat firmalarının Orta Doğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika gibi bölgeler başta olmak üzere yurt dışında bulundukları girişimler Türkiye ekonomisine istihdam ve döviz girdisi konularında pozitif etki etmektedir.

2000 sonrası Türkiye ekonomisinde önemli konulardan biri de "refah devleti" anlayışının Ak Parti hükümetlerince devlet politikası haline getirilmesidir. Dar gelirli, engelli, bakıma muhtaç vatandaşlar için yapılan sosyal harcamaların 2000 sonrasında önceki dönemlere nazaran oldukça fazla arttığı görülmektedir. Milli gelire oranla 2000 öncesinde %8'lerde olan sosyal yardım harcamalarının bu dönemde %14'lere yükseldiği görülmektedir (URL-21, 2021). 2000 sonrasında özellikle sağlık ve eğitim hizmetlerinde yapılan yatırımlar ile Türkiye ülke genelinde bu alanlarda oldukça yüksek bir standarda ve kapsayıcılığa kavuştur.

Türkiye ekonomisi 1994 Mali Krizinden sonra, 2000 yılına kadar ortalama %7 gibi hızlı bir ekonomik büyüme göstermesine karşın, ekonomi sağlam temellere oturtulamamış ve istikrarlı bir ekonomik yapı kurulamadığından enflasyon oranları düşürülememiştir. (Acer, 2019, 67)

Türkiye ekonomisi 2002-2018 yılları arası dönemde ortalama yüzde 5,7'lik bir büyüme kaydetmiştir. 16 yıllık süreçte ise toplamda %137'lik bir büyüme oranı yakalamıştır. Son 20 yıllık süreçte Türkiye nüfusu her yıl ortalama bir milyon artarak toplamda 20 milyon civarında artmıştır. Nüfus artışlarının, ekonomi büyüme oranlara olumlu ve olumsuz etkileri söz konusudur. Yetişmiş, kalifiyeli bir nüfusun ülke ekonomisine elbette ki artıları daha çoktur. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde her yeni birey yeni alt yapı yatırımı anlamı taşımaktadır. Nitekim sağlık ve eğitim alt yapası tam olarak yerleşmeyen ülkelerde nüfus artışı kamu kaynaklarının bu alanlarda harcanması anlamına gelmektedir. Bir ülkede kişi başına düşen milli geliri GSMH kadar etkileyen en önemli unsur ülkedeki nüfustur. Bu etki bütün ülkelerde yaşanmakla birlikte gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendisini daha fazla hissettirmektedir. Zira zaten düşük olan milli gelirin daha çok kişiye paylaşılacak olması bireylerin kamu kaynaklarından daha da az yararlanmasına neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde dezavantaj olarak görülen önemli hususlardan biri de kamu gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan vergi gelirleri içinde dolaylı vergi oranlarının payının çok olmasıdır. Türkiye ekonomisinde devletin toplam vergi gelirleri içinde KDV ve ÖTV olarak adlandırılan dolaylı vergi oranlarının %70 seviyelerindedir (URL-21, 2021). Kamu maliyesinin gelir kaynaklarının büyük bir kısmını teşkil eden vergi sisteminin daha sağlıklı bir hale gelmesinde hem reel ekonominin daha düzgün işlemesi hemde dar ve sabit gelirli vatandaşların daha refah bir hayat yaşayabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenlerden dolayı Türkiye ekonomisinin çözülmeyi bekleyen önemli problemlerinden birisi Türk vergi sistemindeki dolaylı vergilerdir.

3.9 Küreselleşme Kavramı ve Türkiye'ye Etkileri

Bu bölümde küreselleşme kavramından hareketle D-8 Teşkilatının kuruluşunun arka planına değinilmeye çalışılacaktır 20. yüz yılın ilk yarım asrında yaşanan iki dünya savaşı hem kaybeden hem de galip gelen ülkeleri derinden etkilemiştir. Dünyanın farklı coğrafyalarında insanlık soykırım, yoksulluk, maddi ve manevi sömürü ve tecavüzler ile karşı karşıya kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler yaşadıkları bu olumsuz süreci atlatabilmek için gerek ulusal gerekse uluslararası alanda korumacı politikalar geliştirdiler. Bu doğrultuda kurulan uluslararası örgütler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan imparatorlukların yerine kurulan, ulus devletlerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır.

1919 yılında Milletler Cemiyetinin kurulması ile başlayan süreç galip gelen devletlerin tekelinde bir politika izlediğinden dolayı başarısızlığa uğramıştır. 1945 yılında dünya barışını sağlamak adına Milletler Cemiyetinin yerine Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. Ancak BM'nin en önemli organı olan Güvenlik Konseyinin veto yetkisine sahip beş daimî ülkeden oluşması kuruluşun adalet, insan hakları, barış gibi değerlere değil beş daimi üyenin çıkarlarına öncelik vermesine neden olmaktadır. ABD, Çin, Rusya, İngiltere ve Fransa'dan oluşan beş daimi üyenin her birinin ayrı ayrı sahip olduğu veto yetkisi 193 üyeli BM'nin aldığı kararları engelleyebilmektedir.

Söz konusu bu durum dünyadaki pek çok sorunun temelini teşkil etmektedir. Zira çözüm mercii olan mekanizmaların başındaki taraflar ile sorunlara taraf olan ülkeler aynı odaklardır. Bu durum Birleşmiş Milletlerin sorunların çözümüne karşın etkin çalışabilmesi adına bünyesinde reform yapılmasını veya alternatif yeni bir kuruluşun kurulmasının zorunlu kılmaktadır. Cumhurbaşkanımız Erdoğan bu durumu "Daha Adil Bir Dünya Münkün" adlı kitabında şu sözlerle ifade etmektedir: *"Küresel barışı, istikrar ve güvenliği sağlamak için küresel adaleti merkeze alarak sürdürülebilir bir yeniden yapılanma yol haritası çıkarmalıyız."* Aksi taktirde sorunun temeli teşkil eden ülkelerin uluslarası çözüm mekanizmalarında karar verici oldukları bir düzenden adalet beklemek pek de akıllıca bir tutum değildir. Bu durum cinayeti işleyen katilin aynı davada hakim olması kadar anlamsız bir durumdur.

Beş daimî ülkenin, 2018 yılında açıklanan verilere göre dünyada en çok silah satan yedi ülkeden beşini oluşturmaktadır. Dünya silah satışlarını %70 civarında bir oranla beş daimi üye ülke tarafından yapılıyor olması dünya barışına yaptıkları sözde katkıların ne denli büyük olduğu verilerle göstermektedir (Keskin, 2019, s.137). Başta beş daimi üyeden ABD ve Fransa'nın sınır komşumuz Suriye'de örgütlenen terör örgütü PKK'nın Suriye kolu Pyd'ye sağladığı silahlar ve verdiği siyasi destek, dünya barışına değil kendi çıkarları doğrultusunda çalıştıklarının en büyük örneğidir. Suriye örneğinde olduğu gibi dünyanın birçok yerinde benzer çalışmalar yapan bu ülkelerin BM'de sahip oldukları yetkilerin meşruiyetini kaybettirmektedir.

Birleşmiş Milletler politikaları doğrultusunda kurulan uluslararası örgütlerin, insanlığın değil de kurucuları olan/ fonlayan gelişmiş ülkelerin beklentilerine göre hareket etmektedir. Bu durum söz konusu kuruluşların meşruiyetini sorgular hale getiren bir diğer önemli faktör olarak görülmektedir. Beş daimî üye ülkenin küreselleşme adı altında az gelişmiş ülkeleri kendilerine siyasi ve ekonomik olarak bağımlı hale getirmeye çalışması, yani sömürgeleştirmesi uluslararası ekonomik eşitsizliği arttırmakta ve insanlık vicdanını yaramaları nedeniyle tepkilere neden olmaktadır.

Bu tepkilerden en bariz olanlardan biri de Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın BM Genel kurulunda ve pek çok platformda sürekli olarak dile getirdiği "Dünya Beşten Büyüktür" söylemidir (Köse, 2020, s.393). BM Genel Kurulunda BM'nin ve insanlığın sadece beş ülkenin insafına bağlanılamayacağını, mevcut düzenin adaleti tesis etmediğini aksine adaletsizliklere neden olduğunu defaatle vurgulamıştır. Nitekim 193 üyeli Birleşmiş Milletler Teşkilatında, 63 İslam ülkesi ve 54 Afrika ülkesi bulunmasına rağmen güvenlik konseyinin beş daimî üyesinin dördü Hristiyan, biri de felsefi öğretileri dayanan İslami olmayan bir inanca sahiptir. Nüfusu iki milyarı aşan İslam aleminden ve yine nüfusu bir milyarı aşan Afrika kıtasından kimsenin veto yetkisine sahip olmayışı temsilde adalet ilkesine ve uluslararası eşitlik prensiplerine tamamıyla ters düşmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arasında ticari ilişkilerin artması ülkelerin birbirlerine yakınlaşmasına ve siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler ile yeni oluşumların

ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kurulan bu yeni oluşumlar artan ticari ilişkiler nedeniyle en çok iktisadi entegrasyonlar şeklinde oluşmuştur. Ülkeler ekonomi politikaları doğrultusunda belli bir coğrafyaya bağlı kalmadan hem bölgesel hem de küresel çapta yeni teşkilatlanmalar oluşturmuştur.

Bir tarafta küresel çapta faaliyet gösteren Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi küresel teşkilatlanmalar kurulmuştur. Diğer taraftan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Avrupa Birliği (AB) Şanghay İşbirliği Teşkilatı gibi belli bir coğrafyayı esas alan bölgesel nitelikli uluslararası teşkilatlanmalar kurulmuştur. Bu teşkilatlanmaların gelişmiş ülkelerin önderliğinde kurulmuş olmaları insanlığın değil kurucusu veya ekonomik olarak fonlayıcısı olan gelişmiş üye ülkenin çıkarlarını gözetmekte olduğu düşünülmektedir.

Bölgesel olarak kurulan kuruluşların, kurucularının veya üye ülkelerin çıkarlarını gözetmesinde elbette bir beis yoktur. Ancak uluslararası platformda kurulan ve dünya barışından ekonomik kalkınmasından, sağlığından vs. sorumlu olan uluslararası alanda tekel ve en yetkin durumda olan bu kuruluşların belli bir gruba hizmet etmesi, onların menfaatlerini gözetmesi adalet adına, insan onuru adına kabul edilebilecek bir durum değildir. Uluslararası siyasi ve iktisadi entegrasyonlarda Müslüman ülkelerin söz sahibi değillerdir. Bu durum Müslüman ülkelerin kendi aleyhlerine uygulanan politikalara engel olamamalarını, kendi aralarında ticari, sosyal ve ekonomik iş birliklerini geliştirecek ve Müslümanların küresel çapta söz sahibi olabilecekleri D-8 gibi yeni bir yapılanmaya veya benzer ilke ve hassasiyetlere sahip yeni teşkilatlanmalara sevk etmesinin en önemli nedenini teşkil etmiştir.

İslam alemini bir çatı etrafında toplayan Halifeliğin 3 Mart 1924 tarihinde "laiklik ilkesi" gereğince kaldırılmasından tam 45 sene sonra 1969 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı çatısı altında Müslümanlar ilk kez bir araya gelmiştir. Ancak Suudi Arabistan merkezli kurulan ve bugün 57 üye ülkesi bulunan İslam İşbirliği Teşkilatı bugün olduğu gibi 1997 senesinde de üzerine düşen görevleri gerektiği kadar yapamamış veya yapamamıştır. Nitekim İslam İşbirliği Teşkilatı 1997 yılından önce yaşanan Kudüs başta olmak üzere Filistin topraklarının Siyonist Yahudilerce işgal edilmesi,

1974 Kıbrıs harekâtı, 1980 sonrası Bulgaristan'da zirveye çıkan Müslüman Türkleri Bulgarlaştırma politikası, 1994-1996 Çeçenistan-Rus savaşı, 1992-1995 Bosna Savaşı gibi Müslümanların zulüm ve soykırıma uğradığı nice konuda Müslümanlara gereken korumayı sağlayamamıştır.

Sömürgeciliğin yeni adı küreselleşme olarak gördüğümüz bu süreçte, uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktürün durumuna ve D-8 Teşkilatının kuruluşunun arka planına değinilmeye çalışılacaktır. Sömürgecilik olgusu dünyamızın yeni tanıdığı bir olgu olmayıp, tarihsel süreçte pek çok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Gündüz sömürgeciliği makalesinde şeklinde tanımlamaktadır:

> "*Sömürgecilik, bir milletin ve devletin başka bir milleti ve ülkeyi kendi devlet ve milletinin çıkarları doğrultusunda işletmesi, tekeline ve boyunduruğuna almasıdır veya başka bir deyişle elde ettiği o ülkenin her türlü imkânlarıyla insanların emeğinden yararlanarak kendine maddi ve manevi çıkarlar sağlaması"* (Gündüz, 2016, s.767).

Küreselleşme süreci olarak adlandırılan bu süreç siyasette liberal demokrasinin, ekonomide serbest piyasa ekonomisinin yayınlık kazandığı, kültürel boyutta ise tek düzelin ortaya çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sömürgeciliğin yeni hali olarak tanımladığımız küreselleşme kavramı Ekrem Çınara göre şu şeklindedir:

> "*Ülke ve bölgeler arasında ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel ilişkilerin artması, karşılıklı olarak daha fazla etkileşimi, sınır tanımaz gelişmelerle millî sınırların zayıflatılması ve bunlara bağlı olarak küresel toplum ve vatandaşlık bilinci geliştiren süreçler, kabuller ve yaptırımlara dair geniş içerikli bir kavram*" (Çınar, 2008, s.14).

Sadece küreselleşme ve sömürgecilik kavramlarının tanımlarından hareketle bile bu iki kavramın dönemlere göre birbirinin devamı veya versiyonları olduğunu görmekteyiz. Ancak bu düşünceye karşı çıkan küreselleşmenin özellikle de teknolojik süreçte getirdiği yeniliklerden hareketle süreci olumlulayan pek çok akademisyen ve akademik çalışma da bulunmaktadır. M. Yunus Çelik küreselleşme ve kalkınma ilişkisi makalesinde küreselleşmeye şu şekilde değinmiştir.

> *"İktisat literatüründe küreselleşmenin etkileri üzerindeki teorik tartışmalar tarihten günümüze devam etmektedir. Bu kapsamda neo-liberal teorisyenler serbest ticaret ile ekonomik küreselleşmenin her ülke için yararlı olduğunu savunurken, küreselleşme karşıtları, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından kuşatılmasının az gelişmiş ülkeler için olumsuz etkileri olduğu konusunda ısrar etmektedir." (Çelik, 2010 s.183)*

Sömürgeciliği dört evre de düşünürsek ilk evresini toprak sömürgeciliği yani, büyük devletlerin kendinden küçük devletlerin topraklarını ele geçirmesi oluşturmaktadır. Toprak sömürgeciliğinin tam tarihi bilinmemekle birlikte kökeni milattan önce bir Mezopotamya kavmi olan Asurların Ortadoğu coğrafyasına egemen olduğu dönemlere kadar dayanmaktadır. Yapılan literatür taramasında görülmektedir ki deniz aşırı ilk toprak sömürgesi ise Fenikelilerin ve Greklerin (Yunanlılar) MÖ. 7. yüzyılda Akdeniz Havzasındaki ülkelere kurduğu koloniler olduğu görülmektedir.

Sömürgeciliğin ikinci evresini 16. yüzyılda Portekizlilerin başlattığı ve coğrafi keşiflerle artan değerli maden sömürgeciliği oluşturur. Denizlerde güçlü olan Portekiz, İspanya, Hollanda ve Britanya (İngiltere) gibi ülkeler, güçlü donanmaları vasıtasıyla dünyanın dört bir yanından altın ve gümüş başta olmak üzere pek çok değerli madeni ülkelerine taşımışlardır. Söz konusu sömürgeci ülkelerin bugün sahip oldukları medeniyetlerini başka ülkelerden sömürdükleri inşa etmişlerdir. Bu durum 16. yüzyılda Avrupa'da başlayıp sanayi devrimine kadar etkileri devam eden merkantilizm anlayışının doğmasına zemin hazırlamıştır. 1870'lerde siyasi bağımsızlığını sağlayan İtalya'nın yaptığı ilk iş diğer Avrupalı ülkelerden arta kalan sömürge olarak gördükleri topraklara ulaşmak olmuştur. Bu doğrultuda İtalya, 1911 yılında o dönem Osmanlı İmparatorluğunun toprağı olan Trablusgarp'ı diğer Avrupalı devletlerden icazet alarak ve yüzbinlerce Müslümanın kanını dökerek işgal etmiştir.

Sömürgecilikte üçüncü evreyi sanayi devrimi ile ortaya çıkan hammadde ve pazar ihtiyacına dayanan ticaret sömürgeciliği oluşturmaktadır. 1753 yılında Hindistan'da, Fransızları Plessey Savaşında yenen İngilizler Babür imparatorluğunun devasa hazinelerini ülkelerine taşıdırlar (Çınar, 2008, s.120). İngiliz ekonomisinde ortaya çıkan ekonomik imkân bolluğu, beraberinde dokuma ve buhar makinelerinde teknik buluşları getirerek sanayi devriminin İngiltere de ortaya çıkmasına vesile olan faktörlerden olmuştur.

Sanayi devrimiyle Avrupa'da yeni tekniklerin keşfedilmesi, buhar gücüyle çalışan makine endüstrisinin doğurması gibi gelişmeler Avrupa'da ham maddeye ve üretilen malın satılması için pazara olan ihtiyacı artırmıştır. Sanayi devriminin hiç şüphesiz hayatı kolaylaştıran sonuçları olmakla birlikte, bilgi ve teknolojisinin sunduğu

imkânlar başta İngilizler olmak üzere Avrupa ülkeler tarafından diğer ülkeleri bugün dahi sömürmek için kullanması beraberinde birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır.

Avrupalıların daha çok kazanması için, ucuz hammadde ve rakipsiz pazarlara ulaşması gerekiyordu. Avrupa malları sanayileşmemiş ülke pazarlarında yayılması, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi hedef ülkelerde yerli girişimcinin iflasına ve ülkede ekonominin çökmesine neden olmuştur. Nitekim makinalı üretim yapılan fabrikalar, el emeğine dayanalı üretim yapan atölyelerden daha hızlı ve daha ucuza mal imal etmektedir. Üstelik Avrupalı devletlerin siyasi baskılarla sağladıkları ekonomik imtiyazlar (kapitülasyonlar) Avrupalı tüccarlara o dönem ciddi avantajlar sağlamıştır.

Bu durum hedef ülkelerde yerli üreticilerin iflas etmesine ve ülkelerin Avrupalı devletlerin açık pazarı haline gelmesine neden olmuştur. Söz konusu durum hedef devletlerin siyasi ve ekonomik olarak Avrupalı devletlerin boyunduruğuna girmesine de neden olmaktadır. Bu dönemde Avrupa ve Amerika'da başlayan sermaye birikiminin gücü sayesinde günümüzün süper güçleri, günümüzde de hedef ülkelerin ekonomilerinde dolayısı ile siyasetlerinde söz sahibi olmaktadır (Develi, 2020, s.36). IMF ve Dünya Bankasına borç veren bu ülke ve ülke toplulukları (NATO, AB gibi) ve sahip oldukları uluslararası firmalar ve medya aracılığıyla dünya kamuoyunu istedikleri gibi yönlendirmektedir.

İngiliz ve Fransızların, Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelmeleri ile Afrika kıtası başta olmak üzere yeraltı kaynakları bakımından zengin birçok ülkeyi fiili işgal etmeleri toprak, maden ve ticaret sömürgeciliğini hat safhaya ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın paylaşımından memnun olmayan diğer sömürgeci devletler (Almanya, İtalya ve Japonya gibi) 1939 yılında nükleer atam bombaların dahi kullanıldığı İkinci Dünya Savaşı'na neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1950 itibari ile fiili işgallerden bağımsızlık mücadeleleri ile kurtulan hedef ülkeler sömürgeciliğin üçüncü evresini sona erdirmiştir. Bir dönem Rusya'dan yayılan komünizm tehlikesi nedeniyle Batılı ülkelerin bir birbirileriyle uğraşmalarından dolayı azalan sömürgecilik 1990'lı yıllardan sonra SSCB'nin dağılması ile dördüncü evresine geçiş yapmıştır.

Soğuk savaştan sonra ve özellikle son çeyrek asırda kitle iletişim araçlarının yayılması ile sömürgeciliğin dördüncü evresi hız kazanmıştır. Sömürgeciliğin 21.yüzyıl versiyonu olarak da tabir edilebilecek olan küreselleşme tehlikesi ile insanlık karşı karşıya kalmışlardır. Sosyal medya platformları başta olmak üzere sinema ve dizi sektörü aracılığı ile yeme-içme kültüründen, giyim kuşama, eğimden spora kadar birçok alanda emperyalist/sömürgeci ülkeler özellikle genç nesiller üzerinden hedef ülkeleri istedikleri çizgiye getirmektedir.

Hedef ülkelerin siyasi iradelerinin direnmeleri durumunda devreye başka araçlar sokulmaktadır. Sahip oldukları medya güçleri ile veya kendi düşüncelerine hizmet etmek için kurdurdukları/fonladıkları siyasi partiler vasıtası ile siyasi müdahaleler yapmaktadır. Siyasi müdahalelerde başarısız olunması durumunda ise askeri darbeler yapmaktadır. Uydurulan demokrasi yalanları ve terörizm ile mücadele bahaneleri Afganistan Irak vs. örneklerinde olduğu gibi hedef ülkelerin fiili işgallere uğramasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Söz konusu problemlerden dolayı sadece Müslümanlar değil diğer mazlum ülkelerde zarar görmektedir. Soğuk Savaş döneminde Asya kıtasında çıkarılan Kore ve Vietnam savaşları da insanlık vicdanını yaralamıştır.

Günümüzde ülke ekonomileri kurulan kapitalist sömürü sistemi nedeniyle birbirlerine öyle bağlanmış ki sömürgeci bir ülkede meydana gelen bir ekonomik bunalım onunla ticareti olmayan ülkeleri bile etkilemektedir. 1929 yılında ve 2008 yılında Amerika merkezli yaşanan Büyük Buhran ve Mortgage krizlerinin tüm dünyayı etkilemesi bu tespite gösterilecek en güzel iki örnektir. Ülkeler ekonomik politikalarını belirler iken uluslararası durumu dikkate almak zorunda kalmaktadırlar (Çınar,2006, s.17). Örneğin Türkiye, AB ile yaptığı Gümrük Birliği anlaşması nedeniyle dış ticarette büyük ölçüde AB kararlarına uygun hareket etmek zorundadır. Keza IMF ile yapılan 19 Stand By antlaşması doğrultusunda dönemin siyasetçileri tarafından IMF'nin direktifleri doğrultusunda hazırlanan istikrar, kalkınma ve kurtuluş paketleri (kararları) ve dış yardımlar gibi faktörler Türkiye ekonomisinin ve Türk siyasetinin bir dönem tamamen Amerika'nın hegemonyasına girmesine neden olmuştur.

3.10 Türkiye Amerika İlişkileri

Amerika, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'nin ekonomik ve siyasi hayatında en etkin ülke konumundadır. Elinde bulundurduğu dolar gücü, birçok ülkeyi filen işgal edebilen askeri gücü, sahip olduğu medya ve istihbarat gücü onun süper olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Türkiye'nin özellikle de BM ve NATO'ya üye oluşundan itibaren 1950 sonrası dönemde Türkiye'nin ekonomisinde ve siyasetinde Amerika'nın derin izlerine görülmeye başlanmıştır.

Türk Amerikan ilişkilerin geçmişi 1800'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Amerika ile ilk münasebetimiz 1830 yılında Sultan II. Mahmut Döneminde imzalanan Seyri Safayin ticaret antlaşmasıdır (Akbaş ve Çelik, 2019, s.2228). 1827 yılında Fransız, İngiliz ve Rus gemilerinden oluşan müttefik donanmasının Navarin de Osmanlı İmparatorluğunun donanmasını imha etmesi Sultan II. Mahmut'u yeni müttefikler aramaya sevk etmiştir. Ancak Amerika ile yapılan bu ticaret antlaşması (kapitülasyonlar) Osmanlı devletinin ekonomisine yarardan çok zarar vermiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu İttifak grubuna karşı sonradan savaşa katılıp savaşın seyrini aleyhimize değiştiren ABD savaştan sonra yayımladığı Wilson ilkeleri ile de tarihimizde önemli yer edinmiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşının galibi, son üç yüz yıldır savaştığı komşusu SSCB (Rus) tehlikesinden sakınmak adına Amerika'nın başını çektiği 1947 yılı itibari ile Batı blokuna dahil olmuştur. 1948 yılında Marshall yardımları ile başlayan ekonomik süreç, Türkiye'nin 1949 yılında NATO'ya yaptığı ilk başvurusunun reddedilmesi ile sekteye uğramıştır.1950 yılında Kore'de patlak veren savaş Türkiye'nin NATO'ya girmesi için bir fırsat oluşturdu. Nitekim Amerika Kore'ye henüz asker göndermemiş iken, ABD'den sonra Kore'ye asker göndereceğini açıklayan ilk ülke Türkiye olmuştur (Akkaya, 2012 s.8). Türkiye'nin Kore'ye asker yollaması Batı Blokuna dahil olmasını hızlandırmıştır.

ABD'nin 1943 yılında II. Kahire Konferansında talep ettiği Adana İncirlik Hava Üssünün inşaatına 1951 yılında başlanmıştır (Bölme, 2010 s.179). Amerika'nın ilk başta NATO bünyesinde SSCB tehlikesine karşı kurduğu bu üs SSCB dağıldıktan

sonra Amerika’nın en önemli üssü olmaya devam etmiştir. Nitekim İncirlik üssü stratejik konumu ile Avrupa, Ortadoğu ve Kafkaslara hâkim bir noktadadır. 1954 yılında İncirlik Üssü ABD’nin kullanımına sunulmuştur. İncirlik Üssü Soğuk Savaştan sonra Amerika tarafından 1990’daki I. Körfez Harbi ve 2003 yılında Irak’ın işgalinde aktif olarak kullanmıştır (Bölme, 2010, s.148).

Müslüman topraklarının işgalinde İncirlik üssünün kullanılması Türkiye'nin İslam alemindeki ilişiklerine zarar vermekle birlikte savaşın ortaya çıkardığı sorunların bir nevi sorumlularından biri olarak görülmesine neden olmuştur. Türkiye 1959 yılında Amerika'nın Jüpiter füzelerini İncirliğe yerleştirmesine izin vermiş ve İncirlik üssünün nükleer füzeye sahip altı NATO/Amerika üssünden biri haline gelmesine müsaade etmiştir (Bölme, 2010 s.266). İncirlik üssü meselesi günümüzde de devam eden tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. ABD ile yaşadığımız her sorundan sonra dönemin iktidarları ve muhalefetleri tarafından sürekli kapatılması gündeme gelse bile bu konuda herhangi somut bir adım atılmamış ve uzun vadede atılacak gibi bir tablo görünmemektedir.

Marshall yardımları ile başlayan Türk Amerikan ekonomik ilişkileri Türkiye'nin 1947 yılında IMF’ye üye olması ile Türkiye ekonomisi iyiden iyiye Amerika’nın güdümüne girmesine neden olmuştur (Erdinç, 2015, s.5). Nitekim Türkiye de hükümetler, Amerika’nın bir kurumu gibi çalışan IMF’nin hazırladığı ekonomik istikrar programlarını, ekonomi raporlarını ve 19 Stand- By antlaşmasının hükümlerini büyük oranda uygulamıştır. Veren elin alan elden üstün olduğu gerçeğini ve Amerika’nın hegemonyacı/sömürgeci anlayış ile yaptıklarını göz önünde bulundurulunca sadece ekonomimizin değil bürokrasimizin, kültürümüzün de Amerika’nın tesirine girdiği görülmektedir. Bu durum bugün ekonomimizde, siyasetimizde ve toplumsal yaşamımızda ortaya çıkan maddi ve manevi birçok sorunun bir diğer nedenini teşkil etmektedir.

Erbakan, ABD tarafından Avrupa'nın yeniden ayağa kalkması ve Sovyet yayılmacılığını engellemek amacıyla 1948-1952 yılları arasında verdiği Marshall yardımları için özetle şu sözleri söylemektedir: “Türkiye'nin sanayileşmesi için İkinci Dünya Savaşı faydalı bir dönem olmuştur. Türkiye'de zirai yedek parça gibi birçok

yedek parçanın imalatı bu dönemde başlamıştır. Makine sanayisi bakımından önemli adımlar atılmış, Ankara'da uçak motoru ve uçak fabrikası (1940 yılında Türk Hava Kurumu tarafından) kurulmuştur. Bu girişimler o dönem için cesur adımlardır. Ancak 1947 başlayan dış yardımların yanlış bir zihniyetle kullanılması sanayileşmemize büyük zarar vermiştir (Erbakan, 2014, s.196). Bu yanlış politikanın bir nedeni Amerika'dan gelen yardımlar ile gelen uzmanların hazırladığı raporlardır. Zira bu sözde uzmanlar sağlanan kredi ve yardımları ülkemizin değil Amerikalı şirketlerin menfaatleri doğrultusunda harcamış ve ekonomimizin ABD'ye bağımlı hale gelmesi için çalışmışlardır.

Bir ekonomide kaynaklar üretime değil de üretilene harcanıyorsa kaynaklar tükendiğinde o ekonomi artık borç ve dolayısı ile faiz tuzağına hazır hale gelmiş demektir. Ekonomik kaygıların artmasından dolayı bu ülke gerek iç politikasında gerekse dış politikasında borç aldığı ülkenin politika ve çıkarlarını gözetmek zorunda kalacağı için ulusal ve uluslararası egemenliğinden taviz vermek zorunda kalacaktır. Bu teorinin doğruluğunu az gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin IMF ile imzaladığı ve IMF'nin söz konusu ülke ekonomileri için hazırladığı kurtuluş reçeteleri adındaki raporlarında açıkça görülmektedir.

Dış yardımları o dönemin yöneticileri ve bürokratları üretim yapacak mallar yerine üretilmiş malların alımına harcaması birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Dış yardımların dönemin yöneticilerince yanlış, belki de art niyetli politikalarda kullanılması o dönemde sanayileşmemizin önünü tıkayan bir neden olarak görülmektedir. Zira dönemin yöneticileri Türk Hava Kurumunun yerli imkânlarla ürettiği uçakları almak yerine Amerika'dan uçak siparişi etmeleri, kurumun daha önce Danimarka ve İsveç gibi ülkelere yaptığı gibi yurt dışına uçak ithal etmesini teşvik etmek yerine bürokratik engeller çıkarılmıştır. Yapılan engellemeler ve art niyetli olduğu düşünülen yanlış politikalar sonucunda 1950 yılının başında Türk Hava Kurumunun maddi sıkıntılar nedeniyle uçak fabrikasını kapatmasını kapatmıştır (URL-23, 2021) Bugün ABD'nin sadece uçak sanayisinde istihdam ettiği on binler ve bu sanayiden kazandığı yüz milyarlarca dolarlık gelir göz önünde bulundurulduğunda ülkemizin gümüş motor girişiminde olduğu gibi kaybettiği, kaybettirildiği bu fırsatın önemi bir kez daha acı bir şekilde anlaşılmaktadır.

Türkiye bugün Türk Hava Yolları ile sivil havacılık sektöründe dünyada ilk sıralarda yer almasına karşın Türkiye uçaklarının büyük çoğunluğunu halen ithal uçaklardan oluşmaktadır. Bu durum 70 sene önce gümüş motorda olduğu gibi kaçırılan fırsatın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Devlet yönetiminde siyasiler, hükümetler, ideolojiler vs gelip geçici iken bürokratlar onlara nazaran daha kalıcıdır. En az siyasiler kadar devlet yönetiminde etkin olan bürokratların milli ve manevi duygularla liyakat, basiret ve feraset sahibi olarak yetiştirilmeleri ülke ekonomilerinin kaderini belirleyen en önemli iç unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu bürokrasi kadrosundan mahrum ülkeler beceri, tecrübe ve öngörü gibi kabiliyetlerden mahrum kalacaktır. Bu durumdaki ülkelerin dışardan yapılacak her türlü müdahaleye karşı dirençsiz olacakları için kaybetmeye ve sömürgeci ülkelerce sömürülmeye mecburdur.

Türk tarihine bakıldığında örneğin Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında Osmanlı İmparatorluğunun en geniş topraklara ulaştığı, en parlak dönemidir. Bu başarı da şüphesiz Kanuni Sultan Süleyman Han'ın kişiliği ve mücadelesinin etkisi çok büyüktür. Ancak Kanuni döneminde devlet vazifesinde bulunan Sadrazam İbrahim Paşa, Şeyhülislam Ebu Suud Efendi, donanma komutanı Barbaros Hayrettin Paşa, Matrakçı Nasuh Efendi, Mimar Sinan ve daha nicesi gibi dönemin devlet adamlarının (bürokratlarının) da bu başarıdaki emekleri çok büyüktür.

Kanuni dönemindeki bu örneğin olumlu ve olumsuz versiyonlarını Osmanlı İmparatorluğunun diğer padişahlarının dönemlerinde ve diğer Türk devletlerinin tarihlerinde de görmekteyiz. Bu doğrultu da ülkemiz gibi stratejik öneme haiz ülkelerin maddi ve manevi duyguları özümsemiş, liyakat sahibi ve her türlü ideoloji ve dayatmadan uzak bürokratlarını (eğitimci, siyasetçi, askeri vs.) devlet eliyle yetiştirecek kurumlara büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde bu ülkeler iyi niyetli ama liyakatsiz veya liyakatli ama art niyetli kişilerin elinde veya onlardan dolayı heba olacağı düşünülmektedir.

1947 yılında Türkiye'nin IMF üyelinden sonra Amerika'dan gelen uzmanların hazırladığı raporlar incelendiğinde, sözde Türkiye'nin müttefiki olan Amerika'nın Türkiye'ye bakışı kendini göstermektedir. Bu raporlardan 1948 Hilts Heyeti Raporu,

1950 Thornburg Raporu ve 1950 Barker Heyeti Raporunun Türkiye'ye önerdikleri uygulamalar tamamen Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına aykırı olan kararlardır.

Raporlarda incelendiğinde örneğin devletin demiryolları yerine kara yollarına, ağır sanayi yerine tarıma, sanayide ise sadece tüketim malları ve montaj sanayiye öncelik verilmesi istenmiştir. Devletin ekonomiden çekilerek piyasayı tamamen özel teşebbüse bırakılması ve yabancı yatırımcıya yerli yatırımcıdan daha fazla teşvikler sunması istenmektedir (Özgür, 2019, s.22-23). Türkiye'nin kalkınması için olmazsa olmaz olan ağır sanayiye değil de katma değeri çok az olan tarım ve montaj sanayisi alanında uzmanlaştırmak istenildiği görülmektedir. Söz konusu bu raporlar incelendiğinde ABD güdümünde olan IMF'nin ve uzmanlarının hiç de dostane olmadığı Türkiye'nin değil Amerikan şirketlerinin menfaatine göre hazırlandığı düşünülmektedir.

Demiryolları yapımında kullanılan demir-çeliğin ve yakıt olarak kullanılan kömürün Türkiye'de bol olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin o dönem ürettiği bir otomobilinin, doğalgaz ve petrol gibi kaynaklarımızın olmayışına rağmen Amerikalı uzmanlar, karayolu yapımına öncelik verilmesi istenmiş ve bunun için mali yardımlar yapılmışlardır. Amerika'nın demiryolları yerine Türkiye'yi karayoluna sevk etmesinin iki nedeni olduğu düşünülmektedir. İlki Amerikan şirketlerinin otomobil ve petrol sektörlerine hâkim olmasıdır. Nitekim karayolu yapımında gereken asfaltın, karayolu yapımından sonra alınacak araçların ve araç alımından sonra gerekecek yedek parçaların Amerikan şirketlerinden temin edilecektir. Bu durum Türkiye ekonomisinin öz kaynaklarına dayanarak kalkınması yerine Amerikan şirketlerinin güdümünde sömürülmesine neden olmuştur.

Amerika'nın Türkiye'de demiryolu yerine karayolunun gelişmesini istemesinin ikinci nedeni ise sanayi yerine tarıma yönelen Türkiye'nin dört bir yanındaki madenlerine ulaşmak istemesi olduğu düşünülmektedir. Gelişen karayolu ağı ile Türkiye'nin işleyemediği değerli madenleri ham madde olarak ucuza almayı planlamaktadır. Katma değer üretmeden ham olarak ucuza satılan madenlerin Amerika tarafından işlenerek, ham halinden kat kat fazlasına Türkiye'ye satılması ile Amerikan şirketleri milyarca dolar kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşının sonuçları dünyada yeni bir güç dengesi oluşturmuştur. Savaşın galiplerinden ABD ve SSCB savaştan iki süper güç olarak çıktılar. 1947 yılında başlayıp, 19991 yılında SSCB'nin dağılması ile sona eren uluslararası askeri ve siyasi gerginliklerin yaşandığı sürece soğuk savaş dönemi denilmektedir. Soğuk Savaş terimini ilk kez 1945 yılında kullanan kişi İngiliz yazar George Orwell'dir (Kolasi, 2013, s. 153). Soğuk Savaş kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD ile SSCB arasında gelişen düşmanca ilişkileri ve ideolojik çatışmayı tanımlamaktadır. Bu çatışma askeri çatışmalar olarak değil, ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarışıyla kendini göstermiştir.

44 yıllık Soğuk Savaş dönemi Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından farklı olarak ateşli silah gücü yerine ekonomik, diplomatik ve istihbarat gücünün kullanıldığı bir dönemdir. Bu dönem için bir nevi dünyanın sanayileşmiş ülkelerinin, daha fazla gelişerek dünyadaki nüfus ve hakimiyetlerini arttırma cabası, dönemi olarak adlandırma yapılabilir. Ancak Soğuk Savaş dönemini, nasıl ki İkinci Dünya Savaşını, Birinci Dünya Savaşı'ndan bağımsız göremiyorsak, soğuk savaş dönemimi de İkinci Dünya Savaşından bağımsız bir dönem olarak görmek mümkün değildir. Zira savaşın 1945 sonrası oluşturduğu siyasi ve ekonomik konjonktür ve savaş döneminde yaşanan yıkım ve katliamlar insanlığı her anlamda derinden etkilemiştir.

ABD ve Rusya öncülüğünde yaşanan Soğuk Savaş Döneminin Türkiye'ye olan etkileri en çok ve özellikle de Menderes döneminde dış politikamızın şekillenmesin de kendisini hissettirmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na Batılı devletlerin ısrar ve yaptırımlarına rağmen, toprak bütünlüğünü korumak adına tarafsız kalıp savaşın sonuna kadar herhangi bir blokta yer almamaya çalışmıştır. Ancak savaştan galip çıkan SSCB'nin yayılmacı bir politika izlemesi ve Türkiye'den toprak talebinde bulunması Türkiye'yi Batı blokunda yer almaya mecbur bırakan bir faktör olmuştur (Eser ve Demirkıran,2011, s.18).

2003 yılında Irak'ın işgali ile Orta Doğu bölgesine iyice yerleşen Amerika, Türkiye'nin son çeyrek asırlık süreçte dış politikada en çok karşı karşıya geldiği ülke konumundadır. Türkiye'nin ithalat ve ihracatında önemli yeri olan Amerika, F35 savaş uçağının proje ortağı olmasına karşın Türkiye ile yaşadığı siyasi uyuşmazlıklar

nedeniyle Türkiye'nin projeden çıkarılmasına öncülük etmiştir. Türkiye, NATO üyesi olmasına ve sınırlarında yaşanan terör faaliyetlerine karşın Amerika hava savunma sistemi Periyotları Türkiye'ye vermemiştir. Amerika'nın bu tutumundan dolayı Türkiye beraberinde iç ve dış siyasette pek çok tartışmayı beraberinde getirecek olan Rus S-400 hava sistemlerini alınmıştır.

2018 yılında yaşanan casus rahip Brunson meselesi Türkiye ile ABD'yi karşı karşıya getirmiş ve süreç ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yaptırımları ile devam etmektedir. Amerika'nın Pyd'ye yıllardır silah yardımı yapması, Fetö başta olmak üzere birçok terör grubuna ve Türkiye aleyhinde faaliyet yapan kişileri ülkesinde barındırması Türkiye ve ABD arasındaki gerginliği arttıran bir diğer unsurdur. Amerika'nın Türkiye'de bazı medya gruplarını satın alması veya dışardan şirket ve vakıfları aracılığıyla fonladığı kamuoyunca bilinmektedir. Bu durum halk nezdinde ABD'nin Türkiye de medya gücü ve döviz oyunları ile kaos ortamı oluşturarak siyasi iradeyi baskı altına almak istediği şeklinde yorumlanmaktadır.

ABD ve Batılı ülkelerin kendilerine göre gelişmemiş ve kıskaçlarına aldıkları ülkelerde uygulamaya koydukları politikaların etkisi Türk sanayisi ve ekonomisinde azaltılmaya çalışılmıştır. Amerikan hegemonyasından çıkmayı isteyen Türk siyasi iradesinin cabalarında büyük oranda başarılı olsa da Türkiye'nin sahip olduğu potansiyelini henüz yakalamadığı düşünülmektedir. Amerika'nın mevcut başkanı Joe Biden'ın *"muhaliflere destek vererek, Türkiye'deki iktidarı değiştirebileceğiz"* yönünde sözleri iki ülke yönetiminin arasında gerginliğe neden olan bir diğer konudur. İki ülkenin taban tabana zıt ekonomi ve dış politikaları ve ABD'nin özellikle de Müslüman ülkelerdeki sömürgeci, hukuk tanımaz, kibirli tutumları nedeniyle bu gerginliğin bir süre daha sürmesine neden olacak sebepler olarak görülmektedir. Ancak siyasette 24 saattin çok uzun bir süre olması ve Çin'in dünya düzeninde yeni bir güç dengesi oluşturması iki ülke ilişkilerinin seyrinin değişmesine neden olabileceği düşünülmektedir.

4. D-8 TEŞKİLATI

4.1 D-8 Teşkilatının Kurulmasının Tarihsel Gerekçesi

16. yüzyılda Coğrafi Keşifler ile başlayan ve Sanayi Devrimi ile devam eden süreçte Batı Avrupa ülkeleri sanayileşmesini gerçekleştirip, ekonomik, askeri ve idari yapısını güçlendirmişlerdir. Batı ülkelerinin, henüz sanayileşemeyen ve zengin doğal kaynaklarını işleyemeyen ülkeleri birçok alanda sömürmesi ile ülkeler arasında maddi ve manevi büyük adaletsizliklerin oluşmasına neden olmuştur. Bu adaletsizlikler zamanla ekonomik ve siyasi krizlere hatta savaşlara neden olmuştur. Nitekim Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının çıkış nedenlerinden biri söz konusu ülkelerin sömürü düzeninde anlaşamaması üzerine çıkmıştır.

Sömürgecilik yapmalarına karşın modern ve demokratik addedilmektedir. Söz konusu bu ülkeler güçlerine güç katarak her alanda gelişir iken sömürülen ülkelerin ekonomileri dolayısı ile hayat koşulları günden güne daha da kötüleşmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi bağımsızlığını kazanan sömürge ülkeler ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için itiraz ve girişimlerde bulunsalar da sömürgeci ülkeler tarafından dikkate alınmamıştır. İtiraz eden liderlere ve yönetimlere tekellerine geçirdikleri uluslararası mekanizmalar ile siyasi baskı, ekonomik ambargo uygulamıştır. Baskı ve ambargoların yetersiz kaldığı durumlarda ise iç çatışmalar ve askeri darbeler gibi çeşitli yaptırımlar uygulamıştır.

D-8 Teşkilatının kuruluşunu sömürgeci ülkelerin sömürgeciliğine karşı bir itiraz, bir reddiye olarak görmek mümkündür. Necmettin Erbakan D-8 Teşkilatının kuruluşunu şu sözlerle ifade etmektedir:

> *"D-8'ler, 20. yüzyılın en önemli olaylarından birisi ve 20. yüzyılın 21. yüzyıla en kıymetli hediyesidir. D-8'lerin kurulması baştan sona harplerle ve çatılmalarla geçen 20. asrın sonunda, aydınlığa açılan bir kapı gibidir. Dünyada artık huzur, barış ve saadetin tesisi için, bir an evvel yanlışlardan vazgeçilmesi doğrulara dönülmesi ve Yeni bir Dünyanın kurulması gerekmektedir ve D-8 hareketi bu manada bir çalışma olarak değerlendirilmelidir"* (URL-24, 2021).

Eğitimin artması ve teknolojinin, her ne kadar eşit olmasa da dünya geneline yayılması ile sömürülen ülkeler, sömürgeci devletlerle tek başına mücadele edemeyeceklerini

anlamışlardır. Güçlerini birleştirerek sömürgecilikle mücadele etme adına çoğu bölgesel olmak üzere uluslararası bir takım teşkilat kurmuşlardır. Kurulan bu teşkilatlarla fiili sömürgeciliğe kısmen de olsa mâni olan gelişmemiş ülkeleri, 1991 yılında SSCB'nin dağılıp soğuk savaş döneminin bitmesi ile sömürgeciliğin kabuk değiştirmiş hali olan küreselleşme tehlikesi karşı karşıya kaldılar.

1991 yılında iki kutuplu dünyanın komünist kanadını oluşturan SSCB'nin dağılması, komünizmin çökmesine ve dünyada dengelerin yeniden kurulmasına neden olmuştur. Dünün sömürge imparatorlukları, bugünün süper güçleri, 20. yüzyılın son çeyreğinde doğal kaynakları kontrol altına almak için kendi ideolojilerini yaymak dünyada tek düze bir düzen kurmak adına küreselleşme olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Erbakan bu dönemi başta Türkiye ve İslam alemi olmak üzere insanlık için çok tehlikeli görmektedir. Bu tehlikenin gerekçesine ise ülkesinde 'Demir Leydi' olarak bilinen dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın NATO'da yaptığı bu konuşmayı örnek göstermektedir.

> *"1990 senesinde Sovyetler çöktükten sonra İskoçya'da bir toplantı yapıldı. Margaret Thatcher çıktı dedi ki: Biz NATO'yu Sovyetlere karşı kurduk. Sovyetler dağıldığına göre biz NATO'yu ne yapacağız. Lağv mı edeceğiz? Hayır çünkü düşmansız ideoloji yaşayamaz. Şimdiye kadar düşmanımız Sovyetler idi, şimdi o ortadan kalktı. Yeni bir düşmanımızın olması lazım. Bu olmasaydı bunu icat edip kurmamız lazımdı ama zahmetlere katlanmaya lüzum yok. Çünkü eskiden beri bir düşmanımız zaten var. Bunun adı da İslam'dır"* (Macit, 2018, s.36).

Emperyalist yapıları ile tarih boyunca dünyada işgal etmedikleri toprak, sömürmedikleri yer bırakmayan İngilizlerin bu tavrı şüphesiz İslam alemi için apaçık bir tehdit teşkil etmektedir. Bu durum Erbakan'ın kuruluşuna öncülük ettiği D-8 Teşkilatı ve benzer misyonlara sahip teşkilatların önemini bir kez daha göstermektedir.

İngiltere başbakanının 1990 yılında işaret ettiği yeni ama kadim düşman, İslam'a karşı tepkiler Avrupa'da 1991 yılından itibaren İslamafobiya olarak ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Tarihi haçlı seferlerine dayanmakta olan ve Türkçedeki karşılığı İslam korkusu olan "İslamafobiya" kavramının, ilk kez 1920'li yıllarda Fransa'da ortaya çıktığı düşünülmektedir. İslamafobiya, İngiltere de ilk kez Britanya'daki etnik azınlıklar üzerine araştırmalar yapan Pakistan asıllı Tariq Modood tarafından, The Independent Gazetesi için 16 Aralık 1991'de yazdığı kitap eleştirisinde kullanılmıştır (URL-85, 2021).

Avrupa tarihine bakıldığında henüz Hristiyanlık ve İslamiyet dinleri yok iken bile Avrupa'dan sürekli olarak Doğunun zenginliklerini sömürmek isteyen seferlerin olduğu görülmektedir. 7. yüzyıl itibariyle yapılan seferlere bakıldığında özellikle de 11.yüzyılda yapılan haçlı seferlerinde ekonomik nedenlere dini nedenlerinde eklendiği görülmektedir. Nitekim 1204 yılında yapılan IV. Haçlı seferinde, haçlılar Hristiyan Ortodoks Bizans yönetimini yıkıp Latin krallığını (Romanya) kurmuşlardır.

İslamafobiya kavramını, İslam korkusundan İslam düşmanlığına çeviren olay ise 11 Eylül 2001 yılında ABD'deki Dünya Ticaret Merkezine yapılan uçak saldırılardır. Üç bin civarında Amerikalının ölümüne ve uluslararası medyada büyük yankılara neden olan saldırıyı Afganistanlı asıllı Usame Bin Ladin'in yaptığı iddia edilmiştir. ABD başkanı George W. Bush, Amerika başta olmak üzere birçok Hristiyan ülkede İslam'a karşı nefrete neden olan 11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek sözde "Terörizmle Savaş Kampanyası" başlatmıştır (Temizel, 2011, s.343). Özellikle İngiltere'nin büyük desteğini alan Amerika 11 Eylül saldırılarının üzerinden bir ay bile geçmeden, yıllardır askeri hazırlık yapmış gibi 7 Ekim 2001 yılında Afganistan'ı işgal etmeye başlamıştır. Birçok Hristiyan ülkenin maddi ve manevi her türlü desteğini arkasına alan ABD başkanı Bush, Afganistan'dan sonra 2003 yılında Irak'ı da İşgal etmiştir (Temizel, 2011, s.339). Irak'ın işgaline gerekçe olarak Saddam Hüseyin'in elinde olduğu iddia edilen ancak işgalden sonra bulunamayan kimyasal silahlar ve Irak'a demokrasi getirmektir.

11 Eylül saldırılarında ölen üç bin kişiyi sürekli gündemde tutan Batı ülkelerinin tekelindeki dünya medyası Amerika'nın işgalinden sonra Afganistan'da ve Irak'ta ölen milyonlarca Müslümanı görmezden gelmiştir. Amerikan işgalinden sonra Afganistan ve Irak'ta iç savaşlar yaşanmış ve milyonlarca insan topraklarından kaçmak zorunda kalıp mülteci konumuna düşmüşlerdir. Afganistan ve Irak işgalleri ile bir yandan iki ülkenin halkı mülteci haline gelirken diğer yandan da iki ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynakları günümüzde de devam ettiği gibi sömürülmektedir.

11 Eylül'den sonra, Batılı devletlerde oluşturulan İslamafobiya nedeniyle Müslümanlara karşı kötü muamelelerde ve nefret suçlarında büyük artışlar yaşanmıştır. Başta ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerinde aşırı sağ partilerin (Irkçı

Hristiyan Partilerin) çalışmalarında ve söz konusu ülkelerin kanunlarında kendilerini göstermektedir. Yapılan ırkçı yaklaşımlar ile yapılan hukuki düzenlenmeler İslamafobiyanın engellenmesine değil bir nevi teşvik edilmesine yönelik olmuştur. Bütün bu işgal ve ırkçı politikaları çok önceden sezen Necmettin Erbakan 1997 yılında İslam Birliğinin çekirdeği dediği D-8 Teşkilatını kurmuştur. D-8 Teşkilatının kurulduğu 1997 yılından günümüze kadar yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlar Erbakan'ın haklılığını bir kez daha göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ve devamında halifeliğin kaldırılması dünyanın dört bir köşesindeki İslam coğrafyasında acı tecrübelerin yaşanmasına neden olmuştur. Her gün adım adım ilerleyen kültürel ve askeri işgaller, ekonomik ve sosyal krizlerin en çok Müslüman coğrafyalarında yaşanması, İslam ülkelerinde D-8 Teşkilatı veya benzer misyonda uluslararası boyutta çok yönlü çalışacak bir teşkilatın kurulmasını zorunlu kılmıştır.

D-8 teşkilatını kurma görevi, Erbakan ve inanmış bir avuç Müslümanın gayretleri ile İslam'a kılıcı ve kalemiyle bin seneden fazla hizmet eden, dört yüz seneden fazla halifelik makamında kanıyla liderlik eden Türk milletine nasip olmuştur. Erbakan'ın başlatmış olduğu ve bugün nispeten akamete uğradığı düşünülen D-8 Teşkilatı veya benzer bir girişim hamlesinin başarıya ulaştırılması yine aziz Müslüman Türk milletinin omuzlarındadır.

4.2 D-8 Teşkilatının Kuruluşu, Amacı ve Teşkilat Yapısı

Resim 4.1 D-8 Logosu

Tablo 4.1 Gelişen Sekiz Ülke (D-8) Genel Durumu

Resmi Adı	Ekonomik İşbirliği İçin Gelişen-8 Teşkilatı (The Developing-8 Organization for Economic Cooperation)
Merkezi	İstanbul
Resmi Dilleri	Türkçe, Arapça, İngilizce
Kuruluş Tarihi	15 Haziran 1997
Genel Sekreteri	Ku Jaafar Ku Shaari (Malezya)
Nüfus	1,15 milyar (2019)
GSYİH (Nominal GSYİH)	4 trilyon dolar
Dünya (Nominal GSYİH) payı	%4,87
İhracat	762,05 milyar dolar
İthalat	864,53 milyar dolar
Dünya İhracatındaki Payları	%4,08
Dünya İthalatındaki Payları	%4,43

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve AB Genel Müdürlüğü Bilgi Notu. (URL-25)

İngilizce anlamı olan **Developing Eight** kelimelerinin kısaltması ile oluşan D-8 Teşkilatı, kalkınmakta olan veya gelişmekte olan sekiz ülke anlamlarına gelmektedir (URL-26, 2021) D-8 Teşkilatı halkının çoğunluğu Müslüman olan ve ekonomik olarak kalkınmayı amaçlayan Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye ile sekiz ülkeden oluşmaktadır. Üye ülkeler D-8 Teşkilatının ismi için ilk başta sekiz İslam ülkesini temsil ettiği için Müslüman Sekizler (M8) demiştir (Köktaş, 2018, 59). Ancak daha sonra iç siyasetteki tepkiler ve ekonomik birleşmenin evrensel nitelikleri ile uygun olmayacağı göz önüne alınarak D-8 olarak değiştirilmiştir. Zira D-8 Teşkilatı sadece üye sekiz Müslüman ülkeye veya sadece İslam alemine değil bütün insanlığa hitap etmektedir.

D-8 Teşkilatına üyelik için herhangi bir öncelik hakkı veya Avrupa Birliğinin Kopenhag Kriterleri gibi bir üyelik kriteri olmayıp teşkilatın ilke ve esaslarının kabul edinilmesi koşulu ile başka ülkeler de Teşkilata üye olabilmektedir. Üyeliğin kabulünde ise aday ülkenin gelişmişlik durumu, jeopolitik konumu, nüfus miktarı ve sahip olduğu kaynaklar gibi faktörler göz önüne alınmakla birlikte kuruluşundan günümüze yeni herhangi bir üye alınmamıştır. D-8 Teşkilatının ilkeleri kuruluş toplantısı olan İstanbul zirvesinde **İstanbul Deklarasyonu** adıyla altı madde olarak açıklanmıştır. D-8 Teşkilatının bayrağında yer alan altı yıldız D-8'in altı ilkesini temsil etmektedir.

D-8 Teşkilatının altı İlkesi Bülent Alan'ın "D-8 Yeni Bir Dünya" kitabında şu şekilde yer almaktadır.

- *Savaş yerine Barış,*
- *Çifte standart yerine Adalet,*
- *Çatışma yerine Diyalog,*
- *Baskı yerine Demokrasi,*
- *Sömürü yerine Adil düzen,*
- *Baskı ve tahakküm yerine demokrasi ve insan hakları ve hürriyet olarak kamuoyuna açıklanmıştır* (Alan, 2019, s.15).

4.2.1 D-8 Teşkilatının Kuruluşu

Erbakan, Millî Görüş hareketini siyasi, ekonomik ve sosyal alanlara yayarak Türkiye'nin içerden ve dışardan sömürülmesini engellemek istemektedir. Erbakan 42 yıllık siyaset hayatı boyunca edindiği "Yeniden Büyük Türkiye" ve "Yeni Bir Dünya" ülküleriyle, Türkiye ve İslam alemi başta olmak üzere bütün insanlığa yaşanabilir bir dünya kurmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda ulusal ve uluslararası alanda birçok girişimde bulunmuştur.

Bu girişimlerden hiç şüphesiz en önemli olanı Erbakan'ın zamanla D-60 ve D-160 olarak tasarladığı D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatıdır. D-8'in kurulmasına yönelik olarak atılan ilk adımı, Necmettin Erbakan'ının Başbakan oluşundan kısa bir süre sonra 1996 yılı ekim ayı başında Asya ve Afrika ülkelerine yaptığı samimi ziyaretler oluşturmaktadır. Bu samimi ziyaretin iç siyasette ve dış politikada çok büyük yankıları olmuştur. Özellikle Erbakan'ın İran ile kurduğu ilişkiler Türkiye'deki seküler kesim tarafından Erbakan, Türkiye'ye şeriat getiriyor şeklinde eleştirip hedef tahtasına konulmasına neden olmuştur.

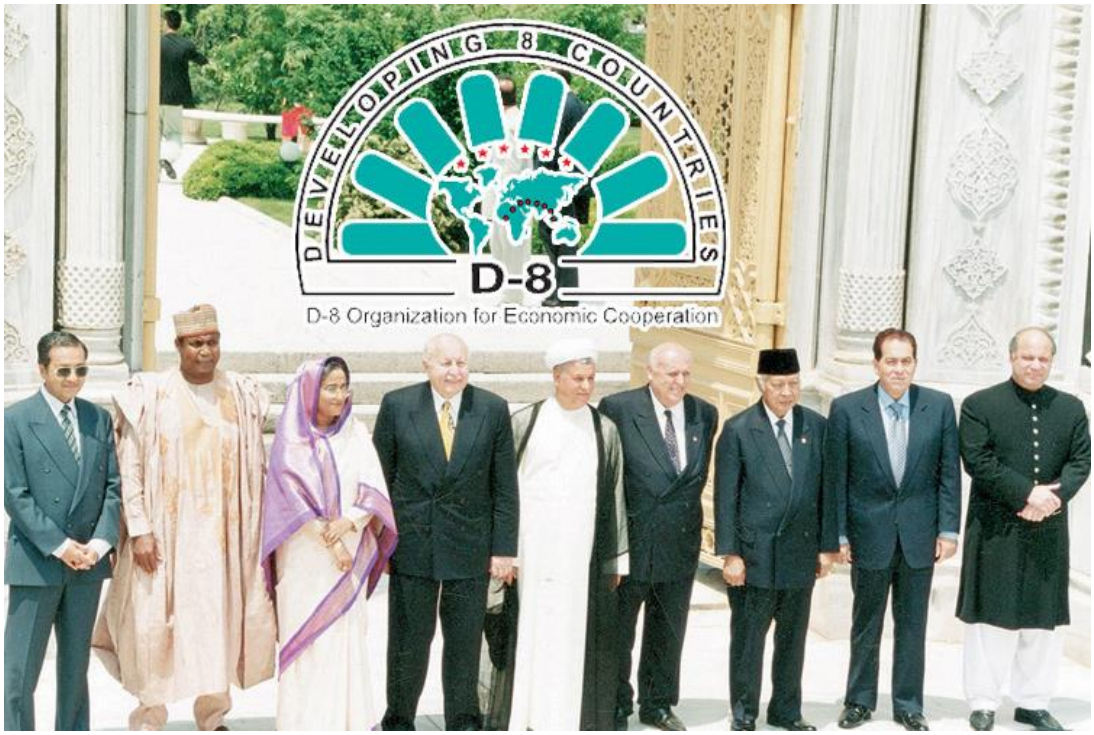
D-8 Teşkilatının kuruluşu, Türkiye'nin daveti üzerine İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'nın katılımıyla 22 Ekim 1996 tarihinde İstanbul'da düzenlenen **"Kalkınmada İş birliği Konferansı" (İstanbul**

Deklarasyonuna) dayanmaktadır (Kılınç, 2013, s.26). Kalkınma İşbirliği konferansından sonra 8 aylık sürede hazırlık çalışmaları mahiyetindeki üç Komisyon ve iki Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısını yapılmıştır. Hazırlık çalışmalarının ardından 15 Haziran 1997 tarihinde İstanbul'da yapılan Devlet/Hükümet Başkanları Zirvesi ile D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı resmen kurulmuştur (URL-27, 2021). İslam aleminin Türkiye'nin önderliğinde yeniden kalkınması için D-8 Teşkilatına o günlerde dallanıp boy verecek koca bir çınarın tohumu olarak bakılmaktadır.

D-8 Teşkilatı kuruluş beyannamesinde belirttiği altı ilkeden anlaşılacağı üzere rastgele kurulmuş bir bölgesel iş birliği teşkilatı olmayıp, bütün dünyada yeniden adaletin huzurun ve refahın tesisi için kurulmuş çok yönlü bir oluşumdur. D-8 Teşkilatı bir taraftan gelişmekte olan bütün ülkeleri kucaklamak, diğer yandan da uyumlu ve dinamik bir çalışma ortamı oluşturmak adına ilk aşamada sekiz ülkenin katılımıyla yola çıkmıştır. Uzun yıllar Erbakan ile siyaset yapan Recai Kutan D-8 Teşkilatını hakkında düşündüklerini şu sözlerle ifade etmektedir:

> "*D-8 sadece 1 milyarı aşkın nüfusa sahip sekiz üye ülkeyi değil, 5 milyarı aşkın nüfusa sahip bütün "Gelişmekte olan Ülkeleri de ilgilendiren bir antlaşma, D-8'e büyük önem atfetmekteyiz. Çünkü* ***D-8, 20. yüzyılın 21. yüzyıla en büyük armağanıdır****. Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın büyük gayretiyle kurulan D-8 insanlığın özlediği "****Adil Bir Dünyanın*** *adıdır"* (URL-28, 2021).

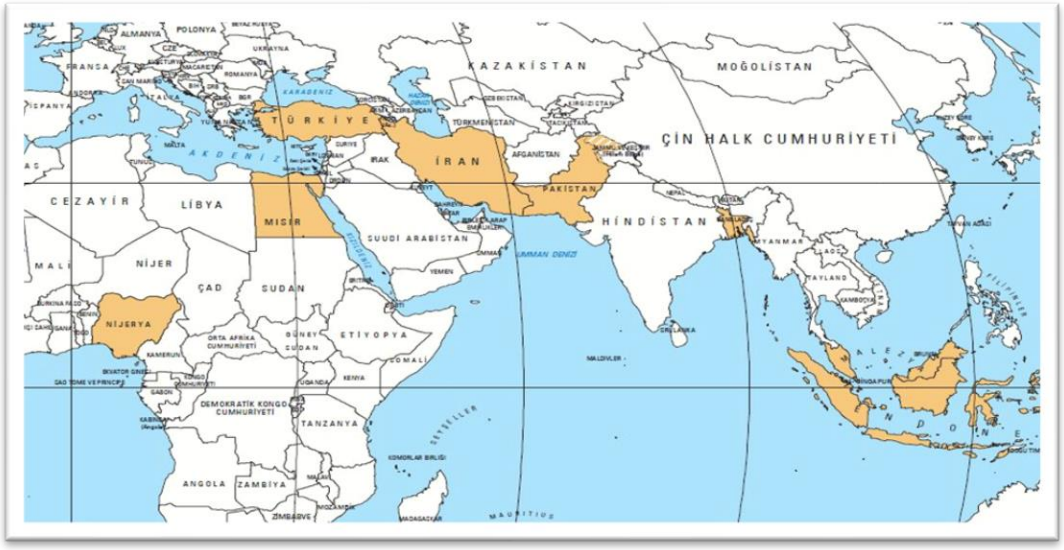
D-8 Teşkilatı, Müslümanların üç mukaddes mabedinden biri olan ve günümüzde İsrail işgali altındaki Mescid-i Aksa'nın, 1969 yılında Avustralyalı bir Yahudi tarafından kundaklanması üzerine kurulan 57 üyeli İslam İşbirliği Teşkilatından sonraki en büyük ikinci İslami teşkilattır (Köktaş, 2018, s.46). 57 üye ülkesi ile BM'den sonra en büyük kuruluş olan İslam İşbirliği Teşkilatı üye Müslüman devletler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmeyi, İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. D-8 teşkilatı sekiz üye ülke özelinde, Müslümanlar başta olmak üzere bütün dünyaya Adil Düzeni getirmeyi amaçlamaktadır. D-8 ülkeleri aynı zamanda İslam İş birliği Teşkilatının (İİT) da üyeleri olmakla birlikte İİT'nin nüfus, ekonomi ve politik olarak en etkin ülkeleri konumundadırlar.

Kaynak: *Developing8, 2021*

Resim 4.2 1997 D-8 Aile Fotoğrafı

Fotoğraftaki liderler sağdan sola sırayla Nevaz Şerif (Pakistan), Ahmet El Gansuri (Mısır), Suharto (Endonezya), Süleyman Demirel (Cumhurbaşkanı) Haşimi Rafsancani (İran), Necmettin Erbakan (Başbakan), Sheikh Hasina (Bangladeş), Muhammed Haludi (Nijerya), Mahatir Muhammed (Malezya) şeklindedir. D-8 Teşkilatının kuruluşuna imza atan bu liderler daha sonraki süreçlerde, ülkelerinde yaşadıkları iç isyan, askeri darbe, siyasi ve ekonomik baskılar nedeniyle iktidarlarını kaybetmişlerdir. Söz konusu ülkelerde yaşanan gelişmelerde D-8 Teşkilatının büyümesinden endişe duyan, D-8'in misyonunu çıkarlarına tehdit gören çevrelerin doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kaynak: *Developing8, 2021*

Resim 4.3 D-8 Ülkelerinin konumları

D-8 Teşkilatı, üye ülkeleri aralarındaki sosyal ve ekonomik ilişkileri geliştirmek ve ülkeler arasındaki iş birliğini artırmak amacıyla üye ülkelerin potansiyellerini esas alınarak sektörel düzeyde bir görev dağılımı ile çalışmayı hedeflemiştir. Söz konusu görev dağılımı tablo 5.2 de olduğu gibidir.

Tablo 4.2 D-8 Ülkeleri Arasında Sektöriyel Görev Dağılımı

Bangladeş	Kırsal Kalkınma Sektörü
Endonezya	Yoksullukla mücadele ve İnsan kaynakları Sektörleri
İran	Bilim ve Teknoloji Sektörü
Malezya	Bankacılık Finans ve Özelleştirme Sektörleri
Mısır	Ticaret Sektörü
Nijerya	Enerji Sektörü
Pakistan	Tarım ve Balıkçılık Sektörleri
Türkiye	Çevre, Sağlık ve Sanayi Sektörleri

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı verilerinden derlenmiştir. (URL-29 2021)

Üye ülkeler arasındaki sektöriyel dağılıma baktığımızda en çok yükü sahip oldukları imkân ve potansiyeller nedeniyle Türkiye ile birlikte Malezya ve İran'ın almış görünmektedir. Türkiye'nin, Teşkilatın kurucusu konumunda olması, son yıllarda sağlık alanında yaptığı çalışmalar, çevreye olan duyarlılığı ve savunma sanayisi başta olmak üzere sanayi alanındaki ilerlemeleri ve bu üç sektörde diğer ülkelerden önde durumda olması daha fazla sorumluluk almasını gerektirdiği düşünülmektedir.

4.2.2 D-8 Teşkilatının Amacı

D-8'in amacı, teşkilatın web sayfasında D-8'in altı ilkesini esas alarak şu şeklinde açıklanmıştır: "*D-8'in hedefleri, gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerde yeni fırsatlar oluşmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak ve daha iyi yaşam standardı sağlamak*" şeklindedir (URL-30, 2021).

D-8 Teşkilatının amacını, kalkınma yolundaki İslam ülkelerinin ekonomilerini iyileştirmek, ticari ilişkilerini çeşitlendirip yeni olanaklar oluşturmak, uluslararası düzeyde karar verme mekanizmalarında güçlü bir şekilde yer almasını sağlamak ve üye ülkelerde yoksulluğu azaltarak insanların refahını yükseltmek şeklinde tanımlayabiliriz. Erbakan'ın çabaları ile başlayan D-8 girişiminin başlatılmasındaki en büyük amaç ise üye ülkelerin ekonomik işbirliği yaparak askeri, siyasi ve kültürel alanda uygulanan yaptırım ve sömürülerin önüne geçmek olduğu düşünülmektedir.

Başlangıçta Erbakan tarafından ekonomik bir birliktelik olarak kurulan D-8 Teşkilatı ilerleyen süreçte D-60 ve D-160 olarak yeniden tasarlanarak askeri ve siyasi bir kimlik kazanılacağı düşünülmektedir. Nitekim Avrupa Birliğinin temelleri kömür ve çelik üzerine kurulan bir birliğe dayanmaktadır. Zamanla üye sayası artan AB siyasi ve hukuk birliği oluşturmuş günümüzde de başına Fransa'nın çektiği ülkelerce Avrupa ordusunun kurulması için çalışmaların yapıldığı görülmektedir. D-8 Teşkilatı ekonomik bir entegrasyondan ziyade üye devletler ile her alanda işbirliği ve dayanışmayı amaçlamaktadır. Necmettin Erbakan'ın birçok konuşmasında eğer gerçekten güçlü bir Türkiye ve Yeni Bir Dünya Düzeni istiyorsak BM, IMF, NATO gibi emperyalizmin çıkarlarına hizmet eden kuruluşları kastederek dünyanın yeni bir yapılanmaya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir (Uzun, 2017, s.114). D-8 Teşkilatının kuruluşuna öncülük eden Erbakan'ın D-8 aracılığı ile kurmayı hedeflediği, farklı misyonlardaki beş ana teşkilat daha bulunmaktadır.

Kurulması hedeflenen beş teşkilat, yerlerine kurulacaklarla birlikte aşağıdaki gibidir:

- *Birleşmiş Milletler yerine Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı*

- *NATO yerine Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı*

- *Avrupa Birliği yerine Müslüman Ülkeler Ortak Pazar Teşkilatı ve Birliği*

- *Dolar ve Euro yerine Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi (İslam Dinarı)*

- *UNESCO yerine Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatı şeklindedir* (Macit, 2018, s.63*).*

Abdulkadir Macit, "Çağa İz Bırakan Önderler: Necmettin Erbakan" kitabında D-8 Teşkilatının köklerini bir buçuk asır öncesine, Sultan II. Abdülhamit Hana dayandırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun çok çeşitli etnik yapısı nedeniyle dağılma sürecine girmesinden dolayı böyle bir düşüncenin ortaya çıkmış olması mümkündür. Zira milliyetçilik akımından etkilenen birçok millet Osmanlı İmparatorluğundan kopup kendi ulus devletlerini kursalar bile yeni kurulan devletlerin halifelik çatısı altında bir arada tutulması sağlanabilirdi. Bir buçuk asır öncesinde böyle bir yapılanma gerçekleşmiş olsaydı bugün sadece İslam alemi için değil bütün insanlık için daha güzel bir dünya tesis edilmiş olabilirdi. Zira böyle bir yapılanma küresel güç dengesini ciddi şekilde etkileyeceği düşünülmektedir.

Halifelik etrafında toplanan teşkilatlanmanın işgallere, maddi ve manevi sömürülere uğrayan başta Müslümanlar olmak üzere diğer milletlere de kol kanat gereceğinin kanıtı, yüzlerce örneği ile başta Osmanlı tarihi olmak üzere İslam tarihinde bulunmaktadır. Hristiyanların zulmünden kaçıp Osmanlı İmparatorluğuna II. Beyazıt zamanında sığınan Yahudiler ve 1709 yılında Rus zulmünden kaçan İsveç Kralı XII. Charles söz konusu örneklerden sadece ikisidir. Bu durum teşkilatın sadece üye ülkelere veya Müslümanlara yönelik olmayacağına bütün insanlığa hitap edeceğini de göstermektedir.

D-8, bölgesel olmaktan ziyade küresel bir kuruluştur. Üyelik, grubun hedeflerini, ilkelerini benimseyen ve ortak bağları paylaşan diğer gelişmekte olan ülkelere de açıktır. D-8, üye ülkelerin bölgesel ve uluslararası örgütlere üyeliklerinden kaynaklanan ikili ve çok taraflı taahhütleri üzerinde olumsuz etkisi yoktur. Nitekim D-8'in çekirdeğini oluşturan sekiz ülkeye ek olarak zamanla D-60 ve D-160

yapılanmasının hedeflenmiş olması D-8 Teşkilatının sadece İslam alemine değil bütün insanlığa dil din coğrafya fark etmeksizin gelişmekte olan bütün ülkelere hitap ettiğini göstermektedir.

D-8 teşkilatının Malezyalı Genel sekteri Ku Jaafar Ku Shaari, görevine başlar iken D-8 hakkındaki düşüncelerini şu sözleri ifade etmiştir:

> "*D-8 ülkeleri yaklaşık 4 trilyon dolarlık GSYİH, 1,5 trilyon dolar ihracat ve 110 milyar dolar iç ticaretten sorumludur. Ancak D-8'in gerçek yeniliği, 1,1 milyar insana ev sahipliği yapması, yani dünyadaki her yedi kişiden birinin D-8'de yaşadığı anlamına geliyor. Bu, dikkate değer kültürel çeşitlilik, ekonomik güçler, doğal kaynaklar, yaratıcılık ve yenilikçilik ve gelecek nesiller için büyük fırsatlar ile birlikte gelir"* (URL-31, 2021).

1997 yılında kurulan D-8'in, ekonomik büyümeyi hızlandırmak, kalkınmayı sürdürmek ve vatandaşlarımızın refahını artırmak için üye ülkelerimiz arasındaki ekonomik işbirliğini artırmayı amaçladıklarını belirten Shaari, tarım, ticaret, ulaştırma, sanayi, enerji ve turizm öncelikli alanlar olduğunu belirtmiştir. Shaari konuşmasının devamında D-8'in, 20 yıllık geçmişinde bu altı öncelikli alanda köprüler kurması, D-8 misyonu doğrultusunda ikinci aşamaya geçişe zemin oluşturmuştur. D-8 büyük bir geçmişe ve parlak bir geleceğe sahip, ekonomik bir güç merkezi olduğunu belirtmiştir.

D-8'in amacı, üye sekiz ülkenin tüm imkânlarını birleştirerek üye ülkeler arasında kalkınmaya yönelik iş birliğini geliştirmek, her türlü sömürü ve saldırılara karşı birlik olmaktır. D-8 Teşkilatı, üye sekiz ülke arasında ticaret hacmini arttırma, uluslararası arenada karar alma sürecinde söz sahibi olmayı, ekonomik iş birliğini artırarak vatandaşlarına daha iyi bir hayat şartı sunmayı hedeflemektedir (Yayar ve Öztaş, 2020, s.189). Teşkilatın bir diğer kuruluş nedeni Avrupa Birliği gibi başta ekonomik kalkınma sağlanarak zamanla siyasal birliği sağlanmaktır. Gelişmekte olan sekiz ülkenin oluşturduğu D-8 Teşkilatı, kapitalist ve emperyalist zihniyetin kurduğu sömürü düzenine karşı, fikri temellerini Necmettin Erbakan oluşturduğu Adil Dünya Düzeninin sağlanmasına yönelik bir oluşumdur.

D-8 Teşkilatının kuruluş amacının temelde benimsediği; Savaş değil Barış, Çatışma değil Diyalog, Çifte standart değil Adalet, Üstünlük değil Eşitlik, Sömürü değil İşbirliği, Baskı ve tahakküm yerine demokrasi ve insan hakları ve hürriyet ilkeleri ve

özelliklerinden yola çıkarak sömürgeciliğe karşı olduğunu görülmektedir. İlkeleri ve kapsadığı coğrafi alan itibariyle bölgesel olmaktan çok küresel bir oluşum özelliğine sahip olan D-8'e üyelik, yukarıda söz ettiğimiz amaç ve ilkelere bağlı olmayı kabul eden tüm gelişme yolundaki ülkelere açıktır. Avrupa Birliği ve Şangay İş Birliği Örgütü gibi ön koşullara sahip olmayışı D-8'i diğer uluslararası kuruluşlardan ayıran başlıca özelliklerindendir.

D–8 Teşkilatının bir diğer amacı, kalkınma mücadelesi veren ülkelerin güçlerini birleştirerek sömürülen ülkeler olmaktan kurtulmalarına yardımcı olmaktır. Başlangıçta sekiz İslam ülkesi ile kurulan D-8 Teşkilatı sadece kendisi için değil din, dil ve ırk ayırt etmeksizin bütün dünya ülkelerinin de kalkınmalarına katkıda bulunmayı öngörmektedir. Bu doğrultuda D-8 ülkeleri arasında ortak projelerin yürütülmesine karar verilmiştir. Uluslararası pazarlama ve ticaret şirketinin kurulması, fakirliğin azaltılması için ekip çalışmasının yapılması, üyeler arasında teknoloji ve sanayi alanında bilgi ağının kurulması, İslam Bankacılığının kurulması gibi projelerin de hayata geçirilmesinin amaç edinildiği görülmektedir (Türkan, 2017, s.141).

Ekonomik olarak bağımsızlığın sağlanmadan siyasi olarak bağımsızlığın sağlanamayacağının bilincinde olan Necmettin Erbakan işe ekonomik olarak bağımsızlıklarını sağlayacak hamlelerle başlamak istemiştir. İslam bankası, ortak İslam dinarına gibi ekonomik aşamalarından sonra İslam NATO'su, İslam BM'si, İslam UNESCO'su ve sonunda İslam Birliği hedeflemiştir. Ancak Erbakan hükümetinin 28 Şubat post modern darbe süreci nedeniyle D-8 Teşkilatını kurduktan üç gün sonra istifa etmek zorunda kalması, diğer yedi üye ülkede yaşanan suikastler ve darbeler nedeniyle D-8 teşkilatının çalışmaları sekteye uğramış ve hedeflediği amaçlara henüz ulaşamamıştır.

Resim 4.4 Erbakan'ın Tasarladığı İslam Dinarı

D-8'lerin hedeflerinden birisi olan uluslararası ticarette ve ilişkilerde Erbakan'ın değimi ile "atom bombasından daha tesirli olan" yeni bir para birimini dolaşıma sokmaktır. Dolara karşı yeni Adil Dünyanın lirası olacak İslam Dinarı ile sekiz ülkenin rezervleri kendi oluşturacakları Yeni Dünya Bankasında toplanması planlanmaktadır. (URL-32, 2021). Böylelikle IMF ve Dünya Bankasının sağladığı ekonomik kaynaklarla birlikte kurulan siyasi baskılarında kırılması hedeflendiği düşünülmektedir. Zira söz konusu bu kuruluşlar ülkelere faizle borç vermekle birlikte iç ve dış siyasette ülkelerin politikalarına kendilerini fonlayan ülkelerin çıkarları doğrultusunda baskı uygulamaktadırlar.

İslam dinarı hamlesiyle başta sekiz üye ülkede olmak üzere uluslararası ticarete dolar hegemonyasına son verilmesi istenmiştir. Zira kur oyunları ile birçok ekonomi baskı altında tutulmakta ve dolar resmen bir şantaj aracı olarak kullanılmaktadır. Nitekim 2018 yılında Türkiye'de ajanlık faaliyetlerinde bulunan rahip Brunson olayında ABD başkanı Donald Trump, dolar üzerinden Türkiye ekonomisinin bitirilmesi tehdidinde bulunmuştur. ABD başkanı ekonomi alanında uyguladığı baskı politikaları nedeniyle Türk lirasında ciddi kayıplar yaşanmasına neden olmuştur (Sakın ve Büyükbirer, 2020, s.73). Yeni bir Ekonomik İş birliği Teşkilatı'nın da kurulmasını da hedefleyen D-8 Teşkilatı, IMF'nin krizi fırsata çeviren politikalarına alternatif oluşturarak gelişmekte olan ülkelerin ekonomik bağımsızlık ve güç elde etmesine katkı sağlamayı amaçladığı düşünülmektedir.

İktisadi entegrasyonlarda kuruluşların misyonlarına aykırı bir şekilde yaşanan bir durum vardır**.** G. Myrdal'ın kutuplaşma teorisine göre, gelişmiş ülkelerle ile azgelişmiş ülkeler arasında mal ve faktör hareketlerinin serbest bırakılması durumunda azgelişmiş ülkelerdeki nitelikli işgücü, yüksek gelir ve refah beklentisiyle gelişmiş ülkelere akacak, ayrıca yüksek teknolojiye sahip gelişmiş ülke sanayilerinin rekabeti karşısında azgelişmişlerin zayıf olan sanayileri çökecektir (Vergil ve Yıldırım, 2006, s.2). Bu da zengin ve fakir arasındaki uçurumu daha da arttıracağı için zamanla zengin ve fakirler kutuplaşmaya neden olacaktır.

D-8 ülkeleri arasında büyük uçurumların olmayışı, Türkiye hariç diğer ülkelerin birçok konuda birbirinin dengi olmaları G. Myrdal'ın kutuplaşma teorisinde söz ettiği gibi bir durumun yaşanmamasını sağlayacaktır. Ancak İran başta olmak üzere ülkelerin tarihlerinden veya etnik kökenlerinden gelen bir liderlik yarışı veya etnik kökene dayanabilecek nedenlerden ötürü teşkilat içinde bir çekişme yaşanacağı da düşünülmektedir. Nitekim bu durum bugün Avrupa Birliği başta olmak üzere pek çok teşkilatta yaşanmaktadır. Önemli olan bu çekişmenin teşkilatın bünyesine zarar vermeden tölere edilmesidir.

Kutuplaşma teorisi gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülke arasındaki gümrük birliği örneğinde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkenin rekabet gücünün olumsuz etkileneceği öngörüsüne sahiptir. Ancak "yakalama paradigmasına" göre artan ticaret hacmi aracılığıyla sermaye-yoğun malların ve ileri teknoloji mallarında gelişmekte olan ülkenin rekabet gücünün artacağına bununda ülke ekonomisinde kalitenin artmasını sağlayacağı öngörüsünü ileri sürmektedir (Vergil ve Yıldırım, 2006, s.3).

4.2.3 Teşkilat Yapısı

D-8 Teşkilatı; Zirve, Konsey, Komisyon ve Sekretarya olmak üzere dört ana organdan oluşmaktadır. Zirve devlet başkanlarından, Konsey üye ülkelerin Dışişleri bakanlarından oluştur iken, komisyon ve sekretarya hükümetlerce atanan memurlardan oluşmaktadır. "D-8 Teşkilatı 10 Aralık 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Gözlemci Statüsü verilmiştir (URL-33, 2021). Birleşmiş Milletlerdeki diğer gözlemci üyelerden bazıları Arap Birliği (1950), Avrupa Birliği

(1974), Bağımsız Devletler Topluluğudur (1994). Gözlemci statüdeki topluluk, üye olmayan devlet gibi uluslararası kuruluşların genel kurulda söz alma, önerge verme gibi hakları var iken oylamalarda oy kullanma hakları yoktur.

4.2.3.1 D-8 Zirve

Üye olan ülkelerin başkanlarının katılımı ile oluşan toplantılara Zirve denilmektedir. Hükümet başkanları iki yılda bir kez Zirve de bir araya gelmektedir. D-8‟ in en üst düzeyde karar alma organı olan Zirvenin hangi ülkede ve ne zaman yapılacağını kendi aralarında karar vermekteler (Şeker, 2019, 238). D-8 Teşkilatının ilk zirvesi teşkilatın 1997 yılında resmen kurulduğu İstanbul Zirvesidir. Zirveye ev sahibi ülke sıfatı ile dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlık yapmıştır. D-8 Teşkilatı kurulduğu tarihten itibaren 2021 Nisan ayı itibari ile toplam 10 adet Zirve gerçekleştirilmiştir.

İlk zirvesi 1997 İstanbul'da yapılan zirvenin ardından sırayla 1999 yılında Bangladeş'in başkenti Dakka'da, 2001 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de, 2004 yılında İran'ın başkenti Tahran'da, 2006 yılında Endonezya'nın Bali kentinde, 2008'de Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da, 2010 yılında Nijerya'nın başkenti Abuja'da, 2012 yılında Pakistan'ın başkenti İslamabad'da ve en son zirvesini de Ekim 2017'de İstanbul'da gerçekleşmiştir. Son D-8 Zirvesi 10 Ekim 2017 yılında İstanbul'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığında toplanmıştır. Türkiye 2017'deki 9. Zirvede D-8'in dönem başkanlığını Pakistan'dan devralmıştır.

4.2.3.1.1 D-8 teşkilatı 10. zirvesi

2020 yılında Bangladeş'in ev sahipliğinde yapılması planlanan 10. D-8 Zirvesi pandemi nedeniyle 2021 yılına ertelenmiştir. 10. Zirvede Türkiye dönem başkanlığı görevini 2021 yılı Nisan ayında Bangladeş'e devretmiştir (URL-34, 2021). Dönem başkanlığının devredilmesi ile 2017 yılından beri Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği TOBB tarafından yürütülen D-8 Ticaret ve Sanayi Odaları başkanlığı da Bangladeş'e devredilecektir. 10. zirveye, üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının yanı sıra, özel konuk olarak İslam Kalkınma Bankası Başkanı da katılmıştır.

2021 yılının Nisan ayında "*Dönüştürücü Bir Dünya İçin İşbirliği: Gençliğin ve Teknolojinin Gücünden Faydalanmak*" teması ile toplanan zirve çevrimiçi olarak yapılmıştır (URL-35, 2021b). Korona virüsle mücadelede eşgüdüm, teşkilat bünyesinde sürdürülen iş birliği faaliyetlerine ivme kazandırılması, D-8'in geleceğine dair vizyonun ortaya konulduğu toplantıda 2021 Dakka Bildirisi yayınlanıp D-8 Teşkilatının 10 yıllık yol haritası belirlenmiştir.

4.2.3.1.2 2021 D-8 Dakka (Bangladeş) bildirisi

- Dönüştürücü Bir Dünya için Ortaklık: Gençliğin ve Teknolojinin Gücünden Yararlanma" teması altında; toplanan D-8 Teşkilatı 10. Zirvesinin yayımladığı bildiri özetle şu şekildedir.

- İstanbul, Dakka, Kahire, Tahran, Bali, Kuala Lumpur, Abuja ve İslamabad'da barış, demokrasi, diyalog, dayanışma, ortaklık ve hoşgörü konularında verilen taahhütleri, halkların ekonomik zenginliğini ve refahını sağlamak için temel ve kurucu değerler olarak yeniden kabul edildi.

- Uluslararası diplomaside çok taraflılığa, özellikle BM sistemine olan inancın teyit edildiği bildiride, bölgesel ve uluslararası kuruluşlara aktif katılım, etkin koordinasyon ve iş birliğini taahhüt ederek Güney-Güney ve Üçgen iş birliğinin potansiyeli ve faydasının altını çizildi.

- Sürdürülebilir sosyoekonomik kalkınma hedefinin takip edilmesinin gerekliliğine değinilen bildiride ticaret, tarım ve gıda güvenliği, sanayi, KOBİ'ler, enerji, madenler, ulaştırma ve turizmde karşılıklı iş birliklerinin ilerlemesi için bu alanlarda geliştirme olanaklarının araştırılması kararları alındı.

- İklim değişikliğinin, 21. yüzyılın en büyük sorunlarından biri olarak kabul edilen bildiride, taraflar iklim değişikliğine uyum ve etkilerinin azaltılması için küresel çapta acil bir eylem planının oluşturulmasının gelecek nesiller için önemi vurgulandı.

- Üye ülkeler arasında eş güdüm ve angajmanın daha da güçlendirilmesinin öneminin vurgulandığı bildiride devletlerin ekonomik kalkınması ile barış ve refahını tehdit eden her türlü terör faaliyet, mezhepçilik, ırkçılık yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı ile kararlı bir şekilde mücadele edileceği ifade edildi.

- Üye ülkeler arasında turizm iş birliğini artırmak amacıyla düzenli Kıdemli Memurlar ve Bakanlar toplantılarının belli periyotlar düzenli bir şekilde yapılması için çağrı yapıldı.

- 2017 yılından beri D-8'in dönem başkanlığını yürüten Türkiye, D-8 Uluslararası Üniversitesi, D-8 Tarım ve Gıda Güvenliği Araştırma Merkezi'nin kurulması, D-8 Sağlık ve Sosyal Koruma Programı'nın başlatılmasındaki çabalarından takdirle söz edildi.

- D-8 Yaratıcı Ekonomi ve Finans Merkezi'nin kurulması, Takas Ticaret Sistemi'nin gelecek projeksiyonunda yer aldığı bildiride, İslam Kalkınma Bankası alanında yapılan iş birliğinin önemine değinildi.

- Proje tekliflerinin fizibilite çalışmaları için D-8 Proje Destek Fonu kurulma kararı alındı.

- Üye ülkeler arasında ticareti teşvik eden D-8 Ticaret ve Sanayi Odaları Tüzüğü'nün kabul edildiği bildiride, D-8 Ticaret ve Sanayi Odası dijital platformu kurulması kararı alındı.

- D-8 üyelerinin teknolojik olarak gelişmelerinin önemine değinilen bildiride, üyelere D-8 Sağlık ve Sosyal Koruma Programına ekip ve ekipman desteği çağrısında bulunuldu.

- Kovid-19 salgınına karşı üye devletler arsında iş birliğini derinleştirmesi çağrısında bulunulan bildiride üyelere, aşılarda fiyat ve miktar avantajı sağlamak amacıyla Kovid-19 aşısı üreten ilaç şirketleriyle yapılacak müzakerelerde iş birliği yapma çağrısı yapıldı.

- Herkesin aşıya güvenli ve adil erişiminin sağlaması için adil erişime ulaşana kadar hiçbir ekonomi tam olarak toparlanamayacağına değinilen bildiride, eşit küresel Kovid-19 aşılamasının sağlanması ile küresel ekonomik iyileşmenin hızlanacağı vurgusu yapıldı.

- Üye devletleri, kendi bakanlıkları ve kurumları ile istişare içinde D-8 Özel Ekonomik Bölgeleri kurmaya bildiride, D-8 Sekretaryasının, D-8 Özel Ekonomik Bölgelerinin kurulmasına yönelik politika çerçevesini ve düzenlemelerini belirmesi adına çalışmalar yapması kararı alındı.

- D-8 içi ticareti kolaylaştırması için üyeler arasında ulaşımı geliştirme ve güçlendirme kararı alınan bildiride "Üye devletlere ulaşımın ve ticaretin gelişmesi için en kısa sürede Tercihli Ticaret, Vize ve Gümrük Anlaşmalarını onaylama ve uygulama çağrısı yapıldı.

- Verimlilik ve etkinliklerini artırarak D-8 Çalışma Gruplarını yeniden canlandırma kararı alınan bildiride, Küresel Kovid-19 salgınından kaynaklı ekonomik zorluklara rağmen D-8 üye devletlerinin komşu ülkelerinde yerlerinden edilmiş mültecilere sağladıkları yardımlardan dolayı teşekkür edilirken diğer ülkelere de aynı hassasiyeti göstermeleri için çağrı yapıldı.

- Bildiride, D-8 Teşkilatının amaç ve hedeflerine ulaşmak için ön koşul olarak güçlü ve verimli bir sekretarya yapılanmasına duyulan ihtiyaç vurgulanırken D-8 Teşkilatının üyeliğinin genişletilmesi fikrinin prensip olarak desteklendiği bildirildi.

- Türkiye'nin 10. Dönem başkanlığını devrettiği Bangladeş'ten sonra görev yapacak dönem başkanının Mısır olarak belirlendiği 10. Zirve Dakka bildirisinde, 2020-2030 yıllarını kapsayan D-8 in On Yıllık Yol Haritası kabul edildi (URL-36, 2021).

4.2.3.1.3 D-8'in güncellenip aktifleşmesine vesile olacak üç aşamalı 10 yıllık yol haritası

> *On yıllık yol haritasının ilk aşaması olan 2020-2022 döneminde, ticaret, sanayi, turizm, tarım ve gıda güvenliği, enerji, ulaşım konularında proje oluşturma ve hazırlama konularına odaklanılacak.*
> *Yol haritasının ikinci aşaması olan 2023-2027 döneminde ise ticaret iş birliğini derinleştirecek ve altı öncelikli iş birliği alanında çeşitli projelerin yürütülmesine odaklanılacak uygulama dönemi olacak.*
> *On yıllık iş birliğinin 2028-2030 yıllarını kapsayan üçüncü ve son kısmı ise "gözden geçirme ve değerlendirme" aşaması olacak. Buna göre üye ülkeler, 2030'un sonuna kadar, iç ticaret hacimlerini toplam D-8 ticaretinin en az yüzde 10'una ulaştırmayı hedefliyor* (URL-36, 2021).

10. Zirveye katılan Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşması özetle şu şeklidedir. Son bir yılda korona virüsten dolayı dünyada üç milyondan fazla insan hayatını kaybetti. Salt maddi zenginliğin, sosyal adaleti ve refahı temin etmeye yeterli olmadığını salgın döneminde bir kez daha çok acı bir şekilde görüldü. Salgınla mücadele de uluslararası işbirliği zaruridir. Türkiye olarak insan deneylerine başladığımız yerli aşımızı tamamlayınca kimsenin geride bırakılmaması ilkesiyle aşımızı tüm insanlığın istifadesine sunacağız.

Cumhurbaşkanımız Erdoğan konuşmasının devamında gençliğin önemine değinerek şunları ifade etti: "Çoğunluğu gençlerden oluşan D-8'in 1.1milyarı aşan nüfusu, en değerli zenginliğimizdir. Güçlü ve etkili olmanın yolu iyi eğitim almış gençlere sahip olmaktan geçer. İstanbul'da ev sahipliği yapmayı planladığımız BM Gençlik Merkezi Projemiz tamamlandığında, teşkilatımızın kıymetli gençlerini bir araya toplayacak yeni bir platform oluşacaktır. Güçlü ve sürdürülebilir büyüme için yüksek teknolojiye dayalı, katma değeri yüksek üretime ağırlık vermemiz gerekiyor. Ülkelerimizin en başarılı üniversitelerinin dahil olduğu D-8 Araştırma ve İnovasyon Öncüleri Ağı girişimini büyük önem affediyoruz. Yenilenebilir enerji, yapay zeka, robotik, nesnelerin interneti ve nanoteknoloji gibi alanlarda, üniversitelerimiz ve araştırma kurumlarımız arasında bilgi paylaşımı yapacak bu ağ, ülkelerimizin hak ettiği seviyeye ulaşması için kritik önemdedir" (URL-37, 2021)

İslami finans kurumlarının likidite ihtiyaçlarını ve Müslüman coğrafyasının artan finansman ihtiyaçlarını karşılayacak online platforma dayalı İslami Mega bank fikrinin uygulanabilirliğine inanıyoruz diyen Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Ticaret

Bakanlarının katılacağı bir toplantıya ev sahipliği yaparak bu alanda ilerleme planladığını belirtti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın değindiği bir diğer konu D-8 Teşkilatının günümüzün ihtiyaçlarına göre yenilenmesi, proje ve sonuç odaklı bir yapıya dönüştürülerek, karar alma süreçlerini hızlandıracak adımların atması oldu (URL-38, 2021).

Ticarette yerel para birimlerinin kullanılması çağrısını yenileyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, ülkelerimizi kur kaynaklı tehlikelerden korumak için ticarete yerel paralarımıza ağırlık vermemiz şarttır. Bu doğrultuda D-8 Takas Bankası'nın çalışmalarını hızlandırması ve mekanizmaya dahil olmamış üyenin kalmaması gerektiğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, üretimin, istihdamın, inovasyonun temelini oluşturan özel sektördür ifadelerini kullandı. D-8 Teşkilatı çatısı altında özel sektörü destekleyen birçok oluşumu hayata geçirdiklerini belirten Cumhurbaşkanı başta D-8 Ticaret ve Sanayi Odası olmak üzere tüm bu yapıların daha aktif ve eşgüdümlü çalışması için diyalogumuzu kararlılıkla sürdüreceğiz ifadelerini kullandı (URL-37, 2021).

4.2.3.2 Konsey

Üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşmaktadır. Konsey D-8 Teşkilatının siyasi karar alma organı niteliğindedir. Konseydeki konular ayrıntılı ve tam bir şekilde zirve görüşmelerinden önce yapılır ve zirvenin çalışma programını hazırlanır. 2017 yılında İstanbul'da yüz yüze yapılan 17. Konsey toplantısından sonra 18. Konsey toplantısı pandemi nedeniyle yeni dönem başkanı Bangladeş tarafından online olarak gerçekleştirilmiştir.

4.2.3.3 Komisyon

Üye ülkelerin kıdemli uzman ve bürokratlarından oluşmaktadır. Teşkilatın Eşgüdüm çalışmalarını yürüten yürütme organıdır. D-8 Teşkilatının yürütme organı olan komisyon yılda iki kere toplanmaktadır. Komisyon üyeleri kendi ülkelerinin D-8 ile ilişkilerinden sorumlu olup ülkelerinde ulusal koordinasyonlarını yapmakla görevlidir. Komisyon Teşkilatın yapısı ve işlevleriyle alakalı belgeleri onaylayan mercidir. Komisyon, D-8'in yürütme organıdır. Kendi hükümetleri tarafından atanan üst düzey

yetkililerden oluşur. Her Komiser, kendi ülkesindeki ulusal koordinasyondan sorumludur.

4.2.3.4 Sekretarya

Sekretaryanın merkezi İstanbul'un Sarıyer ilçesindedir. 1997 yılında ilk kurulduğunda İcra Koordinatörlüğü olarak kurulmuş olup 2006 yılında ise Sekretaryaya dönüştürülmüştür. Sekretaryanın görevi üye ülkeler arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. İlk Sekreter, İcra Direktörü olarak görev yapan Türk Büyük Elçi Ayhan Kamel'dır. Şu an görevde olan Genel Sekreter yılında göreve gelen Nijeryalı Büyükelçi Channels Television'dir (URL-39, 2021). D-8'in yürütme organı "Komisyon" üye ülkelerin atadığı yetkililerden oluşuyor. Komiser ya da komisyoner adı verilen bu birimin üyeleri kendi ülkesindeki ulusal koordinasyondan sorumludur.

4.3 D-8 Ülkelerin Genel Ekonomik Durumu

Resim 4.5 D-8 Ülkelerinin Dünya Haritası

D–8 ülkelerinin ekonomileri incelendiğinde dikkatleri üzerine çeken ilk husus, D-8 ülkelerinin zengin yeraltı kaynaklarına sahip olunmasına rağmen refah durumlarının olması gereken seviyeden çok uzak seviyelerde olmasıdır. Yapılan literatür taramasında üye ülkelerin doğalgaz ve petrol gibi önemli enerji kaynaklarını işeyecek teknik alt yapıya sahip olmadıkları görülmektedir. Daha önce çeşitli baskılardan ötürü

ABD, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerle imzalanan antlaşmalardan dolayı üye ülkelerde başta Nijerya olmak üzere birçok uluslararası şirketin ekonomide söz sahibi olduğunu görmekteyiz.

Üye ülkeleri potansiyellerinin uzağında olmalarının bir diğer nedeni ise tarım potansiyellerini değerlendirememeleri olduğu görülmektedir. Geniş ve verimli tarım topraklara sahip olmalarına karşın, modern tarım yöntemleri kullanılmadığından tarım sektörü de olması gerekenden daha düşük seviyelerdedir. Deniz veya okyanuslara geniş sınırları olan üye ülkelerin önemli limanlara sahip olmalarına rağmen denizcilik sektöründe de potansiyellerinin çok uzağındadırlar. Tarım ve denizcilik sektöründe olduğu gibi hayvancılıkta, Avrupa ülkelerinde sıkça görülen çiftlikleşme yerine verimin düşük olduğu yöntemlerle ve çoğunlukla bireysel olarak yapılmaktadır.

D-8 üyesi ülkeler dünyada tarım ve denizcilik alanında adından söz ettiren Hollanda ve Norveç gibi ülkelerden kat kat geniş sınırlara sahiptir. Ancak yeterli teknik bilgi eksikliği, tesisleşme ve diğer yatırımlar için gereken sermayeden yoksun oluşları D-8 üyesi ülkelerin en büyük dezavantajları olarak görülmektedir. Üye ülkelerde yaşanan bu olumsuzlukların yanında yer altı kaynaklarını işlemeden ucuza satmalarına rağmen üye ülkelerde maden ihracatı ile son 10 yılda önemli büyüme oranları gözlenmektedir. Üye ülkelerin ekonomilerinde bahsi geçen olumsuzlukların yanında ekonomiyi etkileyen bir diğer faktör ise sürekli artan nüfuslarıdır. Genç nüfusları üretim için ucuz iş gücü olarak avantaj sunmasına karısın sürekli artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanmasında devletler zorluklar yaşamakta ve çoğu zaman yetersiz kalmaktadır.

D- 8 ülkelerinin ekonomileri olumsuz etkileyen bir diğer sorun ise özellikle Batı ülkelerine yaşanan beyin göçleridir. Kısıtlı imkânlar ile belli bir eğitim düzeyine ulaşmış, gelecek vaat eden genç beyinlerin çoğu ülkelerinde siyasi ve ekonomik istikrarın olmayışı, hayallerini gerçekleştirecek maddi ve manevi altyapının olmayışı gibi nedenlerden dolayı ülkelerin göç etmektedir. Avrupa ve Amerika'ya göç eden bilim insanlarının buralarda önemli çalışmalara imza atmaları D-8 ülkelerinin kalkınması için gereken eğitimli nüfustan mahrum bırakan ciddi bir unsurdur. Hükümetlerin bazı dönemlerde başlattığı iktisadi kalkınma politikalarına rağmen D-8

ülkelerinde kişi başına düşen gelir seviyesi sanayileşmiş ülkelerinkilere oranla çok daha düşüktür.

Söz konusu ekonomik durum üye devletleri sanayi yatırımları yapmak yerine altyapı harcamalarına yönelterek kamu harcamalarını artırmaktadır. Kişi başına düşen gelirin bireylerin temel ihtiyaçlarını bile karşılamayacak kadar az olması, özel sektörde girişimcilerin önündeki en büyük ekonomik engeli teşkil etmektedir. Zira hayatta kalmak için günü kurtarma mücadelesi veren insanların ağır sanayi hamlesi yapması bir yana en ufak ekonomik bir girişimde bulunmaları bile ekonomik bir garantiden yoksun olmaları nedeniyle imkânsız görülmektedir. Ülkelerindeki ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı yaşam mücadelesi veren insanların yatırım yaparak kalkınması bir yana gelecekleri için bile hayal kurmaları reel olarak mümkün görülmemektedir.

D–8 Teşkilatının kuruluşu ile üye ülkelere uygulan vize kolaylığı, ticari danışmanlıklar ve antlaşmalar ülkelerin sadece ekonomik olarak değil kültürel ve siyasi olarak bir araya gelmelerine vesile olacağı düşünülmektedir. D–8 Teşkilatı, Türkiye'nin üstlenmiş olduğu tarım uçağı projesini başlatmış ancak 28 Şubat post modern darbesiyle Refah-Yol hükümetinin iktidardan düşmesi ve sonrasında gelen iktidarların projeye önem vermemelerinden dolayı uçak üretiminde seri üretime geçilememiştir.

D-8 ülkeleri içerisinde en fazla ihracatı Malezya yaparken, Malezya'yı sırasıyla Endonezya ve Türkiye takip etmektedir. İthalatta ise Türkiye en yüksek orana sahipken Endonezya en çok ithalat oranına sahip ikinci ülke konumundadır. 2014 yılı verilerine göre dünya toplam ihracatının yaklaşık %4,3'ü, dünya toplam ithalatının da yaklaşık %4,8'i D-8 ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir (URL-40, 2021). D-8 ülkeleri ekonomik üretim değerleri dikkate alındığında, Endonezya, Türkiye, Nijerya, İran, Malezya, Mısır, Pakistan ve Bangladeş olarak sıralanmaktadır. Bu ülkeler içerisinde 2021 yılı itibariyle Türkiye en az nüfus sahip olan ülke konumundadır. Kişi başına gelirler açısından üye ülkeler sıralandığında en çok kişi başına gelirin sahibi Türkiye ve Malezya olduğu görülmektedir.

Türkiye ve Malezya'da kişi başına düşen milli gelir 10.000 dolar seviyelerinde iken diğer D-8 ülkelerde ise bu miktar yaklaşık 1.000 dolar seviyelerindedir. En düşük

gelirli iki ülke sırayla Bangladeş ve Nijerya'dır. 1990-2014 arası dönemde Bangladeş, Mısır ve Pakistan da hiç negatif büyüme yaşanmaz iken aynı dönemde Türkiye ve İran dört kez negatif büyümeli yıllar görülmektedir (Şeker, 2019, s.239). Enflasyon oranı sıralamasında Malezya en düşük ve istikrarlı enflasyon oranlarına sahipken, İran en yüksek oranlı ülke konumundadır.

İran, Malezya ve Endonezya'da, yüksek tasarruf oranları görülür iken, Endonezya, İran ve Malezya en fazla yatırım yapan ülkelerdir. Türkiye, Bangladeş, Pakistan ve Mısır tasarruf açığı sorunu görülmektedir. Cari açık konusunda en fazla açık veren ülke Türkiye olur iken, Malezya en çok cari fazla vermektedir. Nijerya cari fazla veren ikinci ülke olur iken diğer altı D-8 üyesi ülkeler sürekli olarak cari açık vermekteler. İhracatından fazla ithalat yapan bu altı ülkenin ticaretlerinde verdikleri cari açıklar beraberinde birçok ekonomik sorunu da getirmektedir. Çözüm olarak sunulabilecek yegâna öneri ise ithalatı yapılan malların imalatının ülke içinde yapılmasıdır. Yerli üretimin artması cari açığı kapatacağı gibi işsizlik ve enflasyon gibi ekonomik sorunların çözümüne de katkı sağlayacaktır.

1997 yılında sekiz ülkenin GSMH'si 690 milyar dolardı civarındadır. Bu rakam bugün 1,5 trilyonun üzerinde bir seviyeye ulaşmıştır. D-8 Teşkilatı kurulurken ülkelerin kişi başına ortalama geliri, 870 dolar civarında iken bu rakam günümüzde 1500 dolar civarındadır. D-8 ülkelerinin kuruluş dönemindeki ihracat toplamı 239 milyar dolar dolaylarında iken, günümüzde 700 milyar doları geçmiş bulunmaktadır. İthalat rakamları 235 milyar dolar seviyelerimden 500 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır (URL-41, 2021). D-8 Teşkilatının kuruluşundan günümüze kadar gecen 24 yıllık süre zarfında ülkelerin ekonomik olarak ilerleme kaydettiği görülür iken üye ülkelerin kendi aralarında kurudukları ekonomik ilişkilerin seviyesi potansiyellerinin helan çok uzağında bir görünümdedir

Türkiye'nin dönem başkanı olması hasebiyle D-8 Ticaret ve Sanayi Odaları Başkanlığı görevini yürüten TOBB başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu 2018 yılında D-8 ülkeleri büyükelçilerine verdiği iftar yemeğinde D-8 üye ülkelerinin durumu değerlendirerek şu ifadeleri kullanmıştır:

> "*D-8 ülkeleri 3 kıtaya yayılmış durumda. Zengin doğal kaynaklara sahibiz. Dünyanın yaklaşık yedide birini teşkil eden, genç ve dinamik nüfusumuz var. Yıllık ortalama büyüme oranımız birçok Batılı ülkenin üzerinde, yüzde 6'lar düzeyinde seyrediyor. D-8'i kurulduğunda 1.820 dolar olan kişi başına düşen millî gelir ortalamamız, bugün 4.500 doları aştı. Toplamda, 1,1 milyar nüfusumuz ve 3,7 trilyon dolarlık bir ekonomik büyüklüğümüz var. Ancak, sahip olduğumuz imkânlarla karşılaştırınca, bu rakamla mutlu olmamız mümkün değildir"* (URL-42, 2021).

Konuşmasının devamında TOOB Başkanı Hisarcıklıoğlu özetle şu ifadeleri kullanmıştır. Birçok alanda işbirliğimiz olmasına karşın bu potansiyelimizi kullanamıyoruz. Daha çok ticaret yapmalı daha çok üretmeliyiz ki gençlerimize daha iyi bir gelecek bırakabilelim. Bunun için, önce aramızdaki ticareti kolaylaştırmak gerekir. Vize kolaylığı, gümrük ve tercihli ticaret anlaşmalarının imzalanıp yürürlüğe girmesi ekonomilerimiz büyümesi için çok önemli hususlar. Bu alanlarda gereken adımların atılması ile, şu an 100 milyar dolar civarında olan D-8 içi ticaret, kısa sürede beş katı kadar artacaktır.

TOBB ev sahipliğinde düzenlenen D-8 ülkeleri iftar programında açıklamalarda bulunan dönemin D-8 Genel Sekreteri Büyükelçi Dato' Ku Jaafar Ku Shaari ise konuşmasına, D-8'in 20 yıl önce kurulan bir teşkilat olduğunu ve D-8'in yeniden aktive edilerek, yeni bir dinamizm kazandırılması gerektiğini söylemiştir. D-8'in gerçek manada bir ekonomik güç olabileceğini ifade eden Genel Sekreter Shaari, bunu üye ülkelerin birlikte yeni bir anlayışla başarabileceklerini vurguladı. Genel Sekreter Shaari, ekonomik güç merkezlerini masaya yatırdıkları, bir çalışmaya göre 2050 yılında D-8 ülkelerinin dünyanın en güçlü 24 ekonomisi arasına gireceğini, birçok Avrupa ülkesini geride bırakacaklarını belirtti. Shaari bu hedefi başaracaklarına inandığını belirterek, toplam 38 trilyon dolarlık bir gayri safi milli hasılaya sahip olacaklarını, bunun ile D-sekiz ülkelerinin Çin ve Hindistan'dan sonraki en güçlü üçüncü ekonomik blok haline getireceğini belirtti (URL-42, 2021),

4.3.1 D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması

D-8 Teşkilatının uygulamaya konulan en önemli projelerinden biri 25 Ağustos 2011 yılında yürürlüğe giren ticarette eşyanın tercihli menşeinin tespitine dayanan D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması'dır. 13 Mayıs 2006 yılında Beşinci D-8 Zirvesinde imzalanan ve 1997 yılından beri teşkilatın attığı en somut adım olan antlaşmayı Mısır ve Bangladeş henüz kabul etmemiştir. Gerekçe olarak Mısır, vergi indirimi yapılacak

ürünler için istenen %40 yerlilik oranını düşük, Bangladeş ise yüksek bulmasıdır. Mısır bu oranın yüzde 50, Bangladeş ise yüzde 30 olmasını istemeleri nedeniyle antlaşmada yer almadı (URL-43, 2021).

D-8 üyesi diğer altı ülke tarafından antlaşmanın hukuken yürürlüğe girmesiyle işleyişe ilişkin hususların denetimi için D-8 Gözetim Komitesi kurulmuştur. Türkiye 2012-2014 yılları arasında komitenin başkanlığını yürütülmüştür. Türkiye, D-8 Gözetim Komitesinin 1. 2. ve 3. toplantılarına ev sahipliği yapmıştır. Türkiye ayrıca 2016 tarihinde anlaşmazlıkların halli mekanizmasını (AHM) ele almak üzere İstanbul'da özel bir oturum düzenleyerek Teşkilat içinde sorumluluktan kaçınmayan lider imajını oluşturmaktadır. D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması Gözetim Komitesi 6. Toplantısı ise Türkiye'nin ev sahipliğinde 26 Ocak 2021 tarihinde çevrim içi olarak düzenlenmiştir.

Tercihli Ticaret anlaşması ile anlaşmaya dahil ülkelerle yapılan ticarette, vergisi %10'un üzerinde olan ürünlerin vergisi %8'e, %25'in üzerindeki ürünlerin vergisi %25'e, %15-25 arasındaki vergiler ise %15'e indirildi (URL-43, 2021). Dönemin Ekonomi Bakanlığının yaptığı açıklamaya göre 2014 yılı itibariyle yaklaşık 122 milyar dolara ulaşan D-8 ülkeleri arasındaki ticaret hacminin, 2 yılda 8 kat arttığı belirtilerek, dünya ile olan ticaret hacminin ise 1,7 trilyon dolar ulaştığı belirtilmiştir. Bakanlığın yaptığı açıklamada İş birliğinin çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde genişletilmesi ve derinleştirilmesi için yeni düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Anlaşmanın uygulanması ile, taviz listelerinin genişletilmesine ve yeni alanlarda iş birliği yapılmasına yönelik girişimlerin önü açılmıştır. Küresel gelişmeler doğrultusunda yatırımlar, kamu alımları ve hizmetlerin üzerinde çalışacak yeni konular olabileceği, bu açılımların üye ülkelere yeni pazar ve iş imkânları sağlayacağı düşünülmektedir.

D-8 Tercihli Ticaret Anlaşmasına imza atan ülkelerin, taviz listelerinde Türkiye'yi ilgilendiren ürün gruplarına ilişkin resmi gazetedeki tespitlerimiz aşağıdaki özetlenmektedir**:**

- **Endonezya**'nın taviz listesinde 165 adet ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin bir kısmı, ülkemizce en çok ihracat gerçekleştirilen ürünler olan, büyük ve sanayi tipi soğutucular, örgü kumaşlar, el çantaları, soğutucu fanlarda yer almaktadır

- **Nijerya**'nın taviz listede yer alan ürünlerde Türkiye'nin, Nijerya'ya ihracatında ilk beş sırayı baraj ve bent kapakları, deniz ve su yolu inşaatı yapımında kullanılan parçalar, kontrol panoları, elektrik kondüktörleri, araçlar için radyatörler ve elektrikli aküler oluşturmaktadır. Nijerya ile ticaretimize bakıldığında motor parçaları ve haşere ilaçlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

- **Pakistan** ile imzalanan taviz listesinde yer alan 254 satırın 93'ünde Türkiye'nin önceden de Pakistan'a ihracatı bulunmaktadır. Taviz listesinde yer alan ürünlerden ülkemizin Pakistan'a ihracatında ilk beş sırayı süt ürünleri, yumurta ve bal ürünleri, kağıt ve karton ile ürünler, demir çelik ürünleri ve alaşımlar ile "Elektrikli makine ve aletler oluşturmaktadır. Türkiye'nin Pakistan'a olan ihracatında demir çelik ürünleri ve alaşımları payı oldukça yüksektir.

- **Malezya** ile imzalanan taviz listesinde yer alan ürünlerden ülkemizin Malezya'ya ihracatında ilk sıralarda yer alan ürünler masa üstü fanlar, pişirilmiş meyve çekirdekleri, demir tel, "bakır ve bakır alaşımların ve kauçuktan eşyalar yer almaktadır.

- **İran** ile imzalanan taviz listesinde 296 adet ürün bulunmaktadır. Söz konusu listede yer alan ürünlerden ülkemizin İran'a ihracatında ilk üç sırayı yoğunluğu artırılmış ağaç (bloklar, levhalar, şeritler), kakao yağı (katı ve sıvı), üniversal ac/dc motorlar almaktadır (URL-43,2021).

Tablo 4.3 D-8 TTA'sı Listemizdeki Ürünlerde İthalatımız (Milyon dolar)

Ülke Adı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bangladeş	0	0	0	0	0	0	0
Endonezya	24,94	20,06	10,33	14,78	14,51	24,3	22,33
İran	4,38	5,2	9,23	11,77	7,12	7,61	10,81
Malezya	7,91	7,73	5,29	2,7	21,68	18,02	2,69
Mısır	1,06	0,82	0,64	0,63	1,29	1,32	1,74
Nijerya	0,17	0,19	0,07	0,1	0,33	0,35	1,24
Pakistan	0,69	0,52	0,94	1,93	1,92	1,5	2,98
D-8 Toplam	**39,15**	**34,52**	**26,5**	**31,91**	**46,85**	**53,1**	**41,79**

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı D-8 Bilgi Notundan derlenmiştir. (URL-25 2021)

Bangladeş D-8 Tercihli Ticaret Antlaşmasının onay işlemleri ve taviz listelerine ilişkin yükümlüklerini henüz yerine getirmediği için antlaşmaya dahil değildir. Yükümlülükleri yerine getirmeleri halinde sisteme katılma katılmaya hak kazanacaklardır. D-8 ülkelerinin dünya ekonomik sıralamalarına bakıldığında sahip oldukları ekonomik potansiyellerinden çok uzakta oldukları görülmektedir. Bu olumsuz görüntü yapılacak bir dizi reformlar aracılığıyla kısa vadede ekonomik göstergelerin düzelmesi sağlanabilir. Nitekim yapılan literatür araştırmalarına göre önde gelen uluslararası kuruluşların nezdinde özellikle Türkiye ve Endonezya'nın önümüzdeki on yıl içinde büyük bir sıçrama yapması beklendiği görülmektedir.

Tablo 4.4 Nominal GSYİH değerlerine göre D-8 Ülkelerinin dünya ekonomisindeki konumları

Ülke	2019 IMF		2018 Dünya Bankası		2017 Birleşmiş Milletler	
	Sıralaması	GSYİH Milyon	Sıralaması	GSYİH Mil.	Sıralaması	GSYİH Mil.
Bangladeş	39	317.465	41	274.025	42	254.646
Endonezya	16	1.111.713	16	1.042.173	16	1.015.539
İran	25	458.500	27	454,01	25	460.976
Malezya	33	365.303	35	354.348	36	314.707
Mısır	40	302.256	43	250.895	50	195.135
Nijerya	27	446.543	30	397.270	30	375.769
Pakistan	42	284.214	39	312.570	39	302.139
Türkiye	17	743.708	19	766.509	19	851.541

Kaynak: TÜİK, 2020

D-8 üye ülkelerinin kuruluş tarihlerine bakıldığında Türkiye hariç diğer yedi ülkenin de İkinci Dünya Savaşından sonraki tarihlerde vererek kurulduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu yedi ülkenin uzunca bir süre İngiltere ve Fransa'nın ekonomik ve kültürel sömürüsüne maruz kalmıştır. Bu ülkelerde özellikle de kültürel hayatta halende İngiliz ve Fransız hegemonyasının olduğu yapılan literatür araştırması ile görülmektedir. Sekiz üye ülkenin de potansiyellerinin çok uzağında olmalarına rağmen en büyük ilk 40 ekonomi içinde olmaları yapılacak ekonomik girişimlerle çok daha iyi olabilecekleri düşünülmektedir. Zira ülkelerin son 20 yıllık süreçte ekonomide çizdikleri grafik ve sahip oldukları potansiyeller ile dünya konjonktürü bu sıçramaya müsait görülmektedir. Türkiye Malezya Endonezya ve Pakistan'ın ambargoların etkilerini kırmaları halinde İran'ın da önümüzdeki 10 yıllık süreçte bugünkü seviyelerinden daha ilerde olacağı düşünülmektedir.

Tablo 4.5 D-8 Ülkelerinin Sosyal Göstergeleri

Ülke	Kuruluş	Nüfus	Resmi Dil	Yüzölçümü	Başkenti	Parası
Türkiye	1923	83.614.362	Türkçe	769.632	Ankara	Lira
İran	1979	84.183.741	Farsça	1.648.195	Tahran	Riyal
Mısır	1953	100.075.480	Arapça	1.002.450	Kahire	Pound
Pakistan	1947	223.478.688	Urduca	796.095	İslamabad	Rupi
Nijerya	1960	206.630.269	İngilizce	923,768	Abuja	Naira
Malezya	1957	32.730.000	Malayca	330.803	Kuala Lumpur	Ringit
Endonezya	1945	269.670.543	Endonezce	1.904.569	Cakarta	Rupi
Bangladeş	1971	161.376.708	Bengalce	147.570	Dakka	Taka

Kaynak: T.C Dışişleri Bakanlığı derlenmiştir (URL-45, 2021).

D-8 ülkeleri son yarım asırlık süreçte İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci ülkelere karşı verdikleri siyasi bağımsızlık mücadelerine kazanmış olsalar da ekonomik olarak halen bu ülkelerin tesirindedirler. Son 10 yıllık süreçte ekonomik olarak büyük sıçrama yapan Çin, özellikle Pakistan ve Malezya'yı etki alanına çekmiş durumdadır. Söz konusu sömürgeci ülkelerin uluslararası alanda siyasi ve ekonomik olarak etkin olmaları D-8 ülkeleri üzerinde baskılarını arttıran en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu ülkelerin yaptığı siyasi ve ekonomik baskılardan hareketle Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014 yılından beridir her alanda

savunduğu "Dünya Beşten Büyüktür" söyleminin ne kadar haklı olduğunu görmekteyiz. Zira başta BM Güvenlik Konseyinde beş daimi ülkenin sahip olduğu veto yetkisi söz konu ABD, Çin, İngiltere, Rusya ve Fransa'ya uluslararası siyasette üstünlük sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Endonezya Hollanda'dan, Mısır, Nijerya ve Malezya İngiltere'den, Bangladeş Pakistan ve Bangladeş Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak söz konusu bu ülkelerin çoğunlukla olumsuz izlerini, D-8 ülkelerinin geliştirildiği siyasi kültürel ve ekonomik politikalarda ve günlük hayatta bariz bir şekilde görmek mümkündür.

Tablo 4.6 D-8 Ülkeleri 2019 Yılı Temel Ekonomik Göstergeleri

Ülke	GSYİH Milyon $	Kişi Başı Gelir	Reel GSYİH Büyüme O.	İşsizlik Oranı	Enflasyon Oranı
Türkiye	743.708 $	9.127 $	%0,9	%12,7	%11,84
İran	610.662 $	7.257 $	%1,5	%9,8	%46,20
Mısır	332.349 $	12.553 $	%5,3	%7,20	%13
Pakistan	276.114 $	1.349 $	%3,3	%5,8	%9,4
Nijerya	1.181.400 $	2.386 $	%9,7	%27,1	%16,4
Malezya	900.426 $	27.287 $	%4,3	%3,3	%1,0
Endonezya	1.088.768 $	4.038 $	%5	%4,5	%2,7
Bangladeş	317.768	1.888 $	%7,9	%4,4	%5,5

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ülke profilleri 2020 verilerinden derlenmiştir. (URL-46, 2021)

Bir ekonomi hakkında bilgi sahibi olabilmenin en iyi yolarından biri milli gelir, büyüme oranı ve kişi başına düşen milli gelir verilerini incelemektir. Gelir artışı ile düşük işsizlik seviyeleri ve düşük enflasyon oranları da makroekonomik performansın iyileştiğini göstermektedir. Üye ülkelerin sosyal ve ekonomik yapıları incelendiğinde genç nüfusları, zengin yer altı kaynakları nedeniyle ile sahip oldukları enerji potansiyelleri, gelişmekte olan sanayileri ve tarımsal ürün çeşitliliğiyle dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Bu durumları bile dünya siyasetine yer vermek için yeterli iken emperyalist oyunlar nedeniyle sömürü düzeni nedeniyle üye ülkelerin insanları açlık ve salgın hastalıklar başta olmak üzere pek çok sorundan dolayı can çekişir durumdalar.

4.3.2 D-8 Ülkeleri İthalat ve İhracat Partnerleri

D-8'in Asya kıtasında yer alan (Pakistan, Endonezya, Malezya, Bangladeş) üye ülkelerinin ekonomilerine bakıldığında Çinin büyük bir yer kapladığını görmekteyiz. Çinin 21. yüzyılda başladığı ekonomik yayılma isteğinden en çok etkilenen D-8 üyesinin komşusu olan Pakistan ülkesi olduğunu görmekteyiz. Bu durumun bir nedeni ise Pakistan ve Hindistan arasında yaşanan gerilimdir. 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını Hindistan kazanması ile başlayan gerilim Pakistan'ın Çini, Hindistan'a karşı bir denge unsuru olarak görmesi nedeniyle ekonomisinin Çin etkisine girmesine neden olmuştur.

Çinin kalabalık nüfusu nedeniyle sahip olduğu ucuz iş gücü ve her alanda üretim yapabilmesi nedeniyle büyüyün ekonomisi başta bölge ülke ekonomileri olmak bütün dünyayı etkilemektedir. Pekin'den Londra'ya demir yolu ile taşımacılığın yapılması planlanan "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" ve başta bölge ülkeleri olmak üzere pek çok ülkenin büyük yatırımlarına krediler nedeniyle Çinin dünyadaki siyasi ve ekonomik nüfuzunu arttıran en önemli unsurlardır. Asya kıtasındaki D-8 üyelerinin gerek ekonomik yetersizlik ve gerekse siyasi ve coğrafi nedenlerden dolayı Çin'in tesirine girmelerine ortam sağlamaktadır. Çinin bu politikasının uzun vadede güven vermediği ilerleyen süreçlerde daha farklı sıkıntılara neden olabileceği düşünülmektedir.

Çin'den sonra üye ülke ekonomilerinde öne çıkan ikinci ülke ise dünyanın bir diğer süper gücü olarak görülen Amerika'dır. ABD'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yayılma politikası ve sömürüler ile elde ettiği ekonomik güç ve teknik bilgi bu durumun başlıca nedenleridir. Sahip olduğu şirketler ile her alanda üretim yapmasından dolayı söz sahibi olan Amerika Birleşik Devletleri kurduğu istihbarat ağı ve kontrolünde tuttuğu uluslararası kuruluşlar nedeni ile hemen hemen bütün ülkelerin askeri, sivil ve siyasi bürokrasilerinde söz sahibidir. Günümüzde ülkelerin birçok konuda gelişmesi Amerika'nın eski etkinliğini yitirten bir diğer faktördür.

Tablo 4.7 D-8 Ülkelerinin 2019 yılının ilk 5'teki İhracat Partnerleri

Ülke	**1.Sıra**	**2.Sıra**	**3.Sıra**	**4.Sıra**	**5.Sıra**
Türkiye	Almanya	İngiltere	Irak	İtalya	ABD
İran	Çin	Hindistan	Türkiye	Güney Kore	Japonya
Mısır	İtalya	Türkiye	BAE	ABD	S. Arabistan
Pakistan	ABD	BAE	Çin	Afganistan	İngiltere
Nijerya	Hindistan	İspanya	Hollanda	Gana	Fransa
Malezya	Çin	Singapur	ABD	Hong Kong	Japonya
Bangladeş	ABD	Almanya	İngiltere	Hollanda	Fransa
Endonezya	ABD	Japonya	Hindistan	Çin	Malezya

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı ülke profilleri 2020 verilerinden derlenmiştir (URL-46, 2021)

D-8 üyesi, sekiz ülkenin ihracat partnerlerinde coğrafi uzaklıklarına rağmen en çok ticareti ABD ile yapıldığı görülmektedir. ABD'den sonra en çok ticaretin kendi aralarında değil de ekonomik bir diğer ekonomik devler Çin ve Hindistan ile yapılması teşkilat içinde ekonomik olarak en büyük handikap olarak görülmektedir. Nitekim kendi aralarında yapmadıkları ticareti rakipleri veya itiraz ettikleri düzünün tesis edicileri ile yapmaları söylemlerinin tesirini azaltmakta ve üye ülkelerin söz konusu ülkelere karşı ekonomik direnççini kırmaktadır.

Tablo 4.8 D-8 Ülkelerinin 2020 yılının ilk 5'teki ithalat Partnerleri

Ülke	**1.Sıra**	**2.Sıra**	**3.Sıra**	**4.Sıra**	**5.Sıra**
Türkiye	Rusya	Çin	ABD	Almanya	İtalya
İran	Çin	Hindistan	Türkiye	Brezilya	Almanya
Mısır	Çin	S. Arabistan	Amerika	Rusya	Almanya
Pakistan	S. Arabistan	Çin	BAE	Kuveyt	ABD
Nijerya	Hindistan	ABD	Hollanda	Belçika	Fransa
Malezya	İtalya	Çin	Singapur	ABD	Japonya
Endonezya	Çin	Singapur	Japonya	Malezya	G. Kore
Bangladeş	Çin	Hindistan	Singapur	Endonezya	Hong Kong

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı ülke profilleri 2020 verilerinden derlenmiştir. (URL-46, 2021)

D-8 üyesi sekiz ülkenin ithalat partnerlerinde bakıldığında coğrafi uzaklıklarına rağmen ihraçtaki en çok ticareti ABD yerine Çin olduğu görülmektedir. Bu durum Çinin ucuza üretip ucuza satmasından kaynaklanmaktadır. Çin'den sonra en çok ticaretin ihracatta olduğu gibi kendi aralarında değil de ABD ve Hindistan ile yapılması teşkilat içinde ekonomik olarak en büyük handikap olarak görülmektedir.

Bir diğer handikap unsuru da söz konusu ülkelerle yapılan ticaret oranların üye ülkelerin ekonomilerini doğrudan etkileyebilecek büyüklüklerde oluşudur. Ekonomik olarak oluşturan bu etki kendini ülkelerin iç ve dış politikalarında da göstermektedir.

Tablo 4.9 D-8 Ülkelerinin 2020 yılının ilk 5'indeki İhracat Ürünleri

Ülke	1.Sıra	2.Sıra	3.Sıra	4.Sıra	5.Sıra
Türkiye	Otomotiv	Hazır Giyim	Beyaz Eşya	Gıda	Elektronik
İran	Ham Petrol	Demir Çelik	Metil Alkol	Doğal Gaz	Fıstık
Mısır	Mineral Yakıtlar	Organik Kimyasallar	Tekstil Ürünleri	Plastik Mamulleri	Pamuk
Pakistan	Tekstil Ü.	Mineral Ü.	Hayvansal Ü	Kimyasal Ü.	Tarım Ü.
Nijerya	Petrol	Doğalgaz	Kömür	Demir	Kireçtaşı
Malezya	Elektronik E.	Doğalgaz	Mineraller	Ağaç Ü	Optik
Endonezya	Mineral Yağ	Demir Çelik	Makinalar	Kauçuk	Maden
Bangladeş	Tekstil	Jüt Ürünleri	Deniz Ü.	Deri	Çay

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ülke profilleri 2020 derlenmiştir (URL-46, 2021).

Tablo 4.10 D-8 Ülkelerinin 2019 yılının ilk 5'teki ithalat Ürünleri

Ülke	1.Sıra	2.Sıra	3.Sıra	4.Sıra	5.Sıra
Türkiye	Doğalgaz	Petrol	Elektronik	Otomotiv	Tarım Ürünleri
İran	Makine Teçhizat	Optik	Organik Kimyasallar	Eczacılık Ürünleri	Yem ve Gübre
Mısır	Mineral yakıtlar	Demir-Çelik	Elektronik C.	Kâğıt-Karton	Plastik ürünler
Pakistan	Petrol	Doğalgaz	Demir Çelik	Motorlu Taşıt	Taş Kömürü
Nijerya	Motorlu Taşıtlar	Elektronik Eşya	Ecza Ürünleri	Hububat	Optik ve Tıbbi Cihaz
Malezya	Elektronik Eşya	Petrol	Altın	Makine Teçhizat	Motorlu Taşıtlar
Endonezya	Mineral Yakıt	Elektronik Eşya	Nükleer Reaktör	Demir Çelik	Elektrikli Ekipman
Bangladeş	Petrol Ürünleri	Pamuk	Tekstil makine	Plastik ürünler	Demir-çelik

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ülke profilleri 2020 derlenmiştir (URL-42021).

Türkiye'nin dış ticaretinde, ithalat ürünlerinin yaklaşık %75'ini enerji, hammadde ve ara mallar oluşturmaktadır. Türkiye'nin son beş yıllık dış ticaret verilerine bakıldığında, her yıl ortalama 40 milyar doların petrol, doğalgaz ve elektrik enerjisine harcandığı görülmektedir (Saray, 2019, s.189). Diğer yedi D-8 üyesi ülkenin Nijerya ve İran hariç Türkiye ile benzer ithalatlar yaptıkları görülmektedir. Nitekim İran ve

Nijerya başta petrol ve doğalgaz olmak üzere çok zengin yer altı kaynaklarına sahiplerdir.

4.4 D-8 Ülkelerinin Ekonomik Durumları ve Türkiye ile İlişkileri

D-8 üyesi ülkelerin genel ekonomik durumlarına ait verilere bakıldığında sekiz ülkenin de ekonomik potansiyellerinin çok uzağında oldukları görülmektedir. Zengin yeraltı kaynakları sahip olmalarına rağmen bu ülkelerin kendi kaynaklarından yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. Bu durumun temel sebeplerinden bazıları ülkelerin kaynaklarını çıkaracak maddi kaynağa ve teknik bilgiden yoksun oluşu veya kaynakların yabancı şirketlerce çıkarılıyor oluşudur. D-8 üyesi sekiz Müslüman ülkenin tarihlerine bakıldığında hemen hemen hepsinde darbelerin yaşandığı çeşitli sebeplerden dolayı terör olayları ve iç karışıklık ile ekonomik krizler yaşadıkları görülmektedir. Bu durum söz konusu ülkelerin potansiyellerinin çok gerisinde kalmalarına neden olmaktadır. Bu durumun temel sebeplerinden bazıları ülkelerin kaynaklarını çıkaracak maddi kaynağa ve teknik bilgiden yoksun oluşu veya kaynakların yabancı şirketlerce çıkarılıyor oluşudur. Doğal kaynakların kalkınma aşamasında gelişmekte olan ülkeler açısından önemi daha açık biçimde görülmektedir (Başol vd. 2005, s.65).

Türkiye'nin toplam ihracatında D-8 ülkelerinin toplam payı ise 2014 -2019 yılları arasında yaklaşık %7,5 civarındadır (Saray, 2019, s.173). Türkiye'nin ihracatında en fazla paya sahip iki D-8 ülkesi sırasıyla İran ve Mısır iken, ithalatında en fazla paya İran ve Endonezya sahiptir. Nijerya ve Pakistan Türkiye'nin hem ihracatında hem de ithalatında en az paya sahip iki ülke konumundadır. İran ise gerek Türkiye ile sınır komşusu olması gerekse ikili ilişkileri nedeniyle Türkiye'nin D-8 grubunda hem ihracatında hem de ithalatında en çok yere sahip olan ülkedir. Türkiye'nin son yıllarda D-8 ülkeleriyle ithalatına bakıldığında, Türkiye'nin yedi üye ülke ile olan toplam ithalatın 16 milyar dolar civarında olduğu görülmektedir. (Şeker, 2019, 241)

16 milyar dolarlık ithalat içindeki en büyük payın sahibi yaklaşık 10 milyar dolar ile İran olurken, Endonezya'nın payı 2 milyar dolar Mısır payı 1,5 milyar dolar Malezya ve Bangladeş'in ise yaklaşık 1 milyar dolar civarındaki ithalat oluşturmaktadır.

Nijerya ve Pakistan ise Türkiye'nin en az ithalat yaptığı D-8 ülkeleridir. Pakistan ve Türkiye arasında siyasi ilişkilerin çok iyi olmasına, coğrafi olarak Pakistan'ın Endonezya, Malezya ve Bangladeş'e nazaran Türkiye'ye daha yakın olmasına karşın ticaret hacminin neden düşük olduğu ayrı bir araştırma konusu teşkil etmektedir.

Türkiye'nin son yıllarda D-8 ülkeleriyle olan ihracatında, İran altın, çelik profil, lif levha, otomotiv yan sanayi ürünleri gibi ürünler ile ön plana çıkmaktadır (URL-47,2021). Mısıra yapılan ihracatımızda işlenmiş petrol mamulleri, demir/çelik mamulleri, çimento, gibi ürünler başlıca ihracat ürünlerimizdir. Mısır ülkesinin yaptığı ihracat verilerine bakıldığında 2018 yılına kadar demir çelik ile ilgili ithalatının neredeyse tamamını Türkiye'den karşıladığı görülmektedir (URL-48, 2021). Türkiye'nin 2015 yılından günümüze ihracat verilerine baktığımız zaman Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk yirmi ülke içerisinde İran 10. sırada yer alır iken Mısır 16. sırada yer bulunmaktadır (Doğan, 2015, s.170).

D-8'in diğer beş ülkesi ise Türkiye'nin dış ticaretinde ilk 40 içeresinde yer almaktadır. Türkiye'nin en az ihracat yaptığı D-8 ülkeleri ise, coğrafi olarak kendine uzak olan Bangladeş, Endonezya ve Pakistan'dır. Türkiye'nin D-8 ülkeleriyle olan ihracat ve ithalatı karşılaştırıldığında, toplam ithalat tutarının toplam ihracatın yaklaşık iki katı seviyesinde olduğu görülmektedir. D-8 ülkelerinde dış ticaret açığı veren ülkelerin başında ABD yaptırım ve ambargoları nedeniyle İran gelirken, Pakistan Bangladeş ve Malezya dış ticaret açığı verilen diğer ülkeleri oluşturmaktadır. Mısır, Endonezya ve Nijerya dış ticaret fazlası veren D-8 ülkeleridir (Türkkan ve Alakuştekin, 2017 s.142).

4.4.1 İran ve Türkiye İran İlişkileri

Resim 4.6 Türkiye ve İran Bayrakları

Tablo 4.11 İran Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	682 milyar dolar	**Enflasyon Oranı**	%30
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%2,3	**İşsizlik Oranı**	%9,5
Nüfusu	84 Milyon	**İhracat (milyar $)**	27
Nüfus artış hızı (%)	1,4	**İthalat (milyar $)**	52
Kişi Başına GSYİH	8.034 dolar	İran ve Türkiye'de faaliyet gösteren çok sayıda firma olmakla birlikte net bir sayıya ulaşılmamıştır.	
Başkenti	Tahran		
Yüzölçümü	1.648.195 km²		
Resmi Dilleri	Farsça		
Ülkede Konuşulan Diller	Türkçenin Azeri, Türkmen ve Kaşgar Lehçeleri, Arapça ve Kürtçe		
Dini Lider	Ayetullah Seyyid Ali Hamaney		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Irak, Türkiye, Rusya, Hindistan, Hollanda, Pakistan, Japonya		

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı İran Ülke Profili derlenmiştir (URL-47, 2021).

Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan İran ülkesinin resmi dini ise İslam'dır. Resmi mezhebi ise Caferilik olan İran nüfusunun %90'ı Şii, %8'i Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Geri kalanı %2'lik nüfus ise Zerdüşt, Yahudi, Hristiyanlardan oluşmaktadır. İran'da Fars, Türk, Beluc, Lor, Arap, Afgan gibi farklı etnik kökenden milletler yaşamaktadır (Sametli, 2019, s.387). İran'ın çok kültürlüğünün nedenlerinden bir coğrafi olarak bir geçiş noktasında bulunması ve Büyük Selçuklu Devleti gibi devletlerin zamanında buralarda hüküm sürmeleridir.

84 milyonu aşkın nüfusa sahip olan İran ülkesinde Farslardan sonraki en kalabalık etnik grubu Büyük Selçuklu Devletinin İran'a hakim olması ile bölgeye 11.yüzyılda göç eden Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. İran'daki Azerbaycanlılar tarafından "Güney Azerbaycan" olarak adlandırılan bu bölgede yaşan Azerbaycan Türklerinin sayısının 20 milyon civarında olduğu düşünülmektedir (Büyükgenç, 2020, s.17). İran sahip olduğu etnik çeşitliliği 15. yüzyıldan beri yürüttüğü Şiacılık politikası ile bir arada tutmaya çalışmaktadır. Nitekim İran'daki Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere Azerbaycan ülkesindeki Türkler arasında bile Şiacılık yaygın bir şekilde görülmektedir.

Avrasya bölgesine konumlanmış olan İran toprakları, Mezopotamya, Anadolu, Asya, Hazar bölgesi, Kafkaslar, Hint Okyanusu ve Basra Körfezine bağlamaktadır. Türkiye'nin iki katından fazla olan toprağı ile stratejik bir konuma sahiptir. İran'ın, batısında Irak ve Türkiye, kuzeyinde Ermenistan, Türkmenistan ve Azerbaycan, doğusunda ise Pakistan ve Afganistan ülkeleri ile komşudur. Bölgesine nazaran kadim bir tarihi geçmişi olan İran medeniyetinde devlet olma geleneği 2500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır (Hallaç, 2020, s.5). Umman Denizi Basra Körfezi ve Hazar Denizine kıyısı olan İran, dağlık yapısı ve bazı yerlerde çöle neden olarak kurak yapısı ilk dikkat çeken coğrafi özellikleridir. Bu dağlık arazi yapısı ve kurak iklim, ülkenin tarım ve hayvancılığı faaliyetlerini önemli ölçüde etkileyen faktörlerdir.

İran ekonomisinde dikkat çeken ilk husus ülkeye Batılı devletlerce uygulanan ambargolardır. İran ekonomisinde en büyük pay ise, petrol ve doğalgaz ihracatına bağlı elde edilen gelire aittir. Batılı ülkelerin uyguladığı ambargolar ve İran'ın kendine has siyasi yapısı İran ekonomisini etkileyen başlıca iki faktördür. Aşırı düzenleyici bir yapıya sahip olan İran ekonomisi, içe dönük, dışa kapalı, kısıtlı rekabetin olduğu, vergile sisteminin etkin çalışmadığı, yaygın bir şekilde sübvansiyonların uygulandığı, kamunun baskın olduğu bir ekonomik tablo çizmektedir. İran ekonomisinin petrole dayalı yapısını kırmak isteyen İran yönetimi son yıllarda sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi için kalkınma planları uygulamaktadır. Bu doğrultuda İran yönetimi kamunun elindeki birçok alanda özelleştirmeler yaparak özel sektörü geliştirici yönde politikalar geliştirmektedir (Berber, 2013, s.68).

Kamu ağırlıklı ekonomisinde devletin sosyal politikaları da etkin bir şekilde yürütülmektedir. Temel malların kullanımında ve enerji tüketiminde halka farklı dönemlerde büyük ölçekli sübvansiyonlar sağlanmaktadır. İran'da sübvansiyonlar doğrudan mal ve hizmet yardımları veya nakit şeklinde yapılmaktadır. Ayrıca İran'da su, elektrik, telefon, şehir içi ulaşım gibi hizmetler piyasa fiyatlarının altında sunulmaktadır (URL-47, 2020).

İran sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarından ciddi miktarlarda elektrik enerjisi üreten bir ülkedir. İran bol miktarda ürettiği elektriği hane halkına ve şirketlere sübvansiyonlu bir şekilde enerji sunmamaktadır İran'ın son dönemde yaptırımlar

nedeniyle petrol satamaması nedeniyle devlet elindeki fabrikaları özelleştirerek gelir elde etmeye çalışmaktadır. Özelleştirmelerin yanı sıra etkili bir vergi politikası uygulamaya çalışan İran, kamu giderlerini azaltmak için ülkedeki sübvansiyonları kaldırmaya yönelik alternatif politikalar düşünmektedir. Son olarak, İran Hükümeti ülkeden döviz çıkışını azaltmak amacıyla lüks ürünler olarak da addedilen ürünlerin ithalatına yasak getirmiştir.

İran ekonomisi 1979 İran İslam Devriminden beri Batılı ülkelerce maruz kaldığı uluslararası yaptırımlar ve ambargolardan dolayı potansiyelinin çok altında bir gelişme göstermiştir. ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin İran'a uyguladığı ambargoların nedeni 1979 yılında İran'da yaşanan İslam Devrimi ve sonrasında nükleer alanda yapılan çalışmalar olarak gösterilmektedir (Yıldız ve Eğri, 2019, s.2). Ambargolar nedeniyle uluslararası piyasalara konvertible olamayan İran ulusal para birimi riyalin aşırı değer kaybetmesine, dövizde resmi kur ile piyasa kuru arasındaki farklılıklar göstermesine neden olmuştur (URL-47, 2021).

İran ekonomisinin büyük oran da petrol ve doğalgaz gelirlerine dayalı olması, ambargoların etkisini arttırmıştır. Ekonomide yeterli çeşitlenmeyi gerçekleştiremeyip ve dış bağımlılık oranını düşüremeyen her ekonomi gibi İran ekonomisinin Batılı ülkelerin öne sürdüğü iki yüzlü ambargo gerekçelerinden etkilenmemesi de zaten mümkün değildir. Nitekim kendi kendine yetemeyen, hayati önem arz eden alanlarda gerekli yerli üretim düzeyini yakalamayan ülkeler olumsuz etkileneceği dış tehditlere her daim açıktır.

Türkiye ve İran gibi stratejik konuma ve zengin kaynaklara sahip uluslararası alanda bölgesel güç teşkil eden ülkelerin bu şartlarda zarar görmemesi mümkün değildir. İran ekonomisinin potansiyelinin altında olmasının bir diğer nedeni ise bankacılık sektörünün küresel bankacılık sistemi ile entegrasyonunun gecik sağlanmasıdır (Berber, 2013, s.79). Gerek iç gerekse dış kaynaklı nedenlerden dolayı geciken finansal entegrasyon süreci İran iktisadi kalkınma için ihtiyaç duyduğu yabancı sermaye yatırımlarının ve dış ticaretinin gelişmemesine neden olmuştur.

Çeşitli nedenlerden dolayı sahip olduğu potansiyelin altında olan İran ekonominin kalkınmasını gerçekleştirmesi için alması gereken bir dizi tedbirler bulunmaktadır. Ülkedeki yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarının düşürülmesi, mali disiplin bankacılık sektörü uluslararası standartlara göre yenilenmesi ve döviz kurunda istikrarın sağlanması uygulanması gereken başlıca tedbirler olarak düşünülmektedir. İran'da enflasyon ve işsizlikten sonra ilk göze çarpan ekonomik sorun, yabancı sermayenin yatırım yapmasını engelleyen resmi ve piyasa döviz kuru arasında büyük farkların olmasıdır. İran'da yatırım ortamında yapılacak iyileştirmeler ve kredilere ulaşımın kolaylaştırılması yerli özel sektörün ekonomideki payının artıracaktır.

Kamu yatırımlarıyla özel sektör yatırımlarının da geliştirilme ile İran ekonomisinde kalkınmanın (makro-ekonomik istikrarın) sağlanacağı düşünülmektedir. İran ekonomisinde yaşanacak bir kalkınma ile İran halkının refah koşullarının düzeltilmesine neden olacağı gibi komşusu Türkiye'nin ekonomisine de iki ülke arasında yapılacak ticaret ile olumlu yansımaları olacaktır.

İran ekonomisinin kalkınmasını engelleyen en büyük engellerden biri de uluslararası arenada özellikle de Batılı ülkelerden dolayı yaşadığı çifte standartlar ve İran'ın Orta Doğu bölgesinde yürütmeye çalıştığı Şii yayılmacı politikalardır. İran nükleer çalışmalarından dolayı Batılı ülkelerle özellikle de Amerika ile yaşadığı sıkıntılar nedeniyle dış ticaretini geliştirememektedir (Gök, 2019, s.111). İran'ın etrafındaki Sünni Müslüman ülkelerde yürüttüğü Şiilik faaliyetleri nedeniyle hem ekonomik hem de siyasi olarak çoğu zaman yalnız kalmaktadır. İran'ın bu yalnız kalışı ülkesinde ekonomik dolayısıyla da toplumsal sorunların baş göstermesine neden olmaktadır. İran'ın dış politikada sorun yaşadığı bir diğer ülke ise Azerbaycan'dır. İran ülkesinin kuzeyinde yer alan milyonlarca Azerbaycan Türkünün hakları nedeniyle komşusu Azerbaycan ile ilişkileri olması gereken seviyelerin çok altında yer almaktadır. İran'ın sorun yaşadığı bir diğer ülke ise Hizbullah nedeniyle İsrail'dir. İki ülkeyi karşı karşıya getiren bir diğer konu ise İsrail'in özellikle de Filistin'de yaptığı zulümlerdir.

İran'ın dış ticareti yıllar içinde yaptırımlara bağlı olarak önemli dalgalanmalar yaşamaktadır. Siyasi, askeri ve ekonomik olarak çok boyutlu yürütülen yaptırımlar en çok İran ekonomisini dolayısı İran vatandaşlarının cebini etkilemektedir. İran'a

yaptırım yapanlar ise küresel siyasi ve ekonomik gücü tekellerinde bulunduran, başta Amerika İsrail ve Batı Avrupa ülkeleridir. Gerekçeleri ise yaptırım uygulayan bütün ülkelerde yapılan nükleer çalışmalardır. Bu durum kez daha söz konusu ülkelerin samimiyetsizliğini, dünya barışının ve adaletin güvende olmadığını göstermektedir. İran'ın ABD yaptırımlarının üstesinden gelmek için ihracatını çeşitlendirmek, maden mineral, çimento, gübre, temel tarım ve sanayi ürünleri ve petrokimya ürünleri gibi alanlar kapasitesini geliştirmeye çalıştırmaktadır (Jane, 2017, s.296). Genel olarak ülke sanayisinin ürettiği ürünlerin kalitesinin düşük olduğu veya uluslararası alanda fiyat veya kalitesiyle rekabet edemediği görülmektedir.

İran'ın 2019 yılı ihracatının %70'lik kısmı ve devlet gelirlerinin %55'lik kısmı petrol ve gaz gelirleri oluşturmaktadır (Yıldız ve Eğri, 2019, s.4). İran İhracatında ham petrolü ham maddesi yine ham petrol olan etilen polimerleri ile, demir cevheri, doğalgaz metil alkol ve İran (Antep) fıstığı takip etmektedir (URL-47, 2021). İran ABD baskılarına rağmen ham petrolü Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Hollanda'ya ithal edilmiştir. Türkiye ise İran'dan ham petrolden ziyade doğalgaz almaktadır. Ancak ABD ve AB ülkelerinin baskıları nedeniyle İran'dan ithal edilen diğer tedarikçilere nispeten ucuz olan doğalgaz Türkiye'nin ithal ettiği gazın küçük bir kısmını oluşturmaktadır. İran'ın en büyük petrol müşterisi ise yaptırım kararlarını uygulamayan Çin ve Hindistan'dır.

İran'da yatırımlara verilen önemli teşvikler olmasına karşın; uygulamada bürokrasinin ağır işlemesi, merkez/yerel kurumlar arasında koordinasyon bulunmaması, muafiyetlerden yararlanılması gibi etkenler yatırımlardan beklenen sonuçları engelleyen faktörlerdir. İran'da çalışma ve oturma izni alınmasında prosedürlerin uzunluğu, yabancı sermayeli firmaları zorlamaktadır. Yabancı yatırımcıları bürokratik gecikmeler dışında zorlayan bir diğer durum ise, İran mahkemelerinde alınan kararların uygulanmasında yaşanan sıkıntılardır. Kararların geç alınması ve alınan kararların uygulanmasında problemler yaşanması yabancı yatırımcılar için güvensizlik ortamı oluşturduğundan İran'a yabancı sermeyenin gelmesini engellemektedir.

İran ile olan ilişkilerimizde, İran nüfusunda hatırı sayılır bir Türk nüfusunun yaşıyor olması kültürel olarak iki toplumunda benzer özellikler göstermektedir. Stratejik ve

tarihi yakınlığın yanı sıra İran pazarında Türk mallarına karşı oluşan güven hasebiyle İran D-8 ülkeleri arasında en çok ticari ilişki kurduğumuz ülkedir. İran'ın kendine özgü dini-siyasi yapısı, Şiacılık faaliyetleri, nükleer çalışmaları, ABD ambargoları ve sahip olduğu doğalgaz ve petrol kaynakları dünya enerji piyasasında sahip olduğu ağırlığı dikkat çeken ilk unsurlardır.

Türkiye, sahip olduğu stratejik konumu ile Avrupa ve Asya arasında köprü görevi görmesi, aktif dış politikası, dünyanın sayılı ordularından olan ordusu ve ekonomik ve teknik gücüyle birlikte komşularına nazaran daha sağlam bir demokrasiye sahip olması dikkat çeken ilk özellikleridir. Türkiye–İran ilişkilerinin geçmişinde tarih boyunca süren, zaman zaman savaşlara neden olan bölgesel ve dini bir rekabetin olduğu görülmektedir. 2000 sonrası dönemde Türkiye ve İran ortak çıkar ve stratejiler doğrultusunda aynı noktada buluşmuşlardır. Ancak 2011 yılında patlak veren Suriye meselesi iki ülke arasında gerilime neden olan en önemli faktör olmuştur.

Türkiye'nin İran ile olan siyasi ilişkilerinde zaman zaman gerginlikler yaşanmasına karşın ticari ilişkilerine bakıldığında, İran'ın ihracat ve ihracattaki toplam payında artış yaşandığı görülmektedir (Gök, 2019, s.108). D-8 Teşkilatının kuruluşundan sonraki sene olan 1998 yılında İran'a 194 milyon dolar olan ihracatımız, 2017 yılında ABD yaptırım kararlarına rağmen, 3,26 milyar dolar seviyelerine kadar çıktığı gözlemlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda 1998 yılında D-8 ülkeleri içerisinde Türkiye'nin dış ticaretinde İran'ın payı %23 iken bu pay 2017 yılında %46 seviyesine çıkmıştır. ABD'nin yaptırım kararları öncesinde 2019 yılında Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracat miktarı yaklaşık 10 milyar dolar seviyelerimde iken, bu oran ile aynı yıl D-8 ülkeleri içerisindeki ihracat payı %66,4'e kadar çıkmıştır (URL-49, 2021).

Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerinin gelişmesini istemeyen başta ABD olmak üzere Avrupa ülkeleri D-8 Teşkilatının kuruluş sürecinde Erbakan İran konusunda baskılar kurmuştur. Bu baskılara Erbakan'ın cevabı şu şekilde olmuştur; "*Türkiye'nin İran ile olan ekonomik ilişkileri en az, birbirine komşu olan Almanya ve Fransa'nın ekonomik ilişkileri kadar olacaktır*. *Buna kimsenin mani olma hakkı yoktur*" (Erbakan, 2018, s.181).

Necmettin Erbakan İran'a gerek diğer başbakanlarımızdan gerekse D-8 üyesi olan diğer ülkelerden farklı bir önem vermektedir. Erbakan Başbakan olarak ilk yurt dışı ziyaretini de Amerika ve ülkede oluşturduğu İran karşıtlığı kamuoyuna rağmen İran'a yapmıştır (URL-50, 2021). Erbakan'ın İran'a bu denli değer atfetmesinin nedenini Erbakan'ın gezi sırasında yapmış olduğu şu konuşmadan anlaşılmaktadır.

> *Başbakan olarak ilk ziyaretimi İran'a yaptım. Zira İran inkılabı yeni bir dünyaya açılan kapıdır. Türkiye ve İran bir çekirdektir. Bu çekirdeğin etrafında D-8'ler, D-8'lerin etrafında D-60 kurulacak. 60 tane Müslüman ülke ve onun etrafında ezilen yüz ülke ile D-160 kurulacak. 5 milyar insanı adil düzen etrafında toplayacaz. İslam dinarına geçeceğiz. Kendi Birleşmiş Milletlerimizi kendi NATO'muzu kuracağız. Böylece İslam Birliği ile yeni bir düzen tesis edeceğiz* (Erbakan, 2019 s.11).

Erbakan 28 Haziran 1996 da başbakan olmuş 11 Ağustos 1996 yılında ise tüm karşı çıkılmalara rağmen İran'a ziyarette bulunmuş ve doğalgaz konusu başta olmak üzere terörle mücadele ve ekonomik alanda işbirliği antlaşması imzalamıştır.

İran ile 2012 yılında yapılan ihracat miktarı 10 milyar dolar seviyelerinde olup, bu rakam son yıllardaki en yüksek seviyedir. İran'ın nükleer silah yapımını engellemek isteyen başta ABD olmak üzere AB ülkeleri özellikle 2012 yılından beri İran'a yönelik birçok ekonomik ambargolar ve finansal yaptırımlar uygulamaktadır. Bu durum İran ile ticaret hacmimizde ciddi azalmalara neden olmuştur. Uluslararası arenada ABD ve AB üyesi ülkelerinin oluşturduğu ekonomik ve siyasi baskılar Rusya ve Çin tarafından önemsenmemektedir. Ancak ABD ve AB ülkeleri ciddi boyutlarda ilişkileri olan Türkiye bu baskılardan olumsuz etkilenerek komşusu ile olan ilişkilerini askıya almak zorunda kalmıştır.

Tablo 4.12 Türkiye'nin İran ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyar $)

Yıllar	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
İhracatımız	4,96	3,26	2,40	2,31	2,70
İthalatımız	4,70	7,50	6,90	3,29	4,50
Toplam Ticaret Hacmi	9,70	10,76	9,30	5,60	7,20
Denge	0,30	-4,24	-4,54	-0,98	-1,20

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı verilerinden derlenmiştir(URL-51, 2021).

Türkiye'nin genel ihracatında, İran'ın payı %1 ila %2 arasında değişir iken ihracat sıralaması ilk 15 ile 20 arası bir sırada yer almaktadır. Türkiye'nin genel ithalatında ise

%1,5 ila %3 arasında değişir iken ithalat sıralaması da ile 15 ile 20 arası bir sırada yer almaktadır. İran'ın ithalat sıralamasında Türkiye'nin yeri ise %8,3 pay ile üçüncü listede sırada yer almaktadır (URL-47, 2021).

Genel olarak İran ile olan ithalat ihracat ilişkilerimizde ambargoların etkisi görülmekle birlikte Türkiye, İran'dan aldığı doğalgaz ve petrolün etkisi ile az da olsa açık vermektedir. Türkiye, İran'a tütün, kâğıt/karton tabakalar, oto yedek parça, çinko cevheri, çocuk bezi ve bakım ürünleri ile hazır giyim ürünleri ihraç etmekte. İran ise Türkiye'ye petrol ve doğal gaz başta olmak üzere hammaddesi petrol olan ve plastik sanayi ürünlerinde hammadde alarak kullanılan Etilen polimerleri, işlenmemiş çinko, alüminyum ve bakır kablo gibi ürünleri ihraç etmektedir.

4.4.2 Mısır ve Türkiye Mısır İlişkileri

Resim 4.7 Türkiye ve Mısır Bayrakları

Tablo 4.13 Mısır Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	332.284 milyar $	**Enflasyon Oranı**	%13
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%4,3	**İşsizlik Oranı**	%7,20
Nüfusu	100,4 Milyon	**İhracat (milyar $)**	27,9
Nüfus artış hızı (%)	1,4	**İthalat (milyar $)**	63,1
Kişi Başına GSYİH	3.553 $	Mısır ve Türkiye'de faaliyet gösteren çok sayıda firma olmakla birlikte net bir sayıya ulaşılmamıştır.	
Başkenti	Kahire		
Yüzölçümü	1.648.195 km²		
Resmi Dilleri	Arapça		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Almanya, İtalya, Suudi Arabistan, ABD.		

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı 2021 verilerinden derlenmiştir (URL-52, 2021).

Resmi adı Mısır Arap Cumhuriyeti olan bu kuzey Afrika ülkesi, Libya, Filistin, İsrail ve bir dönem toprakları olan Sudan ile komşudur. Yaklaşık yedi bin yıllık tarihi ile Mısıra ilk medeniyetlerden günümüze kadar birçok yönetim hakim olmuştur. Ancak gerek ana güzergahlar üzerinde olmayışı gerekse de ülke topraklarının geniş çöllerle çevrilmesi Mısırın çok fazla istilaya uğramasını engellemiş ve kendine özgü bir kültürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Halkının büyük bir kısmını Müslüman Arapların oluşturduğu Mısır ülkesinde 11. yüzyıldan aralıkla hüküm sürmüş Türk devletlerinin izleri de görülmektedir.

Mısır ekonomisi Mineral yakıtlar, inci ve değerli taşlar, elektrikli-elektronik aletler, plastik ve mamulleri ihraç ederken, mineral yakıtlar, makineler, elektrikli-elektronik aletler ve tahıl ürünleri ithal etmektedir. Sattığının nerede ise üç katını alan Mısır ekonomisinin son yıllık ekonomik verilerine bakıldığında sürekli olarak açık verdiği görülmektedir. Bu durumun başlıca nedeni ise Mısır sanayisi ve tarımının sürekli olarak artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye erişmemesidir. Nüfusunun %96'sı ülkede görülen çöl iklimi nedeniyle Nil Deltası ile Nil Nehri arasında ülkenin %20'lik kısmını oluşturan alanda yaşamaktadır.

Mısır, 1571 yılında Yavuz Sultan Selim Han tarafından fethedilişinden 1882 yılına kadar bir Osmanlı İmparatorluğunun eyaleti iken 1882 yılında İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Mısır topraklarında İngilizlerin hakimiyeti 1882 yılından 1953 yılana kadar sürmüştür. Mısır'da pamuk ekicisi büyük toprak sahiplerinin ekonomik güçleri onların mısır siyasetinde faal olmalarını sağladı. Bu durum ise Mısır siyasetinde ve ekonomisinde istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmuştur. 1956 yılında yaşanan Süveyş Kanalı Krizi, Mısır özel sektöründe büyük önemi bulunan yabancı şirketlerin millileştirerek devletin piyasada söz sahibi olmasına neden olmuştur (Yeşilçiçek, 2021 s.8).

1952 yılında Hür Subaylar darbesi ile Mısırda Kral Faruk devrilmiş ve yerine daha sonraki dönemde gerek Mısırda gerekse İslam aleminde hakkında çok konuşulacak olan Yarbay Abdül Cemal Nasır geçmiştir (Çetinkaya, 2019, s.4). Mısırı askeri bakımdan güçlendirmek isteyen ve İsrail karşı bir politika izleyen Nasır, Mısırın kalkınması için İngiltere ve Fransa'dan kredi talebinde bulunmuş ancak reddedilmiştir.

Nasır bunun üzerine Süveyş Kanalını yüksek karlarla işleten Fransız ve İngilizlerin kontrolündeki kanal şirketini bedeliyle kamulaştırdığını açıklaması 1956 yılında dünya siyasetinde yeni bir dengenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısıra savaş açması üzerine, Sosyalist kanada yakın olan Nasırın yardımına Sovyetler yetişmiştir. İngiltere ve Fransa'ya savaşı bitirmemeleri halinde atom bombası atmak ve bölgeye asker yollamakla tehdit eden Ruslar savaşı sona erdirmiştir (Öztürkci, 2017, s.376). 1956 yılında yaşanan bu krizin sonuçları sadece Mısırı değil bütün dünyayı etkilemiştir.

Süveyş Kanalı Krizi/Savaşı sonuçları arasında dikkat çeken en önemli olay ABD'nin, Rüyaya karşı müttefikleri İngilizleri ve Fransızları Rus tehdide karşı yalnız bırakmasıdır. Fransız ve İngilizlerin ABD olmadan tek başına bir şey yapamadığını gören İngiliz kolonilerinde İngilizlere karşı bağımsızlık hareketleri başlamış ve birçok ülke bu tarihten sonra bağımsızlığını kazanmıştır. Bu tarihten sonra dünya da söz sahibi olan iki ülke İngiliz ve Fransızların yerine ABD ve Rusya olmuştur. Fransa ABD'nin bu tutumundan dolayı Fransa da ABD'ye karşı bir güvensizlik ortamı oluşmuş ve Fransa NATO'nun askeri kanadından çekilmiş. Bu güvensizlik günümüzde de devam etmekle birlikte Fransız yöneticileri, NATO'ya alternatif Amerika'nın olmadığı, Avrupa ordusu şeklinde askeri güç oluşturmak istemektedir.

1967 yılında yaşanan ve altı gün süren Arap İsrail savaşında Mısır uçaklarının havalanmadan Batı destekli İsrail uçakları tarafından imha edilmesi ve Arap tarafının uğradığı ihanet ve sabotajlar nedeniyle Mısır İsrail'e karşı toprak kaybetti. İsrail, bu savaş ile mevcut topraklarını Mısır ve Suriye'den aldığı topraklar ile üç katına çıkarmış ve günümüzde dahi kan ve göz yaşına neden oldukları Kudüs şehrini işgal etmişlerdir. 1970 yılında Cemal Abdülnasır'ın ani ölümü Mısırda birçok politikanın değişmesine ve 1974 yılında "Açık Kapı Politikası" adı altında yeni bir model benimsemesine neden olmuştur. Bu modelin amacı özel sektörün geliştirilmesi ile Mısır'ın ekonomisini piyasa temelli bir yapıya dönüştürmektir. Bu karar ile Mısır ekonomisi 1974 yılından 2007 krizine kadar ciddi bir krizlerle karşı karşıya kalmamış ve istikrarlı sayılabilecek ekonomik bir performans göstermiştir (Yeşilçiçek, 2019 s.82). Dünya Bankası, İMF gibi kuruluşlarca Mısır ekonomisi orta-düşük gelir düzeyine sahip ülkelerinden biri olarak belirlenmiştir.

Mısır ekonomisinin temel sorunlarından birinin ihracatından çok fazla ithalat yapması nedeniyle düşük tasarruf oranı olduğu düşülmektedir. Mısır ekonomisinde yetersiz tasarruflar ve uzun zamandır görülen cari açık sorunları, Mısır ekonomisinde enflasyonu beraberinde getirmiştir. Mısır ekonomisinde görülen cari açıklar ve devamında yaşanan enflasyon sorununun çözümü dış borçlanma görülmüştür (Yeşilçiçek, 2019 s.82). Bu borçlanmalar kamu kesiminde büyük açıklara neden olmuş ve ülkede ödeme sıkıntılarının yaşanmasına neden olmuştur.

Mısır, 1948, 1967 ve 1973 yıllarında birkaç Arap ülkesiyle birlikte İsrail'e karşı savaş ancak Batılı ülkelerin İsrailli desteklemeleri nedeniyle üç savaşta da kazanamamıştır. 1970 yılında Nasır'ın ani ölümüyle Mısır Devlet Başkanı Hür Subayların kurucu üyesi olan Nasırın Cumhurbaşkanı yardımcısı olan asker kökenli Enver Sedat olmuştur. Enver Sedat da Nasır gibi dünya kamuoyunda çok tartışılan bir diğer Mısırlı liderdir. 1973 yılında meydana gelen Yom Kippur /4.Arap İsrail Savaşı'ndan sonra 1975 yılında, Süveyş Savaşında kendilerine yardım eden Sovyetler Birliği ile ilişkileri kesti. Enver 1997 yılında, Kudüs'ü yaptığı ziyaretten sonra İsrail ile iyi ilişkiler kurmaya başladı. Enver Sedat 17 Eylül 1978 tarihinde ABD'nin ara buluculuğunda İsrail'le masaya oturarak, Camp David Sözleşmesini imzaladı (Köprülü, 1999, s.178).

Bu anlaşmayla Mısır İsrail'i tanıyan ilk Arap ülkesi olması nedeniyle Arap dünyasından dışlanmaya başlandı. Bu antlaşma ile İsrail de Altı Gün Savaşı'nda ele geçirdiği Sina Yarımadası Mısır'a geri verdi. Camp David antlaşmasından sonra barış çabaları gerekçesi ile, dönemim İsrail başbakanı Begin'e ve Enver Sedat'a 1978 yılı Nobel Barış Ödülünü aldı (Kuduoğlu, 2018, s.59). Enver Sedat 1981 yılında suikast sonucu hayatını kaybedene kadar ülkede önemli ekonomik, sosyal ve siyasal değişiklikler gerçekleştirmiştir. Başkan Sedat, önceki Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın aksine, Mısır ekonomisinde özel sektöre yeniden yer vermişti.

Enver Sedat'a düzenlenen suikastın ardından 1981 yılında Cumhurbaşkanlığına önceki Cumhurbaşkanlarında olduğu gibi asker kökenli olan Hüsnü Mübarek getirildi. Mübarek 30 yıl boyunca iktidarda kaldığı Mısır ekonomisinde Enver Sedat'ın uyguladığı ekonomik ve sosyal politikaları ana hatlarıyla devam ettirmiştir. Mısır Tunus'ta 2010 yılında insan hakları demokrasi söylemleriyle başlayan Arap baharı adı

verilen siyasi silahlı halk hareketinden etkilenmiştir. 25 Ocak ya da “Tahrir Devrimi” olarak adlandırılan, 2011 yılında geniş halk kitlelerinin katılımıyla iki hafta süren protesto gösterileri Cumhurbaşkanı Mübarek’in istifasıyla neticelenmiştir (URL-53, 2021). 2012 yılında demokrasiye gecen Mısır 2013 yılında General Abdul Fettah Sisi askeri darbesiyle kesintiye uğramıştır.

Türkiye ve Mısır ilişkileri tıpkı İran ile olan ilişkilerimizdeki gibi 2012 yılında zirveye ulaşmıştır. Mısır, Türkiye'nin Afrika kıtasında en çok ticari ilişki kurduğu ülkelerin başında yer almakla birlikte köklü tarihi ilişkilerimizin olduğu bir ülkedir. Türkiye'nin 2012 yılında Mısıra yaptığı ihracat 3,6 milyar dolar olup, bu rakam ekonomik ilişkilerimizin geldiği en yüksek seviyeyi ifade etmektedir (Şeker, 2019, 241). Türkiye'nin 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısırın halk tarafından seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’ye karşı yapılan askeri darbeyi tanımaması ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye’nin Mısır’la yaptığı ticaretin düşmesine neden olmuştur (Köktaş, 2018, s.65). Mısırdaki ABD destekli darbeyi tanımayan Türkiye, yine ABD güdümüne girmiş Arap Ligi ile olan ilişkilerimizin gerilmesine ve 2015 yılında Suriye’deki pkk yapılanmasına karşı yaptığımız operasyonun Arap Ligince kınanmasına neden olmuştur.

Türkiye’nin D-8 ülkeleri ile olan ticaretine bakıldığında, Türkiye’nin D-8 grubu içerisinde en fazla ihracat yaptığı ülkelerin İran ve olduğunu görmekteyiz. Mısır ile yapılan ticarette ihracatımız miktar olarak artmasına karşın, Türkiye’nin artan ihracatı Mısırın ihracatımızdaki payını azalmıştır. Türkiye'nin 1998 yılında D-8 ülkeleri içindeki ihracatının %56’sı Mısır’a yapılırken bu oran 2017’de %33,13’e kadar inmiştir (Saray, 2019, s.179). Mısırın D-8 üyeleri içinde ihracatımızda miktar olarak artmasına karşın payının azalmasının nedeni Türkiye'nin diğer altı D-8 ülkesi ile ihracatını artmasıdır.

2013 yılında Mısırda yaşanan askeri darbe sonrasında Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin indirilmesi iki ülke arasında gerilime neden olmuştur. Zira askeri darbe ile gelen Sisi, Muhammed Mursi’nin aksi politikalar izmiş bu durum karşısında Sisi yönetimini tanımayan Türkiye uzun bir dönem Mısır ile olan diplomatik ilişkilerini

asgari seviyeye indirmiştir. 2017 yılı sonrası Akdeniz'deki doğalgaz arama faaliyetlerimiz de iki ülke arasındaki bir diğer gerilim konusunu teşkil etmektedir.

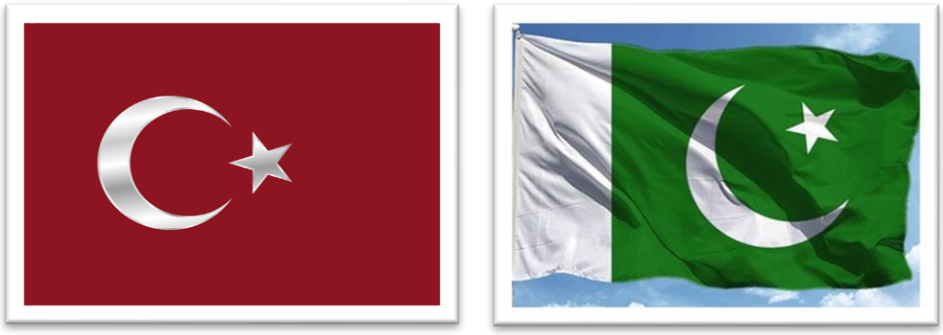
Tablo 4.14 Türkiye'nin Mısır ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)

Yıllar	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
İhracatımız	3.298	3.125	2.360	3.055	2.733	3.319
İthalatımız	1.434	1.226	1.443	1.997	2.190	1.812
Toplam Ticaret Hacmi	4.732	4.341	4.717	4.357	5.245	5.131
Denge	1.863	1.909	1.209	363	865	1.506

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Mısır Ekonomisi derlenmiştir (URL-54, 2021).

Mısır ile yapılan ticaretimizde tabloda da görüldüğü gibi ülkemizin dış fazla Mısır'ın ise sattığının iki katı kadar bir oranda dış ticaret açık verdiği görülmektedir. Pandemi döneminden önce Türkiye'ye her yıl yüz bin civarında Mısırlı turist ziyaret etmektedir (URL-5, 2021). Sağlık ve tatil amaçlı gelen Mısır vatandaşlarının yanında ülkemize siyasi sebeplerden dolayı iltica eden çok sayıda Mısırlı iş insanı da bulunmaktadır. Türkiye, Mısır'a tekstil elyafı ve mamulleri, demir ve çelik ürünleri ve kara ulaşım araçları ihraç ederken Mısır'dan plastik ve mamulleri, gübreler, ham petrol türevi ürünler ve organik kimyasal ürünleri ithal etmektedir.

4.4.3 Pakistan ve Türkiye Pakistan İlişkileri

Resim 4.8 Türkiye ve Pakistan Bayrakları

Tablo 4.15 Pakistan Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	314.684 milyar $	**Enflasyon Oranı**	%9,4
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%3,3	**İşsizlik Oranı**	%5,8
Nüfusu	100,4 Milyon	**İhracat (milyar $)**	23,9
Nüfus artış hızı	%2,1	**İthalat (milyar $)**	52,1
Kişi Başına GSYİH	1.590 $	**Ekonominin Sektörler Dağılımı**	
Başkenti	İslamabad	%56 hizmet, %19 sanayi, %25 tarım	
Yüzölçümü	1.648.195 km²		
Resmi Dilleri	Urduca ve İngilizce		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Almanya, Endonezya İtalya, Afganistan, ABD, Japonya,		

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı derlenmiştir (URL-55, 2021).

Resmi adı Pakistan İslam Cumhuriyeti olan Pakistan ülkesi, Güney Asya'da güneyinde Hint Okyanusu, doğusunda Hindistan, batı ve kuzeyinde Afganistan topraklarıyla çevrili bir ülkedir. İç kesimlerinde çöl iklimi, kuzeybatısında ılıman, kuzeyinde soğuk iklimin yaşadığındı Pakistan ülkesinde, sık görülen depremler, çoraklaşma ve çölleşme, temiz su kıtlığı ve mevcut suların endüstriyel atıklarla kirlenmesi başlıca sorunlardır (Alan, 2019, s.96). Ülke nüfusunun hızla artmasına ve kaynakların yetersiz olmasına bağlı olarak ülkede altyapı, sağlık ve eğitim hizmetlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.

Pakistan'ın dış politikasında sorun yaşadığı başlıca ülke ise 1947 yılında kendisinden ayrıldığı Hindistan'dır. Pakistan'ın Hindistan ile sıkıntı yaşamasının en büyük nedeni halkının çoğu Müslüman olan ve iki ülke arasında paylaşılamayan Keşmir bölgesi ve Hindistan'ın bölgede uyguladığı asimilasyon politikalardır (URL-56, 2021). Keşmir sorunu 72 yıldır sürmekle birlikte günümüzde yeniden alevlenmiş olup, Pakistan'ın Çin ile yaklaşmasının temel nedeni de Hindistan ile yaşadığı sorunlardır. Zira Pakistan, Çini Hindistan'a karşı bir denge unsuru olarak görmektedir.

Pakistan'ın ekonomisinde tarım sektörünün payı, her gelişmemiş ülkede olduğu gibi oldukça büyüktür. Ülkede çalışan nüfusun yarısı tarım sektöründe çalışmakla birlikte Pakistan GSYİH içindeki payı %20 civarındadır. Pakistan'ın yetiştirdiği başlıca tarım ürünleri; pamuk, buğday, pirinç, şeker kamışı ve mısırdır (Alan, 2019, s.156). Pakistan'ın sanayi sektöründe, tekstil sektörü alt sanayi kolu olarak en gelişmiş sektördür. Pakistan ülkesi birçok temel tüketim malında kendi kendine yetecek

durumdadır. Pamuk ve yün dokumacılığı, hazır giyim, deri mamulleri, çimento, sağlık sektöründe, meşrubat gibi gıda ürünleri Pakistan'ın temel endüstri malları arasında yer almaktadır (URL-86, 2021). Pakistan ülkesi kimyasal madde ve nükleer silah üretiminde önemli bir seviyeye ulaşmış durumdadır.

1990'lı yıllarda yaşadığı hükümet değişikliği ve hükümetlerin bir önceki ekonomi politikalarını değiştirmesi Pakistan'da 1990'lı için kayıp on yıl olarak görülmektedir. Bu yıllarda Pakistan'da tasarrufların az ve yatırım eksik olması nedeniyle ekonomide yavaşlama yaşanmasına neden olmuştur. Pakistan yönetimi son 20 yıldır ekonomik büyümeyi sağlamak adına yerli tüketimi teşvik etme, dış borçlanmaya gitme ve genişletici para politikası uygulama gibi yöntemlere başvurmuştur (Yeşilçiçek, 2021 s.83). Pakistan'da yaşanan bu durum, 2008 yılında Amerika'da ortaya çıkan ve küresel kriz haline gelen mortgage krizinde Türkiye'de uygulanan politikaları (tüketimi arttırmaya yönelik olan alın, verin ekonomiye can verin gibi) hatırlatmaktadır.

Pakistan'da uygulanan söz konusu politikalar sonucunda enflasyon yükselmiş, dış borçlar ödenemez hale gelmiş ve ekonomik durum daha da kötüleşmiştir. Son yıllarda Pakistan'da yaşanan sel, deprem gibi doğal afetler ekonomiyi daha kötü bir duruma getirmiştir. 1989-1999 yılları arası dönemde demokrasi adına ilerlemeler kaydeden Pakistan, son 20 yıldır ekonomik büyümeye odaklanılmıştır. Ödemeler dengesinin sağlanması, enflasyonun azaltılması ve ekonomik büyümenin sağlanması için bir dizi ekonomik düzenlemeler hayata geçirilmiştir. 1998 yılında yabancı para mevduatının dondurulmasıyla ekonominin durma noktasına geldiğini aktarmaktadır. 1999-2008 arası dönemde Pakistan ekonomisi ise hızlı büyüme göstererek GSYİH iki kat artmıştır. Ancak sonraki dönemlerde yüksek seviyelerde verilen bütçe açıkları ve yüksek enflasyon fiyat artışlarına ve Pakistan ekonomisini kırılganlaştırmıştır.

Türkiye Pakistan arasında ilişkilerinin temeli Pakistan ülkesi henüz kurulmayıp, Hindistan'ın bir parçası iken Osmanlı İmparatorluğu ile kurduğu ilişkilere dayanmaktadır Babür İmparatorluğu (1526-1858) dönemi dayanan bu ilişkiler Kurtuluş Savaşı zamanında Pakistanlılar başta olmak üzere Hintli Müslümanlarının gönderdiği yardımlar ile hat safhaya çıkmıştır. Bugün iki ülke arasındaki yakınlaşmanın iki önemli dayanağı tarihsel süreçte İslamiyet temelli kurulan

ilişkilerdir. Pakistan ülkesi bugün Türkiye'nin dış politikadaki en önemli destekçisi ve müttefiki konumundadır.

Türkiye olduğu gibi Pakistan ülkesinde birçok kez askeri darbe yaşamıştır. İslami bilincin artması, etkin grupların ve alt ulusların arasında yaşanan rekabet ülkedeki siyasi ortamı özellikle 1990 2000 arası dönemde fazlası ile germiştir. Pakistan ülkesinde Türkiye'de bir dönem olduğu gibi siyasi irade büyük önem arz etmesine rağmen; Pakistan'ın izlediği yol Pakistan tarihi boyunca Pakistan ordusunun belirlediği yol olmuştur. Geçmişten geleceğe Türkiye Pakistan ilişkileri makalesinde İsmail Akbaş, Pakistan da ordunun konumunu şu gözlerle tarif etmektedir; "*Öyle ki yaygın bir espriye göre: "Birçok devlet orduya sahipken, Pakistan'da ordu devletin sahibidir*" (Akbaş, 2013, s.299).

Pakistan milli şairi Muhammed İkbalin, Pakistan'ın kuruluş sürecinde milli şairlerimiz Mehmet Akif Ersoy'dan etkilendiği ve şiirlerinde benzer konuları işlediği düşünüldüğünde iki ülkenin birbirine coğrafi olarak uzak olmasına karşın tarihi ve kültürel olarak aynı minvalde yol aldığı görülmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan arasında diplomatik kaidelerin üstünde, kardeşlik hukukuna dayanan bir işbirliği söz konusudur. Nitekim 2021 yılında Azerbaycan'ın Bakü kentinde üç ülke arasında yapılan Üç Kardeş 2021 ortak askeri tatbikatı bu sıkı ilişkiye verilebilecek en güncel örnektir (URL-57, 2021). İki ülkenin dış politikada birlikte hareket etmesi ve iki ülke halklarının da birbirilerine karşı sempati duymalarına karşın ekonomik imkânsızlıklar ve iki ülkenin de iç siyasetinde yaşadığı sıkıntılar bugüne kadar iki ülke arasında münasebetlerin gelişmesini engelleyen unsurlardır. İki ülke arasında son zamanlarda askeri konularda önemli ilişkiler kurulmaktadır. Türkiye, Pakistan için ATAK helikopterleri ve korvet denen savaş gemileri üretir iken, Pakistan ise Müslüman ülkeler arasında sadece kendisinin sahip olduğu nükleer gücü her fırsatta Türkiye'nin kullanıma sunmaya hazır olduğunu belirtmektedir.

Öyle umut ediyoruz ki son 10 yılda savunma sanayisinde ülkemizin sağladığı başarılar da göz önüne alınarak, Türkiye'nin de yakın bir zamanda özellikle de Pakistan'ın desteği ile kendi nükleer gücünü oluşturacaktır. Kültürel, siyasi, askeri ve dış politika alanlarında iyi seviyede ve başarılı ilişkiler ortaya koyan iki ülke aynı başarıyı

ekonomik ilişkilerde gösterecektir İki ülke ekonomide ilişkilerini geliştirmek amacıyla üyelik adayı olarak gördüğümüz ve iyi ilişkiler kuruduğumuz Afganistan'ın da katılımıyla Ekonomik Forum oluşturmuşlardır.

Tablo 4.16 Türkiye'nin Pakistan ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)

Yıllar	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020/3**
İhracatımız	289,1	347	352	462	550	123,6
İthalatımız	310,5	263	323	330	306	73,3
Toplam Ticaret Hacmi	599,6	610	675	672	865,4	196
Denge	-21,4	+84	+29,2	+132	+243	+50,5

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Pakistan Ülke Profilinden derlenmiştir (URL-58 2021).

Pakistan ile Türkiye arasındaki ticarette bakıldığında Pakistan'a genel olarak haberleşme, elektrik ve elektronik cihazlar ile makine ve teçhizatı ihraç ettiğimiz, tekstil sanayisi için ham madde, plastik mamul ve organik kimyasallar ithal ettiğimiz görülmektedir. Pakistan ile olan ticaretimizde Türkiye'nin genel olarak fazla verdiğini görmekteyiz. Pakistan ile ticaretimizin, iki ülkenin siyasi olarak birbiri ile iyi olması ve ekonomik olarak birbirini tamamlayacak niteliklere sahip olmasına karsın ticaret hacminin olması gereken seviyeden çok daha düşük olduğu görülmektedir.

Pakistan'da 17 Türk firması ağırlıklı olarak enerji, finans, altyapı projeleri ve müteahhitlik sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Türkiye'de 233 Pakistan sermayeli firma ağırlıklı olarak otomotiv, elektronik, telekomünikasyon, makine, ticaret ve bankacılık sektörlerinde faaliyet göstermektedir. 2002-2019 döneminde Pakistan firmalarının ülkemize yaptığı doğrudan yatırım miktarı 80 milyon dolar civarındadır (URL-58, 2021). Ancak bu rakamlar iki ülke arasında olması gereken ticaret hacminin çok uzağında rakamlardır. Türkiye ve Pakistan toprakları arasında İran bulunmaktadır.

Üç D-8 üyesi ülkenin aralarında geliştirecekleri ekonomik ilişkiler neticesinde ortak pazarlar sadece birbirine komşu olan üç ülkeye değil tüm D-8 üye ve aday ülkelerine doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayacaktır. Zira söz konusu ülkelerin birbirlerine uygun fiyatlarda sunacakları kaynaklar ve gelişmeleri adına yapılacak bilgi paylaşımları sadece iktisadi kalkınmayı değil birçok alanda ülkelerin gelişmeleri sağlayacaktır. Zira Türkiye Keşmir konusunda Pakistan'ı, Pakistan ise başta Kıbrıs

sorunu ve terörle mücadele olmak üzere ve özellikle de dış politikada Türkiye'yi desteklemektedir.

4.4.4 Bangladeş ve Türkiye Bangladeş İlişkileri

Resim 4.9 Türkiye ve Bangladeş Bayrakları

Tablo 4.17 Bangladeş Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	274.978 milyar $	**Enflasyon Oranı**	%5,5
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%7,9	**İşsizlik Oranı**	%14,4
Nüfusu	164 Milyon	**İhracat (milyar $)**	38,7
Nüfus artış hızı	%2,1	**İthalat (milyar $)**	54,6
Kişi Başına GSYİH	1.647 $	**Ekonominin Sektörler Dağılımı**	
Başkenti	Dakka	%56 hizmet, %19 sanayi, %25 tarım	
Yüzölçümü	144.195 km²		
Resmi Dilleri	Bengalce		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Hindistan, Endonezya, Singapur, Afganistan, ABD,		

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Bangladeş Ülke Künyesi verilerinden derlenmiştir (URL-59, 2021).

Pakistan ülkeleri, 1947 yılında Muhammed Ali Cinnah önderliğinde İngiliz idaresindeki Hindistan'dan ayrılarak bağımsız iki devlet olarak kurulmuşturlar. Güney Asya da Batı Pakistan ve Doğu Pakistan adlarında birbirinden uzak iki ayrı bölgede kurulmuştur. Pakistan ülkelerinin farklı coğrafyalarda kurulma nedeni ayrıldıkları İngiliz sömürgesi olan Hindistan'ın elinde kalan toprakların iki Pakistan'ı birbirinden ayırıyor olmasıdır. Doğu Pakistan, 1971 yılında şu anki Pakistan'dan ayrılarak Bangladeş adıyla ayrı bağımsız bir devlet kurmuştur (Akbaş, 2013, s.298). Bangladeş Bangelin ülkesi anlamında olup adını ülkedeki Bangellerden almaktadır.

Bangladeş, ya da Doğu Pakistan'ın ayrı bir devlet kurma nedeni Doğu Pakistan'ın elinde kalan toprakların İngiliz işgalcilerce ihmal edilen topraklar olması, resmi dili konusunda anlaşmazlık yaşanmasıdır. Zira Doğu Pakistan toprakları bayındır değil ve halkı çoğunlukla Bengalce konuşur iken, Batı Pakistan halkı ise Urduca konuşuyordu. Bu ve benzeri sorunlar 1971'de iki Pakistan'ı bir iç savaşa götürdü. Savaş nedeniyle çok sayıda Hindu'nun ülkesine geçmesini bahane eden Hindistan savaşa müdahil olarak Doğu Pakistan olacak olan Bangladeş'i işgal etti. 1973 yılında Hindistan askerlerinin Bangladeş'ten ayrılması ile Doğu Pakistan olan ülke Bangladeş olarak bağımsızlığını ilan etti.

Bangladeş ülkesi, Bengal körfezindeki toprakları nedeniyle coğrafi olarak stratejik bir konuma sahiptir. Bengal ülkesinde halkın büyük çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte, Batı dünyası ile olan ilişkileri ve Hint kültürü nedeniyle homojen bir yapıya sahiptir. Muson Tropikal ve kurak iklimin görüldüğü ülkede insanların çoğu Pakistan'da olduğu gibi temiz su sıkıntısı yaşanmaktadır. Bengal ülkesinde insanların çoğu topraksız olmakla birlikte büyük bir geçim kaynağı olan balıkçılık sektöründe su kirliliği yüzünden verim düşmektedir (Alan, 2019, s.55). Temiz su kıtlığının yanısıra Bengal ülkesinde dikkat çeken başlıca sorunlar kurak bölgelerde çoraklaşma, ormanların yok edilmesi aşırı nüfus artısına karşın altyapı, eğitim ve sağlık hizmetlerinde yetersizlikler olarak görülmektedir.

Bangladeş ülkesi son yıllarda ciddi sıkıntılar yaşadığı ekonomik ve demografik yapısını düzeltmeye yönelik politikalar yürütmektedir. Zira Bengal ülkesi dünyanın en fakir, en yoğun nüfuslu ve en geri kalmış ülkelerden biridir. Ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı ülkenin en önemli ekonomik faaliyeti ise jüt, kenevir, çay ve pirinç üretimidir. Ülke de sık sık yaşanan kasırgalar ve sel baskınları Bengal ekonomisini olumsuz etkiletmektedir. Bengal hükümeti ülkedeki kamu ve özel sermayenin yetersizliği nedeniyle son 20 yıldır yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek adına petrol ve doğalgaz aranması ve ülkeye dağıtımı konusunda bir dizi girişimlerde bulunsa da istediği sonuca henüz ulaşamamıştır.

D-8 üyeleri arasında yapılan sektörel iş bölümünde kırsal kalkınmadan sorumlu olan Bangladeş D-8 üyeleri arasında kişi başına düşen gelir sıralamasında 5. sırada yer

alırken üye ülkeler arasından dünya ülkeleri ile yapılan ticaret hacmi bakımından 5. sırada yer almaktadır (Şeker, 2019, s.239). Bangladeş dünyanın en fakir ülkelerin biri olmasına rağmen dünya ekonomileri sıralamasında kendinden önde olan Pakistan, Endonezya ve Nijerya'yı her iki kıstas bakımından geride bırakmıştır. Bangladeş hakkında söylenebilecek bir başka şey ise komşusu Myanmar'da azınlık konumunda olan Rohinga (Buruma) Müslümanlarının Budist zulmünden kaçarak Bangladeş'e sığınmasıdır. Zulümden kaçıp Bangladeş'e sığınan mültecilerin sayısının bir milyonu bulduğu söylenmektedir.

Türk ve Bengal ilişkileri 19.yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bengal halkı ile ilk münasebetimiz 1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı İmparatorluğuna yapılan yardımlarda olmuştur. Milli Mücadele döneminde tıpkı Hint bölgesindeki diğer Müslümanlar gibi Bengal halkı da Türkiye'ye güçleri nispetinde maddi ve manevi destekte bulunmuşlardır (Sarısır, 2019, s.565). Daha önce Portekiz zulmüne karşı bölgeye gelen Osmanlı Türkleri, Sultan II. Abdülhamit Han'ın yürüttüğü İslam Birliği Politikası ile bölgede aktifleştiği görülmektedir. İngiliz sömürgesi olduğu zamanlarda bile Müslüman Osmanlı Türklerine karşı yakın bir ilgi gösteren Bengal halkı hakkında literatürde yeterince araştırma olmadığı görülmüştür.

Literatüre 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Bengal 'deki Müslümanlar, Kalküta camisinde Türk ordusu için dualar etmiş ve yardım toplatılmıştır (Sarısır, 2019, s.566). 1911 yılında Trablusgarp'ta yaşanan Türk-İtalyan Savaşında ve 1912-1913 Balkan Savaşlarında Hindistan Müslüman Birliğince Hilafetin sancaktarı Osmanlı İmparatorluğuna yardıma gönderilen, Hint Kızılay'ı olarak da bilinen, sağlık heyeti içerisinde çok sayıda Bengal'li Müslüman da yer almaktadır (Sarısır, 2019, s.566). Bengalliler başta olmak üzere tarih boyunca ilişkide bulunduğumuz ülkelerin ve iki ülke arasında gönül bağı oluşturacak olayların literatürümüzde yeterince yer bulmayışı, Türkiye'nin dış politika ve ekonomi politikalarını olumsuz etkileyen büyük bir eksikliktir.

Bangladeş dış politikada oldukça aktif bir yol izlemektedir. Öyle ki Bangladeş'in üye olduğu kuruluşlara bakıldığında nerede ise üye olabileceği her kuruluşa üye olduğu görülmektedir. Türkiye'nin üyesi olduğu kuruluşlarda genellikle Türkiye'den yana bir

politika izleyen Bengal bürokratları, Türkiye'nin üyesi olmadığı kuruluşlarda ise aleyhine olan karara çekince koyarak tepki göstermektedir (Alan, 2019, s.113). Bangladeş Güney Asya'daki konumu ile Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yapacağı ticarette önemli bir merkez olabilecek potansiyele sahiptir.

Önceki adı Doğu Pakistan olan Bangladeş ülkesi ile ikili İş birliğimiz ülkenin kuruluşundan sonra sene olan 1974 yılında başladı. 2014 yılında TİKA'nın Bangladeş'te faaliyet göstermeye başlaması ile iki ülke arasında ilişkiler daha da gelişmeye başlamıştır. TİKA ülkede faaliyet gösterdiği günden itibaren Bangladeş genelinde 60'tan fazla projeyi hayata geçirmiştir (URL-60, 2021). Türkiye'nin TİKA, AFAD, Kızılay ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla Bangladeş'e yönelik olarak yaptığı kalkınma yardımları ve yürüttüğü projeler Bengal ülkesi ile ilişkilerimize olumlu yansımaları olmuştur. Bangladeş ülkesinde Türk sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları sadece Bengallilere yönelik olmayıp son yıllarda komşu ülkede yaşanan Budist zulmünden kaçan Myanmarlı Müslümanları da kapsamaktadır.

Tablo 4.18 Türkiye'nin Bangladeş ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)

Yıllar	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
İhracatımız	200	264	294	373	96,6
İthalatımız	996	881	737	484	173,2
Toplam Ticaret Hacmi	1.196	1.145	1.032	857	173,2
Denge	-796	-617	-443	-111	-76,6

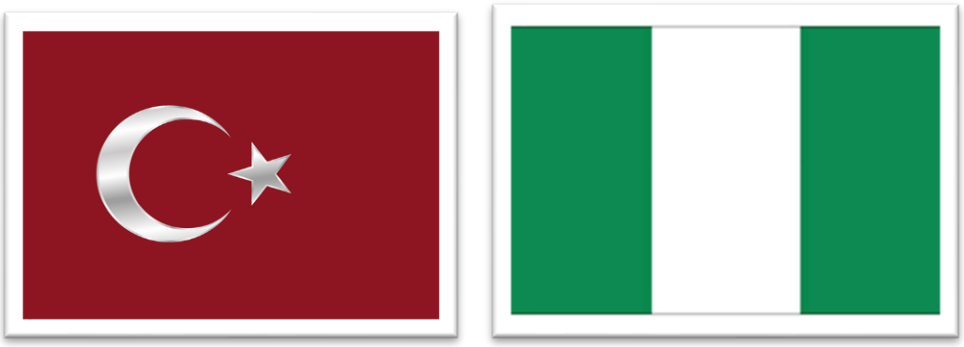
Kaynak: Dışişleri Bakanlığı Bangladeş Ülke profilinden derlenmiştir (URL-61, 2021).

Bangladeş ile olan ticaretimize bakıldığında Pakistan'a demir çelik, inşaat malzemeleri, makina ve cihazlar, tekstil makineleri, tekstil kimyasalları ihraç edilirken örülmemiş giyim eşyaları ve aksesuarları, örme giyim ve aksesuarları, dokumaya elverişli bitkisel lifler (jüt) ve seramik mamulleri ithal etmektedir (Alan, 2019, s.111). Bangladeş ile ticaretinde Türkiye'nin dış fazla verdiği görülmekle birlikte iki ülke arasında ilişkilerin diğer D-8 üyesi ülkelerde olduğu gibi olması gereken seviyelerinin çok altındadır.

Tarihi süreçte iyi ilişkiler kurduğumuz Bangladeş ile ilişkilerimiz hali hazırda istenilen düzeyde olmamasının bir çok nedeni vardır. Sınırları birbirine oldukça uzak olan iki

ülkenin münasebetlerinin yeterli düzeyde gelişememesinin bir diğer nedeni ise Türkiye'nin ve Bengal ülkesinin iç işlerinde yaşadığı sıkıntılar mevcut ekonomik kaynakların her iki ülkede de yetersiz olmasıdır. İki ülke arasında yapılacak ortak projelerin, ilişkilerin kısa vadede olmasa bile orta vadede iki ülkenin lehine gelişmelere vesile olacağı düşünülmektedir.

4.4.5 Nijerya ve Türkiye Nijerya İlişkileri

Resim 4.10 Türkiye ve Nijerya Bayrakları

Tablo 4.19 Nijerya Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	514.684 milyar $	**Enflasyon Oranı**	%13,4
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%2,5	**İşsizlik Oranı**	%20,8
Nüfusu	211.443 Milyon	**İhracat (milyar $)**	91
Nüfus artış hızı	%2,6	**İthalat (milyar $)**	36,5
Kişi Başına GSYİH	2.543 $	**Ekonominin Sektörler Dağılımı**	
Başkenti	Abuja	%26 hizmet, %43 sanayi, %31 tarım	
Yüzölçümü	923.768 km²		
Resmi Dilleri	İngilizce		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Hindistan, ABD, Japonya, Çad, İspanya		

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı Nijerya Ülke profili verilerinden derlenmiştir (URL-62, 2021).

1960 yılında İngiltere'den bağımsız olan Nijerya ülkesi veya resmî adı ile Nijerya Federal Cumhuriyeti, Afrika kıtasının batısında yer almaktadır. Nijer, Çad, Kamerun ve Benin'e komşu olan Nijerya ülkesinin güneyinde Gine Körfezi içerisinde yer alan Benin Körfezi yer almaktadır. Nijerya topraklarının %8'i orman, %77'si ise tarım arazisidir. Afrika kıtasının en geniş topraklarına sahip ülkelerinden birisi olan Nijerya ülkesinin 853 km uzunluğunda Atlas Okyanusu ve Gine körfezine kıyısı

bulunmaktadır (URL-63, 2021). Tropik bir iklime sahip olan Nijerya'da Nijer nehri ve Nijer deltası ve ülkenin kuzeyinde yer alan çöl bölgesi Nijerya bitki örtüsünün oluşumunda da önemli rol oynamaktadır. Nüfusun yaklaşık %55'ini oluşturan Müslüman nüfus ağırlıklı olarak kuzey kesimlerde, %45'ini oluşturan Hıristiyanlar ise güney kesimlerde yaşamaktadır.

Nijerya ülkesi zengin petrol ve doğalgaz kaynakları sayesinde Güney Afrika Cumhuriyeti ile Afrika katısının en büyük ekonomik gücünü oluşturmaktadır. 1970'ler yaşanan petrol krizlerinin etkisi ile olsa gerek 1970 sonrası dönemde Nijerya'da petrol sektörü hızla gelişme göstermiştir. Dünya petrol rezervlerinin %10'una sahip olan ülkede petrol gelirleri Nijerya devlet gelirlerinin yaklaşık %80'ini ihracat gelirlerinin ise %90'ını oluşturmaktadır (URL-64, 2021).

Türkiye, Nijerya'ya en çok demir-çelik, inşaat malzemesi ve elektronik ihraç ederken, Nijerya'dan kakao, kauçuk, palm ve kola cevizi, kalay cevheri, çinko, ham petrol ve kömür gibi ürünler ithal etmektedir. Türkiye-Nijerya arasındaki ilişkiler 1982'de imzalanan ticaret anlaşmasına dayanırken, iki ülkenin toplam ticaret hacmi 2019'da 2,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşti. Nijerya Afrika kıtasının Batı Sahra kısmında 200 milyonluk nüfusu, zengin yeraltı kaynakları ile büyüyen ekonomisi ve Batı Afrika Devletler Ekonomik Topluluğundaki lider konumu ile Türkiye ekonomisi ve Türk girişimciler için cazip imkânlar sunmaktadır.

Tablo 4.20 Türkiye'nin Nijerya ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)

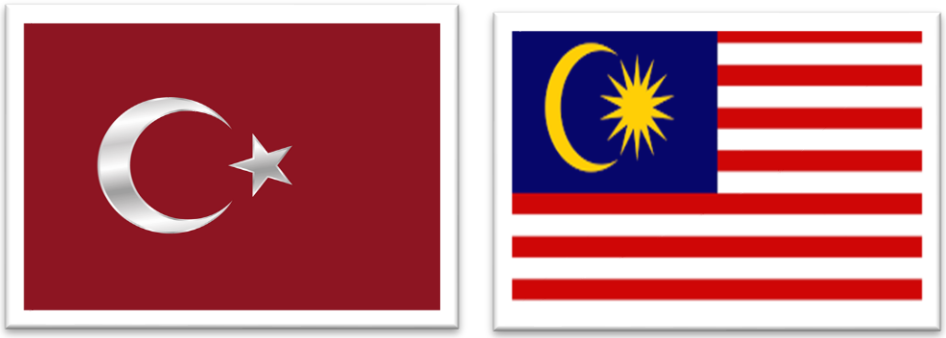
Yıllar	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
İhracatımız	3.298	3.125	2.360	3.055	2.733	3.319
İthalatımız	1.434	1.216	1.443	1.997	2.190	1.812
Toplam Ticaret Hacmi	4.732	4.341	4.717	4.357	5.245	5.131
Denge	1.863	1.909	1.209	363	865	1.506

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı Nijerya ülke künyesi verilerinden derlenmiştir (URL-65, 2021).

Türkiye-Nijerya arasındaki ilişkiler 1982'de imzalanan ticaret anlaşmasına dayanırken, iki ülkenin toplam ticaret hacmi 2019'da 2,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşti Anadolu Ajansı, 2021g). Nijerya, Türkiye'nin Afrika kıtasındaki altıncı,

Sahra Altı Afrika'da ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra 2. büyük ticaret ortağı konumunda bulunmaktadır.

4.4.6 Malezya ve Türkiye Malezya İlişkileri

Resim 4.11 Türkiye ve Malezya Bayrakları

Tablo 4.21 Malezya Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	364.684 milyar $	**Enflasyon Oranı**	%1,4
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%3,3	**İşsizlik Oranı**	%3,3
Nüfusu	33.6 Milyon	**İhracat (milyar $)**	238,9
Nüfus artış hızı	%0,6	**İthalat (milyar $)**	204,1
Kişi Başına GSYİH	11.189 $	**Ekonominin Sektörler Dağılımı**	
Başkenti	Kuala Lumpur	%56 hizmet, %19 sanayi, %25 tarım	
Yüzölçümü	329.847 km^2		
Konuşulan Diller	Malayca (resmi), İngilizce, Çince, Tamil		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Almanya, Endonezya İtalya, Afganistan, ABD, Japonya,		

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Malezya Ülke Künyesi verilerinden derlenmiştir (URL-66, 2021).

Güneydoğu Asya'da yer alan Malezya ülkesi, doğu ve batı olarak iki kara parçasına ayrılmıştır. 13 eyaletten oluşan ve "parlamenter monarşi" ile yönetilen federal bir devlettir. Malezya'da 878 adet ada bulunmaktadır. Malezya'da dini yapı çok çeşitli olmakla birlikte haklın büyük çoğunluğu Müslümandır. Malezya nüfusunun %61 İslamiyet (resmi dindir), %19 Budizm, %9 Hristiyanlık, %6 Hinduizm, %2 Konfüçyanizm, Taoizm, Çin dinleri dinlere mensuptur. Malezya 14. yüzyılda bölgeye gelen Müslüman tüccarlar aracılığıyla İslamiyet'le tanışmıştır. 1511-1641 arası Portekiz, 1641-1786 arası Hollanda ve 1786-1957 arasında İngiliz sömürgesi olan Malezya, bağımsızlığını 31 Ağustos 1957 tarihinde kazanmıştır. İlk kurulduğunda ismi

Malaya Federasyonu iken, 1963 yılında Sabah, Sarawak ve Singapur'un da katılımıyla ülkenin ismi Malezya olarak değiştirilmiştir (URL-66, 2021). Ancak Singapur, 1965 yılında federasyondan ayrılmıştır.

Malezya, ilk kez 1983 yılında başladığı İslami bankacılık çalışmalarına önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Günümüzde sahip olduğu 65,6 milyar dolarlık İslami bankacılık endüstrisi ile bu alanda en önemli küresel oyunculardan birisi haline gelmiştir. (Gedikli ve Erdoğan, 2019 s.253) Bu durum başta D-8 ülkeleri olmak üzere diğer Müslüman ülkeler için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Malezya Ülkesinde İslami bankacılığın başlatılması ve bu denli büyümesinin en önemli nedeni, İslami hassasiyeti yüksek müşterilerinden gelen faizsiz hizmet talebidir. Nitekim İslami hassasiyeti olan Müslüman bireyler için Helal-Haram ayrımı sadece mal tüketiminde söz konusu değildir.

İslami hassasiyeti olan bireyler sadece mal üretip para kazanırken, tasarruf yaparken kısaca tüm iktisadi kararlarını verirken helali tercih etmeli, haramdan uzak durmaktadır (Dilek vd., 2017, s.639). Faizsiz kredi kullanımı Malezya ülkesinde en çok konut alımında kullanıldığı görülmektedir. Malezya hakkında dikkat bir diğer faktör ise sahip oldukları medya gücüdür. Gelişen teknoloji ve telekomünikasyon altyapısı ile Malezya ülkesi medyasıyla, Asyalı, zengin, Müslüman, çok kültürlü ve demokratik bir tablo çizmektedir (Söylemez, 2014, s.98). Malezya Güneydoğu Asya ülkeleri içerisinde yıllık kalkınma oranı en büyük olan ülkelerdendir. Malezya, ekonomik açıdan kendi kendine yeten bir profil çizmektedir. Düşük enflasyon ve işsizliğin olduğu Malezya ülkesi, güçlü sermaye yatırımları olan ekonomisi ile sürekli gelişme içerisindedir.

Diplomatik ilişkilerimizin 1964 yılında tesis edildiği Malezya ile ülkemiz arasında geniş kapsamlı ve yakın ilişkiler mevcut olup ilişkilerimiz, karşılıklı güven duygusu içinde, üst düzey ve teknik ziyaretlerle, dostça bir ortamda gelişmesini sürdürmektedir. 2015 yılında yürürlüğe giren ikili Serbest Ticaret Anlaşması (STA), ülkemizle ASEAN üyesi bir devlet arasında yürürlüğe giren ilk STA olma özelliğini taşımaktadır (URL-69, 2021). Necmettin Erbakan'ın 1996 yılında yaptığı Asya ziyareti iki ülke

ilişkilerinde dönüm noktası niteliğindedir. Bu ziyaret ile iki ülke arasında sanayi konusunda ortak projelerin yürütülmesine karar verilmiştir.

Erbakan'ın Malezya ziyaretinde alınan kararların bazıları şu şekildedir; *Denizaltı ve firkateyn imalatında işbirliği yapılması konusunda mutabakata varılmıştır. Havacılık alanında işbirliğinin yapılması, Türkiye, Malezya ve Endonezya ile beraber uçak üretimi, askeri teçhizat ihracatının Türkiye'den yapılması* (Temiz, 2021, s.773).

Söz konusu kararlarla ilave diğer bir önemli bir gelişme de Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Orta Doğu için Malezya ve diğer Uzakdoğu ülkeleri tarafından bir üs olarak seçilmesidir. Bu hamle ile Güney Asya'dan Avrupa'ya, Rusya'ya Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerine ihracatlar yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca Asya İslam Yatırım ve Kalkınma Bankası'nın kurulması bu seyahatte de gündeme gelmiş ve bu bankaya Malezya'nın da iştirak etmesi kararlaştırılmıştır**.**

Türkiye'nin Malezya'ya olan ihracatında askeri malzemeler ve sanayi yağları ön plandayken, Malezya'dan palm yağı ve fraksiyonları ithal edilmektedir. Malezya firmaları ülkemizde enerji, havalimanı, sigorta ve sağlık sektörlerinde önemli yatırımlara sahiptir. Malezya, savunma sanayii iş birliğimiz bakımından Güneydoğu Asya bölgesinde önemli bir ortak olarak görülmektedir (URL-68, 2021).

Tablo 4.22 Türkiye'nin Malezya ile olan Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon $)

Yıllar	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
İhracatımız	3.298	3.125	2.360	3.055	2.733	3.319
İthalatımız	1.434	1.216	1.443	1.997	2.190	1.812
Toplam Ticaret Hacmi	4.732	4.443	4.717	4.357	5.245	5.131
Denge	1.863	1.909	1.209	363	865	1.506

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Malezya ülke künyesi verilerinden derlenmiştir. (URL-69,2021).

2014 2019 yılları arasında iki ülkenin ticaretine bakıldığında Malezya'ya ihracatımızda oransal olarak büyük dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. İthalatta ise bu dalgalanmaların daha az olduğu genel itibariyle bir artış eğilimi yakaladığı görülmektedir. Bu tablodan hareketle iki arasındaki ticarette Türkiye'nin Malezya'ya karşı dış açık Malezya'nın ise Türkiye'ye karşı dış fazla verdiği görülmektedir. Bu durumun başlıca nedenin Türkiye'nin Malezya'dan ithal ettiği mal miktarı kadar ithal

edilen ml kaleminin daha fazla olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Malezya'dan ithal ettiği ürünlere bakıldığında pahada ağır yükte hafif optik ve elektronik ürünlerin fazla olduğu görülmektedir.

4.4.7 Endonezya ve Türkiye Endonezya İlişkileri

Resim 4.12 Türkiye ve Endonezya Bayrakları

Tablo 4.23 Endonezya Ülkesinin Genel Durumu

GSYİH	1,1 Trilyon dolar	**Enflasyon Oranı**	%2,7
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%5	**İşsizlik Oranı**	%4,5
Nüfusu	267 milyon	**İhracat (milyar $)**	167
Nüfus artış hızı (%)	1,1	**İthalat (milyar $)**	170
Kişi Başına GSYİH	4.182 dolar	**Ekonomideki sektörel dağılım**	
Başkenti	Cakarta	Tarım%15 Hizmet%37 Sanayi%48	
Yüzölçümü	1.904.443 km^2		
Resmi Dilleri	Endonezce (resmi), İngilizce, Felemenkçe, yerel lehçeler		
Başlıca Ticaret Ortakları	Çin, Japonya, ABD, Hindistan, Singapur, Malezya, Güney Kore, Tayland, Filipinler, Avustralya		

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Endonezya ülke profili verilerinden derlenmiştir (URL-70, 2021).

Güneydoğu Asya ile Avustralya kıtası arasında kalan Endonezya ülkesi Japonya gibi birçok adadan oluşmaktadır. Endonezya'nın sahip olduğu karasuları, toplam yüzölçümünün yaklaşık dört katını oluşturmaktadır. Kuzeyinde Malezya, doğusunda Papua Yeni Gine ile komşu olan Endonezya'nın batısını ve güneyini Hint Okyanusu oluşturmaktadır. 17 binden fazla adasıyla Endonezya Hint Okyanusunda birçok önemli ticari ve stratejik su yolunu kontrolünde tutmakta (URL-71, 2021).

Endonezya Güney Asya'ya hakim olan muson ikliminin etkisi ve birçok adadan oluşması nedeniyle topraklarının yarısından fazlasını ormanlar oluşturmaktadır. Tropikal iklimin görüldüğü Endonezya'da ülkesi bol yağış alan ve nemli iklim yapısı nedeniyle çok çeşitli bitki örtüsüne sahiptir. Endonezya, kalabalık nüfusa rağmen halen el değmemiş doğasıyla dünyanın en büyük ikinci biyolojik çeşitliliğe ev sahipliği yapan ülke konumundadır Endonezya'nın önemli bir bölümünü dağlık araziler oluşturmakla birlikte dağların çoğu volkanik kökenlidir. Endonezya'nın kuzey adaları, Büyük Okyanustaki ateş çemberi olarak adlandırılan, volkanik patlamalarının ve depremlerin çok sık ve şiddetli olduğu alanda yer alır. Endonezya'da halen aktif durumda olan 128 volkan bulunmakta ve büyük can ve mal kayıplarına neden olmaktadır.

Endonezya tarihi, ülkeyi üç asırdan fazla sömüren Hollanda başta olmak üzere ülkenin doğal kaynakları ele geçirmek isteyen İngiliz, Çinli, Hindu ve Budistler gibi pek çok sömürgeci toplumun etkisinde kalmıştır. Bu etkilenmemin en bariz örneği ise Endonezya ülkesinin adında görmekteyiz Endonezya kelimesi sömürgecilik döneminden kalma bir tabirdir. Diyanet Dergisine yazdığı makalede Prof. Dr. Ahmet Kavaslı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. *İngiliz Etnolog Georg Earl tarafından 1850 yılında Yunanca "hintli" anlamındaki "indos" ve "ada" anlamındaki "nêsos" kelimelerini birleştirerek "Indonesia" adını verdi* (Diyanet, 2021).

Sömürgecilerin Endonezya üzerindeki diğer etkilerini ülkede konuşulan dillerde, Endonezya halkının sahip olduğu farklı inançlarda ve toplumun çok fazla etnik kökenden oluşuyor olmasında açıkça görmekteyiz. Endonezya toplum yapısının çok çeşitli olmasındaki etkenlerden biri de ülkenin 17.503 adadan oluşmuş olmasıdır. Nitekim Endonezya'nın ulusal sloganı olan ve "Çoklukta birlik" anlamına gelen "Bhinneka Tunggal Ika" ülkedeki çeşitliliğin bir diğer göstergesidir (İmga, 2009, s.115).

Endonezya 270 milyonu aşan nüfusuyla Çin, Hindistan ve ABD'nin ardından dünyanın en kalabalık 4. ülkesi konumundadır. Endonezya'da, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi 1960'lı yıllardan itibaren uygulamaya konulan aile planlaması programı nedeniyle nüfus artış oranında ciddi azalmalar yaşanmakta. Endonezya nüfusunun yaklaşık

%95’lik gibi büyük bir bölümünü Malay kökenliler oluşturmakla birlikte ülkede 300’ü aşkın farklı etnik grup bulunmaktadır. Endonezya'nın %87’lik bir kısmını Müslümanlar oluşturur iken 1900 yıllarda protestan misyonerlerin yürüttüğü misyonerlik çalışmaları nedeniyle halkın %8’lik bir kısmını Hristiyanlığa inanmaktadır. Müslüman ve Hristiyanların yanı sıra Endonezya'da Budizm inancına ve yerel inançlara sahip %5’lik bir nüfus bulunmaktadır.

Hollanda’dan bağımsızlığını ancak 1945 yılında kazanan Endonezya, zengin doğal kaynakları ve son 25 yılda uyguladığı kalkınma programları neticesinde sağladığı büyüme oranları nedeniyle Uzak Doğu’nun kaplanları arasında sayılmaktadır. 2000 yılında yapılan sayıma göre Endonezya'da 15 yaş altındakilerin oranı %30,4 iken 65 yaş üstündekilerin nüfusa oranı ise %4,6’dır. Endonezya dinamik nüfusu nedeniyle artan bir işgücüne sahip bir ülkedir (Konya Ticaret Odası, 2015 s.4). Her sene ortalama 2,5 milyon kişinin işgücüne katıldığı ülkede işsizlik önemli bir sorun olup, işsizlik oranı %9 civarlarındadır. Endonezya hükümeti ülkesinde istihdam oluşturamadığı genç işsizlerin Tayvan, Hong Kong ve Malezya gibi ülkelere göçmen işçi olarak gitmelerini işsizliğin azalmasında bir çare olarak bakmaktadır. Yurt dışına göçmen işçi olarak giden Endonezyalıların nüfusunun iki milyonu aştığı tahmin edilmektedir.

1997 yılında Tayland merkezli yaşanan Asya Finansal Krizin önce Endonezya ekonomisi hızla büyümekte yoksulluk önemli ölçüde azalmaktaydı. Endonezya krizden önce 1980’li yıllarda Türkiye'de Özal döneminde uygulanmaya çalışılan ihracata dayalı üretim politikasını uygulamaktaydı. 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizlerinin ardından Endonezya hükümeti ihracat ve ithalatta gümrük ve vergi indirimlerine gidilerek liberal bir politika uygulanmaya başladı (Yeşilçiçek, 2021 s.75). Asya Finansal Krizi birçok Asya ülkesi gibi Endonezya’yı da kötü etkilenmiş ve ekonomisinde daralmalar yaşanmasına neden olmuştur. Krizden sonra Endonezya ekonomisi dünyada yaşanan küresel ekonomik daralma neticesinde yaşanan yabancı sermaye çıkışları karşısında olumsuz etkilenmiştir.

Krizden sonra Endonezya’da para birimin rupinin %85 oranında değer kaybetmesine neden olacak bir devalüasyon yaşanmıştır. Kriz sonrası yaşanan devalüasyon sonrasında ülkede enflasyon %70’lere yükselmiş özellikle gıda fiyatları tırmanmıştır.

1997 Asya krizinden sonra Endonezya da yaşanan bu durum Türkiye'nin 1946 2000 yılları arasında defalarca yaşadığı krizler ve sonrasında yaşananların benzerlik göstermesi küresel çapta birilerinin çıkarları doğrultusunda finansal oyunlar oynadığı teorisini güçlendirmektedir.

Endonezya'da İslamiyet'in yayılışı 7. yüzyılda bölgeye gelen Müslüman tüccarlar vesilesi ile olmuştur. 14. yüzyılda Ace Sultanlığının kurulması ile Müslümanlar bölgede hakimiyetlerini kurmuşlardır. Endonezya ile ilişkilerimizin geçmişi 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. 16. yüzyılda Müslüman Ace Sultanlığının Portekiz baskılarına karşı İslam Halifesi Osmanlı İmparatorluğundan yardım talebiyle iki ülke arasında ilk resmi ilişkiler kurulmuş olmuştur. Endonezya ile ilişkilerimiz geçen beş asırlık süre zarfında her daim dostluk üzerine kurulmuştur. Türkiye ve Endonezya arasında ilk diplomatik ilişkiler 1950 yılında Menderes döneminde gerçekleşmiş, ilk Cakarta Büyükelçiliğimiz ise 10 Nisan 1957 tarihinde faaliyete geçmiştir (URL-72, 2021). 2004 yılında Hint Okyanusunda yaşanan tsunami felaketi nedeniyle Türkiye'nin sivil toplum kuruluşları aracılığı ile Endonezya'da yürüttüğü insani yardım faaliyetleri iki ülke arasında bağları iyice güçlendirmiştir.

Endonezya Güneydoğu Asya'nın şu an en büyük ekonomisi ve 2030'da dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasında yer alacağı beklenen gelecek vaad eden bir ülke konumundadır. Endonezya'nın genç ve dinamik nüfusu, hızla gelişen orta gelir sınıfı ve sahip olduğu büyük ekonomi potansiyeli ile Türkiye'nin ticari ilişkilerini daha fazla geliştirebileceği bir ülke profili oluşturmaktadır. Endonezya'da 400 civarı vatandaşımız ikamet eder iken, Türkiye'de ise 2.400 civarında Endonezya vatandaşı ikamet etmektedir. Endonezyalı gençler 1992 yılından itibaren Türkiye'yi üniversite öğrenimi için tercih etmekte olup Türkiye bu öğrencilerin bir kısmına burs vermektedir.

İki ülke aralarındaki coğrafi uzaklığa rağmen ekonomik, siyasi, kültür ve eğitim gibi konularında yakın ilişkiler kurmuşlardır. Türkiye ve Endonezya'nın dostane ikili işbirlikleri uluslararası platformlarda da görülmektedir, İki ülke üyesi oldukları Birleşmiş Milletler ve uzman kuruluşlarının yanı sıra İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), D-8, G-20 ve MIKTA gibi uluslararası ve bölgesel örgütlerde birbirilerini destekleyen

politikalar yürütmektedir. Türkiye ve Endonezya'nın son dönemde yakaladıkları büyüme oranları ve aktif dış politikaları iki Müslüman ve dost ülkenin birçok alanda birbirlerine yakınlaşmalarına vesile olmaktadır. Endonezya, Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesinde siyasi ve ticari ilişkilerini geliştirilmesinde, dünyanın 16. büyük ekonomisi ve en kalabalık Müslüman nüfusa sahip ülke olması itibari ile kilit rol üstlenmektedir. Endonezya G-20 içinde ASEAN üyesi olan tek ülke olması Endonezya'yı Türkiye açısından önemini kılın bir diğer unsurdur. Türkiye, Endonezya'nın Balkanlara, Kafkaslara ve Orta Doğu ülkelerine ulaşabilmesi için bir nevi köprü görevi görebilmektedir.

2011 yılında imzalanan ve bir çok alanda stratejik ortaklığı ön gören "*Türkiye-Endonezya: Yeni Dünya Düzeninde Güçlendirilmiş Ortaklık*" bildirisi iki ülke arasında işbirliğini zirveye ulaştırmıştır. 2017 yılında iki D-8 ülkesi olan Malezya ve Endonezya'nın girişimleri ile Türkiye'nin 10 üyeli ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) Dostluk ve İşbirliği anlaşması imzalaması da Türkiye Endonezya arasında kurulan iyi ilişkilerin neticesidir. ASEAN ile imzalanan bu antlaşma Türkiye'nin, yükselen yıldız Güney Asya'da ticaretten güvenliğe birçok önemli hususta lehine hükümler içermektedir. D-8 üyesi iki İslam ülkesi arasında devam edecek stratejik bir iş birliği, ülkelerindeki refah seviyesini yükseltmesinin yanı sıra İslam dünyasında ve küresel çaptaki pek çok sorunun çözüme kavuşmasına vesile olacaktır. Nitekim böyle bir iş birliği D-8 Teşkilatının kuruluş gayesine uygun bir durum teşkil etmektedir. Günümüzde çok boyutlu olarak şekillenen dünya güç dengesi içinde Türkiye - Endonezya ilişkilerinin olması gereken noktaya ulaşabilmesi, yalnızca siyasi ve stratejik temelli kalmayıp güvenlik, sağlık, sosyokültürel birçok alana yansıması gerekmektedir.

Endonezya'da iş gücünün istihdamında, tarım sektörünün içinde yer alan çiftçilik, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık gibi sektörler önemli bir paya sahiptir. Tarım sektörü GSYİH da %15'lilk bir paya sahip iken istihdamda payı ise %32 gibi büyük bir orana tekabül etmektedir (İnsamer, 2021). Tarım sektöründe iş gücü oranın GSYİH oranından büyük olması ülkede modern tarım yöntemlerinin kullanılmadığını ve geleneksel tarım yöntemlerinin halen devam ettiğinin göstergesidir. Nitekim Endonezya ülkesinin binlerce adadan oluşması, adaların dağlık bir arazi yapısı sahip

olması ve ülkede ekilebilir alanlar parçalı ve düzlük arazilerin az olması modern tarım yöntemlerinin uygulanmasını zorlaştıran başlıca unsurlardır.

Endonezya'nın zengin yer altı kaynaklarına sahip olması, son 25 yılda madencilik sektörünün gelişmesine vesile olmuştur. Hazırlanan kalkınma planları doğrultusunda hızlı bir şekilde ekonomiye kazandırılan madenler hem istihdam ürütmekte hem de ülkenin ödemeler dengesine önemli katkılarda bulunmaktadır. 1980'lerin ortalarında hızlı genişlemeye başlayan imalat sanayi 1991 yılında ilk kez tarım sektörünü geride bırakmıştır. 2019 yılında hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı %39 iken sanayi sektörünün payı madencilikten dolayı %46 gibi büyük bir rakam iken tarım sektörünün payı %14,4 olmuştur

Hizmetler sektörünün payının artmasında Endonezya'da son zamanlarda gelişen turizm sektörünün etkisi büyüktür. Endonezya ekonomisi karma bir ekonomik model benimsediğinden dolayı ekonomi içinde pek çok kamu teşebbüsü faaliyet göstermektedir. Endonezya ekonomisinde dikkat çeken bir hususta ülke nüfusunun yüzde 65'ine sahip olan Java Adasının, ülke ekonomisinin de yüzde 60-65'ini kontrol ediyor olmasıdır (DEİK, 2014, s.3). Başkent Cakarta'nın bulunduğu Java adasında Javalılar olarak adlandırılan bir kesim ekonomiden siyasete birçok alanda Endonezya'da söz sahibi konumundadır. Bu nedenle Java Adası Endonezya'nın kalbinin attığı bir merkez konumundadır.

Türkiye ile Endonezya arasındaki ticaret hacmi, iki ülkenin sorunları ile uğraşmasından dolayı uzun yıllar potansiyelin çok altında bir tablo çizmiştir. 1997 yılında D-8 Teşkilatının kurulması ile canlanan ticari ilişkilerimiz 2002 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde gelişmektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2019 yılında 1.557 milyar dolar seviyesine ulaşır iken, Türkiye, bu ticarette 1.005 milyar civarında bir dış ticaret açığı vermiştir.

Türkiye'nin son beş yılda Endonezya'ya ihraç ettiği başlıca ürünler tütün mamulleri, buğday unu, bor mineralleri, halı-kilim, mermer ve makinalar olur iken Endonezya'dan ithal ettiği ürünler ise sentetik iplik, sentetik dokuma kumaş, doğal kauçuk, palm yağı, kağıt hamuru ve ayakkabı malzemeleri şeklinde olmuştur (Konya

Ticaret Odası, 2021). D-8 Teşkilatının kurulduğu 1997 yılında Endonezya ile ikili ticaretimiz 262 milyon dolar seviyelerinde iken 2019 yılında ticaret hacmimiz, 1,55 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (URL-73, 2021). Türkiye ve Endonezya arasında serbest ticaret anlaşması niteliğinde olan "Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşmasının" imzalanması öngörülmekte olup, antlaşmanın içeriği hakkında yılından beri müzakereler devam etmektedir.

4.5 D-8 Teşkilatının Aktifleştirmesi Öneriler

D-8 Teşkilatının kuruluş misyonuna ulaşması için tavsiye edilecek pek çok öneri ve yapılması gereken birçok proje vardır. Ancak bu öneri ve projelerin hayata geçebilmesi akademik, ekonomik, sosyokültürel çalışmalar kadar önemli olan diğer faktör söz konusu ülkelerdeki siyasal iktidarların tutumlarıdır. D-8 üyesi ülkelerde farklı görüşlerde hükümetlerin iktidarda olması ortak hareket edilmesini zorlaştıran en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet liderleri farkı bakış açılarına sahip olsalar dahi, halklarının büyük çoğunluğu adının ne olduğu önemli olmayan İslam Birliğine dayanan bir teşkilata duyulan ihtiyacın farkındalar. Bu konuda halkların inançları tam iken liderlerin başka ülkelerle olan şahsi münasebetleri ve fikirlerinden dolayı birbirilerine karşı şüphe ve ön yargılar ile yaklaşmaktadırlar. Bu şüphe ve ön yargılar karşılıklı iyi niyette dayanan ilişkiler ile yerini güvene bırakacağı düşünülmektedir. Zira halklarının geleceği başta olmak üzere İslam aleminin geleceği için bırakmak zorundadır da.

D-8 Teşkilatının kurulduğu dönemde de şartlar çok elverişli değildi. O döneminde kendi içinde barındırdığı birçok sorun vardı. Ancak Türkiye Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde birçok soruna rağmen bir girişimde bulunup D-8'i kurmuştur. 1997 yılında Türkiye'nin durumu bugünkü durumundan daha iyi değildi. Aksine Türkiye, 24 sene öncesine oranla savunma sanayisi başta olmak üzere sağlık, elektrik elektronik, teknoloji gibi alanlarda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye'nin şu an ki ekonomik durumu, Türk lirasının ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı değer kaybetmesi ve pandemi gibi nedenlerden dolayı kötü bir grafik çizse de bu durum uzun süre devam etmeyecektir.

D-8'lerin aktifleştilmesi üye ülkelere, özellikle de Türkiye'ye külfet gibi görünse de durumun öyle olmadığı düşünülmektedir. Zira Türkiye'nin diğer ülkelere göre birçok alanda önde olması, İslam coğrafyasında halkların Türkiye'ye olan teveccühleri, Türk mallarının bu pazarlarda kalitesinden dolayı rağbet görmesine ve ekonomimizde canlanmaya neden olacaktır. Öte yandan Türk iş adamlarının üye ülkelerde yapacakları ekonomik girişimler hem kendileri için hem de söz konusu ülkelerin ekonomik olarak kalkınmalarına vesile olacaktır.

D-8 Teşkilatının canlandırılmasında sorumluluk elbette sadece Türkiye'ye düşmemektedir. Ancak Türkiye'nin teşkilat içinde üstlenmiş olduğu liderlik konumu, binlerce yıl geçmişe dayanan teşkilatçılık kültürü, Türk halkının diğer ülkedeki halklara oranla kendini daha fazla geliştirmiş olması gibi faktörlerden ötürü sorumluluğun büyük kısmının Türkiye'ye kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin kuruluşuna öncülük ettiği ve aktif rol üstlendiği bölgesel teşkilatlardan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT-ECO) gibi teşkilatlardaki başarı ve tecrübesi Türkiye'yi diğer üye ülkelere göre bir adım öne çıkarmaktadır. Türkiye'nin dünyanın dört bir yanında diplomatları ile diplomaside yürüttüğü güvenilir politikalar ve sivil toplum kuruluşları ile karşılıksız yürüttüğü insani yardım faaliyetleri Türkiye'ye doğal olarak lider ülke vasfını vermektedir.

Bir Müslümanın yese düşmesi devamında pişmanlıklar yaşamasına neden olacaktır. Tövbe süresinin **Üzülme, Allah bizimle beraberdir.** Ayetinden hareketle D-8 Teşkilatının Necmettin Erbakan belirlediği misyon ve vizyonuna ulaşabilmesi için 17 maddelik öneri hazırlanmıştır.

4.5.1 D-8 Üniversiteleri Yaygınlaştırılmalı

İran'ın başkenti olan Tahran kentinde bulunan ve lisans üstü eğitim veren D-8 Üniversitesi, üye sekiz ülkede lisans ve lisans üstü düzeyinde eğitim verecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Avrupa ve Amerika başta olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde akademik çalışmalar yapan D-8'in manasının bilincinde olan Müslüman bilim adamları D-8 üniversitelerinin bünyesine dahil edilerek akademik açıdan üniversitelerin uluslararası prestiji arttırılmalıdır. D-8 Üniversitelerinde akademik

çalışma yapacak bilim adamlarına, akademik olarak dünyada ilk sıralarda yer alan üniversitelerdeki gibi bir çalışma ortamı sunulması gerekmektedir.

Üniversitelerin bünyelerinde laboratuvarlar, Ar-Ge merkezleri, atölye hatta alanlarına göre fabrikalar kurulmalıdır. Bilimsel çalışmalar neticesinde ulaşılan yeni veriler, bu atölye ve fabrikalarda üretime dönüştürülerek üniversiteye gelir sağlanabilir. Üniversitenin sağlayacağı gelir, hükümetlere yüklediği ekonomik külfeti sonlandıracağı gibi zamanla kendi kendine yetebilecek hatta ciddi karlar elde eden bir konuma gelecektir. Üniversitelerde üretime dönüştürülen bilgiler neticesinde kurulacak şirket ve diğer kuruluşlar D-8 üniversitelerinden mezun olacak öğrenciler için bir istihdam alanı oluşturacaktır.

Dünyanın dört bir tarafından D-8 Üniversitelerine kabul edilen liyakatli Müslüman öğrenciler, ümmet olma bilincini geliştirerek, İslam Birliğinin kuruluşunda önemli görevler üstleneceklerdir. Fen bilimlerinin yanında sosyal bilimlerinde de çalışma yapan öğrenciler mühendislikten hukuka, tıptan siyaset bilimine kadar her alanda kendileri geliştirmeleri; kendileri, ülkeleri ve insanlık açısından büyük kazanımlara vesile olacaktır. Bir yandan bilimsel çalışmalara imza atacak akademisyenler mühendisler yetişir iken bir yanda ülke politikaları başta olmak üzere uluslararası diplomasiye yön verebilecek siyasetçilerin, hukukçuların, yazar ve sanatçıların yetişmesi tüm insanlığın hayrına bir kazanım olacağı düşünülmektedir.

Bir senelik dil eğitiminden sonra 4 yıllık eğitim alan Muhammed adında bir üniversite öğrencisini düşünelim. Bu öğrencimiz kendi bölümünü her dönem farklı bir D-8 ülkesinde okusun. D-8 Üniversitesi öğrencisi lisans öğrenimi boyunca üç kıtadan sekiz farklı ülkeyi yakından görme ve 8 dili öğrenme fırsatı yakalayabilecektir. Bu fırsatın Muhammed gibi on binlerce Müslüman öğrenciye katacağı akademik ve kültürel kazanımdan sadece kendilerine değil ülkeleri tüm insanlık faydalanacaktır.

Muhammed gibi on binlerce D-8 Üniversitesi mezunun üniversitelerinin bünyelerinde veya D-8 Teşkilatı tarafından üye ve üyelik adayı ülkelerde kurulan şirketlerde istihdam edilmeleri ve bilgilerini üretime dönüştürmeleri söz konusu ülkelerin kalkınmaları için önemli bir itici güç olacaktır. Yetişmiş insan gücünün ülkelerin

iktisadi ve siyasi politikalarını her alanda olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Kurucu üye sekiz ülke arasında dil öğrenimi, lisans ve lisans üstü alanlarında merkezler belirlenebilir bu konularda uygun potansiyelde olan ülkelere görev dağılımları yapılması halinde daha verimli sonuçlar alınacağı ön görülmektedir.

21.yüzyılda gelişen yüksek öğretim pazarı sonucunda çok sayıda Müslüman öğrencinin Türkiye'deki üniversitelerde eğitim gördüğü ve Türk ekonomisine katkı sağladığı görülmektedir. Bu üniversitelerde eğitim gören gençler toplumlar arasında yakınlaşmayı da sağlamakta ve ülkeler arası ilişkileri iyileştirmektedir (Dilek vd. 2015). Nitekim yıllarca ailelerinde uzakta Türkiye'de öğrenim görecek gençlerin ülkelerine dönüşlerinde Türkiye'den gördüklerini ülkelerinde de anlatacak hatta yapmak isteyecektir. Bu durum Türkiye ve diğer ülkeler arasında gençler üzerinden gönül köprüleri kurulmuş olacaktır.

4.5.2 D-8 Filmleri Çekilmeli

D-8 Teşkilatının bugün kurumsal olarak en büyük dezavantajı ekonomik, siyasi veya uluslararası konjonktürün oluşturduğu ortam değildir. D-8'in en büyük dezavantajı üye ülke halkları tarafından teşkilatın gerektiği kadar tanınmaması ve dolayısı ile üye ülkelerin halklarınca benimsenmemiş olmasıdır. İnsanların tanımadıkları, bilmedikleri bir olguyu benimsemelerini ve ona sahip çıkmalarını beklemek ise çok da mantıklı bir tutum olmasa gerektir. Kitle iletişim teknolojisinin gelişmesi bu dezavantajlı durumu avantaja çevirecek en önemli faktördür. Nitekim insanların günde ortalama en az üç saatini televizyon ve sosyal medyada geçirdiği düşünüldüğünde bu alanın önemi bir kez daha ön plana çıkmaktadır.

Son yıllarda Türkiye'de çekilen Osmanlı İmparatorluğu ve Selçuklu devletlerini anlatan tarihi dizi ve filmlerin İslam aleminde de rağbet görmesi dizi ve sinema sektörünün gücünü bir kez daha göstermektedir. Nitekim Amerika, yumuşak güç olarak kullandığı sineması Hollywood'un gücünden yıllardır faydalanmakta olup vermek istediği pek çok mesajı yine bu alanda ciddi paralar kazanarak yapmaktadır. Hindistan sinemasının dünyaca ünlü oyuncusu Amir Khan da sinema üzerinden gerek

ülkesine gerekse insanlığa verdiği mesajlar ile uyandırdığı yankılar yine sinemanın gücünü göstermektedir.

D-8'lerin gerçek manada tanınıp benimsenmesini sağlayacak, benimsediği ilkeleri üye ülke halklarına anlatacak sinema filmi ve dizilerine ihtiyaç vardır. Türkiye başta olmak üzere birçok Müslüman ülkede dünya çapında tanınmış nitelikli oyuncu, yönetmen ve senaristin bulunması sinema filmleri projesini kolaylaştırmakla birlikte dünya çapında tanıtılmasına da vesile olacaktır. D-8 Teşkilatının kuruluşunu, teşkilatın misyonunu, üye ülkelerdeki örnek şahsiyetlerin hayat hikayelerini anlatacak filmler D-8'in daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra Necmettin Erbakan başta olmak üzere teşkilatın kuruluşunda imzaları olan liderlerin hayat hikayeleri de sinema filmine dönüştürülmelidir. Zira Necmettin Erbakan ve diğer liderlerin hayat hikayeleri D-8'in kuruluş gayesi ile benzerlikler göstermektedir.

Bütün Müslüman ülkelerinde seyircilere ulaştırılan bu filimler İslam aleminde büyük yankılar uyandıracaktır. Sağlam bir çalışma ile D-8 Teşkilatı (veya aynı misyonda olacak başka bir teşkilatlanma) Müslüman ülkelerde umuda, heyecana vesile olacaktır. Bu umut ve heyecan ise İslam alemi için güzel bir geleceğin kapılarını aralayan büyük bir adım olacağı ön görülmektedir.

4.5.3 D-8 Sosyal Medya Ağları Oluşturulmalı

Tanıtım konusunda en az sinema filmleri ve diziler kadar etkili olacak bir diğer faktör sosyal medya platformlarıdır. Bosna'nın bilge kralı Aliya İzzet Beğoviç 'in "Doğu ve Batı Arasında İslam" adındaki kitabında "*Gençliği olmayan bir davanın geleceği de olmaz*" demiştir. Bugün gençlerin sosyal medyada saatlerini harcadığı gerçeği düşünüldüğünde gençlerinin dikkatini çekecek onları bu heyecana ortak edecek D-8 Teşkilatı sosyal medya hesapları büyük önem taşımaktadır. Ancak D-8 teşkilatının aktif sosyal medya hesapları olmamakla birlikte web sayfası dahi çok vasat durumdadır. Bu olumsuz durum D-8 Teşkilatının tanınmamasına dolayısı ile ilke ve ülküsünün benimsenmemesine neden olmaktır.

Sosyal medya konusunda bir diğer önemli hususta Amerika menşeli Whatsapp, Instagram, Twiter, Facebook, Google, Youtube ve son birkaç yıldır Çin menşeli ortaya

çıkan Tiktok gibi sosyal medya ağlarının kamuoyu oluşturarak yerel ve küresel algıyı yönlendirebilme güçleridir. Algıların yönetimi konusu, teknolojinin gelişmesi ve bilginin çok daha hızlı bir şekilde yayılması nedeniyle yeni bir boyut kazanmıştır.

Yaşadığımız bilgi çağında geleneksel propaganda araçları ile toplumun ikna edilme süreci, bireyin aktif kullanıcı olarak yer aldığı web 2.0 diye tanımlanan yeni iletişim ortam ve araçlarının en popüler ve yaygın uygulamaları olan sosyal medya ortamları ile desteklenmeyi gerektiren bir noktaya doğru evrilmiştir (Ceng, 2018 s.665). Bilgi, günümüzde artan iletişim imkanları vesilesiyle kolayca paylaşılıp kullanılabilir; kullanıldıkça miktarı artar. Böylece kaynak kıtlığı sorunu büyük ölçüde ortadan kalkmış olur (Dilek, 2016 s.88). Bilgiye erişimin kolaylaştırılması kadar önemli olan bir diğer husus ise bilginin doğru ve tarafsız bir şekilde kamuoyuna erişmesidir.

Günümüzde her ideolojiden, her yaştan, insanın gündelik yaşayışının ayrılmaz bir parçası olan hatta bağımlılık haline gelen sosyal medya platformlarıyla yaşamın pek çok alanında kişilerin algılarını, davranışlarını, tercilerini etkileyen faydalı ve bir o kadarda tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. 2008 yılında Amerika başkanlık seçiminde ilk siyahi başkan olarak seçilen 44. ABD başkanı Obamanın seçilmesi için seçim sürecinde özellikle de Twiter uygulamasının oluşturduğu kamuoyu sosyal medya platformlarının sahip oldukları güçleri göstermektedir. Söz konusu bu sosyal medya platformlarının İslam coğrafyasında yaşanan zulümlerin duyurulmasına karşı uyguladığı sansürler, hedef ülkelerde siyasi operasyonlar yapmaları, içeriklerinin kullanıldıkları ülkelerin ahlaki ve hukuki hiçbir denetime tabi olmamaları büyük sorunlara neden olmaktadır.

Erbakan'ın yıllar önce dönemin şartlarına göre ihtiyaç duyup, kurulmasını istediği "İslam Birleşmiş Milletleri, İslam Dinarı, İslam Ortak Pazarı ve İslam NATO'su İslam UNESCO’su kadar Türkiye'nin veya bunu başarabilecek başka bir İslam ülkesinin kontrolünde kendi sosyal medya platformlarımıza büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal medya platformları konusunda işin ahlaki, siyasi ve hukuki boyutları yana, bir de söz konusu bu şirketlerin İslam ülkelerinden ve diğer ülkelerden her sene kazandıkları milyarlarca doları bulan ekonomik güçtür. Örneğin değeri Whatsapp uygulaması 2014 yılında Fecebook ve Instagram uygulamalarının da sahibi olan Mark

Zuckerberg tarafından 19 milyar dolar gibi bir paraya satın alınması sahip oldukları ekonomik gücün ne deneli büyük olduğunu göstermektedir. Kendi sosyal medya platformlarımızı yapacak mühendisimiz yazılımcımız var iken bu paralar neden yurtdışına gitsin paramız her alanda olması gerektiği gibi bizde, bizden birilerinde kalsın ki kendi paramız aleyhimize kullanılmasın.

4.5.4 D-8 in Alt Kuruluşları Kurulmalı

Birleşmiş Milletler teşkilatına benzer bir şekilde D-8 Teşkilatı bünyesinde güvenlik, kültür, gıda sağlık vs alanlarda uzman kuruluşlar kurulmalıdır. Alanında uzman kişilerden oluşacak bu kuruluşlar, D-8 üyesi ülkelerde yaşanan sıkıntılar başta olmak üzere insanlığın ortak sıkıntıları arasında olan çevre kirliliği, küresel ısınma, kültür miraslarının korunması mülteci sorunları ve salgın hastalıklar gibi birçok sıkıntının giderilmesi için çalışmalar yapacaktır. Ayrıca sürekli olarak varlığından şikayet ettiğimiz uluslararası kuruluşlarda görülen tekelleşme ve belli bir kesimin çıkarları doğrultusunda hareket etme gibi durumlara da çözüm getireceği düşünülmektedir.

Kültürel mirasın korunmasının yanı sıra günümüzde yaşanan covid-19 salgınında Dünya Sağlık Örgütü dışında uluslararası bir otoritenin olmayışı ve örgütün sürekli olarak kendileri ile çelişen beyanları bu düşünceyi haklı kılan bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Nitekim BM'nin alt kuruluşları olan Dünya Sağlık Örgütü ve UNESCO gibi kuruluşlarda çalışan personellerin büyük çoğunluğu maddi ve manevi sömürülerinden şikayet edilen ülkelerin vatandaşlarından oluşmaktadır.

4.5.5 D-8 Ülkeleri Ortak Savunma Gücü Kurulmalı

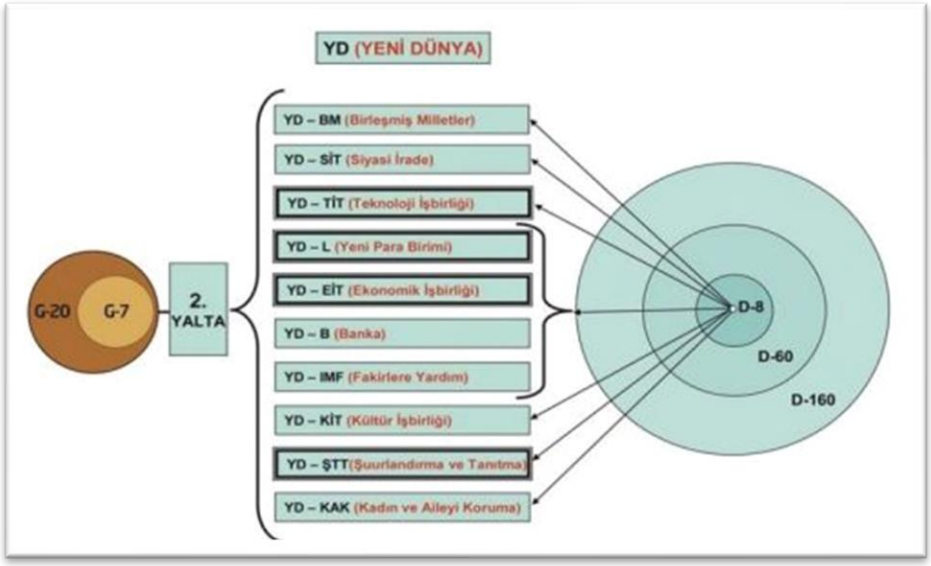
Bugün Filistin, Doğu Türkistan, Irak, Suriye, Afganistan başta olmak üzere D-60'ı oluşturan birçok Müslüman ülke Hristiyan ülkelerce çeşitli bahaneler ile askeri olarak işgal edilmiş durumdadır. Afrika ülkelerinin çoğu günümüzde dahi başta Fransa ve İngiltere tarafından sömürülmektedir. Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerde Sovyet döneminden kalan Rus sömürüsü devam etmektedir. Orta Doğu coğrafyası Osmanlı İmparatorluğundan sonra yüz yıldır kan ve göz yaşında boğulmuş bir vaziyettedir. Türkiye dahi 1950'li yıllarda topraklarını korumak adına NATO'ya girebilmek adına kendi savaşı olmayan Kore topraklarında şehitler vermiştir.

Necmettin Erbakan'ın da 1990'lı yıllardan beri ısrarla kurulmasını istediği mevcut işgal ve sömürülere son verdirecek, yenilerinin yaşanmasının önüne geçecek D-8 Teşkilatı bünyesinde caydırıcı ortak bir savunma gücüne ve istihbarat teşkilatına büyük bir ihtiyaç vardır. Bu öneride elbette diğer bazı önerimizde olduğu gibi hemen hayata geçebilecek bir öneri değildir. Bu önerinin hayata geçinin önünde teşkilat içinde ve dışında pek çok engelleyici faktör bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki hayata geçmeyi bekleyen, yapılması planlanan her projenin, düşüncenin ertelenmesi veya yapılamaz denilmesi nedeniyle yapılmaması bu konuda bir girişimde bulunulmaması nedeniyle bir sonraki kuşağın işi daha da zorlaştırılmaktadır. Bu doğrultuda teşkilat bünyesinde uzun vadeli planların yapılması ve bu planların uygulanabilirliğinin arttırılması için çalışmalara bir an evvel başlanması gerekmektedir.

4.5.6 D-8 Üye Kapsamı Geliştirilmeli

Erbakan'ın da belirttiği gibi D-8 Teşkilatının çekirdeğini oluşturduğu teşkilatlanmanın D-20, D-60 ve D-160 hedeflerine adım adım geçilmelidir. Avrupa Birliğinin uyguladığı Kopenhag kriterlerinin daha adil versiyonları belirlenerek hızlı ve sağlam adımlarla D-8'in kapsamı geliştirilmelidir. Kapsamı geliştirilecek D-8 Teşkilatının gerek mevcut gerekse yeni katılacak üyelere sağlanacak iş birlikleri ile ekonomik ve siyasi kazanımları sağlanacağı düşünülmektedir.

D-8 Teşkilatının kuruluşuna Türkiye'nin öncülük etmesi ve günümüzde teşkilatın lideri konumunda hareket etmesinden dolayı teşkilatın kapsamı D-20 olarak geliştirilirken ülkelerin ekonomik potansiyelleri, nüfusları vs. gibi konulardan ziyade Türkiye'nin hassasiyetleri öncelikli tutulmalıdır. Yeni üyelerin diğer üyeler ile uyumlu olmaları kadar Türkiye ile de iyi ilişkiler içinde olmaları, Teşkilat politikalarına köstek olmak yerine destek olmaları en önemli kriter olarak değerlendirilmektedir. Nitekim teşkilat içinde D-8 ilkelerine aykırı olarak yaşanacak bir anlaşmazlığın, Teşkilatın misyonuna zarar vereceği açık bir gerçektir.

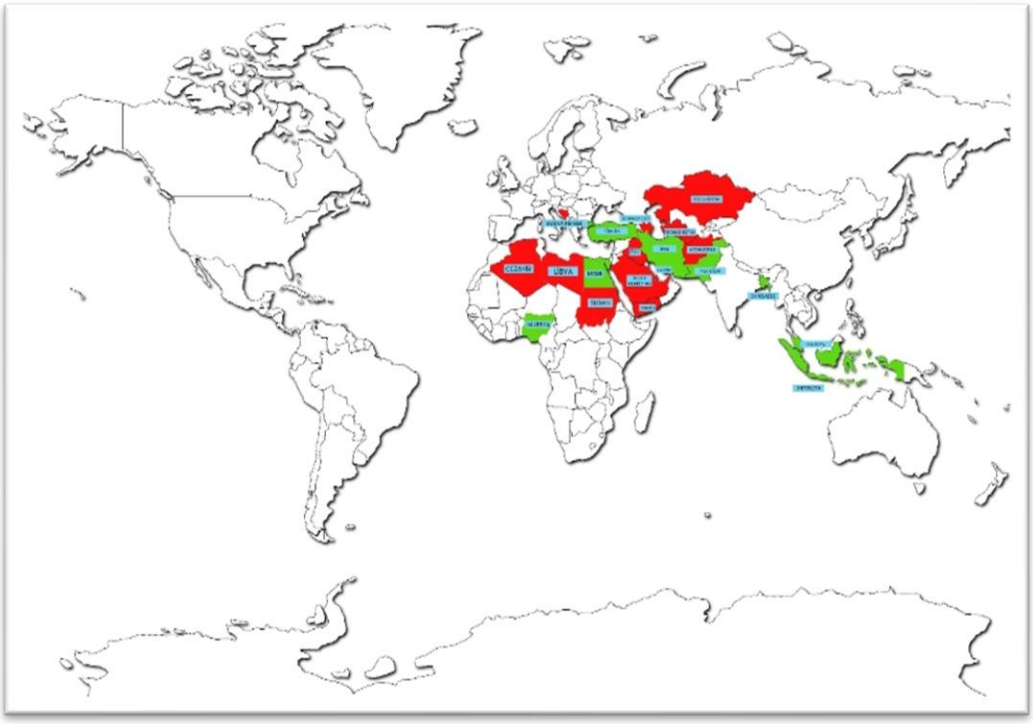

Resim 4.13 Erbakan'ın Planladığı Yeni Adil Dünya Düzeni Şeması

Bu doğrultuda hem Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmeyecek hem de siteme dahil edilerek kazanılması planlanan (BAE ve Suudi Arabistan gibi) veya Teşkilat bünyesine alınarak yalnız bırakılmamış olacak, (Bosna Hersek gibi) Teşkilatın uluslararası arenada gücüne güç katacak, üyeliği öncelikli görülen 12 ülke belirlenmiştir. Bu 12 yeni üye ülke D-8 Teşkilatının kuruluş sürecinde seçilen yedi ülkenin tespitinde Erbakan tarafından gösterilen hassasiyetler (Dönemin konjonktürü, Türkiye ile uyumları, potansiyelleri, D-8 ilkeleri gibi kriterler) doğrultusunda seçilmiştir. D-8 Teşkilatının kapsamının geliştirilmesindeki ilk adım olan D-20 'ye eklenecek 12 üyenin dışında kalan 43 Müslüman ülkenin ilk etapta tercih edilmemesi gibi bir durum söz konusu olmayıp, duruma tamamen rasyonel bakılarak Teşkilatın ilk etapta güçlenmesi amacıyla bu ülkelerden yana bir tercihte bulunulmuştur.

Çekirdeği oluşturan D-8 Teşkilatının kapsamının D-20 olarak geliştirmesi için önerilen ülkeler alfabetik olarak şu şekildedir. Azerbaycan, Afganistan, Bosna Hersek, Cezayir, Libya, Katar, Irak, Türkmenistan, Kazakistan, Sudan, Suudi Arabistan ve Yemendir. Kuzey Afrika, Ortadoğu Kafkaslar, Güney ve Orta Asya da toprakları bulunan söz konusu bu ülkeler kurulacak bağlantı yolları stratejik konumları, önem yeraltı kaynakları bakımından önem arz etmektedir. Doğu Avrupa'da bulunan Bosna Hersek ülkesi ise etrafındaki Hristiyan ülkelere karşı, Kosova ve Arnavutluk gibi halkının büyük bölümü Müslüman ülkeler ve Teşkilatın Avrupa yürüteceği çalışmalar için büyük önem arz etmektedir. Afrika ülkeleri olan Cezayir, Libya Sudan gibi ülkeler

D-8 Teşkilatı bünyesinde yapılacak çalışmalarda Türkiye'nin Afrika'da faaliyet göstermesini kolaylaştıracak ülkeler olarak görülmektedir. Ayrıca bir Akdeniz ülkesi olan Libya ve Cezayir ile kurulacak ilişkiler Türkiye'nin Akdeniz'deki ekonomik ve siyasi konumunu da güçlendirecektir.

Resim 4.14 D-8 ve yeni üyeler ile D-20 ülkelerinin konumu

Türkiye'nin komşuları olan ve tarihi kültürel birçok bağı olan Azerbaycan ve Irak'ın teşkilat bünyesine dahil edilmesi Türkiye'nin ticari faaliyetlerinden enerji ihtiyacının karşılanmasına kadar ülkemiz için ayrıca önem arz etmektedir. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ında teşkilat bünyesine dahil olması ile ilerleyen zamanlarda diğer Türki Devlet ve Özerk Cumhuriyetleri kapsayacak şekilde kurulabilecek bir Türk Birliğinin bir nevi ilk adımı atılmış olacaktır. Keza 2021 yılı sonunda Türk Devletleri Teşkilatının kuruluşu da söz konusu birlik için önemli bir adım olarak görülmektedir.

Sudan, Yemen ve Afganistan ülkelerindeki iç karışıklıklar nedeniyle en çok göç verem ve söz konusu 12 aday ülke arasında en zayıf üç ülke görünümündedir. Söz konusu üç ülkenin yaşadığı sıkıntılar teşkilat bünyesi dahilinde bir çözüme ulaştığında bu üç ülkenin de Teşkilata yapacağı katkıların da oldukça fazla olacağı öngörülmektedir. D-

D-8 kapsam genişletilmesi doğrultusunda kurulması planlanan D-20 teşkilatının, en gelişmiş 20 ülkenin oluşturduğu G-20 teşkilatının sahip olduğu zenginler topluluğu gibi bir anlayışta olmayıp İslam alemi başka olmak üzere bütün insanlığın sıkıntılarını gidermeyi amaçlamış bir yapıda olacaktır.

Söz konusu 12 aday arasında belki de en büyük soru işareti olan ülke Suudi Arabistan'dır. Ancak Suudi Arabistan'ın sahip olduğu ekonomik güç ve teşkilatın aleyhine çalışabilecek potansiyelleri nedeniyle kazanılması gereken önemli bir ülkedir. Türkiye'nin Katarla son yıllarda kuruluğu ikili ilişkiler ve sahip olduğu ekonomik potansiyeli göz önüne alındığında yine Katarı teşkilatın olmazsa olmaz ülkelerinden biri haline getirmektedir. Söz konusu faktörlerin dışında ülkelerin birbirileri ile olan münasebetleri, ülkelerin siyasi iradelerinin ideolojileri, Teşkilatın misyonunu kendi çıkarları için tehdit gören ülkeler gibi elbette farklı denklemler vardır. Ancak hiçbir başarıya çiçekli yollardan gidilmediği gibi Teşkilatın üstlenmiş olduğu misyon ise dünya dengelerini yeniden düzenleyecek güçte olduğu da unutulmamalıdır.

4.5.7 D-8 Ar-Ge Merkezleri Kurulmalı

Bilgi ve teknoloji çağını yaşadığımız bu günlerde, dünya siyasetini yeniden düzenleyecek, küresel ekonomiye yön verecek bir teşkilatın bilimsel çalışmalardan geri kalması hiç de mantıklı bir yaklaşım olmasa gerektir. Hele ki üyelerinin çoğunun bu alanda geri kalmışken. D-8 Üniversiteleri bünyesinde veya özel teşebbüsün desteklenmesi ile kurulacak bu merkezler ile yıllardır söz konusu Müslüman ülkelerden ABD ve Avrupa ülkelerine yapılan beyin göçünün önüne geçilmesi planlanmaktadır.

Batılı ülkelerden ve diğer Müslüman ülkelerden D-8 Ar-Ge merkezlerine yapılacak beyin göçü ile bilginin üye ülkelerin lehine kullanılması amaçlanmaktadır. Hiç şüphesiz Ar-Ge Merkezlerinde elde edilen bilgilerin paraya dönüştürülmesi ile söz konusu Müslüman ülkelerin ekonomik alanda kalkınması da sağlanacaktır. Ekonomik alanda ulaşılan başarının etkileri zamanla kendini sağlık altyapı eğitim gibi alanlarda da gösterecektir.

4.5.8 D-8 Ödülleri Verilmeli

D-8 Teşkilatı bünyesinde oluşturulacak bir oluşum ile Nobel ödüllerine benzer bir şekilde ancak D-8 misyonu doğrultusunda birçok alanda ödüller verilebilir. Müslüman ülkelerdeki akademisyen, sanatçı, yazar ve bilim adamlarına farklı dallarda verilecek bu ödüller D-8'in prestijini artıracağı gibi birçok alanda Müslüman bilim adamı sanatçı yazar vs. için de teşvik niteliği taşımaktadır. Bu ödüller ile D-8 vizyonunda olan kişilerin tanıtılması, maddi ve manevi desteklenmesine vesile olacağı için insanların kendi alanlarında çalışma yapmalarını da teşvik edecektir.

Dünyanın birçok yerinde, özellikle de çeşitli nedenler ile ülkelerinden uzakta çalışmalar yapan bilim insanlarında aidiyet duygusunu arttıracak bu ödüller genç bilim insanları için de örnek teşkil edecektir. D-8 ödüllerinin bir diğer önemi ise siyonist veya Hristiyanlık inançlarına dayanana, belli bir ideolojiyle hareket eden özellikle de Nobel ödülleri gibi ödüllere İslam aleminde alternatif oluşturmaktır. D-8 Ödülleri ile söz konusu kuruluşların bu alandaki tekelleri kırılırken, Müslüman münevverlerin bu yapılardan olumsuz etkilenmelerinin de önüne geçilmiş olacaktır. Nitekim söz konusu ödüller genellikle kendilerini fonlayan şirketlerin, ülkelerin veya adı sanı bilinmeyen oluşumların çıkarları doğrultusunda hareket kişilere verilmektedir.

4.5.9 D-8 Olimpiyatları Düzenlemeli

D-8 üye ve üyelik adayı ülkeler arasında çeşitli spor branşlarında yapılacak olimpiyatlar söz konusu İslam ülkeleri arasında kaynaşmaya vesile olacaktır. Ayrıca söz konusu olimpiyatlar ile yeni Müslüman sporcuların yetişmesine ve mevcut sporcuların ise kendilerini geliştirme imkânı oluşturacaktır. Belirli periyotlarda, ev sahibi ülkelerin potansiyellerine göre yapılacak bu olimpiyatlar Müslüman ülkeler arasında kaynaşmaya vesile olacağı gibi turizmden ticarete kadar birçok sektörde ekonomik iyileşmelerin yaşanmasına vesile olacaktır. Örneğin ülkemizin ev sahipliğinde Erzurum da yapılabilecek D-8 Kış Olimpiyatları ile Erzurum'un kış sporlarında uluslararası bir marka haline gelmesi gerek Erzurum'a gerekse ülkemize ekonomik katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde diğer D-8 ülkeleri arasında Erzurum örneğinde olduğu gibi farklı şehirlerde yapılacak olimpiyatlar ile söz konusu

olimpiyatın yapılacağı spor dalında söz konusu şehir marka haline gelebilir. Bu durum üye ülkelerin söz konusu spor dalında profesyonelleşmesine, sporun diğer sektörleri etkileyerek ekonomik olarak gelişmesine vesile olacaktır.

4.5.10 D-8 Gençlik Kampları Düzenlenmeli

Bosna'nın bilge kralı Aliya İzzet Beğoviç 'in "Gençliği olmayan davaların geleceği olamaz." sözünden hareketle D-8 üye ve aday ülkelerin gençleri başta olmak üzere İslam aleminden birçok gencin bir araya gelip kaynaşarak ümmet olma bilincine erişeceği kamplar oldukça önemlidir. Farklı coğrafyalardan gelen farklı dil ve renkte olan gençlerin namaz ile aynı safta omuz omuza durmaları üye ülkelerin birbirilerine karşı ikili ilişkilerini geliştirecektir. D-8 gençlik kamplarına seçilen ve burada verilecek eğitimler ile belli bir seviyeye ulaşan gençlerin ülkelerinde veya başka bir ülkede maddi ve manevi olarak desteklenmesi söz konusu ülkelerde yetişmiş insan gücü açığını kapatarak zamanla ülkelerin maddi ve manevi kalkınmasına da katkıları olacaktır. Necmettin Erbakan da siyasi çalışmalarını yürüttüğü dönemlerde partisinin gençlik yapılanlarına önem vermiş ve sık sık düzenlendiği kamplarda kendilerine teşkilatçılık dersleri vermiş ve birbirini hiç tanımayan partililerin bir dava etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

4.5.11 Yerel Yönetimler Arasında İşbirlikleri Arttırılmalı

D-20 ülkelerinin ulusal ve uluslararası alanda kurduğu iyi ilişkilerin yerel yönetimler arasında da kurulması hedeflenen amaçlara ulaşımı kolaylaştıracaktır. Örneğin üye ülkelerin belli bir seviyeye ulaşmış belediyeleri arasında kurulacak kardeş belediyecilik ilişkileri ve ortaklaşa yapılacak projelerin teşkilatın kuruluş gayelerinin bir başka şekilde yerine gelmesine vesile olacaktır. Aynı şekilde Türkiye'de belediyeler bünyesinde faaliyet gösteren Kent Konseyleri ve diğer ülkelerdeki benzer kuruluşlar ve alt birimleri olan Gençlik, Kadın ve Engelli Meclisleri arasında yapılacak ortak projeler ile üye ülkeler arasında kaynaşmanın artmasına vesile olacaktır. Söz konusu kaynaşma zamanla ülkelerin altyapı ve turizm faaliyetlerinden dış ticaretine kadar birçok konuda olumlu gelişmelerin yaşanmasına vesile olacaktır.

4.5.12 Sınır ve Sınırlamalardaki Engellemeler Azaltılmalı

Söz konusu olan D-8 üyesi ve aday ülkeler arasında ticareti ve turizmi geliştirecek ekonomik teşvikler sunulmalı, vize ve seyahat gibi konularda kolaylıklar sağlanmalı, bürokratik engeller kaldırılmalıdır. Avrupa Birliğinde birlik üyesi ülkelerin vatandaşları birlik üyesi başka bir ülkeye kendi ülkesinde şehirlerarası seyahat eder gibi gidip gelmektedir. Bu durum birlik üyesi vatandaşların hareket alanını geliştirmekte turizm başta olmak üzere pek çok ekonomik sektörün canlanmasına vesile olmaktadır. D-8 üye ve üyelik adayı ülkelerin şuan içinde bulundukları sıkıntılı durumlar bu önerimizin ilk etapta uygulanmasını imkânsız kılmaktadır. Ancak adım adım yapılacak girişimler ve zamanla sıkıntıların giderilmesi ile Avrupa Birliğindeki "birlik vatandaşı" olgusuna benzer bir vatandaşlık anlayışının gelişebilmesi mümkündür. Nitekim Avrupa Birliği de kuruluş döneminde yaşadığı pek çok sorunun üstesinden gelerek bugünkü konumuna ulaştığı unutulmamalıdır. 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan gelişmeler de Dünya'da helal turizm kavramının gelişmesine, Müslüman ülkeler arasındaki turizm etkinliklerinin artmasına neden olmuştur (Dilek ve Çakmak, 2017, s.317-318).

4.5.13 D-8 Ülkeleri Ortak Para Birimi Kullanılmalı

Erbakan, dolara karşı İslam dinarı atom bombasından daha etkili olacak sözünden ve kur üzerinden yapılan manipülasyonlar hareketle D-8 ülkeleri ortak para birimi kullanmalıdır. Bunun için bir merkez bankası kurulmalı ve para tasarımı için İslam ülkelerinde yarışmalar düzenlenmelidir. D-8 ülkelerin ortak kullanacağı paralardan birinde muhakkak Necmettin Erbakan fotoğrafı ve sözü yer almalıdır. Zira Erbakan D-8 ve savunduğu değerler için çok emek verdi çok bedel ödedi.

4.5.14 D-8 Kalkınma Ajansları Kurulmalı

D-8 üye ülkelerine ülkesel ve bölgesel olarak kalkınma planları hazırlayacak bir kalkınma ajansına ihtiyaç vardır. D-8 üye ülkeleri içinde geri kalmış bölgelere veya üye ülkelerde hızlı gelişim kaydedebilecek sektörlerin potansiyellerine öncülük vererek planlar hazırlayacak bu ajansın varlığı üye ülkeler hakkında sağlıklı verilerin sağlanmasına da faydalık olacaktır. Üye ülkelere yönelik dönemsel planlar yapacak söz konusu kalkınma ajansları kısa, orta ve uzun vadedeli yapacağı ekonomik planlar ile üye ülkelerin kalkınmalarına doğrudan katkı sağlamış olacaktır. Romer, Barro, Grossman gibi iktisatçıların geliştirdiği içsel büyüme teorileri ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için Ar-Ge, inovasyon, teknoloji, beşeri sermaye gibi içsel faktörlerin önemli olduğunu belirtmektedir ki günümüzde kalkınma iktisadı literatüründe bunların ağırlığı bulunmaktadır (Kesgingöz ve Dilek, 2016, s.181).

4.5.15 D-8 Serbest Ticaret Bölgeleri Oluşturulmalı

D-Ülkeleri arasında ticareti geliştirecek, dolayısı ile üretimi ve istihdamı artıracak serbest ticaret bölgeleri kurulmalıdır. Sadece üye ülkelerin ürettiği malların satılacağı bu serbest ticaret bölgeleri üye ülkelere alternatif pazarlar oluşturacağı gibi ülke ekonomilerinin canlanması da sağlayacaktır. Serbest ticaret bölgelerinde her ülke kendi ülkesindeki bölgenin altyapı ve üst yapı ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kurulmalıdır. Ekonomik olarak yetersiz olan ülkeler, serbest ticaret bölgelerinden elde edilen gelirle oluşturulacak bir fon aracılığı ile desteklenmesi halinde bölgeler arasında farklılıkların oluşması engellenecektir. Böylelikle piyasalarda tekel haline gelen firmalara alternatif oluşturulacaktır. Ayrıca sağlanan teşvikler hem üretimi arttıracak hem de üretim artışı işsizliği düşürüp fiyatları dolayısıyla enflasyonu düşürecektir.

4.5.16 Faizsiz D-8 Kredi Bankası ve Merkez Bankası Kurulmalı

Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde bir fikri, projesi olan girişimcilerin yaşadığı en büyük sıkıntı mali kaynak bulmaktır. Paradan haksız bir şekilde para kazandıran faizli bankacılık sistemi ekonomik ve sosyal birçok sorunun temelini teşkil etmektedir. Ne yazık ki ülkemiz başta olmak üzere tüm dünyada faizsiz bir kredi bulmak mümkün değildir. Bundan dolayı D-8 ülkeleri arasında ticareti teşvik

edecek ve girişimcilere faizsiz kredi verecek bir banka kurulması elzemdir. Faiz yerine bankaların masraflarını karşılayacak bir aidat, bağış, kar ortalığına vs. dayanan bir sistem kurulmalıdır. Bu konuda Malezya'nın ülkesinde kurduğu İslami bankacılık sistemi veya kalkınma bankacılığı bu konuda diğer üye ülkelere önemli bir örnek teşkil edecektir. Erbakan savunduğu karz-ı hasen bir diğer önemli örneği teşkil etmektedir.

Karz-ı hasen, maddi durumu olan birinin veya kurumun borcu olan ihtiyaç sahibine kişiyi haramlardan uzak tutması ve harama bulaşmaması için ihtiyacını giderecek meblağı faizsiz olarak ve sırf Allah rızasını kazanmak için kredi (borç) vermesidir. Söz konusu borcu veren kişi, verdiği para miktarında gecen süreden dolayı, enflasyon kur veya başka bir nedenle yaşanacak maddi kaybı önemsememektedir. Borcu veren kişi parasında maddi olarak bir kayıp yaşasa da bunun karşılığında Allah'ın rızasını kazandığını düşünerek manevi bir doyum sağlamakta ve yaşayacağı manevi kaybın Allah tarafından fazlasıyla karşılanacağını düşünmektedir.

Hatta sekiz ülkenin bir araya gelmesi ile oluşturulacak bir merkez bankası ile D-8 ülkeleri arasında ortak para birimi veya yerel parayla takas edilebilecek bir para birimi veyahut tahvil oluşturulabilir.

4.5.17 D-8 Ülkeleri Ulaşım ve İletişim Ağları Geliştirilmeli

Ulaşım ve iletişim alanında D-8 ülkeleri arasında yeni projeler hayata geçirmelidir. Kara, deniz, hava ve demiryolu taşımacılığında üretim maliyetleri düşürecek, ticareti geliştirecek yeni yollar geliştirilmeli. Çinin demir İpekyolu projesinde olduğu gibi Kuşak Yol projesine benzer çalışmalar yapılmalıdır. Yol medeniyettir sözü günümüzde sanal alemde de geçerlidir. İletişim alt yapısında yapılacak hamleler ile ülkeler ve ülke içinde bölgeler arasındaki farklılıkları giderecek fırsat eşitliği sunacak girişimlerde bulunulmalıdır.

Bugün Türkiye başta olmak üzere üye ülkelerin ve D-8'e üye olabilecek aday ülkelerin içinde bulundukları ekonomik ve siyasi durumlar ile uluslararası konjonktür bu öneri ve projeler için olumsuz bir tablo çiziyor olabilir. Ancak unutulmamalıdır ki gündüze en yakın olunan vakit gecenin en kararlık olduğu vakittir. Ayrıca mevcut konjonktürü kabullenmek de soruna çözüm üretmediği sorunların kanıksanması da çözülebilecek

sorunların çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. Tarihsel süreçte devletlerin kurumların hatta belli bir seviyeye ulaşmış şahısların ulaştıkları konumlara kolay kolay gelmedikleri belli riskler alıp belli bedeller ödedikleri görülmektedir.

D-8 Teşkilatı belli bir ekonomik güç oluşturmakla birlikte ekonomik olarak Teşkilattan beklenen sonuçları verememiştir. Başka bir ifadeyle D-8 Teşkilatı kuruluş amaçlarına ulaşmada gerektiği kadar başarılı olamamıştır. D-8 Teşkilatına üye ülke hükümetlerinin gerekli önemi vermemesi ve üye ülkelerin Avrupa Birliği gibi coğrafi olarak birbirlerine yakın olmamaları bunun en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca üyelerin Teşkilata yeteri kadar ekonomik katkı yapabilecek güçte olmamaları, politik olarak etkinsiz kalmaları D-8 Teşkilatının hedeflerine ulaşmasını engelleyen diğer nedenlerdendir. Ülkeler arasındaki ticaretin bir iki ürün haricinde belirli bir seviyenin üzerine çıkarılamayışı ve ticarete konu olan ürünlerin yüksek teknoloji (katma değeri yüksek) ürünleri olmayışı üye ülkelerin arasındaki ticareti olumsuz etkilemiştir.

Sonuç olarak, dünya ekonomisi her ne kadar hızlı bir şekilde küreselleşse de bölgesel ekonomik teşkilatlar önemini kaybetmemektedir. Bu anlamda değişen dünya içerisinde benzer kültüre/inanca sahip, coğrafi olarak yakın ülkeler arasında kurulacak ve/veya işlevsellik kazandırılacak yapılar/örgütler bu ülkelerin büyüme/kalkınma seviyelerinin arttırılması için çok önemlidir. Bu nedenle alternatif pazar arayışında olan ülkeler için bu tür örgütlenmeler büyük fırsatlar oluşturmaktadır. Bu anlamda bugüne kadar yeterince değerlendirilememiş olan D-8 yapılanması üye tüm ülkeler için fırsatlar ortaya koyabilecek bir yapıdır ve bu yapı değerlendirilmelidir. Türkiye öncülüğünde başlatılan D-8 örgütünün başarılı olmasının ve yeni üyelerin katılmasının en önemli koşulu, üye ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğinin ve ticaret hacminin arttırılmasına bağlıdır.

4.6 Türkiye'de İzlenen Ekonomi Modeli, Erbakan'ın Önerisine Benzeşiyor Mu?

Necmettin Erbakan tarafından ortaya atılan ve kurumsallaştırılmak istenen Adil Dünya Düzenin ekonomi ayağını teşkil eden Adil Ekonomik Düzen modelinin günümüz

Türkiye ekonomisi ile benzeşip benzeşmediği bu bölümde ele alınacaktır. Bu nedenle aşağıdaki hipotezler incelenecektir.

H1. Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkisi gelişmiştir.

H2. Türkiye ekonomisinde faizin ekonomi içinde rolü azaltılmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

H3. Türkiye'nin yurt dışında Adil Düzen misyonuna sahip oyun kurucu nitelikte resmi ve sivil teşkilat sayısı artmıştır.

H4.Türkiyenin savunma sanayisi başta olmak üzere 20 yıl öncesine nazaran diğer sektörlere göre sanayi sektörünün payında ciddi ilerlemeler kaydetmiştir.

H5. Daha adil bir dünya için "Dünya Beşten Büyüktür Doktrini"

H1. Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkisi gelişmiştir.

Tablo 4.24 D-8 Ülkelerinin 2018, 2019 ve 2020 yılları ithalatları

Ülkeler	2002 Türkiye ihracatı (000$)	2002 Partner Ülke Toplam İthalat (000$)	2002 partner ülke ithalatında Türkiye'nin payı (%)	2020 Türkiye ihracatı (000$)	2020 Partner Ülke Toplam İthalat (000$)	2020 partner ülke ithalatında Türkiye'nin payı (%)
İran	334.284	20.335.749	1,64	2.253.118***	Veri yok.	Veri yok
Malezya	59.138	86.136.023	0,068	475.322	189.559.672	0,250
Bangladeş	27.139	9.215.133	0,294	349.061***	Veri yok.	Veri yok
Mısır	222.737	12.496.060	1,78	2.957.184	60.279.554	4,87
Pakistan	65.579**	13.048.609**	0,50	400.976	45.775.135	0,875
Endonezya	22.716	31.288.842	0,073	274.170	141.622.127	0,194
Nijerya	28.470	8.758.472	0,33	696.403	53.010.001	1,31

*:İran uygulanan ambargolar nedeniyle dış ticaret verileri bulunmamaktadır.
**2003 verileri
***TUİK
Kaynak Trademap, 2021a derlenmiştir. (URL-74, 2021)

Tüm D-8 ülkelerine Türkiye'nin ihracatının 2002 yılına göre artış kaydettiği görülmektedir. İran ve Bangladeş verileri trademap sitesinde yer almamaktadır. Bu nedenle TUİK verilerinden Türkiye'nin Bangladeş ve İran'a yaptığı ihracat verileri

alınmıştır. Malezya, Pakistan ve Endonezya'ya hem ihracatımız hem de toplam ithalatları içinde Türkiye'nin ihracatının yüzde payı artmıştır. Ancak halen bu payın %1'in altında olduğu yani dış ticaret ilişkilerinin arzulanan seviyede olmadığı görülmektedir. Buna karşılık Mısır ve Nijerya'nın toplam ithalatı içinde Türkiye'nin payının %1'in üzerine çıktığı görülmektedir. İran'a Türkiye'nin ihracatının yaklaşık yedi kat; Bangladeş'e Türkiye'nin ihracatının yaklaşık 13 kat artış kaydettiği görülmektedir. Ancak bu ülkelerin toplam ithalatının elde edilememesi nedeniyle Türkiye'nin ihracatının bu ülkelerin ithalatı içindeki payı bilinmemektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin D-8 ülkelerine olan ihracatının hem sayısal değer hem de oran olarak arttığı ancak bu artışın istenilen seviyede olmadığı görülmektedir.

Tablo 4.25 D-8 Ülkelerinin 2018, 2019 ve 2020 yılları ihracatları

Ülkeler	2002 Türkiye'nin partner ülkeden ithalatı (000$)	2002 Partner Ülkenin Toplam İhracatı (000$)	2002 partner ülke ihracatında Türkiye'nin payı (%)	2020 Türkiye'nin partner ülkeden ithalatı (000$)	2020 Partner Ülke Toplam İhracatı (000$)	2020 partner ülke ihracatında Türkiye'nin payı (%)
İran	920.462	28.186.000	3,26	1.192.718	12.045.441	9,90
Malezya	244.600	86.136.023	0,28	1.990.602	189.559.672	1,05
Bangladeş	31.925	9.215.133	0,34	5.417.273	42.392.465	12,7
Mısır	117.896	4.662.432	2,52	1.722.944	26.815.145	5,97
Pakistan	116.417	13.048.609	0,89	268.751	45.775.135	0,58
Endonezya	326.479	57.158.751	0,41	1.184.801	163.306.490	0,72
Nijerya	181.760	18.607.402	0,97	128.978	33.361.475	0,38

Kaynak: trademap, 2021 verilerinden derlenmiştir. (URL-74, 2021

Erbakan'ın D-8 ülkeleri ile kurmak istediği ilişkiler 28 Şubat sürecinden sonra Erbakan'ın başbakanlıktan istifa etmesi ile sekteye uğramıştır. Ak Parti iktidara gelmesi ile ilişkilerin geliştirilmesine dair temel adımlar da bu dönemde atılmıştır (Temiz, 2021, 775).

H2. Türkiye'de Faizin Ekonomi içinde rolü gerilemiştir.

Katılım Bankacılığının ilk kurumsal örnekleri para vakıflarıdır. İlk para vakfı İstanbul'un fethinden sonra, 1456 yılında Fatih Sultan Mehmet Han tarafından 24.000 altın tutarı ile Yeniçeri ocaklarına verilen etlerin temini için kurulmuştur. Sayıları ve önemi giderek artan para vakıfları 19. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüştür. 1972

yılında petrol gelirlerinin ani artışı ve yüksek likiditenin etkisi ile modern anlamda kurulan ilk faizsiz banka Nasser Social Bank, Kahire'de faaliyete geçmiştir (Ersin ve Duran, 2017 s.116). 1975 yılında Türkiye'nin de içinde olduğu 43 Müslüman ülkenin katılımı ile İslam Kalkınma Bankası kurulmuştur. 1983 yılında ülkemizdeki ilk Özel Finans Kurumları kurulmaya başladı (URL-75, 2021).

2005 yılında gerçekleştirilen mevzuat değişikliği ile Özel Finans Kurumları, Katılım Bankası olarak isim değişikliğine gitmiştir. Türkiye'de katılım bankalarının bankacılık sektörü içindeki oranı yaklaşık %5 paya sahip olduğu, sektörün %95'ine ise; faiz esaslı bankacılık faaliyetlerini yürüten ve çoğunluğu mevduat bankacılığı yapan bankaların hakim olduğu görülmektedir. Katılım bankalarının her geçen yıl aktif, öz kaynak, fon toplama ve kullanımı açısından gelişim sergileseler de bu performansı öz kaynak karlılığı açısından gösteremedikleri ve bankacılık sektörü öz kaynak karlılığı artışından düşük artış sergiledikleri belirlenmiştir (Öngen, 2019, s.21). 2005 yılından günümüze bankacılık sektöründe faizsiz işlem yapma hassasiyeti arttığı görülmektedir. Nitekim üç büyük devlet bankası olan Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıf Bankası da müşterilerinin faiz hassasiyetlerinden ötürü kendilerinin katılım bankalarını açmışlardır.

Kamu sermayeli katılım bankalarının kurulması, hükümet tarafından desteklenmesi Erbakan'ın kurmak istediği faizsiz ekonomi modeli olan Adil Düzen ekonomisi ile benzer doğrultuda hareket edildiğini göstermektedir. Türkiye'de 2021 yılı itibariyle yedi Katılım Bankası bulunmaktadır. Bu bankaların iki si yabancı sermayeli (Kuveyt Türk, Albaraka), biri yerli özel sermayeli (Türkiye Finans) üçü de kamu bankası (Ziraat, Vakıf ve Halk Katılım Bankası) statüsündedir (Ersin ve Duran, 2017 s.118). Kamu sermayeli katılım bankaları 2015 yılı sonrasında kurulmuştur.

Önümüzdeki yıllarda özellikle kamu sermayeli katılım bankalarının devlet desteği ve katılım bankacılığının kamuoyunda tanıtımının yapılması ile bankacılık sektöründe Malezya kadar olmasa da etkilinin artıracağı düşünülmektedir. 2009 yılında 1.çeyrekte katılım bankalarının aktif toplamının yabancı para cinsinden 4.167.245 iken 2020 yılı 4. çeyrekte bu rakamın 221.838.279'a yükseldiği görülmektedir (URL-76 ,2021).

Tablo 4.26 TCMB Gecelik Faiz ve Enflasyon Oranları (%)

Yıllar	Borç Alma (1)	Borç Verme (2)	Enflasyon (3)	(1)-(3)	(2)-(3)
20.02.02	57,00	62,00	**29,75**	**27,25**	**32,25**
11.11.02	44,00	51,00			
25.04.03	41,00	48,00	**18,36**	**22,64**	**29,64**
15.10.03	**26,00**	**31,00**			
05.02.04	**24,00**	**29,00**	**9,32**	**14,68**	**19,68**
20.12.04	**18,00**	**22,00**			
11.01.05	**17,00**	**21,00**	**7,72**	**9,28**	**13,28**
09.12.05	**13,50**	**17,50**			
02.01.06	**13,50**	**16,50**	**9,65**	**3,85**	**6,85**
21.07.06	**17,50**	**22,50**			
14.09.07	**17,25**	**22,25**	**8,39**	**8,86**	**13,86**
14.12.07	**15,75**	**20,00**			
18.01.08	**15,50**	**19,50**	**10,06**	**5,44**	**9,44**
19.12.08	**15,00**	**17,50**			
16.01.09	**13,00**	**15,50**	**6,53**	**6,47**	**8,97**
20.11.09	**6,50**	**9,00**			
17.09.10	**6,25**	**8,75**	**6,40**	**-0,15**	**2,5**
17.12.10	**1,50**	**9,00**			
05.08.11	**5,00**	**9,00**	**10,45**	**5,45**	**-1,45**
21.10.11	**5,00**	**12,50**			
22.02.12	**5,00**	**11,50**	**6,16**	**-1,16**	**5,34**
21.11.12	**5,00**	**9,00**			
23.01.13	**4,75**	**8,75**	**7,40**	**2,65**	**1,35**
21.08.13	**3,50**	**7,75**			
29.01.14	**8,00**	**12,00**	**8,14**	**-0,14**	**3,86**
28.08.14	**7,50**	**11,25**			
25.02.15	**7,25**	**10,75**	**8,81**	**-1,56**	**1,94**
25.11.16	**7,25**	**8,50**	**8,53**	**1,25**	**-0,03**
25.01.17	**7.25**	**9,25**	**11,92**	**-4,67**	**-2,67**
01.06.18	**15,00**	**16,50**	**20,30**	**-6,30**	**-3,8**
21.09.18	**22,50**	**25,50**			
26.07.19	**18,25**	**21,25**	**11,84**	**6,41**	**9,41**
13.12.19	**10,50**	**13,50**			
17.01.20	**9,75**	**12,75**	**14,60**	**-3**	**-1,85**
25.12.20	**15,50**	**18,50**			
19.03.21	**17,50**	**20,50**			
24.09.21	**16,50**	**19,50**			
22.10.21	**14,50**	**17,50**	**19,89**	**-5,14**	**-2,39**

Kaynak: tcmb.gov.tr (URL-77,2021)

T.C. Merkez Bankasından alınan verilere göre 2020 yılının ocak ayın günümüze kadar ki süreçte borç almada en düşük gecelik faiz oranının %1,5 ile 17.12.2010 yılında en düşük gecelik borç verme oranın %6,50 ile 17.05.2013 yılında olduğu belirlenmiştir. Son 20 yıllık süreçte borç almada en yüksek gecelik faiz oranın %57 ile 02.20.2002 tarihinde, borç vermede ise en yüksek faiz oranın ise %62 ile yine aynı tarihte olduğu belirlenmiştir. 2002'den 2010 yılına kadar faiz oranlarının genellikle düştüğü 2004 ila 2009 arasında %20'nin altında 2010 ila 2017 yılları arasında %10 altında olduğu ve 2018 yılından itibaren faiz oranlarının sürekli olarak inişli çıkışlı bir grafik izlediği görülmektedir.

Genel itibariyle Türkiye'de son 20 yılda faiz oranlarının Ak Parti hükümetlerince sürekli olarak düşürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim Ak Partinin iktidara geliş yılı olan 2002 yılında faizlerin %60 bandında olduğu, günümüzde ise dörtte bir oranla %15-20 bandında oluşu Erbakan'ın ısrarla karşı çıktığı ve Adil Ekonomik Düzende kesinlik yer vermek istemediği faiz belasının indirilemeye çalışıldığı görülmektedir. Yüksek faiz düşük kur politikasına karşı olduklarını belirten Cumhurbaşkanımızın, hocası olan Necmettin Erbakan'ın hayata geçirmek istediği Adil Düzen ve onun ekonomik ayağını oluşturan Adil Ekonomik Düzenin Türkiye'de ve dünyada tesis edilmesi yönünde adımlar attığı istatistiki veriler ve yapılan siyasi ve ekonomik girişimlerin ışığında görülmektedir.

1990- 2021 yılları arasında Türkiye'de enflasyon ve enflasyon değişim oranları tablosuna bakıldığında enflasyon oranlarının 2002 yılına kadar %60'ın üzerinde, 2003- 2016 yılları arasında ise tek haneli, 2017 sonrasında %11 ila %21 arasında bir oranda seyrettiği görülmektedir. Son 20 yıllık süreçte en düşük enflasyon oranı %6,16 ile 2012 yılında yaşandığı en yüksek enflasyon oranının ise %20,30 ile 2018 yılında yaşandığı görülmektedir. TÜİK verilerine dayanılarak oluşturulan tablodaki bu rakamların özellikle gıda, otomotiv ve konut ücretlerinde enflasyon oranının çok daha yüksek olduğu düşünülmektedir. 2013 yılında yaşanan Gezi olayları, 17-25 Aralık kumpası, 2016 yılı 15 Temmuz darbe girişimi gibi iç meseleler ile, dış politikada yaşanan 2018 yılı ajan rahip Brunson krizi, Akdeniz ve Karadeniz de doğalgaz arama faaliyetleri Azerbaycan/Karabağ, Libya, Suriye gibi ülkelerdeki yürüttüğümüz çalışmalar ve küresel finans sistemini derinden etkileyen pandemiden dolayı Türkiye ekonomisinde ekonomik verilerin son beş yılda önceki 15 yıla nazaran olumsuz bir tablo çizdiği görülmektedir. Ancak ihracat oranlarındaki artışlar, ithalatı azaltacak yerli sanayi hamleleri ve araması yapılan ve olumlu sonuçların gelmeye başladığı petrol, doğalgaz ve altın gibi kıymetli madenlerin çıkarılması, yerli otomobil yerli tohum üretimi gibi hamlelerin başarıya ulaşması ve siyasi olarak bir iktidar değişimi gibi bir sorun yaşamaması halinde Türkiye ekonomisinin 2025 sonrasında dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına gireceği düşünülmektedir

H3. Türkiye'nin yurt dışında Adil Düzen misyonuna sahip oyun kurucu nitelikte resmi ve sivil teşkilat sayısı artmıştır.

Yurt dışında Türkiye'nin doğrudan veya dolaylı olarak desteklediği birçok resmi ve sivil Türk teşkilatı bulunmaktadır. TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakıfı, Kızılay, YTB gibi resmi kuruluşlarının yanında İHH, Deniz Feneri, BEŞİR, TÜGVA gibi devletin dolaylı olarak desteklediği sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. 140'ın üstünde ülkede mazlum coğrafya veya gönül coğrafyası olarak adlandıran bu ülkelerde, sadece milliyetçilik veya sadece ümmet bilinci ile değil çok boyutlu olarak hareket edilmektedir. Türk veya Müslüman olan ülke sayısının iki katından fazlası ülkede faaliyetlerde bulunan Türkiye, bu çalışmalarının meyvelerini önümüzdeki on yıllık süreçte uluslararası siyasette ve ekonomik olarak göreceği düşünülmektedir.

Türkiye 2017 yılında yaptığı 8,12 milyar dolarlık yardım miktarı ile dünyada milli gelirine oranı (%0,85'ini) en fazla insani yardım yapan ülkedir. Bu rakam 2002 yılında 850 milyon dolar civarındadır (URL-78, 2021). Türkiye 2017 yılında en çok insani yardımı sırasıyla Suriye, Somali, Afganistan, Filistin, Yemen, Güney Sudan, Pakistan ve Bangladeş ülkelerine yapmıştır. 2002 yılında Türk STK'ların yurt dışı insani yardımları 25 milyon dolar şeklinde iken 2017 yılında bu rakam 706 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İnsani yardımlar genellikle gıda ve sağlık malzemesi ile eğitim harcamaları şeklindedir. İnsani yardım yapımında Türkiye'den sonra sırasıyla ABD (6milyar $), Almanya (3 milyar $) İngiltere (2,5 milyar $) ve Avrupa Birliği kurumları gelmektedir. (URL-78, 2021)

Türkiye'nin devlet eliyle ve Türk milletin de vakıflar aracılığıyla başta Müslüman ülkeler olmak üzere Afrika ve geri kalmış diğer ülkelerde yürüttüğü su kuyusu açma, gıda yardımı, sağlık ve eğitim hizmetlerinden her sene milyonlarca insan faydalanmaktadır. Afganistan'da NATO bünyesinde görev yapan Türk askerlerinin halk tarafından kabul görmesi, Suriye Irak Libya Katar Somali Kıbrıs ve daha birçok ülkede barışın teminatı olarak görülmesi dış politikada Adil Düzeni sağlanma yolunda doğru adımlar atıldığının bir göstergesidir. Söz konusu faaliyetlerin taraflı tarafsız birçok kesim tarafından takdir edilmesi Türkiye'nin uluslararası diplomaside elini

ziyadesi ile güçlendirmektedir. Zira halk nezdinde Türkiye'nin kazandığı teveccüh her türlü baskı ve zorlamaya rağmen kendini ülkelerin dış politikasında da göstermektedir.

Adil Düzenin inşasında Türkiye'nin, resmi kurum ve sivil toplum kuruluşlarının yanında çok önemli çalışmalar yapan bir diğer kuruluş ise Türk Temsilcilikleridir. 19 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla Türkiye, 144 Büyükelçilik, 13 Daimi Temsilcilik, 94 Başkonsolosluk, 1 Konsolosluk Ajanlığı ve 1 Ticaret Ofisi olmak üzere toplam 253 misyona sahip bulunmaktadır (URL-79, 2021). Bu rakamlar ile Türkiye (253), Çin (276), ABD (273), Fransa (267), Rusya (261) gibi ülkelerden sonra az bir farkla dünyada en çok temsilciliği bulunan beşinci ülke konumundadır.

Türkiye'nin önünde yer alan ve her biri belli bir bölgeyi kendine sömürü alanı olarak gören bu süper güç ülkelere karşın Türkiye öz kaynaklarından ciddi harcamalar yaparak ve sömürmek yerine Adil Düzeni sağlamak adına ekonomik ve siyasi bedeller ödeyerek çalışmalarını yürütmektedir. Türkiye'nin son 20 yıllık süreçte dış politikada sömürüye değil kazan kazana dayanan girişimleri özellikle Afrika ülkelerinde olumlu karşılanmıştır. Türk diplomatlarının görevli oldukları ülkelerde yaptıkları güven verici çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti Devletin diğer ülkelerin yaptığı tepeden bakan anlayışı yerine dost, kardeş, paydaş yaklaşımı Türkiye'nin ikili ilişkilerde güven vermesine, ticarette iki tarafım lehine kazan kazan politikası ve uluslararası siyasette etkinliğini arttıran en önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir.

H4.Türkiye başta savunma sanayisi olmak üzere Erbakan'ın ısrarla gelişmesini istediği sanayileşmede ciddi ilerlemeler kaydetmiştir.

Türkiye’de sanayileşme sürecinin temelleri Osmanlı İmparatorluğuna dayanmakla birlikte imalat sanayi, Cumhuriyet’in ilanından sonra özellikle de 1980’li yıllarda gelişim göstermeye başlamıştır (Petek ve Şanlı, 2018 s.187). Ancak Türk imalat sanayinin dünya ile özellikle de gelişmiş ülkelere karşı rekabet gücü zayıf kalmaktadır. Son 20 yıllık süreçte yapılan yatırımlar imalat sanayi içerisinde yüksek teknolojili ürünlerin payının artmakta, sektörün gelişimini ve rekabet etmesine imkan tanımaktadır. İmalat sanayi; hammaddelerin makine ya da el emeğiyle işlenip ara veya nihai mala dönüştürüldüğü sanayi dalıdır.

İmalat sanayisi de kendi içinde ağır sanayi ve hafif sanayi olarak ikiye ayrılır. Ağır sanayi, donanım ve makine için çok büyük yatırımlar gerektiren oldukça karmaşık iş örgütlemesi ile nitelikli bir işgücü ve ciddi sermaye birikimi istemektedir. Ağır sanayide ihtiyaçtan fazla katma değeri yüksek, yatırım ve ara malları üretilmektedir. Ağır sanayide yükte hafif pahada ağır mallar üretildiğinden kar oranları hafif sanayiye nazaran da oldukça yüksektir. Günümüzde sanayileşme, teknolojik gelişme temelinde tanımlanmakta ve teknolojinin gelişmesi toplumsal gelişmenin ve ilerlemenin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır (Arısoy, 2005, s.45). Nitekim Almanya, ABD, Çin gibi dünyanın en büyük ekonomilerine sahip ülkelerde ağır sanayi ve imalat sektörü çok gelişmiştir.

Türkiye'de imalat sanayi uluslararası konjonktürdeki birçok faktörden etkilenmektedir. Sanayinin hammaddesi olan enerjide dışa bağımlılığı nedeniyle Türkiye sanayisi enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve döviz kurlarındaki yükselişlerden imalat sanayisi olumsuz etkilenmektedir. 1996 yılında Türkiye-AB arasında gümrük birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesi, sanayi alanında hızlı bir üretim sürecini başlatmıştır. 2000'li yıllardan sonra Ak Parti hükümetlerinin sağladığı siyasi ve ekonomik istikrar ile koalisyon ve kriz dönemlerinin son bulması sanayi sektörünü de olumlu etkilemiştir. AB ve dünya ile daha yakın ilişkiler ile yeni politikaların başlatılması, uluslararası sermaye ve bankacılık sektörlerinin Türkiye'ye yönelmesine bu durum da sanayi sektörünün ve dış ticaretin büyük ölçülerde gelişmesine vesile olmuştur (Arısoy,2005, s.47).

Adnan Menderes döneminde 1950 yılında kurulan Makine Kimya Endüstrisi (MKEK)'nin ve bu dönemde silah, mühimmat ve havacılık sektörlerinde yapılan atılımlar ve modern anlamda savunma sanayimizin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Baran, 2018, s.59). Türkiye'nin 1952 yılında Sovyet tehdidine karşı NATO'ya üye oluşu, devlet öncülüğünde milli savunma sanayinin geliştirme çabalarını olumsuz etkilemiştir. Zira bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının yerli üretim yerine büyük ölçüde müttefik devletler aracılığıyla yapılan dış yardımlar ve kredili satışlar yoluyla karşılanması yerli savunma sanayisini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin, Erbakan'ın girişimleri ile1970'li yıllardan sonra artan ağır sanayi hamlesi girişimleri Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında oluşmaya başlayan döviz

darboğazları ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle tam anlamı ile başarıya ulaşamamıştır.

2002 öncesi ve sonrasında Ak Parti hükümetlerince yapılan yatırımların neticesini ancak 2015'ten sonra özellikle de savunma sanayisinde görmekteyiz. Türkiye ekonomisinde sanayi sektöründe en çok savunma sanayisi üzerinde durulmasının birçok haklı nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki yarım aşıra yakın süredir başta AB ülkeleri ve ABD tarafından maddi manevi her türlü desteklenen pkk terör örgütünün yürüttüğü terör faaliyetleridir. Türkiye'nin coğrafi konumu itibariyle stratejik olarak öneme sahip olması ve etrafında sürekli çatışmaların yaşanmasıdır. Bir diğer önemli faktör ise uluslararası arena da askeri gücün herhangi bir işlem yapmadan caydırıcı bir güç unsuru oluşturuyor olmasıdır. Türkiye'nin askeri harcamalarının bütçesi içinde büyük yer edindiği ve bu ihtiyaçların bin bir minnet ve ambargodan sonra büyük meblağlar ile ithal edilmesi bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Savunma sanayisinin diğer birçok sanayi kolunu doğrudan etkilemesi gibi sebeplerden ötürü olacak olacak ki Erbakan da Cumhurbaşkanımız Erdoğan'da sanayileşme de önceliği en çok savunma sanayisine verdiği düşünülmektedir.

2002 yılında 66 olan savunma projesi yaklaşık %80 dışa bağımlılık oranı ile yürütürken; 2019 yılı itibariyle %65'in üzerinde yerlilik oranı ile proje sayımız yaklaşık 12 kat artarak 762'e ulaşmıştır. 2002 yılında yaklaşık 5,5 milyar dolar bütçeli olan savunma projeleri 2020 yılında yaklaşık 10 katlık bir artış ile 55,8 milyar dolarlık proje hacmine ulaşılmıştır (URL-80, 2021). 2021 haziran ayında gazetecileri demeç veren Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar savunma sanayisindeki yerlilik oranı için şu sözleri kullanmıştır: *"Yüksek teknolojiye dayalı savunma sanayimizdeki yerlilik ve millîlik oranımızı, yüzde 70'lerin üzerine çıkarmayı başardık. Hedefimiz bu oranı, 2023 yılında yüzde 75-80'lere taşımaktır."* (URL-81, 2021). Türkiye son 10 yıllık süreçte silah ithal eden ülke konumundan hatırı sayılır silah ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'de 2020 yılı itibariyle savunma sanayisinde yerlilik oranı yaklaşık %70 civarındadır. Türkiye'nin son 10 yılda en çok silah ihraç ettiği ülkeler Umman, Azerbaycan Pakistan, T Türkmenistan, Malezya ve Katar olmuştur.

Tablo 4.27 Ana Sektörlerin GSMH İçindeki Payı (1923-2020 Arası %)

Yıllar	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Hizmet Sektörü
1923	43,3	13,3	43,3
1930	47,1	14,9	38,0
1940	45,0	18,4	38,6
1950	40,9	18,6	40,5
1960	37,5	21,7	40,8
1970	30,7	17,5	51,8
1980	24,2	20,5	55,3
1985	19,4	20,6	57,0
1990	16,5	25,9	57,8
1994	15,6	26,1	58,3
2000	10,2**	32,4**	57,4**
2010	8,2**	23,3**	68,5**
2020	**5,2	27,7**	56,2**

**CB yıllık Faaliyet Raporu, (URL-82, 2021)
Kaynak: (Petek ve Şanlı, 2018, s.188)

1923-2020 arası yüz yıllık dönem incelendiğinde ana sektörlerin gayri safi milli hâsıla (GSMH) içerisindeki paylarının büyük oranda değiştiği görülmektedir. Sanayileşme sürecinin hızlanması, şehirleşme oranlarının artması, üretim ve tüketim yöntemlerinin değişmesi gibi faktörlerden ötürü 1923 yılında GSMH içinde %13 olan sanayi payının 70 yıl sonra 1994 yılında iki kat artarak %26 olduğu görülmektedir. Oransal olarak GSMH içinde en büyük düşüş tarım sektöründe yaşanırken sanayi ve hizmet sektörlerinin payı sürekli olarak artmaktadır. Bu durum ekonomileri tarıma dayanan ve daha sonra sanayi ve hizmet sektörlerinde ilerleme yaşayan bütün ülkelerde görülmektedir. Türkiye ekonomisinde dikkat çeken iki ara sektör ise otomotiv ve inşaat sektörüdür. Zira iki sektöründe istihdam ettiği işçi sayısı ve ihracat gelirleri Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yer edinmektedir.

Sanayi üretim endeksi 2005 yılında 59,6 iken 2020 yılında 115,8'e yükselmiştir. 2020 yılında Türkiye'nin ihracatında birinci sırayı Otomotiv (22.097.834$), ikinci sırayı Makine ve Kazanlar (16.795.918$), üçüncü sırayı demir ve çelik (8.803.060$) almaktadır. 2013 yılında otomotiv sektörü 17.597.373$; makine ve kazanlar 14.253.875$ ihracat gerçekleştirmiştir (URL-83, 2021). Bu rakamlar Türkiye sanayisinin son yıllarda almış olduğu mesafeyi göstermektedir.

Sanayi sektöründe istihdam edilenlerin payı 2020 yılında %16,9 ile en çok kişiyi istihdam eden sektördür. GSYH içindeki payı açısından yüzde 56,2 ile ilk sırada yer alan hizmetler sektörü, işgücü piyasasında da benzer bir ağırlığa sahiptir. 2020 yılının 2. Çeyreğinde başlayan pandemi dolaysıyla istihdam kaybı yaşayan hizmet sektörlerinde çalışan sayısı 2020 Temmuz dönemi itibarıyla yaklaşık 15 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu dönemde, salgının etkisiyle, sektördeki yıllık istihdam kaybı 761 bin kişi civarında olmuştur (URL-82, 2021). %21,1 ile GSYH'de en büyük ikinci paya sahip sanayi sektörü de pandemiden olumsuz etkilenmiştir. 2020 yılında sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 5,4 milyon kişi olmuştur. 2020 yılında sanayi sektördeki istihdam yıllık bazda 246 bin kişi daralmıştır. Kayıt dışılığın diğer sektörlere nazaran yaygın olduğu inşaat sektöründe bu dönemde istihdam artışı yaşanırken, tarım sektöründe ise daralma sürmektedir. İnşaat sektöründe 2020 yılı temmuz döneminde istihdam yıllık bazda ortalama 114 bin kişi artmıştır (URL-82, 2021).

H5. Daha adil bir dünya için "Dünya Beşten Büyüktür" Doktrini

Tarihin her döneminde liderler, toplumların tabiri caiz ise kaderinde çok büyük bir rol oynamışlardır. Şüphesiz ki bu liderleri lider yapan bir ideali veya bir mücadeleleri vardır. Dünya 5'ten büyüktür sözü Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan tarafından ve ilk kez 2013 yılında Birleşmiş Milletlerin 74. Genel Kurulunda söylenmiştir. Cumhurbaşkanımız Erdoğan Dünya 5'ten büyüktür sözünü dünyada ve özellikle de İslam aleminde yaşanan zulümlere karşı BM Güvenlik Konseyinin takındığı tavır üzere söylemiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Filistin'den Keşmir'e, İslamofobi'den Suriye'deki güvenli bölge çalışmalarına, nükleer silah tartışmalarından İsrail sorununa kadar birçok konuyu eleştirmiştir. Erdoğan'ın tepkisinin temel hedefi beş daimi ülkenin sahip olduğu ve keyfi olarak kullandıkları veto haklarıdır.

Günümüzde birçok akademik çalışmaya da konu "Dünya 5'ten Büyüktür" doktrininde Cumhurbaşkanımız Erdoğan, beş daimi ülkenin sahip olduğu veto hakkı Birleşmiş Milletleri etkisizleştirdiği savunmaktadır. Nitekim dünya barışını sağlamak amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatının ve özellikle de beş daimi ülkenin takındığı tavır, çıkarları doğrultusunda insanlık onuruna yakışmayan davranışları ulusları barışa

ve adalet duygusunu zarar vermektedir. Küresel çapta yeni bir yapılanmaya gidilmeli adalet eşitlik, özgürlük ve dürüstlük sağlanmalı sosyal dengesizlikler ortadan kaldırılmalıdır. Her alanda liyakat ön plana çıkarılmalı birer ahlaki değer olan iyi ve kötünün göreceli bir norm haline dönüştürülmesi önlenmedir (Erdoğan, 2012, s.18).

"Dünya 5'ten Büyüktür" doktrinin temelinde, mevcut BM yapısına karşı D-8 Teşkilatının ikinci ve üçüncü adım olarak kurmak istediği D-60 ve D-160 Teşkilatları ile aynı amaç ve hedefte bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Zira D-8 Teşkilatının kuruluş ilkelerinde savunulan düşünceler ile Birleşmiş Milletlere yöneltilen dünya barışının sağlanamaması, uluslararası siyasete çifte standartların yaşanması kaynakların adilane değil de sadece belli bir kesimin tekelinde (beş daimi üye) sömürgeci bir zihniyetle dağıtılması gibi haklı eleştirilerin konuları aynıdır. Ayrıca Cumhurbaşkanımız Erdoğan'ın 40 yılı aşkın siyaset hayatına baktığımızda Dünya 5'ten Büyüktür doktrinin arka planında D-60 ve D-160 gibi bir oluşuma Türkiye ve Dünya kamuoyunda uygun bir zemin hazırlanmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

> *"Modern dünya tarafından sergilenen çifte standart, çok geniş halk yığınları nezdinde ciddi bir güvensizlik oluşturmaktadır. Şu anda çatısı altında bulunduğumuz Birleşmiş Milletlere, uluslararası kurum ve kuruluşlara karşı vicdanlarda oluşan güvensizlik duygusu, adalet duygusunu zedelemekte, milyonlarca insanı umutsuzluğa sevk etmektedir. Bugün karşı karşıya kaldığımız uluslararası terörün en temel beslenme kaynaklarından biri de işte bu güvensizlik duygusudur. Mazlumlara yönelik çifte standart, çocukların katledilmesine karşı sergilenen kayıtsızlık, tüm dünyada teröre oksijen sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler"den ve uluslararası kurumlardan umutlarını kesen kitleler, çaresizlik ve umutsuzluk içinde terörün tuzağına düşüyorlar." Mısır'ın seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi'nin darbeyle devrildiği, Ukrayna'nın yolsuzluk ve ekonomik darboğazla cebelleştiği, Suriye de 17 bin çocuğun hayatını kaybettiği bir dönemde, Dünyanın beşten büyük olduğunu buradan hatırlatıyoruz (Çeliksöz, 2019, s.6)*

Dünyanın önünde ve beş daimi ülkenin gözlerinin içine bakarak 74. BM Genel Kurulunda gerçekleri haykırışı Cumhurbaşkanımız Erdoğan'ın bu çıkışı gençlik yıllarında partisinin birçok kademesinde görevde bulunduğu, hocam dediği Necmettin Erbakan'dan etkilendiğinin ve onun kurmak istediği Adil Düzeni benimseyip yarım kalanı tamamlama arzusunda olduğunu göstermektedir. Uluslararası konjonktürün getirdiği haksızlık ve çifte standart gibi olumsuzluklara, faiz belasına ve sömürü düzenine karşı çıkışı, Batılı ülkelerden ziyade Müslüman ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi, Filistin, Libya, Suriye ve Karabağ gibi ülkelerde Türkiye'nin izlediği politikalar Cumhurbaşkanımız Erdoğan'ın hocası olan Necmettin Erbakan'ın çizdiği yoldan gitmeye çalıştığının birer kanıtı niteliğindedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

D–8 Teşkilatının Türkiye için önemi, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi olarak İslam aleminin liderliğini yeniden üstlenmesi açısından son derece önemlidir. D–8 projesi Türkiye'nin sadece Batı eksenli yürütmüş olduğu uluslararası siyasetinden bir sapma niteliğinde olup ekonomik ve siyasi kazanımlar elde edebileceği önemli bir hamledir. Necmettin Erbakan D-8 Teşkilatı hamlesi ile Türkiye'nin alternatifsiz olmadığını, Amerika ve Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelerle de bir etkileşim içine girilerek sosyal ve ekonomik faaliyetlerini sürdürülebileceğinin göstergesidir.1997 yılında yapılan D-8 hamlesi ile Türkiye dünya siyasetinde yeni dengeler kurabilecek kadar güçlü bir ülke olduğunu göstermektedir. D-8 sonrası kurulacak D-20, D-60 ve D-160 ile yeni uluslararası dengeler ile küresel siyasette yeniden oyun kurucu olabileceğini dair dost ve düşman herkese Erbakan tarafından verilen bir mesajdır.

Türkiye, D-8 Teşkilatı ile güvenliği açısından büyük önem taşıyan Ortadoğu da Mısır ve İran gibi iki bölgesel güç ile ittifak kurmuştur. Türkiye böylelikle İsrail ve ABD eksenli yürüyen Ortadoğu siyasetinde kendisinin de saha da var olduğunu ve göz ardı edilemeyecek bölgesel bir güç olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin özellikle de İran ve Mısır başta olmak üzere D-8 üyesi ülkeler ile ilişkilerinin günümüzde olması gerekenden farklı bir durumda olması bizleri yanıltmamalıdır. Zira ülkeler veya siyasi otoriteler ülke çıkarları söz konusu olduğunda bir anda politika değişikliği yapabildiklerini birçok örneği ile görmekteyiz. 2010 yılında yaşanan Arap Baharı ile veya 2001 yılında yaşanan 12 Eylül saldırı sonrası pek çok ülkenin dış politikasında değişiklikler yaşanmıştır. 1969 yılında mescidi Aksanın kundaklanması ise halifeliğin kaldırılmasından 45 yıl sonra ilk kez Müslüman ülkelerin bir araya gelmesini sağlayan İslam işbirliği teşkilatının kurulmasına vesile olmuştur.

D–8 projesi siyasi anlamda Türkiye'nin elini güçlendirmesinin yanında ekonomik anlamda da Türkiye'nin gücüne güç kazandıracak önemli bir girişimdir. Nitekim üye ülkelerin sahip oldukları zengin yer altı kaynakları, enerji potansiyelleri ve kalabalık nüfusları birçok alanda gelişen Türkiye ekonomisi için hammadde ve pazar imkânı sunmaktadır. Ancak Türkiye'nin bu ülkelerle ile yapacağı ticaret Batılı ülkelerin

yaptığı gibi bir sömürü düzeniyle değil aksine kazan kazan mantığına dayanan iki tarafında karlı çıkacağı bir münasebettir.

D-8 Teşkilatının kurulmasının nedenlerinden biri de sömürgeciliğe karşı koymaktır. Coğrafi keşiflerde yapılan yağma ve katliamlardan sonra zengin kaynaklar elde eden Avrupa ülkeleri gelişti, büyüdü ve sanayileşme sürecini başlatmıştır. Batı ülkelerinin bu sanayileşmesi ihtiyaç fazlası üretimi, dolayısıyla yeni pazar arayışlarını ortaya çıkardı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlar ise İkinci Dünya Savaşı'na neden olmuştur. Bu iki dünya savaşının perde arkasındaki asıl neden sömürgecilik olur iken milyonlarca insanın ölümüne ve onlarca Doğu ülkesinin emperyalist Batı tarafından hem ekonomik hem de kültürel olarak sömürülmesine neden olmuştur. Nitekim bugün Afrika da özellikle İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilen topraklarda insanlar yerel dinleri veya İslamiyet yerine Hristiyanlığa inanmakta, kendi dilleri yanında Fransızca veya İngilizce de resmi dil olarak kullanılmakta.

Birinci Dünya Savaşı, imparatorluklar yıkılıp yerlerine Fransız İhtilalinin yaydığı Ulus-Devlet düşüncesi yeni küçük devlet kurulmuştur. Dünya haritası emperyalist ülkelerce hiçbir demografik, kültürel değer dikkate alınmadan çıkarları doğrultusunda resmen cetvelce çizildi. Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan sömürge paylaşımından memnun olmayan emperyalist devletlerin faşist tavırları İkinci Dünya Savaşı'na ve Avrupa'nın harabeye dönmesine neden olmuştur. Yeni bir dünya savaşını göze alamayan ve süper güç olarak adlandırılan emperyalizmin görünen yüzü ülkeler oluşturdukları iki kutuplu dünyada soğuk savaş düzenine geçtiler. Soğuk savaş ile istediklerini elde edemeyen emperyalist zihniyet 1990'lı yıllarda kitle iletişim araçları ile kurdukları evrensel köy yalanıyla Küreselleşme adındaki 21.yüzyılın sömürü düzenini başlattılar.

SSCB'nin yıkılışı ile emperyalizmin silahlı kanadı oluşturan NATO düşmansız kalmıştı. 1990 yılında İsviçre'de toplanan NATO toplantısında konuşan İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın yeni düşmanın, onlarca haçlı seferine neden olan eski düşmanları İslamiyet olacağını açıklaması uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin açılışına neden olmuştur. 1991 yılı itibariyle İslamiyet'e karşı Batılı ülkeler tarafından

koordineli olarak savaş başlatıldı. Bunun farkında olan Erbakan yeni işgal ve sömürülerin yaşanmaması için D-8 hamlesini yapmış ancak 28 Şubat sürecinden sonra başbakanlıktan istifa etmesi diğer liderlerinde suikast, askeri darbe gibi yöntemler ile iktidardan düşmeleri D-8 sürecini akamete uğratmıştır.

Kitle iletişim teknolojisinin gelişmesinden sonra küreselleşme akımı ile silah kullanmadan, kan dökmeden insanların algılarını yönlendirerek ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan hükme dönemi başladı. NATO, G–8, Birleşmiş Milletler ve IMF gibi teşkilatlar kuran emperyalistler güçler askeri ekonomik ve siyasi yaptırım gücü elde ettiler. Adının çok da önemli olan söz konusu güç sahipleri önce televizyon daha sonra da sosyal medya vasıtasıyla ulusal sınırları ortadan kaldırarak dünyayı çıkarları doğrultusunda yönettikleri evrensel bir köy haline dönüştürmeyi büyük oranda başardılar. Evrensel köy yalanın küreselleşmiş sömürüsüne mâni olabilecek ülke ve yöneticilere, siyasi baskılar, ekonomik kriz ve ambargolar uyguladı. Bu baskılar yetersiz kalınca da terör olayları ve askeri darbeler ile ülkeler doğrudan veya dolaylı olarak işgal edilmeye çalışıldı.

Türkiye yüz yıllık tarihinde iki askeri darbe bir post modern darbe bir darbe girişimi ve sayısız ekonomik kriz ve terör örgütünün varlığı Türkiye'ye yapılan saldırıların bir göstergesidir. Söz yaptırımlar istenilen sonucu vermediğinde insan hakları, özgürlük ve demokrasi gibi kulağa hoş gelen yalanlar ile uluslararası kamuoyunu yönlendirerek Afganistan ve Irak'ta olduğu gibi ülkeleri doğrudan yada Arap Baharı yalanıyla Suriye, Mısır, Libya gibi ülkeleri dolaylı olarak işgal etmekten çekinmemekteler. Örneğin Amerika'nın, Irak ve Afganistan'a getirdiği demokrasi iki ülkenin kan gölüne dönmesine, ekonomik olarak sömürülmelerine neden olmuştur. Bu durumdan en çok etkilen ülke ise Türkiye'dir. Zira sınır komşusu Irak'la ticaretinin düşmesinden ve ülkeye gelen göçmenlerden dolayı Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir.

Bugün ise emperyalist zihniyet Amerika aracılığı ile yıllardır uyguladığı ekonomik ambargo ve siyasi baskılar nedeniyle ekonomisi kötüleşen zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına rağmen İran ve Venezüella ekonomik olarak sıkıntı yaşamaktadır. Türkiye kurmuş olduğu siyasi ve ekonomik ilişkileri nedeniyle bu ekonomik ambargo ve siyasi baskılara maruz kalmaktadır. Zira ülkesinin milli menfaatleri gereğince

hareket eden, Libya Suriye ve Karabağ gibi birçok yerde emperyalist sisteme çomak sokan, silah ithal etmek yerine silah ihraç eden, Dünya 5'ten büyüktür çıkışını yapan, Asya'nın bozkırından, Afrika'nın derinliklerine kadar gönül köprüleri kurabilen bir Türkiye'nin güçlenmesi kendi dünyanın efendisi gören Yahudi lobi, İngiltere, ABD, Fransa ve bu ülkelere hükmeden çevrelerce istenmemektedir. Erbakan, D-8 hamlesi madem Batıl tek millettir, Hak da tek millet olsun anlayışının bir neticesidir.

D-8 üyesi ve üyelik adayı ülkelerinin ekonomilerine bakıldığında döviz kuru, faiz ve enflasyon baskısı altında ezildikleri da görülmektedir. Yüksek kur, faiz ve enflasyon oranları nedeniyle piyasalarda belirsizlikler artmaktadır. Bu durum başta yabancı girişimciler olmak üzere yatırımcıyı tedirgin ettiğinden yatırımların yapılmasına neden olmaktadır. Yüksek kur, faiz ve enflasyon üçlüsünün hakim olduğu bir ekonomide yatırım ve kredilendirme, dolayısıyla üretim ve istihdamda sorun yaşanmasına neden olmaktadır. Bu minvalde bakıldığında D-8 üyesi ve üyelik adayı ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin gelişmesinin önündeki en büyük ekonomik engel yüksek kur, faiz ve enflasyon oranları olduğu ifade edilebilir.

Ancak uzun vadede yapılacak ekonomik işbirliklerinin ülke ekonomilerine katkı sağlayacağı düşünüldüğünde söz konusu yüksek üçlü oranların da kendiliğinden düşeceği, oluşturdukları sorunlarında zamanla sonlanacağı düşünülmektedir. Nitelim temelleri 1958 yılında atılan ve bugün 27 üye ülkesinin enflasyon oranı ortalama %3 civarında olan Avrupa Birliği ülkeleri de birlik kurulmadan önce çok ciddi ekonomik sorunları yaşamışlardır. Başka bir değil ile kur faiz ve enflasyon üçlüsünün yüksekliği söz konusu ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğine engel olarak görülebilir ancak ekonomik iş birliği bunların atmasına değil tam tersine düşmelerine neden olan bir faktördür.

Ak Parti hükümetlerinin D-8 ülkesi ülkeler ile kurduğu ticari ilişkilere bakıldığında Türkiye'nin diğer yedi üye ülke ile ekonomik, Mısır ve İran ile inişli çıkışlı olmak üzere üye ülkelerle siyasi ilişkilerin geliştirildiği gözlemlenmektedir. Türkiye ekonomisinde kambur haline gelen faiz ve enflasyon ile mücadelede Erbakan ve Cumhurbaşkanımız Erdoğan'ın aynı minvalde politikalar yürütmeye çalıştıkları düşünülmektedir. 2009 yılı sonrası savunma sanayisinde başta olmak üzere

Türkiye'nin sanayi alanında yaptığı girişimler sadece haklı olmak yetmez aynı zamanda güçlü de olmak gerekir diyen Erbakan'ın 42 yıllık siyasi hayatında yapmak isteyip de yapamadığı hedefleridir. Türkiye'nin başta Afrika coğrafyasına ve kendisine sığınan milyonlarca mülteciye yaptığı insani yardımlar yine Erbakan'ın kurmak istediği Adil Düzen ile benzer nitelikler taşımaktadır.

2012 yılı itibariyle Cumhurbaşkanımız Erdoğan'ın başta Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda olmak üzere uluslararası platformlarda defaatle dile getirdiği "Dünya 'ten büyüktür" doktrini de Erbakan'ın sürekli olarak şikayet ettiği hakka değil güce dayanan sisteme karşı bir itiraz niteliğindedir. Faizsiz bankacılığa dayanan katılım bankacılığının özellikle 2015 yılı sonrasında devlet eliyle desteklenmesi ve teşvik edilmesi de Erbakan'ın kurmayı planladığı Adil Ekonomik Düzenin kurmayı planladığı bir sistemdir. Büyükelçilik, konsolosluk vb. Türk temsilciliklerin hem sayısının hem de ekonomik ve siyasi etikliğinin artması yine Adil Düzenin tesisi hedeflenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. TİKA, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitülüsü, YTB, Kızılay gibi resmi kuruluşlarının yanında İHH, Deniz Feneri, TÜGVA, İlim Yayma Cemiyeti gibi Türk sivil toplum kuruluşlarının yurt içinde ve dışında yaptığı insani yardım ve eğitim faaliyetleri Adil Düzenin bir parçası olarak görülmektedir

D–8 Teşkilatının köklü bir geçmişi dolayısıyla yapılmak istenileni kısa vadede yapacak bir yapısı henüz bulunmamaktadır. Antlaşmaya imza atan sekiz ülke liderlerinin çeşitli darbe ve siyasi oyunlarla iktidarların düşürülmesine rağmen D-8 Projesi veya onun vizyon ve misyonuna sahip başka bir projenin hayata geçmesi insanlık için hayati önem taşımaktadır. Zira D-8 Teşkilatı sadece üye 8 İslam ülkesi için veya sadece Müslümanlar için değil Erbakan'ın bütün insanlığın saadetini istemesi gibi teşkilat da tüm sömürülen ülkelerin haklarını korumak istemektedir. Üye ülkelerde sanayiden tarıma, ulaşımdan haberleşmeye, eğitimden askeri dayanışmaya kadar birçok alanda bilgi ve kaynak paylaşımına dayanan D-8 projesi ile başta İslam coğrafyası olmak üzere tüm dünyaya adalete dayanan, sömürülere son veren, insanlık onuruna yakışan bir refah düzeni getirilmesi amaçlanmaktadır.

Son olarak D-8 Teşkilatı Projesi veya benzer minvalde bir girişimin, 150 yıllık kan ve göz yaşı üzerine kurulan emperyalist sömürü düzene karşı hayata geçirilmesi, maddi ve manevi karış karış işgal edilen topraklarımıza, askeri darbe ve ekonomik sıkıntılarla sindirilen, küreselleşme yalanları ile mankurtlaştırılan insanlarımıza rağmen hayat geçmesi hiç de kolay olmayacaktır. D-8 Teşkilatı amaç ve projelerinin başarıya uluşmasında büyük görev ve sorumluluk 400 yıl İslam'a halifelik etmiş, 1200 yıl İslam'ın muhafızlığını üstlenmiş, üç kıtada adaletle hüküm sürmüş, işgal değil ihya etmiş olan necip Türk milletine düşmektedir.

Bugün Türkiye, Orta Doğudaki, Afrika'daki, Asya'dan, Balkanlar ve Kafkaslarda yaşanan zulümlerden kaçan milyonlarca insana sömürmeden ev sahipliği yapan tek ülke konumundadır. Ülkesinde milyonlarca mazluma kucak açmanın yanında dünyanın dört bir yanında devlet veya vakıf ve dernekler eliyle insani yardım çalışmaları yapan tek ülke yine Türkiye'dir. Türkiye'nin omuzlarına bu sorumluluğu yükleten bir diğer unsur ise Türk milleti gibi teşkilatçılık özelliği ve cihan şümul bilince sahip Hak tarafta başka kimsenin olmayışıdır.

Türk milletinin tarih sahnesinde başka bir eşi veya benzeri bulunmamaktadır. Çağ açıp cağ kapatan ecdadımız gibi İslamiyet'tin emrettiği gibi zaferle değil sefer yükümlüyüz. Karamsarlığın mevcut siyasi ve ekonomik konjonktürün ne olduğu elbette önemlidir. Ancak baştan kabullenilmiş bir yenilginin nice zaferlerin önüne geçeceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Bizde büyük ya da güçlü olan değil Allah kiminle ise O kazanır sözüne iman ederek 400 çadırdan, 600 yıl üç kıtada adaletle hüküm sürecek bir imparatorluk kuran Osmanlı İmparatorluğunun yaptığı da zamanında pek mümkün görülmeyen bir durumdur. İslami aleminin ortak değerleri etrafında kenetlenmesi ve gereken çabaların göstermeleri halinde ulaşılamayacak hiçbir hedefin aşılamayacak bir engelin olmadığı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Acer, A. (2019). *Türkiye'de 2000 Sonrası Ekonomik Büyümenin Başlıca Belirtileri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.

Akbaş, İ. (2013). Geçmişten Geleceğe Türkiye-Pakistan ilişkileri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (13)26, 297-300.

Akçapa, M. (2021). İngiltere'nin Nükleer Silahlanma Sürecinde ABD'nin Rolü (Soğuk Savaş Dönemi). *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 18(40), 2797 – 2820.

Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve e-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 39-58.

Akkaya, B. (2012). Türkiye'nin NATO Üyeliği Ve Kore Savaşı. *Akademik Bakış Dergisi*, (28), 47-67.

Akpınar, N. (2009). *Maddi-Manevi Kalkınma: Necmettin Erbakan Örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Aktan, C. C. (2009). Arz–Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun–Laffer Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi,* 1(2), 41-54.

Alan, B. (2019*). D-8 Yeni Bir Dünya.*(1. Basım). İstanbul*:* Yörünge Yayınları

Arığ, A. S. (2011). İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliği'nin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri. *Bilig Dergisi*, (59)33, 31 -52.

Arısoy, A. G. İ. (2005). Türkiye'de Sanayileşme Ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 45-67.

Asal, C. (2015). Millî Görüş Siyaseti Milli Nizam Partisinden Fazilet Partisine. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4(1), 100-105.

Aşkın, H.İ. (2018). *Din ve Siyasetle Millî Görüş Hareketi*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hitit Üniversitesi.

Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*. (1.Baskı). İstanbul: Birinci Kitap Yayınları.

Avşar, Z., & Kaya, A. E. (2017). Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 33(95), 94-123.

Ay, A. & Karaçor, Z. (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 67-82.

Ayhün, E. A. (2015). Anılarla 18 Mayıs 1944 Sürgünü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2(2), 91-112.

Baran, T. (2018). Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 58-81.

Başol, K., Durman, M., & Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma Sürecinin Lokomotifi; Doğal Kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 61-71.

Baykal, Ö., & Ömer, Çaha (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan'ın Türk Siyasetindeki Yeri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi,* 4(8), 1-18.

Berber, S. (2013). İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri. *Bilge Strateji Dergisi*, 5(9), 61-84.

Bıçakçı, H. Ütopyalar Ve 21. Yüzyılda Ütopyacılık. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 6(1), 27-42.

Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılı II. Meşrutiyet'in Tavsiyesi Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Akademik Bakış Dergisi,* (03), 211-226.

Bölme, S.M. (2010). *ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü,* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 1(2), 166-187.

Bülbül, İ. (2006). İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (9), 1-51.

Büyükgenç, Ö. (2020). XXI. *Yüzyılın Başlarında Türk Diş Politikası Çerçevesinde Türkiye–İran İlişkileri.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi].Karabük Üniversitesi.

Canlı, A. (2020). *Adnan Menderes ve Turgut Özal Dönemi Ekonomi Politikalarının Analizi,* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Ceng, E. (2018). Algı Yönetimi Aracı Olarak Twitter Kullanmakta Olan Bir Analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 663-689.

Cihan, B. (2009). *Türkiye Ekonomisi Notları*. (1.Baskı). Ankara: Akfon Yayınları.

Çavuşoğlu, H. (2009). TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan'ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 44-55.

Çelebi, E. (2001). Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000).*Doğuş Üniversitesi Dergisi,* (2)1, 55-66.

Çelik, M. Y. (2012). Boyutları ve farklı algılarıyla küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 57-73.

Çelik, M. Y., & Erkan, H. (2010). Küreselleşme Kalkınma İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 188-201.

Çetinkaya, G. (2019). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-14.

Çınar, B. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki Savaşa Hazırlık ve Savaşa Hazırlık. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 13 (25), 239-266.

Çınar, İ. (2009). Küreselleşme, Eğitim ve Gelecek. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 2(1), 14-30.

Çoruk, E. (2020). *Türkiye'de Yeni Sağ'ın Vitrini Olarak Turgut Özal*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Dağdemir, Ö., & Küçükkalay, A. M. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları Ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (3), 78-91.

Dağdemir, Ö., & Küçükkalay, A. M. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 121-138.

Develi, E. S. (2020). Çin'in Küresel Ekonomi Politikalarının Merkantilizm Kapsamında İncelenmesi. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF Dergisi,* 2(1), 36-48.

Dilbaz, N. (2006). *Türkiye'de Kalkınma Planlarındaki Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşme Düzeylerinin Araştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.

Dilek, S. & Çakmak, F. (2017). Helal Turizm Eğilimleri: Kastamonu İlinde Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (İTOBIAD), 6(6), 314-339.

Dilek, S. & Çolakoğlu, N. (2011). The Relationship Between Income and Consumption. China-USA Business Review, 10(12), 1221-1230.

Dilek, S. (2016). Enformasyon ve Bilgiye Dayalı Yeni Ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 87-91.

Dilek, S., & Kesgingöz, H. (2016). SWOT analysis of Safranbolu city in terms of tourism. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 5(1), 54-56.

Dilek, S., & Konak, A. (2016). Concentration in Kastamonu Halva Production Sector Between 1994 and 2014. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *229*, 158-166.

Dilek, S., (2020) Türkiye Dış Ticaretinin Dönemlere Göre Seyri, *Uluslararası İktisat Hakkında Araştırmalar,* Editör Serkan Dilek, Nobel Yayınevi.

Dilek, S., Küçük, O., & Özdilek, R. (2017). Homo Economicus mu? İslami İnsan mı? *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635-641.

Dilek, S., Özdirek, R., & Kesgingöz, H. (2019). Kayırmacılık kavramının İslam ekonomisi bağlamında incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 3186-3210.

Dilek, S.; Avcı, M. & Koçoğlu, C. (2015). Talebin Gelir Esnekliği: Kastamonu Üniversitesi'nde Kırgız Öğrenciler Üzerinde Bir Uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi.* (8), 7-15.

Doğan, N. (2005). NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1946-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 69-108.

Duramaz, A. G. S. (2014). Karneli Yıllar: Bir Savaş Maliyesi Uygulaması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 344-346.

Eceral, T.Ö. (2017). Türk Savunma Sanayisinin Küresel Ulusal ve Yerel Dinamikleri: Ankara örneği. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11(21), 87-106.

Engin, R. T. (2019). *Türk Siyasi Hayatında Milli Görüş Hareketi; Temel Esasları ve Söylevleri,* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Ensari Hallaç, (2020). *1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye - İran İlişkileri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.

Erbakan Vakfı, (2017). *Yorulmayan Lider Erbakan*. (1. Baskı). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık

Erbakan Vakfı. (2017). *Vazgeçmeyen Lider Erbakan*. (1.Baskı). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık

Erbakan, N. (2018). *Davam Ne yaptıysam Allah Rızası İçin Yaptım*. (2. Baskı). Ankara: Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü

Erbakan, N. (2019). *Adil Ekonomik Düzen: Faizsiz Bir Dünya*. (2. Baskı). Ankara: MGV Yayınları

Erbakan, N. (2019). *Milli Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl?*. (3. Baskı). Ankara: MGV Yayınları

Erbakan, N.)2019). *İslam Birliği*. (4. Baskı). Ankara: MGV Yayınları

Erbakan, N. 2019. *Yeni Bir Dünya Düzen: Faizsiz Bir Dünya*. (4. Baskı). Ankara: MGV Yayınları.

Erdinç, Z. (2007). Uluslararası para fonu-Türkiye ilişkilerinin gelişimi ve 19. Stand-By Anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 47-63.

Erdoğan, R.T. (2012). *Küresel Barış Vizyonu*. (1.Baskı). İstanbul: Medeniyet İttifakı Yayınları .

Erdoğan, R.T. (2021). *Daha Adil Bir Dünya Mümkün*. (1.Baskı). İstanbul: Turkuaz Kitapevi.

Ereker, F. (2019). Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO. Güvenlik Yazıları, *Uluslarası İlişkiler Konseyi Dergisi,* (28), 1-8.

Ergin. M. (2014). *Asrın Lideri Erbakan.* (1. Baskı). İstanbul: Ravza Yayınları.

Ersin, İ. (2015). *Necmettin Erbakan'ın Ekonomik Söylem ve Uygulamaları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Ersin, İ., & Duran, S. (2017). Faizsiz Finans Kazandırılması Adil Ekonomik Düzenlemelerin Gözden Geçirilmesinin Ve Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Türk Araştırmaları Dergisi*, 12(8), 109-132.

Ersin, İ., & Yıldırım, C. (2015). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Necmettin Erbakan'ın Adil Düzen Söylemi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 143-173.

Ertem, B. (2009). Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 377-397.

Fidan, M., Dilek, S., & Ayşegül, Esev, Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kağıt Para Kullanımı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (18), 141-162.

Gedikli, A., & Erdoğan, S. (2019). Malezya'da İslami Finans ve İslami Bankacılık Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Bilimname Dergisi*, (38), 251-287.

Gök, N. (2019). *Türkiye-İran İlişkileri (1917-2017).* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Gündoğmuş, B. Türkiye'de Etnik Temelli Sorunlar Karşısında Erbakan'ın Toplumsal Barış Anlayışı. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 149-164.

Gündüz, A. (2016) Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler. *Ortadoğu Örneği, Tarih Okulu Dergisi*, (9)25, 763-784.

Gündüz, A. Y., Kaya, M. & Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 37-54.

Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2008). SSCB'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Ortalama Yaşam Süresi İle Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Coğrafî Bilimler Dergisi*, 6(1), 67-81.

Gürhan, Ş. (2017). *20.Yüzyılın İlk Yarısında Kırım Türkleri ve Sürgünü*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

İzgi, R. A. (2007). *Kıbrıs Barış Harekatı Sonrasında Türkiye'ye Uygulanan Silah Ambargosu Ve Sonuçları.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Jane, M. (2017). İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 264-314.

Kahveci, M. ve Nazlı, CAN (2017). İnsan Havasız Araçları: Tarihçesi, Tanımı, Dünyada ve Türkiye'deki Güncel durumu. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5 (4), 511-535.

Kanca, Ö. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar/Socıo-Ekonomik Politikalar 1950-1960 Yılları Arasında Türkiye'de Uygulandı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), 47-63.

Karabulut, K. (2009). Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politiği. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,* (32)4, 978-1008.

Karaca, B. (2019). *Mühendis – Mücahit- Mütefekkir Prof. Dr. Necmettin Erbakan*. (1. Baskı). İstanbul: Asalet Yayınları

Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2006). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi. *S.Ü. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 6 (11), 306-342.

Karaman, R. (2014). Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(1), 93-109.

Karasu, H. (2013). *Türkiye'de Hükümetlerin Ekonomi Üzerine Etkisi: 1990-2012*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Kaya, MG, & Ersan, Ö. Z. (2016). Enflasyon, Bütçe Bütçesi ve Para Arzı Fiyatlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi: 1980-2014 Dönemi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 23 (3), 639-651.

Kesgingöz, H. & Dilek, S. (2016). Investigation of TR82 Region According To The Growth Stages of Rostow. Asian Journal of Economic Modelling. 4(4). 180-189

Kesgingöz, H., & Dilek, S. (2016). Middle Income Trap and Turkey. The Empirical Economics Letters, 15(7), 658-666.

Keskin, U. (2019). Ebedi Barış Anlayışı ve Dehşet Dengesi Kuramı Ekseninde Düalist Bir Tartışma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 135-154.

Kılıç, A. (2020). 27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,*10(3), 954-967.

Kılınç, S. (2013). *D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Türk Ekonomisine Etkileri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Kıvrak, E. Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 133-153.

Kızıltaş, E. 2001. *Herkesin Hocası Erbakan*, (1.Baskı9. İstanbul: Hayat Yayınları.

Kolasi, K. (2013). Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak sona ermesi ve uluslararası ilişkiler teorileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (68)2, 149- 179.

Konak, A. (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *JOMELIPS-Journal of Management Economics Literature Islamic and Political Sciences, 3*(2), 56-80.

Köktaş, R. (2018). Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi ve ECO. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20(2), 45-75.

Köprülü, A. (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981). *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 5(1), 169-190.

Köse, T. (2020). COVID-19 Sonrası Dünya'da Küresel Yönetişim Ve Kriz Yönetimi. Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği. *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi, (*62), 385-407

Kuduoğlu, A. (2018). Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* 5(1), 101-137.

Kutlu, M. (2014). *Erbakan Risaleleri: 4 Faiz Belası*. (1.Baskı) İstanbul: Ravza Yayınları.

Kuzu, M. (2019) *Döviz Kuru, Faiz Oranı ve Enflasyon Çerçevesinde Cari İşlemler Dengesinin Yönetimi*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Macit, A. (2018). *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*. (1.Baskı). İstanbul: İlke yayıncılık.

Maral, B. (2014). *Kıbrıs Sorunu Ve Annan Planı Çerçevesinde Türkiye, Yunanistan Ve Avrupa Birliği İlişkileri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Mehdi Pekedis, (2019). *Türkiye'de İslamcılık ve Kalkınma İlişkisi: Milli Görüş Hareketi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.

Mercan, M. S. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Gümrük Faaliyetleri. *Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, *5*(16), 1-20.

Mut, R. (2010). *Ortadoğu'da ekonomi-politik bir kırılma noktası: 1973 petrol krizi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Nurçin, V. (2021) *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde örün ve yaygın din öğretimi tartışmaları*[Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Öğreten, C. (2014*). Tarihsel açıdan Türkiye-IMF ilişkilerinin başlangıç dönemi (1947-1960).* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Ömer, Ç., & Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 19(3), 788-806.

Önal, T. (2014). Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs1954-Mayıs 1960). *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, (15), 161-188.

Öngen, H. B. Katılım Bankacılığının Türk Bankacılık Sektörü İçindeki Payının Seçilmiş Göstergelere Göre Değerlendirilmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 21-43.

Özçelik, Ö. & Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9(1), 253-266.

Özgür, S. (2019). *Necmettin Erbakan ve Gümüş.* (3. Baskı). İstanbul: İlke Yayıncılık.

Özmetin, H. U. (2012). *Devlet-Sermaye ilişkileri bağlamında 5 Nisan 1994 İstikrar programının değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi

Öztaş, B. (2019). *İşsizlik Ve İktisadi Büyüme İlişkisi: D-8 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Öztürk, C. (2018). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti*. (1. Baskı). İstanbul: İstek Yayınları.

Öztürk, M. (2017). Adil Ekonomik Düzen' de Artı (K) Değerin Paylaşımı. *Uluslarası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* 12(8). 149-170.

Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(12), 1-12.

Öztürkci, A. (2017). Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Orta Doğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (34), 373-394.

Pektaş, Ü. (2009). *Milli Ekonominin Kurulması Sürecinde Atatürk Sonrası Dönem Millileştirme Politikaları (1938-1950),* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Sakın, B., & Büyükbirer, S. Tehdit Dili: Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump ‘ın Tehdit Söylemlerinin Edim bilimsel Analizi. *Anasay Dergisi*, (12), 59-87.

Sametli, F. İran’da Lor Kimliği Ve Loristan. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 122(241), 379-392.

Saray, M.O., (2019). D-8 Ekonomileri, Dış Ticaret Desenleri e Türkiye İçin: İhracat Ve İthalat Fuarlarıyla Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar Dergisi,* 5 (2), 171-188.

Sarısır, S. (2019). Türkiye’nin Bangladeş’i Tanıması ve Türkiye-Bangladeş İlişkilerinin İlk Yılları (1974-1980). *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 38(66), 565-594.

Selçuk, M. & Yardımcıoğlu, F. (2017). İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 63-78.

Seydi, S. (2011). Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957–1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (14), 1-16.

Söylemez, Y.S. (2014). Malezya’da Medya Tüketimi ve Medya Okuryazarlığı Uygulamaları. *Erciyes İletişim Dergisi,* 3(3). 98-118

Sungur, Z. (2016). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 1-24.

Süngü, T. Ş. & Dilek, S. (2020). Katılım Bankaları İle Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi. *İtobiad: İnsan Ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 9 (5). 3966-3987.

Şahinkaya, S. (2010). Devrim Arabaları: "Ya Yaparsak!...". *Mülkiye Dergisi,* 34(267), 257-264.

Şanlı, O. & Petek, A. (2018). Makro Ekonomik Değişkenler Açısından Türkiye’de Sanayi Sektörünün Gelişimi ve İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısı. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5(3), 185-203.

Şeker, A. (2019). Türkiye’nin D-8 Ülkelerine İhracat Potansiyelinin Analizi: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı. *Academic Review of Humanities and Social Sciences,* 2(3), 236-255.

Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, 160(1), 154-176.

Tatlısu, S. (2017). *Türkiye’de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği: 24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi’nin Değerlendirilmesi,* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali

Temiz, S. (2021) Necmettin Erbakan'ın Güneydoğu Asya Seyahati ve Etkileri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(20), 763 – 776.

Temizel, M. (2011). Terörizmde Yeni Milad: 11 Eylül 2001. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 14(1-2), 311-348.

Tezel, A. (2008). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Devlet Olarak Kıbrıs Sorununun Çözümüne Etkisi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kadir Has Üniversitesi

Tomakin, C. (2010). *32 Sayılı Karar Sonrasında Türkiye'nin Kamu İç Borçlarının Gelişimi ve Sürdürülebilirliği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul

Top, S., Dilek, S., & Çolakoğlu, N. (2011). Perceptions of network effects: Positive or negative externalities?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 1574-1584.

Topçu, İ. & TOPÇU, S. A. (2017). Adnan Menderesin Yargılanması ve İdamı. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 59-80.

Tuğrul, T. (2017). Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri. *e-Malakat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 617-657.

Türkan, Y., & Alakuştekin, A. (2017). Gelişen Sekiz İslam Ülkesinin (D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi. *Gelişmekte Olan Ekonomiler ve Politika Dergisi*, (2), 647-672.

Türkoğlu, İ. (2013). Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. S*üleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(2), 187-196.

Uluyol, Ö. (2019). 1980-2000 Döneminde Türkiye'de Bankacılığın Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 73-107.

Uzun, M, M. (2013). *Erbakan Risaleleri: 1 Erbakan Dilinden Milli Görüş.* (1.Baskı). İstanbul: Ravza Yayınları.

Uzun, M. (2017). *Baharın İlk Çiçeği Erbakan.* (1.Baskı). İstanbul: Ravza Yayınları.

Ünalp, F.R. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (45), 201-221.

Vardar, S. (2019) *Turgut Özal Dönemi Kamu Mali Politikaları,* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Vergil, H. & Yıldırım, E. (2006). AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 21(23), 67-80.

Yakut, K. (1999). *Çağdaş Dünya Tarihi: 2.Dünya Savaşı*. (1. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yazıcı, K. (2014). Kamuda Stratejik Planlamanın Başarısız Olma Nedenleri ve Çözüm Önerileri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (28), 134-171

Yeşilçiçek, T. (2021) *Türkiye Ekonomisinin Kırılganlığı ve Yapısal Reformlar*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uşak Üniversitesi.

Yıldız, F., & Eğri. T. (2015). Petrol Gelirleri Ve Milli Gelir İlişkisi: İran Ekonomisi İçin Ardl Testi. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 390-408.

Yıldız, S.Ö. (2019). Filistin'de Kadın Hareketlerine Genel Bir Bakış: 1897-1997. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (6), 33-55.

Yılmaz, H. (2016). Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 203-231.

Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5(4), 1164-1185.

Yiğit, H. H. (2018). 1980-2000 Yılları Arasında Türkiye'de Gerçekleşen Genel Seçim Sonuçları Üzerine Mekânsal Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 117-137.

Yüksel, D.Y. (2018). Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (98), 311-376.

Çevrimiçi Kaynaklar

URL-1 https://kidega.com/yazar/necmettin-erbakan-147363 (Erişim Tarihi :17.03.2020)

URL-2 https://www.milligazete.com.tr/makale/1769886/ahmet-yavuz/heves-hesap-kulis-bol-spekulasyon-gani (Erişim Tarihi :18.03.2020)

URL-3 https://www.youtube.com/watch?v=6OgV0XyrC_g (Erişim Tarihi :18.03.2020)

URL-4 https://www.youtube.com/watch?v=1FzKoV0Jdg0 (Erişim Tarihi :18.03.2020)

URL-5 https://www.gzt.com/jurnalist/turkiyenin-ilk-motor-fabrikasi-nasil-sustu-3462314 (Erişim Tarihi :21.03.2020)

URL-6 https://www.sasad.org.tr/savunma-ve-havacilik-sanayii-performans-raporu-2018/ (Erişim Tarihi :24.03.2020)

URL-7 https://www.cnnturk.com/turkiye/necmettin-erbakanin-bilinmeyen-hikayesi-kendini-odaya-kilitledi (Erişim Tarihi :27.03.2020)

URL-8 https://www.milligazete.com.tr/haber/761127/hayra-motor-serre-fren (Erişim Tarihi : 27.03.2020)

URL -9 https://www.milligazete.com.tr/haber/796034/en- cok-parti-kapatan-ulkeyiz (Erişim Tarihi: 13.04.2020)

URL-10 https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008 (Erişim Tarihi: 3.07.2020)

URL-11 https://www.youtube.com/watch?v=56HhimCPd8I (Erişim Tarihi: 17.07.2020)

URL-12 https://www.ysk.gov.tr/tr/mahalli-idareler-genel-secimleri-arsivi/2650 (Erişim Tarihi: 23.07.2020)

URL-13 http://www.haber7.com/ic-politika/haber/995704-28-subat-postmodern-darbesinin-oykusu (Erişim Tarihi: 23.08.2020)

URL- 14 https://insamer.com/tr/kuresel-adaletsizlik-dunya-yoksulluk-ve-esitsizlik-raporu-2018_1682.html (Erişim Tarihi: 13.09.2020)

URL-15https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+ Menu/Banka+Hakkinda/Genel+Bakis (Erişim Tarihi: 13.11.2020)

URL-16 https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nail-gureli/115-tur-12-eylul- darbesi-196300 (Erişim Tarihi: 3.01.2020)

URL-17https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1 (Erişim Tarihi: 17.01.2020)

URL-18 https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20249.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2020)

URL - 19 https://data.tuik.gov.tr/Turcat (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

URL-20 https://www.youtube.com/watch?v=1FzKoV0Jdg0&ab_channel=KanalMilliG%C3%B6r%C3%BC%C5%9F (Erişim Tarihi: 14.03.2021)

URL-21 https://www.sabah.com.tr/perspektif/yazarlar/mevlut-tatliyer/2019/08/17/2000li-yillarda-turkiye-ekonomisi (Erişim Tarihi: 17.05.2021)

URL-22 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2022/duy2022-05 (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-23 https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/THK-Etimesgut-Ucak-Fabrikasi-nin-ilk-ucagi-78-yil-once-bugun-havalandi (Erişim Tarihi: 19.05.2021)

URL-24 https://www.milligazete.com.tr/haber/1276611/d8-nedir-d8lerin- fikir-babasi-erbakan-hoca-anlatiyor (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-25 https://ticaret.gov.tr/data/5b872ee013b8761450e18f68/D-8%20Bilgi%20Notu.doc (Erişim Tarihi: 25.05.2021)

URL-26 https://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/ (Erişim Tarihi: 25.05.2021)

URL-27 https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 25.05.2021)

URL-28 https://www.milligazete.com.tr/haber/898096/d-8-ummet-projesidir (Erişim Tarihi: 11.06.2021)

URL-29 https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 27.05.2021)

URL-30 https://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/ (Erişim Tarihi : 27.05.2021)

URL-31 https://developing8.org/secretary-general/ (Erişim Tarihi: 29.05.2021)

URL-32 https://www.milligazete.com.tr/makale/8884090/adnan-oksuz/dolara-karsi-islam-dinari (Erişim Tarihi: 30.05.2021)

URL-33 https://developing8.org/about-d-8/organizational-structure/ (Erişim Tarihi: 30.05.2021)

URL-34https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gelisen-8-ulkenin-kurdugu-d-8-24uncu-yilini-kutluyor/2272918 (Erişim Tarihi: 3.06.2021)

URL-35 https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-d-8-zirve-toplantisina-katilacak/2201529 (Erişim Tarihi: 3.07.2021)

URL–36https://www.aa.com.tr/tr/dunya/d-8-10-yillik-yol-haritasi-kabul-edildi/2202317 (Erişim Tarihi: 3.07.2021)

URL-37 https://www.youtube.com/watch?v=Wt6_PJnCgUo (Erişim Tarihi: 3.09.2021)

URL - 38 https://www.dailymotion.com/video/x65eikf

URL-39 https://developing8.org/about-d-8/former-secretaries-general/ (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

URL – 40 https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 13.09.2021)

URL-41https://www.milligazete.com.tr/haber/1276611/d8-nedir-d8lerin-fikir-babasi-erbakan-hoca-anlatiyor (Erişim Tarihi: 15.09.2021)

URL-42 https://tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=23443&lst=MansetListesi (Erişim Tarihi: 15.09.2021)

URL - 43 https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160524-4.htm (Erişim Tarihi: 17.09.2021)

URL – 44 https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160524-4.htm (Erişim Tarihi: 19.09.2021)

URL–45 https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7 (Erişim Tarihi: 19.09.2021)

URL -46 https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

URL-47 https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/%C4%B0RAN%20%C3%BClke%20profili.pdf (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

URL - 48 https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profili (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

URL -49 https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=iran&dil=1 (Erişim Tarihi: 30.09.2021)

URL-50 https://www.milligazete.com.tr/haber/1190134/erbakan-in-tarihi-iran-seyahati (Erişim Tarihi: 30.09.2021)

URL-51 https://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 3.10.2021)

URL-52 https://www.mfa.gov.tr/-misir-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 3.10.2021)

URL -53 https://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 3.10.2021)

URL-54 http://www.mfa.gov.tr/-misir-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 7.10.2021)

URL-55 https://www.mfa.gov.tr/pakistan-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 7.10.2021)

URL-56 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-ile-pakistan-arasinda-73-yildir-cozulemeyen-mesele-kesmir/1723641 (Erişim Tarihi: 11.10.2021)

URL-57 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-azerbaycan-ve-pakistan-ozel-kuvvetleri-bakude-ortak-tatbikata-basladi/2362808 (Erişim Tarihi: 11.10.2021)

URL-58 https://www.mfa.gov.tr/pakistan-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 14.10.2021)

URL-59 https://www.mfa.gov.tr/banglades-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 15.10.2021)

URL-60 https://www.tika.gov.tr/tr/ara?s=banglade%C5%9F (Erişim Tarihi: 15.10.2021)

URL-61 https://www.mfa.gov.tr/banglades-kunyesi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 15.10.2021)

URL-62 https://www.mfa.gov.tr/nijerya-kunyesi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 17.10.2021)

URL-63 https://ticaret.gov.tr/data/5ed8fb0c13b876d8ec73d5f1/Nijer.pdf (Erişim Tarihi: 17.10.2021)

URL-64 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-ekonomik-varligi-10-yilda-yuzde-13-artti/1279743 (Erişim Tarihi: 18.10.2021)

URL-65 https://www.mfa.gov.tr/nijerya-kunyesi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.10.2021)

URL-66 https://www.mfa.gov.tr/malezya-kunyesi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.10.2021)

URL-67 https://ticaret.gov.tr/data/5edde07213b876697046a0ec/Malezya_ulke_profili_2021_Aral%C4%B1k.pdf (Erişim Tarihi: 19.10.2021)

URL-68 https://www.mfa.gov.tr/turkiye-malezya-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 19.10.2021)

URL-69 https://www.mfa.gov.tr/malezya-kunyesi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 21.10.2021)

URL-70 https://www.mfa.gov.tr/endonezya-kunyesi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 21.10.2021)

URL-71 https://ticaret.gov.tr/data/5f11929513b87614f041add8/Endonezya%20%C3%BClke%20profili_Kas%C4%B1m%202021.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2021)

URL-72 https://www.mfa.gov.tr/turkiye-endonezya-siyasi-iskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 24.10.2021)

URL-73 https://www.mfa.gov.tr/endonezya-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 25.10.2021)

URL-74 https://www.trademap.org/Index.aspx (Erişim Tarihi: 25.10.2021)

URL-75 https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/hakkimizda/katilim- bankaciligi-sistemi/sayfalar/default.aspx (Erişim Tarihi: 27.10.2021)

URL-76 https://tkbb.org.tr/veri/bilancoarsiv (Erişim Tarihi: 27.10.2021)

URL-77 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/faiz-oranlari (Erişim Tarihi: 27.10.2021)

URL-78 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuresel-insani-yardim-raporu-dunyanin-en-comert-ulkesi-turkiye/1180618 (Erişim Tarihi: 27.10.2021)

URL-79 https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-en-cok-dis-temsilciligi-olan-5-ulke/1058534 (Erişim Tarihi: 27.10.2021)

URL-80 https://www.youtube.com/watch?v=R5j6HtKuV6I (Erişim Tarihi: 7.11.2021)

URL-81 https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/milli-savunma-bakani-akardan-verimlilik-ve-teknoloji-fuarinda-yerli-savunma-sanayisi-vurgusu/2268670 (Erişim Tarihi: 7.11.2021)

URL-82 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/06/2020-Yili-Genel-Faaliyet-Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

URL-83 https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ihracat (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

URL-84 https://www.akbank.com/tr-tr/Yatirimci-iliskileri/sayfalar/kisaca-akbank.aspx (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

URL-85 https://web.archive.org/web/20201115121016/https://www.kureselsiyaset.org/avrupada-islamafobi/ (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

URL-86 http://www.salihlitso.org.tr/uploaded/dosyalar/PAK%C4%B0STAN.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2021)